

**ULOGA MEDIJA U NORMALIZACIJI ODNOSA NA ZAPADNOM
BALKANU**

**ULOGA MEDIJA U NORMALIZACIJI ODNOSA NA ZAPADNOM
BALKANU**

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSEK ZA MEDIJSKE STUDIJE

CENTAR ZA ISTRAŽIVANJE RELIGIJE,
POLITIKE I DRUŠTVA
NOVI SAD

Za izdavača

dr Ivana Živančević Sekeruš
dr Nikola Knežević

Uređivački kolegijum:

dr Dubravka Valić Nedeljković
dr Srđan Sremac
dr Nikola Knežević
mr Dinko Gruhonjić

Akademski odbor:

dr Nebojša Majstorović, dr Dubravka Valić-Nedeljković, dr Žolt Lazar dr Željko Kaluđerović, dr Nikola Knežević, dr Srđan Sremac, dr Žarko Puhovski, dr Zdravko Grebo, dr Dejan Donev

Recenzenti:

dr Rade Veljanovski, dr Darko Gavrilović, dr Dubravka Valić Nedeljković, dr Dejan Pralica, dr Vladimir Barović, dr Zlatiborka Popov Momčinović, dr Nikola Knežević, dr Srđan Sremac, mr Dinko Gruhonjić

Lektura i korektura: Dragana Prodanović

Ovaj zbornik je štampan povodom 60. godišnjice osnivanja Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i povodom 10. godišnjice osnivanja Odseka za medijske studije na istom fakultetu

Medijska istraživanja - Knjiga VI

**ULOGA MEDIJA U NORMALIZACIJI ODNOSA NA ZAPADNOM
BALKANU**

Novi Sad, 2014.

Filozofski fakultet
Dr Zorana Đinđića 2
21000 Novi Sad, Vojvodina - SRB
Tel: +38121459483
www.ff.uns.ac.rs

Centar za istraživanje religije,
politike i društva
21000 Novi Sad, Vojvodina - SRB
Tel: +381216623277
www.cirpd.edu.rs

Objavljivanje ove publikacije pomogla je književna mreža TRADUKI koju čine Ministarstvo za evropske i međunarodne poslove Republike Austrije, Ministarstvo inostranih poslova Savezne Republike Nemačke, Švajcarsko veće za umetnost Pro Helvetia, Kulturkontakt Austria, Goethe Institut, Slovenska agencija za književnost i Fondacija S. Fischer. Objavljivanje zbornika takođe je pomogla i fondacija Kerk in Actie.

SADRŽAJ

Predgovor	7
-----------------	---

UVOD

Eric Gordy

Independent and citizen media, post-war and post-print	11
--	----

David Tombs

News Media, Sexualised Violence and Theology: Regarding the Shame of Others.	31
--	----

MEDIJI I JAVNI INTERES

Helena Popović

Mediji i demokracija: Između normativne teorije i komunikacijske prakse.	51
---	----

Hajrudin Hromadžić

Mediji, kapitalizam i javni društveni interes u razdoblju tzv. tranzicije: analiza slučaja <i>Jutarnjeg lista</i>	73
---	----

Marcel Lincényi, Michal Fabus, Katarína Jankacká

Mass media and the definition of public service.	89
---	----

Rade Veljanovski

Kritički odnos prema dominantnom političkom diskursu, kao javni interes.	99
---	----

Laura Spariosu

Srpska i rumunska dnevna štampa o istopolnim brakovima.	115
--	-----

MEDIJI I GOVOR MRŽNJE

Dejan Donev

Govor mržnje u medijima u funkciji degradiranja koncepta etičkog odgovornog novinarstva.	129
--	-----

Ivana Stojanović-Prelević, Ivana Stojković, Milena Milutinović

Senzibilnost i senzacionalizam u izveštavanju štampanih medija o narodima u regionu: Analiza sadržaja <i>Blic</i> , <i>Politika</i> i <i>Kurir</i>	141
--	-----

Lejla Turčilo, Belma Buljubašić: Medijska politika u BiH izvan dosega

medija - kreiranje politike sprečavanja govora mržnje i mediji.....	161
---	-----

<i>Andrej Kubiček</i> : Diskursi o Romima u dnevnoj štampi.	177
--	-----

MEDIJI I SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU

<i>Nikola Radunović: Javni servis Crne Gore - suočavanje s prošlošću kroz prizmu izvještavanja o sadašnjosti.</i>	195
<i>Aida Džanović, Norbert Šinković</i> Uloga medija u procesu utvrđivanja odgovornosti.	211
<i>Dinko Gruhonjić</i> Mediji i REKOM: Aspekt žrtve u medijskoj interpretaciji presuda Haškog tribunala.	227

MEDIJI I RELIGIJA

<i>Srđan Sremac, Zlatiborka Popov Momčinović, Miloš Jovanović, Martina Topić</i> Eros, Agape i Ethnos: Predlog za kritičku analizu javnog diskursa o religiji, homoseksualnosti i nacionalizmu u kontekstu Zapadnog Balkana.	247
<i>Nikola Knežević</i> Kultura sećanja, problem selektivizacije i politizacije religije u verskom medijskom kontekstu.	271
<i>Smiljana Milinkov, Ksenija Pavkov</i> Uticaj Srpske pravoslavne crkve na kreiranje medijske slike LGBT populacije u Srbiji.	289
<i>Dubravka Valić Nedeljković</i> Patrijarh Srpske pravoslavne crkve, Prajd, onlajn javnost.	309

MEDIJI, NACIJA I NACIONALIZAM

<i>Neven Obradović, Marta Mitrović, Ivana Milovanović</i> Medijska promocija nacionalnih stereotipa u dnevnoj štampi Srbije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske.	327
<i>Brankica Drašković</i> Nacionalistički diskurs i predstave o drugom u komentarima čitalaca.	341
<i>Sana Migati</i> Mediji u devedesetim godinama i nacionalni ekstremizam	363
<i>Dejan Vanjek</i> Postkonfliktni megadiskurs kao opći ideološko-diskurzivni okvir bosanskohercegovačkog društva i javnosti.	377

PREDGOVOR

Zbornik naučnih radova Uloga medija u normalizaciji odnosa na Zapadnom Balkanu suizdavački je poduhvat Odseka za medijske studije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu i Centra za istraživanje religije, politike i društva, nevladine organizacije iz Novog Sada.

Zbornik, koji objavljujemo u povodu 60 godina rada Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i 10 godina od osnivanja Odseka za medijske studije, sadrži 22 odabrana recenzirana rada i predstavlja rezultat istoimene međunarodne konferencije održane 4. i 5. oktobra 2013. godine na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, potpomognute i iz Evropske mreže za književnost i knjige "Traduki".

Autori iz devet zemalja, uključujući i eminentne uvodničare konferencije (Eric Gordy, London i David Tombs, Dublin) obradili su u ovom zborniku različite aspekte delovanja medija u kontekstu javnog interesa, zatim odnos govora mržnje, religije, nacije i nacionalizma, kao i ulogu medija u suočavanju sa prošlošću.

Već i ovaj - najkraći mogući - pregled sadržaja istraživačkih napora autora radova koje donosi VI Zbornik iz edicije Medijska istraživanja Odseka za medijske studije svedoči da je reč o temama i danas aktuelnim kao i pre deceniju i po, na prostorima Zapadnog Balkana. Te teme naučna i stručna javnost sa jednakim interesovanjem razmatra i o njima otvara javne debate na konferencijama i u tematskim zbornicima poput ovoga, koji stavljamo na uvid zainteresovanoj javnosti.

U Novom Sadu, maj 2014.

Uređivački kolegijum

UVOD

Eric Gordy

SSEES – University College London

INDEPENDENT AND CITIZEN MEDIA, POST-WAR AND POST-PRINT

SUMMARY

As the states of the former Yugoslavia moved rapidly out of isolation in 2000, they were confronted with the challenge of adapting to technological and structural changes in media that had occurred over the previous decade. This adaptation took place in the context of a number of legacies that remained from the war period. Electronic and social media claimed audience and cultural space from older media institutions that were in decline, and as they did several new opportunities seemed to become available. Each of these opportunities, however, carries a corresponding risk.

Keywords: Bosnia-Herzegovina, Croatia, former Yugoslavia, media, newspapers, Serbia, social networks, Southeast Europe, television

Throughout the former Yugoslavia, several independent journalists and publishing organisations distinguished themselves, particularly during the period of armed conflict in the 1990s and afterward, by building a network of outlets that competed with the dominant state-controlled, providing more or less consistently available sources of alternative information and alternative interpretations. Few of those outlets have survived into the present in the form in which they were originally conceived; some have disappeared and some have altered their character to become more or less indistinguishable from the media that are controlled by political parties and large corporate organisations. Some of the reasons for this can be traced to changes in the domestic political situation, in which the pressure to maintain commercial viability has proved stronger than the urgency of providing independent information. Other reasons can be sought in the dependency of some media outlets on international assistance which has not been maintained over the long term (Ahmetašević 2013).

There is perhaps another set of reasons that has more to do with changes in the field of media and information on a global scale. One of the consequences of the violence of the 1990s was that the countries of the region, some to a greater and some to a lesser degree, were isolated from major events and changes that were occurring elsewhere. Among these changes was the general decline of print media in all its forms, as news and commentary tended to migrate to online electronic networks. The displacement of older information technologies has had dramatic consequences in the reshaping of media worldwide, both lowering barriers to access and raising thresholds of sustainability. While the transformation occurred fairly quickly everywhere in the world, it began late and accelerated rapidly in the states of the former Yugoslavia, gaining particular speed after the changes of regime in Croatia and Serbia in 2000, which lifted large elements of the relative isolation of those states.

In their rapid experience of the shift to newer media technologies, the states of the region face both new challenges and new opportunities. This general statement could be applied to any experience of technological change, but in Southeast Europe the experience is structured by some relatively unique conditions. These have to do both with the atmosphere of distrust in which most of the important independent media outlets emerged, and also with the reliance of many of these outlets on a system of financial support that was generously provided for a short period and subsequently withdrawn. Similarly the emergent electronic media have been rapidly taken up in various parts of civil society, and put both to uses that advance reconciliation and democratic development as well as to uses directly opposed to those purposes. As a result the social role of media in the region in the future remains uncertain, and the direction of its development is likely to depend in large measure on the motivations that members of the public bring to their uses of media.

Legacies of the 1990s and challenges of the 2000s

The development of independent media during and after the period of conflict in the former Yugoslavia was often initiated through autonomous efforts of journalists, and many of the early conflicts of the period, for example the protests of March 1991, had imposition of regime control over major media outlets as a central theme (Vasić 1991). The social base of support for independent media outlets was probably enhanced rather than reduced by the propagandistic flavour of dominant media in the period of mobilisation for conflict and during the actual conflict, particularly in an environment where fairly robust and diverse publishing over the preceding decades had accustomed the reading public to a high standard of quality. Similarly, there existed a critical mass both of well trained, experienced journalists and a generation of activists drawing on the legacies of Yugoslav pacifist, feminist and environmental movements (Bilić 2012; Bilić and Janković 2012). Although independent outlets never achieved – and given the structural barriers, never could achieve – the audience reach of the dominant state-controlled publishers and broadcasters, they maintained a constant and generally stable presence. With the consolidation of the ANEM network in Serbia in 1997, for example, every region of the country acquired access to an independent information broadcasting outlet.

The enormous advantages enjoyed by media outlets favoured by the regime, however – access to broadcast frequencies, availability of low-priced domestically produced newsprint, distribution through the largest networks of kiosks – meant that while alternative outlets were able to compete with official ones in terms of scope and content, there was never likely to exist a level playing field in which they could compete commercially. Grants of support from international agencies, including both nongovernmental outfits like the Open Society Foundation and agencies of foreign governments like the United States Agency for International Development (USAID) were designed to fill the gap. To a certain degree such support did help to compensate for the disadvantages experienced by independent media. However, international assistance also brought with it another set of

problems, ranging from compromise of editorial independence to vulnerability to charges of disloyalty. As it happened, the period during which independent media outlets could rely on international support lasted a short time. Both the commercial disadvantages experienced by independent media and the damage done by international assistance to their reputations came to be compounded once international support was withdrawn.

Some independent media outlets did not survive the passing of the „heroic” period of regime change, while others reemerged with an altered character. Aside from well-known outlets that have disappeared (*Feral Tribune*) there are some which have been transformed into outlets of parties in power (*Nezavisne novine*) and others that have bounded onto the bandwagon of faceless tabloid culture (the B92 broadcast empire). A report from the Commission on Corruption in Serbia told a related story about media: for many major outlets the owners are unknown, their names disguised behind phantom companies or offshore law firms (Barać et al 2011).

Whether diminished, detoured or transformed, all media outlets faced a dramatically changed audience under conditions brought about by the emergence and rapid spread of online media and citizen-produced media. While online media inevitably outperforms both print and broadcast media in terms of the speed with which it can transmit (not always verified) information about ongoing events, electronic networks also make available a greater possibility for „narrowcasting,” whereby specifically tailored information or opinion can be offered to highly differentiated niche publics, whether these niches are defined by interest or by ideology.

Consequently the new media environment has challenged traditional media and created opportunities for new outlets. While the future development of media markets remains uncertain, some possible directions can be traced by looking at instances like the competition between ideologically-driven portals, the success of the far right in using new media as a recruitment and logistic tool, and social media-

driven protests like the JMBG rebellion and the subsequent economic protests in Bosnia-Herzegovina. There do exist, however, some residual legacies both of the pre-2000 period and the period after 2000 that continue to exert a strong influence on the development of the media environment.

The first of the major legacies of the 1990s, following on the intense propagandisation of media, is that media outlets in general, and large centralised ones in particular, suffer from low levels of public trust. In the period just after 2000 a considerable difference between state-controlled and independent media was discernible. However, only in a few instances did higher levels of trust translate into an increased audience size. Figures 1 and 2 show, respectively, the media outlets most used in Serbia in a 2001 survey, and the outlets most trusted.

Figure 1

Media outlets most used as primary sources of information

RTS-TV/state media	80.4%
Independent papers	
<i>(Blic, Glas, Danas)</i>	67.9%
Stories of witnesses	62.3%
Stories of relatives	45.5%
State-controlled papers	
<i>(Politika, Ekspres, Novosti)</i>	43.1%
Independent radio/TV	
<i>(ANEM, B-92)</i>	42.4%
Personal experience	17.4% ¹

The pattern of use diverges meaningfully from the pattern of trust:

¹SMMRI, „Viđenje istine u Srbiji” May 2001, p. 68.

Figure 2

Media outlets most trusted

Source	Trusted	Did not trust
RTS-TV/state media	23.2%	42.5%
State-controlled papers	28.8%	36.5%
Independent papers	44.7%	17.9%
Independent radio/TV	62.4%	16.2%
Relatives	68.6%	16.2%
Witnesses	62.2%	15.4% ²

Corresponding with the relatively higher levels of trust, several popular mythologies developed around media. Many of these took the form of narrative of heroism. Narratives of „resistant” heroism were generated around independent media that successfully maintained a presence in spite of pressure designed to force their disappearance – the continued work of both *Borba* (later *Naša borba*, later *Danas*) and of *Radio B92* (for a period, *B292*) after the companies were taken over and banned are prominent cases in point. Parallel with these developed some narratives of „patriotic” heroism on the part of dominant media. To take Serbia as an example, publications that consistently advocated in the cause of violence (such as the magazine *Duga* and the daily paper *Večernje novosti*) tended to celebrate one another during the conflicts in Croatia and Bosnia-Herzegovina, but the international conflict over Kosovo in 1999 provided material for some more durable contributions to the patriotic-heroic narrative. RTS made much both of the rebroadcast of its material in international outlets and the broadcast of an extended interview with the popular publicist Noam Chomsky by a Harvard student

²SMMRI, „Viđenje istine u Srbiji” May 2001, p. 69.

(indicating the support of a portion of international activist opinion for regime policy, and launching Chomsky as a hero of the Serbian nationalist right), while also memorialising sixteen of its employees who were victims of a missile attack during the conflict (Janić 2006).

The implied and often real phenomenon of competing publics congregated around mutually antagonistic media sources was widely observed in the 1990s (Gordy 1999; Kurspahić 2003; Senjković 2002; Thompson 1994) and remains noticable in the contemporary period (Majstorović and Turjačanin 2013). The phenomenon functions both as a cause and a consequence of the association of particular media outlets with particular political forces. Particularly after the political changes that brought alteration of parties in power after 1995 in Bosnia-Herzegovina and after 2000 in Serbia and Croatia, a cycle was observable in which different media outlets tended to be favoured, both in terms of obtaining access to information and sources and in terms of obtaining access to benefits such as broadcast frequencies, depending on which political parties held the greatest influence. The pattern begins to resemble an arrangement of political or financial protection for outlets all of which occupy a vulnerable position.

Particular elements of the 1990s legacy came to the fore in the succeeding period. First of all, the role of large state-financed outlets altered quickly. Massive networks built over time by broadcast outlets such as RTS and HTV continued, by virtue of their reach, to occupy a dominant position and remained, in some places (particularly far from large population centres), the only media outlets that were permanently and regularly available. However, the large investments that built their dominant position did not continue to be matched by correspondingly large investments into content, production quality or expertise. In many respects these large national outlets became a kind of media dinosaur, impressive in size but increasingly unsuited to the surrounding environment. Meanwhile independent outlets continued to occupy a weak position, partly because the passing of wartime regimes deprived many of them of their *raison d'être*. They came to be further

weakened by their association with the former political opposition, particularly as figures from the opposition lost little time in discrediting themselves once they began occupying positions of power. As for the association of some independent outlets with international financiers, this operated against them in several ways: first, it continued to make them easy targets for propaganda, especially from the political right (in a sense this propaganda had a high probability of reaching its target as audiences had been „primed“ by an earlier generation of propaganda); second, to the degree that there was a genuine dependency on international support the precarity of this arrangement became clear as international support began to be withdrawn. The consequences of this web of associations conceivably provided a boost to ideological publications channeling a form of backlash – a prominent example would be the online commentary site (an expansion of what was once a respectable academic political science journal) *Nova srpska politička misao*, associated with the hard national right, which advertises itself in its slogan as targeted to people interested in „morality in politics“. There are of course similar examples in all the states of the region (such as the *Dnevno.hr* portal in Croatia and the *Poskok* portal in Bosnia-Herzegovina).

Among the other important elements of the legacy of the „heroic“ period of independent journalism in the 1990s has been the fight over the ownership of that legacy and the legitimacy of competing claims to heroism. Occasionally conflicts of this nature come to the fore, as in a series of salvoes and countersalvoes launched between the regional online portal *E-novine* and writers for a number of competing outlets over the latter half of 2013. Although it is a competition with diminishing returns, at stake in such public arguments is the ability to benefit from the reserves of differential trust that operated to the benefit of independent media in the 1990s.

New technologies, new media, new movements

At the same time that the legacies discussed above were being constructed and felt, the societies of Southeast Europe reacted rapidly to the changes in media

technology that had spread across most of the remainder of the world during the period of the region's relative isolation in the 1990s. Although electronic networks and online outlets had played an important role in circumventing limits on public information and cross-regional communication in the 1990s, access to computers and electronic networks was both expensive and limited in the region in 2000. A decade later diffusion of both internet and mobile networks had dramatically increased, and their levels of use are now comparable to the levels in Europe and the Americas.

While television and radio have remained the dominant means of receiving news and information throughout the entire period after 1990, these media (television especially) increasingly demonstrate their generational base – use of these media is concentrated, as in other part of the world, among the very young and the very old (specifically, among people who are at home during the day). Similarly, newspaper readership is falling throughout the region. Figure 3 shows changes in newspaper circulation in Serbia over the period from 2008 to 2011, while Figure 4 shows similar numbers for Croatia:

Figure 3

Newspaper circulation in Serbia³

	2008	2009	2010	2011	change	%
<i>V. novosti</i> ¹	43982	136426	130278	121413	-8865	-6.8%
<i>Blic</i>	167705	152237	146231	133460	-12771	-8.7%
<i>Alo</i>	86233	78830	113666	113904	+238	0.2%
<i>Politika</i>	73949	69883	63355	59023	-4332	-6.8%
<i>Pravda</i>	na	na	19235	15143	-4092	-21.3%
<i>Press</i>	124175	99555	94158	86649	-7509	-8.0%
<i>Sp. Žurnal</i>	24378	23875	21841	20147	-1694	-7.8%

³ International Federation of Audit Bureaux of Circulations, *National newspapers total circulation* (2012), available at: www.ifabc.org/.../National-Newspapers_total-circulation_IFABC_09-07-12.xls

Here a general decline is visible, the only exception being the paper that also carries the lowest price of all of the examples, the tabloid *Alo*. The specialised non-news publication *Sportski žurnal* is not immune to the overall trend. The numbers from Croatia indicate some differentiation:

Figure 4

Total average sold circulation of newspapers in Croatia (in thousands)⁴

	2007	2008	2009	2010	2011
National paid-for dailies	500,00	460,00	485,00	344,98	317,83
Regional and local paid- dailies	60,00	60,00	50,00	94,03	86,19
Total paid dailies (national+regional)	560,00	520,00	535,00	439,01	404,02
Total free dailies	170,00	120,00	60,00	53,74	53,32
Total (all papers)	730,00	640,00	595,00	492,75	457,34

Here, national papers, whether paid or free, all experience sizable declines in readership. The exception to the trend is in the papers most closely tied to communities, the regional and local papers.

In general, as it is elsewhere, the audience that is being lost by older forms of media is migrating to electronic networks, which are rapidly approaching universal accessibility. Figure 5 shows the rapid diffusion of internet and mobile telephone network access in Bosnia-Herzegovina:

Figure 5

Access to internet and smartphone networks in Bosnia-Herzegovina, 2005-2011 (in percentages)⁵

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Internet	16.6	21.0	25.1	33.0	37.0	52.0	55.0

⁴ In Dina Vozab, *Monitoring medija 1/2012*. Centar za istraživanje medija i komunikacije, Zagreb (2012), available at

<http://www.cim.fpzg.unizg.hr/uploaded/Monitoring%20medija%202012.PDF>

⁵ Amer Džihana, Kristina Ćendić and Meliha Tahmaz, *Mapping digital media in Bosnia and Herzegovina*. Open Society Institute (2012), available at

<http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/mapping-digital-media-bosnia-20120706.pdf>

Uloga medija u normalizaciji odnosa na Zapadnom Balkanu

of which broadband	7.5	16.8	30.9	56.0	73.1	74.8	83.4
Mobile telephony	41.4	49.1	63.7	76.9	83.0	n/a	n/a
of which 3G			n/a				

(n/a: not available)

Here it is visible that access which was available to a minority as late as 2005 had become near universal six years later, with progress on the diffusion of internet slowing in favour of the very rapid spread of mobile data networks, meaning that some portion of the population likely skipped a generation of technology in the quick approach of access to a level comparable to the remainder of Europe.

Although the existing forms of print and broadcast media maintain some level of popularity and are not likely to disappear in the foreseeable future, it is not at all difficult to observe that their role is diminishing, while the role played by online and social networks is steadily growing. The speed of the growth over the past decade reflects the relatively late adoption of the newer generation of technologies in the region, and hence it is possible to project something like a saturation point, but the shift in balance of influence will likely continue to be important over the longer term.

In some important respects electronic media technologies are structurally distinct from the technologies that were predominant in an earlier stage of media history. Some of these differences would lead one to expect a greater profusion of media outlets, with increased diversity and a higher level of participation. First among these is the fact that the entry costs for participation in new media are relatively very low, ranging from only the cost of maintaining a network connection for people, such as bloggers or users of social media, who use free providers, to a somewhat higher cost for those who pay fee for hosting and design. In any case the cost of the equipment and expertise necessary to sustain a regular supply of content is far lower than the investment involved in either print or broadcast media.

Second, the spread of electronic media sources can sometimes be very rapid given the medium's high level of interactivity. Interactivity is high both for users, who are able to share and spread information in real time through fora, comments and debates (a fact illustrated by the rapid adoption of social networks such as Twitter as a source of instantaneous information for ongoing events). But interactivity is high among media outlets themselves, as well. In the region this is often visible through the sharing of material among online sites with similar ideological orientations, so that an attention-getting essay may appear first on *H-Alter*, to be run within the next two days on *E-novine*, *Buka*, *Tačno*, and a number of other sites across borders. Similarly the launch of the online English-language magazine *Balkanist* in August 2013, with a provocative essay lampooning the lazy intellectual habits of international correspondents,⁶ received so much cross-promotion in regional and international media that *Balkanist* became thoroughly well known to regional mediaphiles within days of its creation.

Some additional characteristics of electronic media are worth noting in attempting to assess the importance of their rapid spread. During the period of armed conflict e-mail networks and discussion boards took on a great importance for the small number of people who had access to them, as they allowed for the exchange of information between places where there were not dependable telephone and postal links. As the technology developed after 2000 to encompass a wide variety of technically more sophisticated social media, outlets like Facebook and Twitter took a prominent role as supplements (and sometimes substitutes) for more established news media, as the primary role of individual users in creating content allowed for restrictions on coverage to be circumvented, and as the instantaneous character of the circulation of information permitted social media to be used as an organising tool, particularly in the much-disputed Pride parades in Serbia and in Montenegro, and in the citizen protests that spread across Bosnia-Herzegovina both in 2013 and in 2014.

⁶ Lily Lynch, „How to write about the Balkans,“ *Balkanist*, 27 August 2013, available at <http://balkanist.net/how-to-write-about-the-balkans/>

During the early period of initial rapid expansion of the internet, these facts led to a lot of intemperate suggestions – that electronic networks could break down the power of centralised state or corporate control, that electronic networks were by virtue of these features in some way inherently more democratic, that a group of „citizen-journalists” would emerge to disrupt old ways of working (Rheingold 1993). Events like protests in Iran, Turkey, Egypt and several other places led to a very high degree of optimism about the potential of new network-based communities (Gitlin 2012).

These rosy-eyed views overlooked a few other characteristics of electronic media, which suggest that universality and democratisation are not the only possible directions of their development. In the first place, they are vulnerable to interference, as anybody who has followed the wave of protests in Turkey over 2013 and 2014 will know: the networks on which they depend can be blocked with relatively little difficulty. Second, the concentration of content creation on users opens a wide field for intervention and manipulation; alongside the users commenting on materials are „users” employed, for example, by political parties to overwhelm online media comment sites and create an impression that some perspective or orientation is far more widely shared than it is in reality. Third, the lack of consistent moderation or editing across social media means that there are no guarantees of the quality or reliability of information. And fourth, the same low barriers to entry that encourage the development of social media into democratic instruments of exchange circumventing concentrations of media power makes the same capacity available to organised non-democratic forces, extremists, racists, or practitioners of hate speech of various kinds. If the spontaneous Pride parades that defy political bans are a creation of social media, the same can also be said for groups like „Dveri” or „U ime obitelji.”

So how does this help us to understand the theme that unites the works in the present volume, the contribution of independent media to the normalisation of relations and (possibly) reconciliation in the region of Southeast Europe? We might

be able to approach an answer to the question by looking at a few examples of online activism and the production of content or movements through electronic media networks.

In many instances electronic media draw on their implicit novelty and stylishness to provide a resource for altering the image of the region. In areas all too often described as „war-torn” or „war-ravaged,” where for a period it was in vogue internationally to dehumanise the local population as suffering from a mystical inherited form of „ancient ethnic hatreds,” electronic networks have provided wide opportunities for rebranding. Although this is an opportunity that has been taken most often by chambers of commerce and agencies for the promotion of tourism – one celebrated hoax involving purported pyramids in Bosnia even tied tourism promotion to the theme of ancientness (Lovrenović 2012) – an alternate strategy is suggested by the web magazine Kosovo 2.0. Their purpose is to contest the „war-torn” image of the region and the country of its origin by placing an emphasis on Balkan societies, and Kosovo in particular, as young, fashionable, forward-looking, and very little occupied with „hatreds” or other elements of the resilient Balkan stereotype.

A similar alternative to the Balkan stereotype was offered in the protests over the failure of political parties to agree on a means for issuing identity documents to citizens in Bosnia-Herzegovina in 2013. The protests were catalysed by the death of an infant girl who had been prevented from travelling to Serbia for urgent medical treatment because her family was unable to secure the documents that would have allowed her to cross the border. The citizens who protested in a number of cities in both of the state’s entities and who surrounded the parliament building in the hope of compelling politicians to act were largely mobilised, sustained and informed by dispatches exchanged through Facebook and Twitter. Once the presence of the protests had been established, the social media were joined by professional media, including the popular website *Klix.ba*, as well as Radio Sarajevo in the Federation and *Buka* in Republika Srpska. While the protests

offered evidence that the dissatisfaction of citizens was widely shared and that its extent was not limited to the lines of the Dayton entities, they also suggested that there was a lesson to be learned about media – that citizens were able to use technology autonomously in order to mobilise, that established media might be compelled to follow leads that are set through social media, and that the insecurity and lack of representativeness of state institutions left ample space for these sorts of developments. The importance of these lessons might be suggested by the much greater impact of the protests and citizens' plena that were organised across in the following year.

At the same time, it cannot be forgotten that it is not only emergent and resistant movements that have access to social media and the ability to use them. Also in 2013, a coalition of groups organised to resist the determination of the Croatian government to display its compliance with EU conventions on minority language rights in the city of Vukovar, which had been the site of extensive destruction in 1991. Over a period of several days a standoff developed in which officials would place plaques written in both Latin and Cyrillic script on a number of public buildings in Vukovar, then groups of protestors would surround the buildings, smash the plaques and remove them. Among the proposals put forward by the protestors was that Vukovar should receive the status as a „place of special memory” in which (presumably in the interest of memory) the obligation to respect minority language rights could be suspended. What is significant about the Vukovar alphabet protests in the context we are considering them is that while the core of their organisation originated from already established groups, in particular the political parties of the right that were out of power, portions of the Catholic church hierarchy, and veterans' associations, the widespread attention received by the protests was owed largely to electronic media. In particular, the protestors received regular breathless both from domestic institutional web sites (especially *Dnevno.hr*) and from some widely followed blogs associated with the highly ethnicised portion of the Croatian diaspora (such as the blog *inavukic.com*, written by the former

coordinator of HDZ for Australia and New Zealand). As successfully as Balkan stereotypes can be challenged through electronic media, they can be just as successfully reaffirmed.

Conclusions: On new media in the near future

We can start by offering a conclusion that is completely uncontroversial: from the point of view of reconciliation in the region, there are clearly elements of the shift to new media that are helpful and elements that are unhelpful (probably from every other point of view as well). While the structure of media themselves allow for some conjectures as to how they might develop, what happens will depend much more on the dominant ways in which new media are used.

However, one structural element of media might be deserving of some emphasis. The interactive character of networks and the instantaneous character of the information they provide means that it is possible for material that is put forward to be examined (or if you prefer, exposed and criticised). On some level, in electronic networks it is possible to conceive of producers and consumers of media as being, at least sometimes, on something that resembles an equal footing. Without meaning to overstate the case, electronic networks carry with them at least the possibility for dialogue, whether this is realised in the conventional sense or in the more postmodern sense of the reappropriation and recombination of elements found through media. With that it becomes possible to consider a bit less from the point of view of a delivery process involving senders and recipients, and more from the point of view of a malleable and (at least potentially) dialogic culture.

But what do we mean when we invoke culture? The question is a broad one of course, and a very long and wide ranging debate has not produced a consensus definition. A definition that might apply to the elements of changing media that are being stressed here, accounting both for the construction of reality and efforts to change it, may be provided by the classic definition that Raymond Williams offered:

Culture is ordinary: that is the first fact. Every human society has its own shape, its own purposes, its own meanings. Every human society expresses these, in institutions, and in arts and learning. The making of a society is the finding of common meanings and directions, and its growth is an active debate and amendment under the pressures of experience, contact, and discovery, writing themselves into the land. The growing society is there, yet it is also made and remade in every individual mind. The making of a mind is, first, the slow learning of shapes, purposes, and meanings, so that work, observation and communication are possible. Then, second, but equal in importance, is the testing of these in experience, the making of new observations, comparisons, and meanings. A culture has two aspects: the known meanings and directions, which its members are trained to; the new observations and meanings, which are offered and tested. These are the ordinary processes of human societies and human minds, and we see through them the nature of a culture: that it is always both traditional and creative; that it is both the most ordinary common meanings and the finest individual meanings (1958: 53–54).

The elements that come forward through this definition could be the ones that are highlighted through the possibilities made available by new forms of media. We have the opportunity to exercise a greater measure of control over what we think and know and who we exchange things with thanks to the shift from print to post-print. In an earlier period Warren Sussman (1989) described this as a shift „from communication to culture.” The shift carries with it some dangers: reliable sources of information are less sustainable, and less sustainable sources of information are more vulnerable. The choice involved is whether people use the media that are available principally as a field in which to abuse one another or primarily as a field in which they are able to recognise one another. It might be possible to conclude optimistically and suggest that people could be a little bit more

likely to do the second than the first. But this depends on the sources that are developed, and even more on the uses to which they are put.

BIBLIOGRAPHY

Ahmetašević, Nidžara. 2013. *Media reforms through intervention: International media assistance in Bosnia and Herzegovina*. PhD thesis, University of Graz.

Barać, Verica et. al. 2011. *Izveštaj o pritiscima i kontroli medija u Srbiji*. Belgrade: Vlada Republike Srbije, Savet za borbu protiv korupcije. Available at <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/Storage/Global/Documents/mediji/IZVESTAJ%20O%20MEDIJIMA,%20PRECISCENA%20VERZIJA.pdf>

Bilić, Bojan. 2012. *We were gasping for air: [Post-] Yugoslav anti-war activism and its legacy*. Baden-Baden: Nomos.

Bilić, Bojan and Vesna Janković (eds.). *Resisting the evil: [Post-] Yugoslav anti-war contention*. Baden-Baden: Nomos.

Gitlin, Todd. 2012. *Occupy nation: The roots, the spirit and the promise of Occupy Wall Street*. New York: It Books.

Gordy, Eric. 1999. *The culture of power in Serbia: Nationalism and the destruction of alternatives*. College Park: Pennsylvania State University Press.

Janić, Zoran. 2006. *Tišina u Aberdarevoj*. Beograd: Dan Graf.

Kurspahić, Kemal. 2003. *Prime time crime: Balkan media in war and peace*. Washington: USIP.

Lovrenović, Maja. 2012. „Uncanny landscapes of memory: ‘Bosnian pyramids’ and making sense of the postwar world in Bosnia-Herzegovina.” University of Amsterdam.

Majstorović, Danijela and Vladimir Turjačanin. 2013. *Youth ethnic and national identity in Bosnia and Herzegovina: Social science approaches*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Rheingold, Howard. 1993. *The virtual community: Homesteading on the electronic frontier*. Cambridge: MIT Press.

Senjković, Reana. 2002. *Lica društva, likovi države*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Sussman, Warren. 1989. *Communication as culture*. Boston: Allen Unwyn.

Thompson, Mark. 1994. *Forging war: The media in Serbia, Croatia and Bosnia-Herzegovina*. London: Article 19.

Vasić, Miloš. 1991. *9. mart 1991*. Beograd: Kamenko.

Williams, Raymond. 1958. „Moving from high culture to ordinary culture.” In Norman McKenzie (ed.), *Conviction*. London: Chatto and Windus.

Eric Gordy

APSTRAKT

Kada su u period posle 2000. godine brzo izlazile iz međunarodne izolacije, države bivše Jugoslavije su se suočile s izazovom adaptiranja na tehnološke i strukturalne promene u medijima koje su se desile u prethodnoj deceniji. Ovo se adaptiranje desilo u kontekstu niza nasleđa iz perioda oružanih sukoba. Elektronski i društveni mediji su zauzeli publiku i kulturni prostor od starijih medijskih institucija koje su padale u uticaju, i zajedno s tim procesom su se pojavile neke nove mogućnosti. Svaka od tih mogućnosti, međutim, nosi sa sobom određeni rizik.

Ključne reči: Bosna i Hercegovina, Hrvatska, bivša Jugoslavija, mediji, novine, Srbija, društvene mreže, Jugoistočna Evropa, televizija

UDK 343.541:341.322.5(497.1)"1992/1994"

David Tombs

Director of Centre for Post-Conflict Justice, Trinity College Dublin.

CONFLICT-RELATED SEXUAL VIOLENCE, NEWS MEDIA AND RECONCILIATION IN THE BALKANS¹

SUMMARY

Any reconciliation process that seeks to be grounded in the truth of what happened during conflict has to face the realities of the violence. Often this involves confronting painful and disturbing acts in an open and honest way. As the wars in the Balkans showed, conflict-related sexual violence (CRSV) can be one of the most important, and also one of the most sensitive, issues to be addressed. Reports of rape and other sexualized violence against women in the Balkans in the 1990s received widespread attention from news media and human rights groups (Amnesty International 1993; Helsinki Watch) and prompted a number of important scholarly works on rape in war (Allen; Stiglmayer). These reports helped to break the silence that typically leaves conflict-related sexual violence (CRSV) unexamined in the news media. Whilst much work still needs to be done to reduce sensationalist tendencies in news media reporting of CRSV, the increased coverage of CRSV against women and girls which is typical in reports on conflicts since Bosnia is an achievement to be welcomed. CRSV has become a key focus in a gender-aware understanding of war and conflict (Goldstein). Yet despite this important progress, one area in which news media reports on CRSV in the Balkans conformed to a more conventional pattern of silence on CRSV was in relation to male victims of sexual violence. Both the news media and the wider public debate ignored CRSV against men almost completely. This silence on male victims as a default position typifies media coverage of conflict, a silence that continues despite increased attention to CRSV against female victims. The issue of male victims of CRSV still needs to be recognized and addressed in the conflict in the Balkans and in many other conflicts. This paper examines the silence that has so often accompanied CRSV, and the impact that news reports from the Balkans made towards changing this. The final section considers why coverage of CRSV against male victims is still relatively invisible in news media coverage of conflicts. This omission, and the taboos that sustain it, remains a significant challenge for any reconciliation initiatives that seek to face the fuller truth of a painful past.

Keywords: Balkans; sexual violence; male victims; news; reconciliations

¹Adapted from paper presented at The Role of Media and Reconciliation in the Post-conflict Society: An Example of the Balkans, University of Novi Sad, Serbia, 4–5 October 2013.

‘One of history’s greatest silences’

Prior to the 1990s it was unusual to look at war from a gender perspective or give conflict-related sexual violence (CRSV) serious attention. Despite groundbreaking works by feminist writers in the 1970s on gender and violence (Brownmiller), and further progress in the 1980s, the most usual public response to conflict-related sexual violence was still silence. In 1994 the Report of the UN Special Rapporteur on Violence Against Women asserted:

[Rape] remains the least condemned war crime; throughout history, the rape of hundreds of thousands of women and children in all regions of the world has been a bitter reality (OHCHR: 64).

In similar vein, the UN Action Against Sexual Violence in Conflict still states (in 2014): ‘War-time sexual violence has been one of history’s greatest silences’ (UN Action). The power of this silence can be seen in relation to the rapes and sexual abuses against women in Germany at the end of World War II (Anonymous; Beevor). The silence remained intact for decades. The victorious Soviets were in a powerful position, and had no interest in publicizing abuses committed by Soviet troops. The Allies had reason to collude with this, especially in view of the behavior of US forces in France (Roberts). However, the privileged position of the victors is not enough on its own to explain the level and longevity of silence, which continued for decades after the war, German society had to be complicit with the silence as well. This complicity usually reflects a sense of shame and stigma felt by the women themselves, and also indirectly by wider society. In many cases the women did not wish to speak of what happened, and if they did speak wider society did not wish to know. Thus self-censorship and social silencing reinforced and sustained the initial denials of perpetrators.

Another difficulty is that sexual violence in wars is often so extreme that it is hard to know how best to respond even when there is a genuine will to do so. Attempts to describe such violence in normal language seem to be inadequate.

Sexualized violence in conflict can be so overwhelming that society feels unable to speak about it. It is as if society is literally shocked into silence. The limitations of language seem to make proper discussion impossible. As Psychologist Judith Herman puts it:

The ordinary response to atrocities is to banish them from consciousness. Certain violations of the social compact are too terrible to utter aloud: this is the meaning of the word *unspeakable* (Herman: 1).

These pressures towards silence are powerful, and help to explain why prior to the 1990s CRSV was so rarely examined with any care. However, this lack of careful examination is not to say that allegations of rapes were never mentioned in war news. Accusations of rape were often made in propaganda campaigns by one side against the other, and the news media were often encouraged to spread these accusations. In the First World War, reports of rapes by German troops in Belgium served to heighten public outrage in Britain and promote commitment to the British war cause. However, once the conflict was over, and the propaganda interest ended, concern and attention quickly moved on. There was little reason to dwell on what had happened, the opportunity to seriously examine it was missed, and the default silence could return.

Furthermore, both the presentation of rapes in propaganda campaigns and the typical way in which these were viewed were shaped in a number of ways that meant that rapes were viewed as side-effect or incidental element of the conflict. This served to discourage investigation of deeper links between rape and other aspects of the conflict. Understanding sexual abuses as different to other violence in war meant they were unlikely to get the same level of attention. CRSV was thereby side-lined from the outset as a focus for study beyond a perfunctory recognition that it accompanied conflict. At least three serious misperceptions collectively impeded a deeper understanding of CRSV and made it even less likely that serious analysis would take place after hostilities ended.

First, rape and other sexual abuses were presented as moral issues with moral causes rather than political issues with political causes. The rapes were used to illustrate the immoral character of the enemy, as dishonorable, inhuman or bestial. It was always the enemy, never one's own forces who were portrayed in this way. Reporting rapes and sexual abuses in this way served to create a clear moral separation between the degeneracy and evil of the enemy against the righteousness and goodness of one's own side. Whilst sympathy might be expressed for innocent victims, there was little interest in hearing the stories or understanding the experience behind the headlines.

In this view, sexualized violence happens when normal social conventions and order break down during wars. The breakdown of social relations during the turmoil of war is seen as creating a vacuum that permits these violations. Whilst there can be little doubt that the chaos of war and the breakdown of conventions can contribute to sexual violence during conflicts, this is only a small part of the picture. If it is assumed to be the only factor to explain the prevalence of violence of conflict, it can detract from a more sustained analysis of the complexity of sexualized violence. A key limitation is that it treats rape and sexualized violence as a consequence of another consequence of war (social breakdown) rather than recognizing how they might be integral parts of war.

Second, and reinforcing the view of rape in war as essentially a moral failing, there was a wider tendency to frame rape as a private and personal matter that did not properly belong in the international policy sphere. This made it less likely that sexual violence would feature in peace-agreements, historians were less likely to give it serious attention, courts were less likely to prosecute war-time atrocities, and strategies for post-conflict reconstruction were less likely to address it.

Third, whilst the reports were heavy on condemnation they were light on detail beyond general denunciations of horror and infamy. The report that the rapes or other abuses had happened was enough. Sexual violence was described at a fairly

abstract level, without going into specifics. Little attention was given to what actually happened or what might explain it. Such reports did little to change the limited and shallow perception of CRSV as essentially the collateral damage in a conflict resulting from moral failure and a chaotic situation. Something that was regrettable but apparently unpreventable, and not seen as a priority concern.

Thus although propaganda reports of rape show that the silence on sexual violence in conflict has never been an absolute silence, they do not change the fact that prior to the 1990s sexual violence in conflict was not a topic for public discussion. Despite the work of feminist scholars and analysts in the 1970s and 1980s the common perception was that rape and other sexual violence were incidental to war.

Breaking the Silence in the Balkans

It should therefore come as no surprise that in the early months of the conflicts in Yugoslavia the news media was silent on the sexual violence directed against women. According to Beverley Allen (Allen: 65) caregivers in Zagreb first started learning about genocidal rape and rape camps in late 1991 and early 1992. Alexandra Stiglmayer notes that the first refugees who fled from Bosnia-Herzegovina to Croatia in June 1992 had already reported rapes, but initially there had been no reaction (Stiglmayer: 25).

The US journalist Roy Gutman is credited with breaking the story in the international news in his articles in *Newsday*. Gutman wrote his first articles on the rapes of Muslim women by Serbian soldiers in August 1992. These rapes of Bosnian women were already known in UN circles, but the UN response had followed a default pattern of inaction and silence. After Gutman's reports both international and national news media started to give attention to stories of CRSV against women. However, according to Stiglmayer (24), there was still no reaction or organized follow-up investigation. Even though the press featured more and more reports of rape during November both the UN Commission on Refugees and

the International Red Cross remained lethargic, and repeated their viewpoint that these were only isolated cases of rape. Stiglmayer notes that these dismissals would normally be enough to end a news story. Journalists would normally conclude their investigation at this point and move on. But in this case they continued to report the story. Stiglmayer says:

How astonished I was in mid-December 1992 when the press spokesperson for the International Red Cross... suddenly explained to me that the UN Commission on Refugees was receiving 'continual reports of rapes from Bosnian refugees' that rapes 'were widespread,' and that it was 'really a shocking thing!' It was the pressure of the publicity caused by press reports that had led to this mysterious turnaround. Thus one of the war crimes has been exposed, at least, triggering worldwide outrage (Stiglmayer: 25).

Whilst it is generally recognized that sexual abuses were committed by all parties in the conflicts in the Balkans, most analysts point to the organized pattern and disproportionate number of abuses committed by Bosnian Serbs (Stiglmayer: 82–169). According to Gutman (1994: xi) the rapes were not exclusive to Serb forces in Bosnia, but it was the Serbs who set the pattern for organized CRSV in 1992 as part of their strategy for a Greater Serbia. The Bosnian Serb use of systematic rape and concentration camps was then adopted by Bosnian Croats from spring 1993. Bosnian Muslim forces were also accused with atrocities, but not as a tool of government policy.

The abuses in Bosnia served as a pivotal turning point in international awareness of CRSV by lifting the long-term silence. As IngerSkjelsbaek points out:

... the Bosnian war rape phenomenon is by far the best documented, most analysed, and most discussed episode among all the publications on sexual violence in war. Through these efforts, I found support for the claim that

it was the Bosnian War that lifted, at least to a certain extent, the taboo that made it impossible to study the phenomenon of rape (Skjelsbaek: 13).

Articles by Gutman and other journalists on CRSV in Bosnia, backed by reports by human rights groups and official commissions, and testimonies presented at the International Criminal Tribunal on the Former Yugoslavia (ICTY), offer a disturbing picture of both the prevalence and extremity of sexual violence against women and girls. There are a number of factors which help to explain why the news media coverage in Bosnia was a pivotal point in creating a new international awareness of CRSV and a sea change in how it would be reported in future.

First, the violence was sufficiently severe and widespread to provoke sustained attention. Had the intensity and prevalence of CRSV not been so great, it might have been easier for the news media to neglect it without the omission being so glaring. In saying this, it should be remembered that it is difficult to compare CRSV in conflicts like Bosnia with conflicts earlier in the twentieth century or in centuries before then, since the data on earlier conflicts was not collected. It is therefore hard to draw firm conclusions on how extreme the level of violence in Bosnia was relative to earlier conflicts already discussed in the 1970s by Brownmiller (31–113), which include World War I, World War II, Bangladesh, and Vietnam. It would be wrong to assume that the abuses in Bosnia were so unusual and unprecedented that international attention was inevitable, but the violence was sufficiently severe and widespread to provoke shock and warrant significant media attention when the silence was broken.

Second, and perhaps more important than the bare frequency and severity of the abuses, was that the CRSV appeared to be systematic and intentional. The UN Commission of Experts, appointed by Boutros Boutros-Ghali in October 1992 to examine and analyze the conflict, explicitly identified the use of ‘rape and sexual assault’ as a means of ethnic cleansing. Their interim report (usually known as the Bassiouni Report, named after the law professor who served as the group’s chair)

makes this clear (S/25274). This was not rape as an incidental side-element to war, nor was it only a consequence of social breakdown and moral depravity. The political significance of CRSV in Serb ethnic cleansing reinforced international interest in all acts of CRSV in the Balkans, and aided international awareness of the political significance of CRSV in other conflicts. It is hard to overestimate the importance of this political dimension for a new understanding of rape and other sexual abuses in conflicts, and the significance of this for efforts at documentation, prevention, prosecution and recovery.

Third, Yugoslavia's position as a European country prompted relatively high levels of international interest and access. Other European societies could not easily ignore the violence as a distant concern. Likewise, images of Europeanized Bosnian Muslims brought home the issue of CRSV to the white European and North American publics in a more immediate way than reports from other parts of the world had done. This factor raises serious questions as to whether Europe and North America gave sexual violence in other twentieth century conflicts less attention partly because they were perceived as distant and foreign. For example, the Massacre of Nanking (or 'rape of Nanking') by Japanese forces in 1937 (Chang), might reflect this.

Fourth, awareness of the CRSV in the Balkans during 1991-95 was reinforced by reports of rape in the genocide in Rwanda in 1994 (Human Rights Watch 1996). The rapes in Rwanda were also notable for their extent and extremity, as well as the apparent level of organization and political purpose. In fact, both the International Criminal Tribunal for Yugoslavia (ICTY), and International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR) gathered important testimony and broke new ground in legal judgments on sexual violence in war. On 22 February 2001 the ICTY convicted three suspects accused of the Foca abuses. This was the first time in history that an international tribunal prosecution had been based solely on crimes of sexual violence against women.

Furthermore, at the same time that awareness of rapes in current conflicts was developing, it was given further impetus from a related direction. Demands from women that the experiences of the so-called 'comfort women' or 'sex slaves', who were forced to work for the Japanese army in World War II, become a more public issue. After fifty years of silence, Korean, Filipino, Chinese and other Asian women became more vociferous in calling the Japanese government to account for what had happened (Barstow: 1–43). A consequence of this campaign coinciding with world attention on Bosnia and Rwanda, was to expand awareness of the variety of forms that CRSV against women might take. It became clearer than ever that a more careful and systematic analysis of CRSV was urgently required.

By the mid-1990s international NGOs working on human rights were making gender-based violence much more central to their work. Investigations by Human Rights Watch into abuses in Bosnia-Herzegovina, Somalia, Haiti, Kashmir, and Peru during the early 1990s showed how rape and sexual assault of women was often an integral part of both international and internal conflicts. The uses of rape included: terrorizing civilian communities, conducting 'ethnic cleansing', avenging historical disputes or simply rewarding mercenary soldiers (Human Rights Watch 1995: 1). The evidence from multiple contexts showed that it was no longer tenable to dismiss rape in war as only an incidental side-effect. There was a much clearer awareness that sexualized violence was often politically motivated and serves as an intentional strategy.

The violence in the Balkans combined with wider factors thereby created a tipping point in the early 1990s which broke the usual silence on CRSV. Yet whilst this new awareness of CRSV and a willingness to discuss it should be noted, and its importance underlined, there are still some aspects of sexual violence which remain unrecognized. This is especially true for conflict-related sexual violence against male victims.

Conflict-Related Sexual Violence and Male Victims

Extensive evidence supports the view that the majority of victims of CRSV are women and girls and that there are compelling arguments for CRSV policies that address the gender-specific situation of women and girls in conflicts. Significant progress on this has been made since the Balkans and this needs to be consolidated and further extended. However, it would be mistaken to believe that CRSV is exclusively targeted against women and girls. CRSV against male victims is also a common feature of conflicts (Storr; Stemple). The issue of male victims is raised in this section not to create a false parity of male victims with female victims, but to extend the analysis that feminist scholars and gender analysts have offered into the power dynamics which underpin CRSV and the silences which accompany it. In Bosnia CRSV against male victims was quite common, and in some cases reached extreme levels. As Dubravka Žarkov writes:

It may seem strange to talk about men as victims of sexual violence while discussing a war that was infamous for making rape of women one of its weapons. But the United Nations Commission of Experts Final Report and other reports list numerous incidences of sexual violence against men. They were beaten across the genitals, forced to strip, raped and assaulted with foreign objects, and castrated. Sometimes prisoners were forced to perpetrate these acts of violence on each other; at other times the prison guards performed them (Žarkov 2007: 155).

Likewise Roy Gutman notes:

Sexual humiliation was not restricted to females; in repeated instances, men held in detention camps report being forced to commit sexual acts on each other and to witness public castrations that prisoners had to carry out against each other (Gutman: x).

Further details on the character and forms of this sexual violence against men are still currently coming to light (see for example, Bosnia Insight 2013, 2014). Yet this still barely registers in the public record or wider media coverage, and outside the work of Žarkov has received minimal attention (Žarkov 1995; 2001; 2007; 2011).

One reason that CRSV against male victims tends to be neglected is that even when such acts are mentioned it is rare for them to be explicitly named as *sexual* violence or *sexual* abuse. It is not uncommon for abuses with an overtly sexual element against men to be reported without drawing any attention to the specifically sexualized element of the abuses such as beating or stripping.

Part of the reason for this may be a misperception as to what constitutes the sexual element in sexual violence. Sexual abuses against women or men do not require a sexual desire or erotic interest on the part of the abuser. Most commentators agree that sexual violence is better understood as violence which is enacted in a sexual (or 'sexualized') way, rather than sex which is enacted in a violent way (Kelly). Some commentators, such as Gloria Steinem, therefore prefer the term 'sexualized violence', to reinforce the point that the primary aspect of sexual violence is violence not sex (Wolfe). The analysis that sexual violence is primarily about violence, power and control has been made persuasively and repeatedly by feminist critics and others, and is well accepted in circles dealing with gender based violence. Nonetheless, within the wider public in most societies there is still a common tendency to view sexual violence in superficial terms as sex rather than in analytic terms as violence. Beyond the fact that this misperception distorts the public view of sexual violence in general, a further consequence is that it may also contribute to particular difficulties for recognition of sexual violence against men.

When men perpetrate sexual violence against women the tendency to view this in terms of sex is superficial, but it is common because it conforms to, rather than contradicts, the typical pattern of patriarchal and heteronormative views about male-female relations and male sexuality. Although this is a distorted understanding it does not conflict with widespread assumptions, and at least appears to 'make

sense' in terms of common expectations. By contrast, when men perpetrate sexual violence against other men, these same conventional assumptions make it less likely that it will be thought of in terms of sex. Patriarchal heteronormativity views men's sexual desire for women as the norm, and stigmatizes male-male or female-female desires as abnormal. According to these values, viewing sexual violence by men against women in terms of sex does not conflict with the conventional sense of what is normal. It 'makes sense' and is therefore often accepted uncritically as being sexual. By contrast, male-male sexual violence 'makes no sense' in this framework *if it is assumed to be about sex*. In a heteronormative framework, a heterosexual man would not be expected to derive sexual satisfaction from raping or otherwise abusing a male victim. Within this framework, there is no place for understanding widespread male-male rape and or other sexual abuses by men against men. This makes it likely that reports will be dismissed as implausible, or deemed to be strange aberrations with no public significance. In either case, it is less likely that abuses will be reported, discussed or analyzed in the media.

A proper response to the contradiction between the clear evidence that sexual abuse against male victims is prevalent even though it is apparently senseless in this scenario should be a rethinking of basic assumptions. The contradiction points to the need for the deconstruction of heteronormative assumptions and the recognition that sexual violence should be viewed in terms of violence not sex for both male and female victims. A focus on violence, power and control would help to answer why a heterosexual man might rape or abuse another man regardless of his own sexuality or sexual orientation. Addressing the relationship between violence and power would also illuminate the close links between male-male sexual violence and male-female sexual violence. Yet despite the apparent 'senselessness' of male-male sexual violence within the conventional framework this is rarely seen as sufficient reason to rethink the wider assumptions. Instead the perception that male-male sexual violence is essentially 'senseless', makes it more likely that evidence for its existence will be minimized, neglected or

dismissed as insignificant. As a result, even if acts of sexual violence against men are recorded, and even if these are named as sexual violence or sexual abuse, there is still a strong tendency to ignore their importance. It is therefore unlikely that the experiences of male victims will be acknowledged, the evidence collated together to identify patterns, or the testimonies subjected to proper analysis. As a result, sexual violence against male victims is rarely highlighted in prosecutions or addressed in initiatives for reconciliation.

Conclusion

For most of the twentieth century the default position on sexual violence in conflicts was silence. Even when acts of sexual violence during wars were acknowledged as facts, it was not usual for them to get detailed media coverage or sustained analysis. Accusations of rape by enemy forces featured in propaganda campaigns, but even this coverage gave only a shallow and sensationalist impression of the complex issues. Rapes were condemned but not examined or explained in any depth. It was as if nothing more could or should be said beyond the stark fact that they occurred and were a symptom of the moral depravity of the enemy. A consequence of this was that very little was done to explore the needs of survivors, prosecute offenders or prevent future abuses. As Ruth Seifert (68) argues:

Only when violence is brought up in this way and made public can there be any change. For only when sexual violence is perceived as a political event, when it is made public and analyzed, can its causes and contexts be probed and strategies to overcome it be considered.

The initial signs were that the conflict in the Balkans might follow this same pattern of general silence and neglect. Yet, after an initially slow start, local and international news media picked up on widespread sexual abuses in Bosnia and persisted in publicizing the issue. In retrospect this was a pivotal moment in confronting the long-standing silence that had surrounded CRSV in most prior

conflicts. The new awareness and attitudes to CRSV that have developed and consolidated since the 1990s constitute significant progress towards more effective prevention of violence and abuse against women and girls. Yet, whilst this progress is a vital step forward for the protection of victims and prevention of further abuses, the invisibility of male victims that remains, and the silences that sustain this, indicate that there is still some way to go before CRSV is fully addressed. If the invisibility of male victims is to be effectively challenged, feminist perspectives that frame male-female sexual violence in a more analytic way need to be extended more systematically to an understanding of male-male sexual violence as well. Above all, sexual violence against both women and men needs to be understood as primarily about violence, power, and control, rather than about sex, attraction or desire.

BIBLIOGRAPHY

Allen, Beverley (1996). *Rape Warfare: The Hidden Genocide in Bosnia-Herzegovina*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Amnesty International (January 1993). *Bosnia-Herzegovina: Rape and Sexual Abuse by Armed Forces*. London: Amnesty International. AI Index: Eur 63/01/93.

Amnesty International (January 2002). *Sri Lanka: Rape in Custody*. London: Amnesty International. AI Index: ASA 37/001/2002.

Anonymous (2005). *A Woman in Berlin*. London: Virago.

Askin, Kelly (1997). *War Crimes against Women: Prosecution in International War Crimes Tribunals*. The Hague: Martinus Nijhoff.

Balkan Insight (2013). 'Bosnian Serb Policeman "Raped male prisoners"' *Balkan Transitional Justice* (3 Apr 2013); available at <http://www.balkaninsight.com/en/article/prisoners-sexually-abused-in-visegrad-police-station> (accessed 17 March 2014).

Balkan Insight (2014). 'Bosniak Troops "Sexually Abused Prisoners at Sports Centre"' *Balkan Transitional Justice* (17 January 2014); <http://www.balkaninsight.com/en/article/burning-genitals-in-musala> (accessed 17 March 2014).

Barstow, Anne Llewellyn (ed.) (2000). *War's Dirty Secret. Rape, Prostitution, and Other Crimes Against Women*. Cleveland, OH: Pilgrim Press.

Brownmiller, Susan (1975). *Against Our Will. Men, Women and Rape*. New York: Simon and Schuster.

Beevor, Antony (2002). *The Fall of Berlin 1945 [Berlin: The Downfall]*. New York: Viking.

Chang, Iris. (1997). *The Rape of Nanking: The Forgotten Holocaust of World War II*. Harmondsworth: Penguin Books.

Goldstein, Joshua S. (2001). *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice-Versa*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gutman, Roy (23 August 1992). 'Mass Rape – Muslims Recall Serb Attacks' *Newsday*.

Gutman, Roy (1994). 'Foreword', in *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia-Herzegovina*, ed. Stiglmeier. Trans. Marion Faber. (Lincoln: University of Nebraska Press).

Herman, Judith (1992). *Trauma and Recovery: From Domestic Abuse to Political Terror*. New York: Basic Books, 2nd edn 1997.

Human Rights Watch (1995). *Global Report on Women's Human Rights*. New York: Human Rights Watch.

Human Rights Watch (1996). *Shattered Lives: Sexual Violence during the Rwandan Genocide and its Aftermath*. New York: Human Rights Watch.

Jones, Adam (1994). 'Gender and Ethnic Conflict in the Ex-Yugoslavia' *Ethnic and Racial Studies*. 17 (1): 115–134.

Kelly, Liz (1988). *Surviving Sexual Violence*. Cambridge: Polity.

Lorentzen, Lois Ann and Jennifer Turpin (eds.) (1998). *The Women and War Reader*. New York and London: New York University.

Helsinki Watch (1992–93). *War Crimes in Bosnia-Herzegovina*. 2 vols; New York: Human Rights Watch.

Roberts, Mary Louise (2013). *What Soldiers Do: Sex and the American GI in World War II in France*. Chicago: Chicago University Press, 2013.

Seifert, Ruth (1994). 'War and Rape: A Preliminary Analysis', in *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia-Herzegovina*, ed. Alexandra Stiglmayer. Trans. Marion Faber. (Lincoln: University of Nebraska Press): 54–72.

Skjelsbæk, Inger (2012). *The Political Psychology of War Rape: Studies from Bosnia and Herzegovina* (War, Politics and Experience). Oxford: Routledge.

Stemple, Lara. (2009) 'Male Rape and Human Rights', *Hastings Law Journal* 60, pp. 605–47.

Stiglmayer, Alexandra (ed.) (1993). *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia-Herzegovina*. Trans. Marion Faber. Lincoln: University of Nebraska Press.

Storr, Will (2011). 'The Rape of Men: The Darkest Secret of War' in *Observer* (17 July 2011), p. 36 (*Observer Magazine*).

OHCHR (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights) (November 1994). 'Preliminary Report submitted by the Special Rapporteur on Violence against Women, its Causes and Consequences'. Geneva, UN Doc. E/CN.4/1995/42.

UN Action. *Trust Fund Factsheet for the UN Fund for Action against Sexual Violence*. Available at United Nations Development Group: <<http://mptf.undp.org/factsheet/fund/UNA00>>

Žarkov, Dubravka (1995). 'Gender, Orientalism and the History of Ethnic Hatred in the Former Yugoslavia' in Helma Lutz, Ann Phoenix and Nira Yuval-Davis eds. *Crossfires: Nationalism, Racism and Gender in Europe*. London and East Haven, CT: Pluto 4 Press, 105–120.

“The Body of the Other Man: Sexual Violence and the Construction of Masculinity, Sexuality and Ethnicity in Croatian Media” (2001).in Caroline O.N. Moser and Fiona C. Clark eds. *Victims, Perpetrators or Actors? Gender, Armed Conflict and Political Violence*. London and New York: Zed Books, 2001: 69–82.

The Body of War: Media, Ethnicity and Gender in the Break-up of Yugoslavia.--- (2007). Durham: Duke University Press.

‘Exposures and Invisibilities: Media, Masculinities and the Narratives of Wars in an Intersectional Perspective’ (2011).in Helma Lutz, Maria Teresa Herrera and Vivar Lindasupik, eds. *Framing Intersectionality Debates on a Multi-Faceted Concept in Gender Studies*. Farnham, Surrey and Burlington, VT: Ashgate: 105–116.

Wolfe, Lauren. ‘Gloria Steinem on Rape in War, Its Causes and How to Stop it: Interview’, *The Atlantic* (February 2012); This article available online at: <http://www.theatlantic.com/international/archive/2012/02/gloria-steinem-on-rape-in-war-its-causes-and-how-to-stop-it/252470/>

MEDIJI I JAVNI INTERES

Helena Popović

Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti, Odsjek za novinarstvo i odnose s javnošću

MEDIJI I DEMOKRACIJA: IZMEĐU NORMATIVNE TEORIJE I KOMUNIKACIJSKE PRAKSE

APSTRAKT

Normativne medijske teorije, između ostalog, definiraju ulogu medija u demokratskim sustavima. Iako se uloga medija mijenja ovisno o modelu demokracije koji se zagovara, redovito se poseban značaj pridaje ulozi medija da informiraju građane o temama od javnog značaja. Važna društvena praksa u kojoj možda najviše dolazi do izražaja uloga medija u gore navedenom smislu jesu parlamentarni izbori, gdje su očekivanja od medija posebno visoka. Stoga se u radu analiziraju intervjui sa stranačkim kandidatima i kandidatkinjama objavljeni u hrvatskim dnevnim novinama *Večernji list* i *Jutarnji list*, te političkim tjednicima *Globus* i *Nacional*, tijekom službenih kampanja za parlamentarne izbore u Hrvatskoj 2003, 2007. i 2011. U istraživanju se primjenjuje tekstualna analiza koja uključuje medijsko izvještavanje o izborima kao oblik diskurzivne prakse te analiza konkretnog teksta u formi novinarskih intervjua s kandidatima i kandidatkinjama. Cilj je istraživanja usporediti dominantne vrijednosti koje se pojavljuju u normativnoj teoriji društvene odgovornosti – posebno one karakteristike koje se odnose na ulogu medija u davanju *informacija* te stavljanje tema od *javnog značaja* na agendu u vrijeme parlamentarnih izbora – sa stvarnim komunikacijskim praksama koje se pojavljuju u hrvatskom tisku.

Ključne riječi: normativna medijska teorija, teorija društvene odgovornosti, političke kampanje, tisak, tekstualna analiza.

Normativna medijska teorija

Normativna teorija kao cilj ima uspostavljanje idealnog standarda u odnosu na kojeg možemo procjenjivati djelovanje određenog medijskog sustava. Ona objašnjava kako bi medijski sustav „trebao funkcionirati kako bi se ostvario set ideala društvenih vrijednosti“ (Baran i Davis 2012: 40). S obzirom na to da je taj set vrijednosti kontekstualan, nužno je prvo odrediti koje su to idealne vrijednosti dominantne u određenom društveno – historijskom kontekstu, te potom na

konkretnom slučaju komparativnom analizom procijeniti do koje je mjere određena medijska društvena praksa preklapajuća s normativnim setom vrijednosti. Normativne teorije razvijaju se iz niza izvora i uključuju dugotrajni proces. U zapadnim liberalnim demokracijama teorije, relevantne za suvremeno razumijevanje medija, već se razvijaju tokom dvadesetog stoljeća. Baran i Davis (2012) posebno naglašavaju važnost normativne *Teorije društvene odgovornosti* koja se razvija iz Hutchins komisije o slobodi tiska (*Hutchins Commission on Freedom of the Press*) utemeljene 1942. godine u SAD-u, a detaljno je razvijena sa strane medijskih teoretičara Fredricka Sieberta, Theodorea Petersona i Wilbura Schrama 1956. godine. Teorija društvene odgovornosti pomiruje dvije oprečne pozicije: libertarijanaca – koji zagovaraju deregulaciju i vladavinu tržišta ideja, i onih koji zagovaraju regulaciju i državnu intervenciju – dakle, označava kompromis između medijskih sloboda i kontrole medija i to na način da se povjerenje stavlja u ruke samih medija i medijskih djelatnika od kojih se očekuje odgovornost te da služe interesu javnosti (Baran i Davis 2012: 15).

Temelji teorije društvene odgovornosti su, prema Denisu McQuailu (1987)¹, da mediji moraju služiti društvu, s posebnim fokusom na demokratsku politiku, primarna je informativna funkcija te osiguravanje platforme unutar koje se mogu artikulirati različita stajališta. Mediji moraju biti neovisni te se moraju držati određenih standarda djelovanja. Ovo ‘pomirenje’ ideala individualne slobode izbora i obaveze koje mediji imaju prema društvu postiže se tako da se osigura razvoj javnih, neovisnih institucija (posebno elektroničkih medija) te daljnji razvoj novinarskog profesionalizma kako bi se i u privatnim i u javnim medijima postigao određeni standard. Dakle, medijska samoregulacija je ključna (McQuail 1987: 117–118). Ovdje su prepoznatljive liberalne vrijednosti, gdje se moć djelovanja locira u individui koja mora imati mogućnost izbora – stoga se insistira na raznolikosti i pluralizmu. Mediji su koncipirani kao institucije koje su odgovorne te koje mogu –

¹ Navodi šest normativnih medijskih teorija: autoritarna, teorija slobodnog tiska, teorija društvene odgovornosti, sovjetska medijska teorija, razvojna medijska teorija, demokratsko participativna medijska teorija.

samoregulatornim mehanizmima – postići najviše standarde, a od novinara se očekuje objektivnost i uravnoteženo izvještavanje. Državni se utjecaj, pak, nastoji limitirati što je vidljivo u samoj promjeni terminologije prema kojoj se mediji – koji su *de facto* financirani iz državnih proračuna, u kojima najčešće parlament bira osobe na ključnim pozicijama – označeni kao javni a ne državni kako bi se i na terminološkoj razini inzistiralo na neovisnosti i limitiranju državnog upliva. Tržište je viđeno kao neutralni mehanizam ponude i potražnje koja se postavlja kao pozitivna protuteža državnoj kontroli.

U tom su kontekstu definirane i značajke profesionalnog novinarstva koje su predominantne u vrijednosnom sustavu zapadnih kapitalističkih demokracija, te koje – posebno od pada Berlinskog zida 1989. i pobjede liberalne demokracije – doživljavaju ekspanziju. One prema Richardu Keeble (2001) uključuju osam značajki. Prva se odnosi na slobodu medija, koji su neovisni od države, te koji posreduju između vladajućih i onima kojima se vlada, osiguravajući javnosti uvid u važne informacije koje im omogućuju donošenje racionalnih odluka prilikom glasanja za vrijeme demokratskih izbora. Ovdje se posebno vrednuje slobodno tržište koje omogućuje pluralizam mišljenja i pristupa informacijama. Važno je i razumijevanje članova društva kao slobodnih individua koje su sposobne racionalno promišljati i koje djeluju (*agency*), te su stoga u poziciji moći, dok su društvene strukture i šire socijalne formacije (poput klase) viđene kao sekundarne.

Druga značajka odnosi se na definiranje medija kao 'četvrtog staleža' vlasti (*fourth estate*). Ovdje se ističe uloga medija kao „čuvara demokracije“ (*watchdog*) – dakle, mediji su prije svega dužni osigurati da sve društvene institucije rade u službi javnosti – posebno one na vlasti. Na taj način mediji zauzimaju ulogu onih društvenih aktera koji čuvaju javni interes.

Treća značajka koju ističe Keeble (2001) jest objektivnost, neutralnost i ravnoteža u izvještavanju koja podrazumijeva uključenje suprotstavljenih pozicija, kako bi se sami korisnici medija mogli odlučiti koja opcija najbolje reflektira njihovu poziciju, odnosno koja ih opcija najbolje reprezentira. Ova je dimenzija

blisko vezana uz profesionalizaciju struke, kojom se novinar konstruira kao osoba koja se može distancirati od vlastitog, internaliziranog vrijednosnog sustava i političke pozicije. Ovdje je važno pravilo da novinar treba ostati emotivno neangažiran, pa tako u provođenju intervjua „mora ostati distanciran, pažljivo slušati i jednostavno postavljati relevantna pitanja“ (Keeble 2001:130).

Četvrta značajka uključuje poštenje i točnost na kojima profesionalni novinar mora insistirati bez obzira na vanjske pritiske.

Peta značajka uključuje društvenu odgovornost i javni interes – ovo se posebno odnosi na javne medije iako se smatra da i pluralno tržište omogućuje neutralnost i zadovoljavanje interesa svih građana, temeljeno na zakonu ponude i potražnje.

Šesta se odnosi na promociju pluralizma, gdje mediji moraju reflektirati različite pozicije različitih društvenih aktera kako bi se svatko mogao prepoznati bez obzira činili manjinu ili većinu. Sedma značajka odnosi se na postojanje etičkih i profesionalnih kodova djelovanja, određenih standarda novinarske struke koji uključuju etički kodeks, koji homogeniziraju struku te kažnjava one koji joj narušavaju ugled kršeći te etičke principe. Napokon, osma je profesionalno usavršavanje koje je nužno kako bi se usvojili svi standardi struke (Keeble 2001: 126–132).²

Hrvatski medijski sustav

Medijski sustavi u svojoj manifestnoj formi nisu uniformni unutar Europe – Daniel Hallin i Paolo Mancini (2004) napravili su komparativnu analizu temeljenu na empiriji – bez normativnog modela prema kojem bi se ostali sustavi mjerili – te su identificirali tri modela medijskih sustava: liberalni model, demokratsko korporativni model te polarizirani – pluralistički model. Potonje utemeljuju pomoću

² Naravno da se, posebno u kontekstu razvoja kritičke teorije, postmodernističkih teorija, kulturalnih studija i drugih pristupa i tradicija, ove dimenzije mogu osporiti – i na razini praktične aplikacije ali i na razini vrijednosnog normativa. Ipak, ovdje su navedene upravo zato jer se radi o dominantnom diskursu koji je opće prihvaćen u suvremenom društvenom kontekstu.

četiri indikatora: politički paralelizam, medijska tržišta, profesionalizacija novinarstva i uloga države.

Autori u svojoj analizi nisu uzeli u obzir zemlje bivšeg socijalističkog bloka, no polarizirani-pluralistički model, koji je karakterističan za mediteranske zemlje (Francusku, Grčku, Italiju, Portugal i Španjolsku) najbliži je Hrvatskom medijskom sustavu. Karakteristike koje se mogu aplicirati na Hrvatsku međusobno se uvjetuju.

1. U širem historijskom kontekstu: kasni razvoj liberalnih institucija i političke demokracije, duže zadržavanje zemljoposjedništva, slab razvoj tržišta i industrije, slab razvoj buržoazije i urbane radničke klase koja se razvija tek kroz 50–60 godina 20. stoljeća, visok stupanj nepismenosti.
2. U užem historijskom kontekstu koji se odnosi na medije: mediji se razvijaju u političkom svijetu i svijetu književnosti; cirkulacija tiska je mala; jasne su političke pozicije pojedinih medija; politika je važna u medijima – posebno u informativnom programu; utjecaj države na medije je jak, državna intervencija u periodima diktature zaustavlja razvoj novinarstva kao profesije; kasni razvoj formalne edukacije novinara (od sedamdesetih godina u okviru Zagrebačkog sveučilišta); nad medijima se vrše pritisci zbog kritičkog proturežimskog izvještavanja.
3. Suvremeni kontekst koji se odnosi na medije u širem smislu: autoritarno nasljeđe, kasni razvoj medijskih tržišta i divlja deregulacija u devedesetim godinama; nekontrolirano uvođenje komercijalnih medija bez odgovornosti; mogućnosti državne intervencije su visoki, a kapacitet stvarnog učinka države je manji jer nema sredstava; mediji su podvrgnuti regulaciji u interesu javnosti što se u praksi ne implementira; perpetuiraju se klijentelističke prakse; otežan je pristup javnim informacijama; procesi komunikacije su vertikalni; mediji se instrumentaliziraju.
4. Suvremeni kontekst koji se odnosi na novinarsku profesiju: slabe profesionalne organizacije; ograničen konsenzus o novinarskom standardu;

slabi prestiž institucija koje obrazuju kadrove; prakse zapošljavanja preko socijalnog kapitala, (Hallin, Mancini 2004).

Usporedbom ranije navedenih karakteristika medijskog sustava i normativne teorije društvene odgovornosti nužno dolazimo do negativne evaluacije sustava, koji se niti u jednom segmentu ne približava idealnom standardu. Široko prihvaćena normativna teorija društvene odgovornosti, 'uvezena' je nakon promjene sustava devedesetih godina, kada se počinju razvijati institucije liberalne demokracije, što u medijskom okruženju, između ostalog uključuje promjenu zakonodavstva prilagođenu zakonodavstvu zemalja članica Europske unije. S jedne je strane novo zakonodavstvo otvorilo put prema slobodnom tržištu, te se većina medija privatizirala, dok se ujedno očekivalo da se državna intervencija maksimalno ograniči – prvenstveno zbog bivšeg režima u kojem je upravo država imala neograničenu moć, ali i zbog tradicionalnog 'straha' od gubitka slobode koji je, pod utjecajem Amerike i prevlasti neoliberalnog modela u samoj Europskoj uniji, akcelerirao. S druge je strane, zbog 'ovisnosti o prijednom putu' (*path dependency*) (Pierson 2000) bilo potpuno nemoguće anulirati tradicionalno postojeći jak utjecaj politike na medije i njihov međusobni odnos.

Tomu treba dodati da se u suvremenom kontekstu stanje novinarske struke višestruko pogoršalo ne samo u Hrvatskoj nego i šire. Ekonomska kriza stvara prekarne radne odnose, smanjena je ekonomska snaga medija, smanjuju se sredstva koja se iz državnog budžeta distribuiraju prema medijima. Tomu treba dodati i transformaciju uvjeta rada koji se, pod pritiskom kompeticije i drugih tržišnih mehanizama bitno mijenjaju. Osim toga, nove tehnologije u velikoj su mjeri promijenile svakodnevne prakse novinara: dok su s jedne strane olakšale rad u kontekstu brže i jeftinije produkcije, s druge su ga strane otežale, jer se očekuje snalaženje u multimedijalnom okruženju koje uključuje sve bržu i bržu produkciju, što nerijetko narušava profesionalne etičke norme te promiče prakse prepisivačkog (*copy-paste*) novinarstva.

Medijsko izvještavanje u kontekstu političkih kampanji

Normativna medijska teorija, kao što je već rečeno, posebnu važnost pridaje ulozi medija da kreiraju javnu sferu te posreduju između vlasti i građana – koji imaju formalnu i neformalnu kontrolu nad državom; formalnu putem demokratskih izbora, a neformalnu putem pritiska javnog mnijenja (Curran 1991). Dakle, mediji se poimaju kao vertikalni kanali komunikacije između građana i vlasti. Domena politike tako zauzima najvažnije mjesto jer se, kao što ističe Dubravko Škiljan, kroz domenu politike definiraju opći društveni interesi „ali uz pretpostavku karakterističnu za sve političke sisteme koji se zasnivaju na reprezentaciji – da će ih aktivni sudionici politike artikulirati, a pasivni prepoznati kao svoje vlastite interese“ (Škiljan 2000: 71). Upravo zato jer se radi o poziciji moći i vlasti, politički diskurs je visoko smješten u vrijednosnoj hijerarhiji društva (Škiljan 2000). Politički je diskurs važan zbog društvenog oblikovanja pluralne političke javnosti koja „služi kao kontrolna instanca i regulator djelovanja aktivnih sudionika političke domene“ (Škiljan 2000: 72). Političkim se diskursom komunicira „... o problemima relevantnim za uređenje života u društvenoj zajednici, a ujedno se izriču različiti kolektivni interesi i pogledi na svijet“ (Škiljan 2000: 72). Poseban je 'festival reprezentativne demokracije' u vrijeme izbornih kampanji kada se političke stranke i kandidati predstavljaju biračima u javnoj sferi koji potom, na temelju iznesenih informacija, donose odluke o svojim biračkim preferencijama te daju mandat izabranoj vlasti da ih zastupa u četverogodišnjem ciklusu.³ Upravo je zato u analizi uzeto u obzir vrijeme izbora – razdoblje kada su očekivanja od medija da ispune svoju demokratsku ulogu najveća.

No, prilikom analize medijskog izvještavanja nužno je uzeti u obzir činjenicu da su višestranačje i demokratski izbori relativno nove prakse koje sude

³ Na ovom mjestu bi se moglo uključiti i karakter suvremene političke komunikacije (primjerice utjecaj marketinga i agencija na komunikacijske prakse, važnost imidža, rast troškova kampanji i centralno mjesto medija u političkoj komunikaciji) kao i ponašanje samih birača u kontekstu izbora (primjerice, pad izlaznosti na izborima te povjerenja birača u političare/ke općenito), no to bi premašilo prostor kojeg ovdje imamo za raspravu. Stoga ćemo se zadržati isključivo na ulozi medija u normativnim teorijama, kao posrednika između političkih aktera i samih birača.

facto uvedene tek sa smrću Tuđmana na prijelazu tisućljeća kada se stranačka scena u Hrvatskoj donekle konsolidirala. Osim toga, u evaluaciji medijske prakse u kontekstu izbornih kampanji važno je uzeti u obzir da je upravo politička sfera ona koja tradicionalno zauzima najvažnije mjesto – ne zbog liberalno demokratskih principa koji podrazumijevaju već spomenuto posredovanje između građana i vlasti, već zbog tradicionalno bliske povezanosti politike i medija koja je prisutna na ovim prostorima⁴. Režimsko izvještavanje u dominantnim medijima u korist političkih struktura bilo je prisutno u svim režimima (Jugoslavija, Tuđmanov režim) a vidljivo je i danas, u nešto izmijenjenom kontekstu: stoga je očekivano da će se izvještavanje u dominantnim medijima odvijati u korist centara moći (bile one političke ili kao što suvremeni kontekst proliferira – ekonomski).

Metodologija

Analiza je uključila intervjue s kandidatima/kandidatkinjama objavljene u dnevnim novinama: *Večernji list* i *Jutarnji list*, te političkim tjednicima *Globus* i *Nacional* (uključena su po tri broja koja su izašla najbliže razdoblju službene kampanje). Obuhvaćena su tri izborna ciklusa koja su zajedno analizirana jer se nije očekivala veća razlika u analiziranom segmentu:

- parlamentarni izbori održani 23. 11. 2003, kod kojih je službena predizborna kampanja uključila razdoblje od 6. 11. 2003. do 21. 11. 2003;
- parlamentarni izbori održani 25. 11. 2007, kod kojih je službena kampanja uključila razdoblje od 3. 11. 2007. do 23. 11. 2007;
- parlamentarni izbori održani 4. 11. 2011, kod kojih je službena kampanja uključila razdoblje od 17. 11. 2011. do 2. 12. 2011.

U Tablici 1. navedeni su podaci o ukupnom broju objavljenih članaka koji se tematski odnose na izbore, ukupnom broju objavljenih intervjua te broju

⁴ I sam studij novinarstva u okviru Zagrebačkog sveučilišta bio je pokrenut upravo na Fakultetu političkih znanosti u vrijeme Jugoslavije, te se kurikulum iz studija novinarstva i politologije u velikoj mjeri preklapao. Socijalni kapital koji se stječe studijem, te znanja koja su u većoj mjeri odnose na politologiju ključni su u stvaranju ovih poveznica.

intervjua⁵ objavljenih s kandidatkinjama i kandidatima u pojedinoj tiskovini i u pojedinom izbornom ciklusu.⁶ U njoj je vidljivo da se broj članaka koji se odnose na izbore iz ciklusa u ciklus smanjuje.⁷

Članci su prikupljeni prema sljedećim kriterijima selekcije: članci u kojima se spominju izbori općenito i/ili parlamentarne stranke, i/ili čelnici tih stranaka i/ili ostali stranački dužnosnici. Uključeni su intervjui u kojima sudjeluje jedan političar/političarka koja je participirala u predizbornoj kampanji kao kandidat/kinja na listama stranaka ili na nezavisnim listama ili su među ključnim figurama određene stranke. Isključeni su svi plaćeni oglasi objavljeni u formi intervjua. Na taj je način prikupljeno ukupno 96 intervjua u sva tri izborna ciklusa, od kojih se 79 odnosi na kandidate a 17 na kandidatkinje. Pedeset intervjua vodile su novinarke, 41 novinari, dok su tri intervjua zajedno vodili novinarka i novinar. Jedan je intervju bio nepotpisan, dok je jedan imao inicijale. Evidentno je da interes medija za razgovor sa određenim kandidatima ili kandidatkinjama ovisi prvenstveno o strukturalnoj poziciji aktera unutar same stranke ili u nekoj od bivših ili trenutnih vlada: najčešće su intervjuirane osobe predsjednici/ce stranaka ili članovi/ce predsjedništva stranaka, bivši ili trenutni ministri/ministrice, te nositelji/ce lista u određenim izbornim jedinicama.

⁵ Forma intervjua drastično opada, posebno između 2003. i 2007, dok je u usporedbi posljednja dva ciklusa primjetan blagi rast. S obzirom na to da je intervju forma koja zahtijeva vremena i pripremu, pretpostavka je da ova forma, u kontekstu sveopće komercijalizacije i dominacije profitne logike i „ekspresne“ produkcije u okviru medijskog poslovanja, postaje sve manje zastupljena.

⁶Za analizu problematike roda i izbora temeljenu na istom uzorku vidi Popović, Šipić (2012)

⁷ Bilo bi zanimljivo istražiti kojim se sadržajima nadomjestilo pokrivanje političkih tema, no pretpostavka jest da su reklame, crna kronika, „lifestyle“ i trač rubrike napunile taj prostor

Tablica 1.

	IZBORI 2003. (16 dana)	IZBORI 2007. (21 dan)	IZBORI 2011. (16 dana)	UKUPNO ČLANAKA/ INTERVJUA
<i>JUTARNJI LIST</i>	ukupan br. članaka: 445 31 intervju	ukupan br. članaka: 268 8 intervju	ukupan br. članaka: 172 11 intervju	ukupan br. članaka: 885 50 intervju
<i>VEČERNJI LIST</i>	ukupan br. članaka: 439 10 intervju	ukupan br. članaka: 221 5 intervju	ukupan br. članaka: 110 10 intervju	ukupan br. članaka: 770 25 intervju
<i>GLOBUS</i>	ukupan br. članaka: 48 7 intervju	ukupan br. članaka: n.p. 3 intervju	ukupan br. članaka: n.p. 4 intervju	ukupan br. članaka: n.p. 14 intervju
<i>NACIONAL</i>	ukupan br. članaka: 34 3 intervju	ukupan br. članaka: n.p. 0 intervju	ukupan br. članaka n.p. 4 intervju	ukupan br. članaka: n.p. 7 intervju
UKUPNO ČLANAKA/ INTERVJUA	članaka: 966 51 intervju (5,3 %)	članaka: 492 16 intervju (3,3 %)	članaka: 290 29 intervju (10 %)	članaka: 1748 96 intervju (5,5 %)

U istraživanju je odabrana forma intervjuja jer omogućuje uvid u direktnu reprezentaciju diskursa (Fairclough 1992) koja omogućuje podjelu i odvojenu analizu „glasa“ medija i „glasa“ političara/političarki. Prilikom samog provođenja intervjuja u kontekstu predizborne kampanje, pretpostavka je da novinari dolaze s određenim setom pripremljenih pitanja dok kandidati imaju svoju agendu, koja uključuje promoviranje vlastite osobnosti, stranke i stranačkog programa i ciljeva. Ove dvije pozicije temeljno su različite jer bi medijima, prema normativnoj teoriji, cilj trebao biti ne samo prenošenje određene političke poruke koju političari žele odaslati, već i propitivanje te poruke te približavanje iste čitateljima kako bi mogli donijeti racionalnu odluku prilikom izbora s obzirom na vlastitu političku poziciju. Naravno, u okviru normativne teorije društvene odgovornosti, novinari bi trebali biti neutralni i distancirani bez obzira na vlastite političke preferencije, te na

činjenicu da su i novinari/novinarke istovremeno i birači s vlastitim ideološkim uvjerenjima.

Analizirao se 'glas medija', s posebnim fokusom na pitanja koja su postavljana, jer time postaju vidljive teme koje su otvarane i informacije koje su se tražile, ali postaje vidljiv i način na koji mediji 'uokviruju' političke kandidate i samim time političku domenu. Sama analiza teksta odredila se prije svega prema sadržajnoj dimenziji teksta koja je uključila selekciju leksema, ključne riječi i tematsku orijentaciju. Pretpostavka je da se, slijedeći ideale normativne teorije društvene odgovornosti, otvaraju teme od javnog značaja, te da se njima traže informacije na temelju kojih građani mogu donijeti odluku prilikom izbora.

Cilj je istraživanja usporediti dominantne vrijednosti koje se pojavljuju u normativnim teorijama - posebno one koje se odnose na ulogu medija u davanju *informacija* na temelju kojih građani mogu donijeti odluku o tome kome će dati glas za četverogodišnji mandat, te u otvaranju tema od *javnog značaja* u vrijeme parlamentarnih izbora.

Rezultati

Analiza intervjua pokazala je, jednostavnom kvantifikacijom, da se teme koje se otvaraju u najvećoj mjeri odnose na raspodjelu moći i ustroj vlasti nakon izbora – kadroviranje je ključno! Teme koje su nakon toga najzastupljenije u podjednakoj mjeri odnosile su se na gospodarstvo i ekonomska pitanja, te pitanja koja se odnose na nekakav oblik kompromitacije političara i stranaka – bilo da je riječ o sukobu interesa, korupciji ili eksplicitnoj borbi za moć u svrhu ostvarivanja vlastitog interesa. Slična je učestalost tema koje se odnose na vanjsku politiku i odnos prema EU i drugim nadnacionalnim institucijama, socijalna pitanja poput nezaposlenosti, pitanja ljudskih prava, ali i teme iz područja pop-politike koje uključuju različite aktere iz svijeta sporta, šou-biznisa itd.

Dakle vidljivo je da se izborna utrka prvenstveno uokviruje kao arena beskrupulozne borbe za vlast koja je svrha po sebi, dok su ostale teme koje se u bitno manjoj mjeri pojavljuju, upravo one koje se mogu kategorizirati kao od

interesa za javnost: ekonomija, socijalna i ljudska prava, te pitanja koja mogu poslužiti kao indikator funkcije medija da budu 'čuvari demokracije', dakle ona koja se odnose na otkrivanje nepravilnosti, korupcije, sukoba interesa onih aktera koji imaju odgovornost prema biračima. No, važno je istaknuti i da se navedene teme od javnog značaja pojavljuju u jednakoj mjeri kao i 'trivije', odnosno pitanja koja uključuju popularno kulturne reference iz svijeta sporta, glazbe ili, pak, intimnog života sugovornika (tablica 2.).

Tablica 2.

Tema	2003 (51)	2007 (16)	2011 (29)	Ukupno (96)
Podjela funkcija, kadroviranje i ustroj vlasti nakon izbora	41	11	28	70
Gospodarstvo i ekonomija	17	4	11	32
Sukob interesa, korupcija, instrumentalizacija politike	12	3	18	33
EU i vanjski poslovi	14	3	4	21
Pop kulturne reference (Severina, Dinamo, CroCop....)	9	6	4	19
Nezaposlenost, zapošljavanje	10	2	6	18
Ljudska i socijalna prava	11	4	3	18
Crkva	6	6	0	12
Graditeljstvo (Pelješkimost, autoceste...)	4	2	4	10
Poljoprivreda	1	1	1	3
Zdravstvo	1	1	0	2
Glasanje dijaspore	0	4	0	4
Policija	0	0	6	6

Sudeći prema temama koje su se otvarale u razgovorima između novinara/novinarki i političkih kandidata/kandidatkinja, vidljivo je da je političko djelovanje viđeno kao instrument za ostvarivanje osobnih interesa. Pitanja koja se u najvećoj mjeri odnose na distribuciju funkcija i raspodjelu moći nakon izbora, samo političko polje reprezentira kao arenu koja se koristi kao puki instrument za ostvarivanje osobnih interesa. Sam dijalog – koji je omogućen formom intervjua, te se svodi na razgovor licem u lice između dvije osobe – pogoduje takvoj diskurzivnoj konstrukciji koja je osobna i individualizirana. Stoga su frekventno postavljana pitanja poput:

*Koje resore biste tražili?*⁸

*Je li bilo prigovora u HNS-u zbog vašeg atraktivnog trećeg mjesta na listi u prvoj izbornoj jedinici?*⁹

*Hoćete li biti potpredsjednica vlade?*¹⁰

*Tražite li neko ministarsko mjesto?*¹¹

*Jeste li se dogovorili s Milanovićem tko će biti ministar financija? To vas sigurno jako zanima...*¹²

*Je li vam HDZ ponudio da se na njihovoj listi natječete za Sabor?*¹³

Kada se u fokus smještaju same stranke kao kolektivne formacije, insistira se na sukobu i pozicioniranju stranaka u opozicijskim, dihotomnim kategorijama. Iako se te opozicije konstruiraju u ideološkom ključu (što uključuje programe koji se deklarativno razlikuju u ekonomskim pitanjima, socijalnoj politici, pozicioniranje u odnosu na Europsku uniju i politici prema Haagu itd.), ideologija

⁸ Intervju: Anto Đapić; Plišić, Ana, „Nećemo moliti Srbe da se vraćaju u Hrvatsku“, *Jutarnji list*, 11. 11. 2003.

⁹ Intervju: Branislav Bibić; Lakić, Tina, „Uđem li u sabor imat ću manju plaću nego sada“, *Jutarnji list*, 11. 11. 2003.

¹⁰ Intervju: Jadranka Kosor; Plišić, Ana, „U HDZ-ovoj vladi bit će više žena nego sada“, *Jutarnji list*, 20. 11. 2003.

¹¹ Intervju: Ivan Jakovčić; Lovrić, Jelena i Alborghetti, Igor, „I mi želimo u novu vladu“, *Globus*, 16. 11. 2007.

¹² Intervju: Radimir Čačić; Jelić, Nikola, „Čačić: Evo što ćemo“, *Globus*, 2011.

¹³ Intervju: Milan Bandić; Špoljar, Marko, „Ne želim biti u oporbi. Pomoći ću vladi Zorana Milanovića“, *Večernji list*, 25. 11. 2011.

nije prepreka za realizaciju stranačkih interesa, bez obzira na potencijalno preklapanje ili odudaranje programa pojedinih stranaka. No, ukoliko se pojavljuje pitanje ideologije, redovito se uokviruje kao mehanizam koji omogućuje ili sprječava stranku da se povezuje u različite koalicije, a manje je naglasak na mogućnost i načine realizacije određenih ciljeva s obzirom na ideološko pozicioniranje.

Najavljujete bavljenje gospodarskim temama, mislite li da se HNS-ov liberalistički pristup može pomiriti s konceptom integralne nacionalne ekonomije vašeg potencijalnog koalicijskog partnera HSS-a? (Jutarnji list, 2003) ¹⁴

... ali unatoč programskom jedinstvu očito je dio HSS-a skloniji HDZ-u a drugi bi dio u koaliciju sa SPD-om? ¹⁵

Kažete da su programi HDZ-a i kukuriku koalicije isti. Zašto onda isključujete mogućnost postizborne koalicije HDZ-om. Tim više što tvrdite da je uvjet za suradnju prihvaćanje vašeg programa? ¹⁶

Dominantan način uokviravanja stranaka jest naglašavanje i potenciranje sukoba između stranaka, koji nije utemeljen na ideološkoj diskurzivnoj borbi, već se prikazuje kao puka borba za moć, pri čemu se i u samom 'glasu medija' perpetuiraju sukob te 'nagovara' na difamaciju 'protivnika'. Radi se o diskurzivnoj praksi kojom se direktno pogoduje onima koji vode kampanje ispražnjene od sadržaja koji bi omogućio prepoznavanje političkih opcija koje reprezentiraju pozicije i interese samih birača/čitatelja.

¹⁴ Intervju: Branislav Bibić; Lakić, Tina, „Uđem li u sabor imat ću manju plaću nego sada“, *Jutarnji list*, 11. 11. 2003.

¹⁵ Intervju: Josip Friščić; Lovrić, Jelena i Alborghetti, Igor, „HDZ ili SDP? Bumo Videli“, *Globus*, 9. 11. 2007.

¹⁶ Intervju: Darinko Kosor; Barilar, Suzana, „S HDZ-om sigurno nećemo“, *Jutarnji list*, 21. 11. 2011.

*Vaši glavni politički suparnici iz SDP-a pa i sam njihov šef Ivica Račan, upozoravali su javnost da će HDZ, pobijedi li na izborima, provoditi čistke. Hoćete li? Tko se treba bojati?*¹⁷

*Vašu stranku Ivo Sanader proziva da je, zajedno sa SDP-om, krivac za sadašnje probleme. Ivica Račan vaše zalaganje za stručnu vladu naziva trabunjanjem. Hoćete li vratiti istom mjerom ili ostati dosljedni i odšutjeti takve udarce?*¹⁸

*Vaši glavni izborni konkurenti tvrde da se IDS iz respektabilne političke stranke pretvorio u interesnu skupinu koja isključivo radi u korist vlastitih interesa...*¹⁹

Još jedan dominantni obrazac koji je prepoznatljiv kod analize medija u kontekstu predizbornih kampanji jest zahtjev za 'prognoziranjem rezultata', što rezultira potpuno predvidljivim odgovorima. Naime, diskurs politike nerijetko se temelji se na ideologizaciji i manipulaciji, stoga će političari u takvom kontekstu redovito prenaplašavati vlastitu uspješnost i/ili uspješnost i popularnost vlastite stranke. Stoga prognoziranje ishoda nema drugu svrhu nego da promovira stranku kao onu koja je na strani pobjednika, čime se pokušava utjecati na birače te manipulirati ishodom izbora.

*Koje će stranke sastaviti vladu nakon izbora?*²⁰

*Koji rezultat sada prognozirate za obje stranke u toj jedinici i cijeloj državi?*²¹

*Očekujete li bolji rezultat nego na prošlim izborima kada ste dobili jedan mandat u toj jedinici?*²²

*U kojim dijelovima hrvatske HNS očekuje najbolje rezultate?*²³

¹⁷ Intervju: Ivo Sanader; Đuretek, Darko, „S HDZ-om na vlasti Hrvatska će brže u Europsku Uniju“, *Večernji list*, 21. 11. 2003.

¹⁸ Intervju: Zlatko Tomčić; Đuretek, Darko, „Pamtimo uvrede i HDZ-a i SDP-a“, *Večernji list*, 15. 11. 2003.

¹⁹ Intervju: Ivan Jakovčić; Lovrić, Jelena i Alborghetti, Igor, „I mi želimo u novu vladu“, *Globus*, 16. 11. 2007.

²⁰ Intervju: Dražen Budiša; Božić, Nataša, „Nisam siguran da ćemo ući u Europsku uniju do 2007.“, *Jutarnji list*, 8. 11. 2003.

²¹ Intervju: Joško Kontić; Božić, Nataša, „HSLs neće izručiti Gotovinu“, *Jutarnji list*, 17. 11. 2003.

²² Intervju: Luka Roić; Lakić, Tina, „Nema razloga za odgodu treće GSM mreže“, *Jutarnji list*, 19. 11. 2003.

*Izbori su za tri dana, sve ankete kažu da je rezultat neizvjestan – što vi kažete?*²⁴

Još jedan zanimljiv način uokviravanja političkih aktera koji participiraju u kampanjama vidljiv je u diskurzivnoj konstrukciji političke domene kao domene koja funkcionira prema principima tržišta, pri čemu se opet težište stavlja na interese, kompeticiju i razmjenu kao dominantne označitelje političkog polja. Zakon ponude i potražnje aplicira se na dva 'tržišta'.

1. Između samih političkih aktera koji razmjenom ostvaruju određene interese, bilo na osobnoj ili stranačkoj razini.

*Hoće li HDZ poslije izbora **ponuditi** koaliciju HSU?*

*Što će HDZ **ponuditi** HSS-u?*²⁵

*Je li vam premijer Iвица Račan ikada **ponudio** predizbornu koaliciju?*²⁶

*Milan Bandić **nudipodršku** Kukuriku vladi?*²⁷

*Koja je to bila opcija koju je SDP 2007 **nudio** a SDSS nije mogao prihvatiti?*²⁸

*Dosta lijepo govorite o oporbi. **Nudite** li se vi to otvoreno Kukuriku koaliciji?*²⁹

2. Između političkih aktera i biračkog tijela.

*Što SDP **nudi** 6 izbornoj jedinici, u kojoj su i nerazvijena područja od posebne državne skrbi?*³⁰

*Što HSS **nudi** jugu Dalmacije?*³¹

²³ Intervju: Srećko Ferenčak; Krasnec, Tomislav, „U politici su nam potrebni ljudi s uspješnim poslovnim karijerama“, *Jutarnji list*, 14. 11. 2003.

²⁴ Intervju: Mato Crkvenac; Gatarić, Ljubica, „Guvernerove ocjene su predramatične“, *Večernji list*, 19. 11. 2003.

²⁵ Intervju: Ivo Sanader; Butković, Davor, „Ivo Sanader: Poslije izbora ponudit ćemo koaliciju HSS-u“, *Jutarnji list*, 21. 11. 2003.

²⁶ Intervju: Zlatko Tomčić; Lakić, Tina, „Tomčić: i HSP može sudjelovati u novoj koalicijskoj vladi“, *Jutarnji list*, 15. 11. 2003.

²⁷ Intervju: Zoran Milanović; Lovrić, Jelena, „Baš svi ćemo morati štedjeti ali nadam se da neće biti nereda“, *Jutarnji list*, 2. 12. 2011.

²⁸ Intervju: Milorad Pupovac; Pofuk, Branimir, „Odbio sam Milanovića jer je 2007 htio ići u koaliciju s Glavašem“, *Večernji list*, 19. 11. 2011.

²⁹ Intervju: Milan Bandić; Špoljar, Marko, „Ne želim biti u oporbi. Pomoći ću vladi Zorana Milanovića“, *Večernji list*, 25. 11. 2011.

³⁰ Intervju: Davorko Vidović; Božić, Nataša, „Bez zdravstvene iskaznice više od 100 000 Hrvata“, *Jutarnji list*, 11. 11. 2003.

*Koja rješenja građanima **nudi** HSP?*³²

*Pa kakva ste vi to koalicija koja ne **nudi** stotine tisuća radnih mjesta?*³³

*Što to HSS **nudi** a još nije viđeno u programima drugih stranaka?*³⁴

*On i njegovi suradnici iz HDZ-a **ponudili** su biračima jamstvenu karticu i dali ukupno 43 obećanja?*³⁵

*Stranke vladajuće koalicije uglavnom obećavaju da će broj nezaposlenih od kraja idućeg mandata svesti na ispod 200 000. Kakva je vaša **ponuda**?*³⁶

Zaključak

Analiza novinarskih intervju s političarima i političarkama koji se natječu u vrijeme predizborne kampanje, pokazuje da teorija društvene odgovornosti nije prepoznatljiva u praksi, barem kada je riječ o otvaranju pitanja od javnog interesa s kandidatima i kandidatkinjama, te traženju informacija na temelju kojih građani mogu donijeti racionalnu odluku o biračkim preferencijama. Štoviše, politička se domena u najvećoj mjeri sa strane medija diskurzivno konstruira na način koji potencijalno negativno i rezignirajuće utječe na same birače, s obzirom da su dominantne sljedeće dimenzije koje opisuju političare i domenu politike.

1. **Zauzimanje funkcija i zadovoljavanje osobnog interesa** – političari/političarke sudjeluju u borbi za vlast isključivo za ostvarivanje vlastitih interesa. Instrumentalno su orijentirani na zadržavanje ili pridobivanje pozicije moći. Da bi to ostvarili, rukovode se maksimom da

³¹ Intervju: Luka Roić; Lakić, Tina, „Nema razloga za odgodu treće GSM mreže“, *Jutarnji list*, 19. 11. 2003.

³² Intervju: Tonči Tadić; Plišić, Ana, „HSP nije antieuropski orijentirana stranka“, *Jutarnji list*, 15. 11. 2003.

³³ Intervju: Mate Granić; Đuretek, Darko, „Nezaposlenost ćemo smanjiti pet posto“, *Večernji list*, 11. 11. 2003.

³⁴ Intervju: Zlatko Tomčić; Đuretek, Darko, „Pamtimo uvrede i HDZ-a i SDP-a“, *Večernji list*, 15. 11. 2003.

³⁵ Intervju: Ivo Sanader; Plišić, Ana, „Sanader: SDP nema ni program ni vodstvo“, *Jutarnji list*, 2. 11. 2007.

sredstvo opravdava cilj, dakle integritet, etičnost ili odgovornost može se kršiti. Političari daju lažna obećanja, inertni su, nekompetentni, korumpirani, nemoralni, nepošteni, nevjerodostojni...

2. **Potenciranje sukoba** – politička kampanja i komunikacija koja se u njoj intenzivira sa strane medija nije iskorištena za propitivanje ciljeva i strategija određenih političkih aktera te približavanje istih javnosti, umjesto toga se prenosi i perpetuira sukob između političkih aktera koji postaje glavna okosnica komunikacije – daje se medijski prostor za kampanje koje kao primarnu strategiju koriste difamaciju protivnika. Time se svi akteri u polju izjednačavaju, pri čemu se političko polje ne vidi kao ono u kojemu se traže i predlažu rješenja već kao polje u kojemu se energija osipava na sukobima.
3. **Politička domena kao tržišno interesna razmjena ponude i potražnje** – domena političkog diskurzivno se ne konstruira kao domena u kojoj se politički akteri natječu za naklonost birača na temelju zastupanja određenih ideoloških pozicija i predlaganju određenih javnih politika, već se apliciraju označitelji koji su tradicionalno primjenjivani u sferi tržišta i privatnih interesa. U tom se smislu odnos između samih političkih aktera te između političkih aktera i samih birača utemeljuje na principima ponude i potražnje, što nije iznenađujuće s obzirom na relativno recentne trendove marketizacije političkih kampanji i u širem smislu širenje profitne logike koja preplavljuje ne samo ekonomsko područje već i područje čitavog društva.
4. **Prognostiranje rezultata** – političkim se akterima otvara prostor da neutemeljeno iznose vlastiti sud o ishodu izbora, koji je posve predvidljiv i često uključuje eksplicitno iskrivljavanje činjenica, pri čemu se, s obzirom da se odnosi na budućnost, i ne može dati utemeljeno mišljenje (osim ako se ne poziva na rezultate ankete koje također, ovisno o naručitelju i izvršitelju, mogu biti fabricirane). Stoga se ovakva pitanja čine posve

suvišnima u kontekstu 'informativnosti' određenog teksta koje se, normativno, očekuje od medija.

Uzevši u obzir ove četiri dimenzije koje su prepoznatljive u načinu uokviravanja političkih aktera sa strane medija u vrijeme političkih kampanji, čini se da potencijalno više odvrća birače od praćenja i sudjelovanja u političkim procesima nego, kao što se u normativnoj teoriji nalaže, građanima daju informacije na temelju kojih će odabrati određene aktere da ih zastupaju u mandatnom razdoblju. Pitanja koja se odnose na javni interes ili realne javne politike, ne predstavljaju središnji interes medija, a čak i kada se postavljaju, to se čini na vrlo uopćen način: 'Kako kanite koncipirati proračun?', 'Koga ćete staviti na dijetu?'³⁷, 'Kada ćemo početi živjeti bolje?'³⁸, 'Koji je najvažniji infrastrukturni projekt Kukuriku koalicije?'³⁹. Iznimku predstavljaju intervjui vođeni sa potencijalnim premijerima/premijerkama koji se odlikuju nešto temeljitijim pitanjima u odnosu na druge – što se može interpretirati u ključu gubljenja važnosti stranke u odnosu na pojedince ali i u ključu autoritarnog načina razumijevanja politike kao polja u kojemu snažni pojedinci odlučuju, dok se ostali u maniri poslušnika podređuju njegovoj (rjeđe njezinoj) moći. Dakle, osim što se polje politike kroz diskurzivne prakse konstruira kao polje konflikta, tržišne ponude i potražnje te ostvarivanja osobnih interesa, ovakve komunikacijske prakse, uočljive u medijskom izvještavanju u vrijeme predizbornih kampanji, u neku ruku pogoduju upravo političkim akterima koji žele političku borbu utemeljenu – ni na čemu.

LITERATURA

Baran, J. Stanley; Davis, K. Dennis (2012). *Mass Communication Theory: Foundations, Ferment, and Future*. Boston: Wadsworth Cengage Learning.

³⁷ Intervju: Zoran Milanović; Lovrić, Jelena, „Baš svi ćemo morati štedjeti ali nadam se da neće biti nereda“, *Jutarnji list*, 2. 12. 2011.

³⁸ Intervju: Zlatko Tomčić; Đuretek, Darko, „Pamtimo uvrede i HDZ-a i SDP-a“, *Večernji list*, 15. 11. 2003.

³⁹ Intervju: Arsen Bauk; Barilar, Suzana, „Iskreno želim da se HDZ-u više ne dogodi nešto kao Sanader (ali bojim se da sporo uče)“, *Jutarnji list*, 20. 11. 2011.

Calhoun, Craig (ur.)(1992).Habermas and the Public Sphere. Cambridge, MA and London: MIT Press.

Curran, James (1991). „Rethinking the Media as a Public Sphere“, u *Communication and Citizenship: Journalism and the Public Sphere*, ur. Peter Dahlgren i Colin Sparks. London: Routledge: 27-57.

Fairclough, Norman (1992). Discourse and Social Change. Cambridge: Polity Press.

Habermas, Jurgen (1989). The Structural Change of the Public Sphere. Cambridge: MIT Press.

Hallin, Daniel C.; Mancini, Paolo (2004). Comparing Media Systems: Three Models of Media nad Politics. Cambridge: Cambridge University Press.

Keeble, Richard (2001). Ethics for Journalism. Routledge: London.

McQuail, Denis (1987). Introduction to Mass Communication Theory. London: SAGE.

Pierson, Paul (2000).“Increasing Returns, Path Dependence, and Study of Politics“. *The American Political Science Review*, Vol. 94, No. 2: 251–267.

Škiljan, Dubravko (2000). *Javni jezik*. Zagreb: Antibarbarus.

Helena Popović

MEDIA AND DEMOCRACY: BETWEEN NORMATIVE THEORY AND COMMUNICATIVE PRACTICES

Summary

Normative media theories define the role media plays in democracies. Even though the role of the media changes depending on the democratic model advocated, a great importance is given to the role of media to inform citizens about issues of public concern. The social practice in which the above mentioned role of the media is most explicit, are elections during which the expectations from media performance are particularly high. Thus the research focuses on interviews with political party candidates published in the Croatian

dailies *Večernji list* and *Jutarnji list* and the weeklies *Globus* and *Nacional*, during the official political campaigning for the elections in Croatia in 2003, 2007, and 2011. The textual analysis includes media reporting as a form of discursive practice and the analysis of concrete texts, namely interviews with political candidates. The aim of the research is to compare dominant values that emerge in the Social Responsibility Theory – especially the dimensions that relates to the role of media to inform the public and to raise questions of public concern – with real communicative practices that emerge in the Croatian press.

Keywords: Normative Media Theory, Social Responsibility Theory, Political Campaigning, Press, Textual Analysis.

Hajrudin Hromadžić

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za kulturalne studije

**MEDIJI, KAPITALIZAM I JAVNI DRUŠTVENI INTERES U RAZDOBLJU
TZV. TRANZICIJE: ANALIZA PRAĆENJA STUDENTSKE BLOKADE U
*JUTARNJEM LISTU***

APSTRAKT

Polazeći od teze da mediji predstavljaju polje stalne borbe u artikulaciji hegemonijskih diskursa moći, tekst želi preispitati odnos ekonomskih, političkih i medijskih determinanti u kontekstu tzv. postsocijalističke tranzicije, te posljedice društvene implikacije do kojih dolazi pod diktatom (neo)liberalnih tržišno-kapitalističkih reformi. Tekst nudi kvalitativnu analizu sadržaja jednih od najutjecajnijih dnevnih novina u Hrvatskoj – *Jutarnji list*, u pokušaju dokazivanja teze da su se izdanja medijske korporacije *Europe Press Holding* (EPH), a među njima *Jutarnji list* posebice, u godinama tzv. hrvatske tranzicije etablirala kao efektivna oruđa u promociji navodno neupitne povijesne neminovnosti uspostavljene prema načelima neoliberalnog kapitalizma, kao i u praksama blaćenja, prozivanja i prokazivanja društvenih subjekata koji iste te tendencije ne žele ili ne mogu prihvatiti. U tekstu se pokušava dokazati kako se denuncijacijski fokus *Jutarnjeg lista* redovito kreće unutar javnog društvenog spektra: u jednom će se trenutku na udaru njegovih urednika, novinara i kolumnista naći ‘neučinkoviti’ administrativni radnici, u drugom ‘preplaćeni’ sveučilišni profesori i ‘lijeni’ studenti, klasno i socijalno obespravljeni radnici/radnice, potom navodno korupciji skloni liječnici i zdravstveni radnici općenito, vječito nezadovoljni poljoprivrednici, škverani ili civilno-društveni aktivisti... odnosno svi oni koji na različite načine vode borbu za obranu vrijednosti koje spadaju pod kategoriju općeg javnog dobra. U širokoj paleti nabrojanih fenomena, ovaj tekst prezentira analizu načina na koji je *Jutarnji list* pratio zbivanja oko studentskih prosvjednih aktivnosti i blokada fakulteta u Hrvatskoj 2009.

Ključne riječi: mediji, hegemonija, kapitalizam, tranzicija, javni interes, studentski aktivizam.

Uvod

Polazeći od teze da mediji predstavljaju polje stalne borbe u artikulaciji hegemonijskih diskursa moći, tekst želi preispitati odnos ekonomskih, političkih i medijskih determinanti u kontekstu tzv. postsocijalističke tranzicije, te posljedice

društvene implikacije do kojih dolazi pod diktatom (neo)liberalnih tržišno-kapitalističkih reformi. U užem smislu, naglasak u tekstu bit će postavljen na analizu dvaju blisko povezanih razina u konstrukcijama narativa srednjestrujaških (mainstream) medija: 1) medija u službi pripremanja javnosti i javnoga mnijenja za navodnu povijesnu neminovnost prihvatanja kapitalizma; 2) medija kao praktičnih oruđa za difamaciju, denuncijaciju i stigmatizaciju socijalnih aktera i skupina koje su smetnja provođenju spomenutih ekonomsko-političkih tranzicijskih trendova.

S nakanom praktičnog testiranja naznačenih teorijskih postavki, tekst će ponuditi kvalitativnu analizu sadržaja jednih od najutjecajnijih dnevnih novina u Hrvatskoj – *Jutarnji list*¹. Iako se, načelno, nije teško složiti s tezama da medijske institucije nikada ne mogu u potpunosti dominirati medijskim sadržajima u smislu produkcije singularnih značenja, u tekstu ćemo pokušati dokazati širu tezu da su se izdanja medijske korporacije *Europe Press Holding* (EPH)², a među njima *Jutarnji list* posebice, u godinama tzv. hrvatske tranzicije etablirala kao efektivna oruđa u promociji navodno neupitne povijesne neminovnosti uspostavljene prema načelima neoliberalnog kapitalizma, kao i u praksama blaćenja, prozivanja i prokazivanja društvenih subjekata koji iste te tendencije ne žele ili ne mogu prihvatiti.

Slijedeći navedenu tezu, pokušat ćemo dokazati kako se denuncijacijski fokus *Jutarnjeg lista* redovito kreće unutar javnog društvenog spektra: u jednom će

¹ *Jutarnji list* su hrvatske dnevne novine polutabloidnog profila (karakteristike poput: 'atraktivni' senzacionalistički naslovi tiskani u velikom fontu upadljivih boja; kraći tekstovi u kombinaciji s velikim fotografijama; primjetan porast udjela žanra crne kronike u sadržajima, ali i trend obrađivanja tema koje ne pripadaju ovom žanru s elementima koji su tom žanru svojstveni...). Trenutna prosječna dnevna naklada *Jutarnjeg lista* iznosi oko 57.000 primjeraka (podatak iz prosinca 2013.), što ga čini trećim najprodavanijim dnevnim listom u Hrvatskoj (nakon *24 sata* i *Večernjeg lista*). Prvi broj *Jutarnjeg lista* objavljen je 6. travnja 1998, a novine su u vlasništvu medijske korporacije *Europe Press Holding* (EPH) čiji je najveći dioničar njemački koncern *Westdeutsche Allgemeine Zeitung* (WAZ).

² *Europe Press Holding* (EPH) najveća je medijska tvrtka u Hrvatskoj, osnovana 1990, u čijem se vlasništvu nalazi petoro dnevnih novina i preko 30 magazina. Zbog rizičnog poslovnog mešetarenja na tržištu nekretnina tijekom proteklih nekoliko godina, EPH se našao u velikim financijskim gubicima (navodno iznose preko 17 milijardi hrvatskih kuna, podatak iz rujna 2013.) i tvrtka je trenutno (siječanj 2014) u statusu tzv. predstečajne nagodbe s državom.

se trenutku na udaru njegovih urednika, novinara i kolumnista naći ‘neučinkoviti’ administrativni radnici, u drugom ‘preplaćeni’ sveučilišni profesori i ‘lijeni’ studenti, klasno i socijalno obespravljeni radnici/radnice, potom navodno korupciji skloni liječnici i zdravstveni radnici općenito, vječito nezadovoljni poljoprivrednici, škverani ili civilno-društveni aktivisti... odnosno svi oni koji na različite načine vode borbu za obranu vrijednosti koje spadaju pod kategoriju općeg javnog dobra. Pritom se često poseže i za dihotomijama po principu: lijeni radnici (posebice oni u javnom sektoru) vs. marljivi poduzetnici koji su spremni preuzeti rizik. Istovremeno, mediji poput *Jutarnjeg lista* ne funkcioniraju samo kao difamacijski aparati, već i kao svojevrсни ‘proroci’: nagovještavajući navodnu neminovnost skorih poteza vladajuće hegemonije, oni time pripremaju teren u javnosti za takve politike. Spomenuti se socijalni akteri, koji aktivno djeluju u suprotnosti s trendovima neoliberalne tranzicije, prikazuju kao ‘ljudi iz prošlosti’, nesposobni i nevoljni da prihvate neminovnost i neizbježnosti kapitalističkih reformi. Pritom se nerijetko pribjegava strategijama denuncijacije i difamacije kroz tabloidnu optiku, javno se iznose osobni i intimni detalji o pojedincima i pojedinkama, što je klasičan model konstrukcije medijskog spektakla u domeni kapitalističke proizvodnje profita, neodvojiv od cijelog konteksta.

U širokoj paleti nabrojanih fenomena, ovaj će tekst ponuditi analizu načina na koji je *Jutarnji list* pratio zbivanja oko studentskih prosvjednih aktivnosti i blokada fakulteta u Hrvatskoj 2009³, sve blisko povezano s visokoobrazovnom reformom, tzv. Bolonjskim procesom.

³ Studentski prosvjedi u Hrvatskoj započeli su zbog sve intenzivnijih trendova ubrzane komercijalizacije visokog obrazovanja i rezultirali su opsežnim akcijama – pod sloganom „besplatno školstvo“ – blokada fakulteta u cijeloj Hrvatskoj (sveučilišta u Zagrebu, Rijeci, Splitu, Zadru, Puli i Osijeku) u dva navrata (travanj i studeni 2009. godine). Svojim su profilom, tipom kritike i akcija, te ciljevima, prosvjedne akcije hrvatskih studenata globalnog karaktera i kao takve srodne su aktivnostima studenata u regiji (primjerice Srbiji), nizu europskih zemalja (poput Austrije ili, recentno, Bugarske) i svijeta (npr. Kanada, Čile). Znajući to, potpuno je razumljivo da je prva studentska blokada na Filozofskom fakultetu u Zagrebu započela 20. travnja 2009, u tjednu međunarodne akcije protiv komercijalizacije školstva, koju je koordinirala nezavisna platforma *International Student Movement* (ISM).

Šira kontekstualizacija problema

U pokušaju šire kontekstualizacije teme koja nas zanima u ovom tekstu, skicirat ćemo četiri razine koje nam se pritom čine ključnim za njezinu potpuniju razradu: teorijska teza o medijskoj konstrukciji društvene zbilje; ekonomsko-politička razina; komercijalni aspekti medijske industrije; i društveno-aktivistički nivo.

U najširem smislu, narativni konstrukti *Jutarnjeg lista*, kao uostalom i svakog drugog medija, upisuju se u okvir teze o medijskoj konstrukciji društvene zbilje koja, u epistemološko-teorijskom nasljeđu, ima svoja polazišta u sociološkoj konstruktivističkoj teoriji započetoj u šezdesetim godinama prošlog stoljeća (primjerice Berger i Luckmann), a pioniri medijskih studija (Curran, Bennett, Hall, Morley...) od sedamdesetih godina naširoko je apliciraju na problematiku medija. Shodno tomu, uloga medija u praksama socijalnih označavanja i definiranja društvene realnosti ne može biti shvaćena izolacijski. Mediji su samo jedan, istina vrlo važan, sistemski faktor definiranja i konstruiranja socijalne zbilje koji je u strukturalnoj, uzročno-posljedičnoj relaciji s drugim (političkim, ekonomskim, kulturalnim, itd.) akterima istog tog procesa. Pritom se nezahvalno upuštati u raspravu što čemu prethodi, a što je čega posljedica. Izvjesno je da mediji, u velikoj većini slučajeva, pronalaze barem minimalno uporište u činjenično-društvenoj zbilji prilikom konstruiranja svojih sadržaja/tekstova, ali i da tako ustrojeni medijski narativi potom imaju utjecaj na daljnje transformacije oblića događanja na koja se referiraju, što se potom ponovno, poput bumeranga, vraća samim medijima i služi kao polazište za naredna definiranja i konstruiranja socijalne realnosti.

Ekonomsko-politička razina u razradi teme označava njezinu smještenost u uznapredovale neoliberalne restauracije kapitalizma, oslikane kroz procese privatizacije, monetarne financijalizacije, komercijalizacije, komodifikacije, deregulacije, a koji su naročito došli do izražaja sa „šok terapijama“ pod matricom tzv. politikâ mjera štednje, sve pod okriljem kapitalističke proizvodnje duga. Oba aspekta analize ovog teksta, *Jutarnji list* i studentski pokret tijekom blokada

fakulteta, imaju jasnu političko-ekonomsku agendu djelovanja, ali s različitim ideološkim predznacima. Funkcioniranje institucija medijskih industrija u razdoblju postsocijalističke tranzicije, kakve su EPH i *Jutarnji list*, duboko je određeno zakonitostima funkcioniranja neoliberalne kapitalističke matrice. Po drugoj strani, studentski pokret u Hrvatskoj bio je prvi društveni subjekt, u posljednjih više od 20 godina hrvatske samostalnosti, koji je upozorio na razarajuće učinke ovakvog tranzicijskog kursa⁴. S obzirom na to da su mediji, kao što smo kazali u uvodu, polje neprestanih borbi za hegemonijsku prevlast – to jest kompleksan spoj ekonomskih, političkih, socijalno-klasnih i kulturalnih determinanti u ostvarivanju financijskih, poslovnih, ideoloških, te općenitih interesa društvenih elita – oni se u nekim slučajevima, a *Jutarnji list* je upravo takav primjer, etabliraju i kao moćan agens u promociji određenih ideoloških smjernica, ali i kao učinkovit mehanizam difamacija i denuncijacija onih društvenih pokreta i aktera koji predstavljaju smetnju provođenju interesa takvih politika, odnosno aktivno im se suprotstavljaju.

Treći širi kontekst analize odabranog fenomena trebao bi ukazati na njegovu povezanost s aktualnim trendovima komercijalizacije i spektakularizacije medija, odnosno njihovog sve izrazitijeg tabloidiziranja i estradiziranja. Naime, u tekstu zagovaramo tezu prema kojoj – usprkos čestim nastojanjima da se medijski konstruiran spektakl prikaže kao puka, benigna neideološka (ili čak nadideološka) narativna forma – društveni, ekonomski, politički i kulturalni oblici produkcije medijskog spektakla simboliziraju upravo suprotno. Upravo je spektakl čista ideološka forma karakteristična za eru liberalne demokracije i neoliberalni potrošački kapitalizam, o čemu već postoji svojevrsan konsenzus na tzv. novoj ljevici, započevši s Lefebvreom i situacionistima u šezdesetim godinama 20. stoljeća. Odražavajući ideološki karakter neoliberalnog kapitalizma, komercijalni,

⁴ Ovdje svjesno izostavljamo neke relevantne društveno-kritičke krugove i medije u Hrvatskoj koji su djelovali tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća (primjerice *Arkzin*, *Feral Tribune*, *Zamir*...) jer su oni, potpuno razumljivo s obzirom na politički i društveni karakter tog vremena, primarno bili usmjereni na kritiku nacionalizma, političkog apsolutizma, politike rata i njegovih posljedica, a manje na političko-ekonomsku dimenziju hrvatske ratne tranzicije i rane privatizacije (premda treba napomenuti da su *Feral* i *Arkzin* objavljivali i tekstove na te teme).

ali u sve većoj mjeri i javni ili bolje reći *pseudo* javni mediji će i medijske produkcije sfera društvenog realiteta, poput obrazovanja, znanosti, zdravstva, socijalne skrbi... sve češće podvrgavati modelima tržišno profitnih strategija, redovito optočenih aurom tabloidne estetike i spektakla.

I naposljetku, srodno političko-ekonomskoj razini, razrada teme traži barem okvirno mapiranje mjesta studentskih inicijativa u kontekstu evidentnog jačanja aktivističkih društvenih pokreta, mahom novoljevičarskih, u Hrvatskoj tijekom posljednjih pet-šest godina. U tom su smislu akcije blokada fakulteta u Hrvatskoj jasno artikulirale širu društvenu problemsku perspektivu vezano uz kritiku spomenutih političko-ekonomskih trendova neoliberalnog kapitalizma i s njim povezane procese privatizacije, komercijalizacije i komodifikacije, ali i potrebu da se primjereno odgovori na te izazove nestranačkom političnošću, praksama direktnih socijalnih akcija, participativnom demokracijom odozdo, plenumom kao mjestom donošenja odluka... Ukratko, afirmirali su načelo „prava na pobunu“ (više o tome u Horvat, Štiks 2010). Također, neka su istraživanja ovog fenomena pokušala dokazati tezu da je izražajni oblik studentskih zahtjeva, to jest strateško-metodološki oblik akcije blokade nastave na fakultetima, imao ključni efekt u politizaciji ovog pokreta (Petrović 2011).

Razrada teme: studentska blokada, znanstvena politika i visokoobrazovne reforme u optici *Jutarnjeg lista*

Uvriježena je teza da u tzv. tranzicijskim zemljama, kakva je i Hrvatska, postoji deficit u prepoznavanju važnosti istraživanja veze između znanosti, medija i javnog interesa, za razliku od znanstveno i tehnološki razvojno naprednijih zemalja. Jedno od rijetkih opsežnijih kvantitativno-kvalitativnih istraživanja dnevnog tiska u Hrvatskoj, posvećeno usporedbi medijske reprezentacije znanosti u *Jutarnjem listu* i *Večernjem listu*, pokazalo je, između ostalog, da je medijsko izvještavanje o znanosti u hrvatskom tisku obilježeno općenitim medijskim stilom koji je svojstven ‘duhu vremena’, to jest označeno je trendovima tabloidizacije i tzv. *infotainment*,

to jest info-zabave (Šuljok, Brajdić Vuković 2013). Tomu su donekle srodni i nalazi istraživanja fokusiranog na pitanja etičkih prijepora i vjerodostojnosti dnevnih novina, izvedeno analizom tekstova s naslovnica ista dva dnevna lista (*Jutarnji list* i *Večernji list*), koji su pokazali kršenje etičkih načela novinarstva, a što se objašnjava sve prisutnijim senzacionalizmom u ovim dnevnim novinama (Majstorović 2010).

Ovaj tekst, pak, nema ambiciju napraviti svojevrsnu znanstveno objektivnu (neopozitivističku) empirijsku analizu medijskih sadržaja u *Jutarnjem listu*, već pokušati pokazati i dokazati prisutan trend u određenim tekstovima ovih dnevnih novina – prvenstveno posvećenim problematici studentskih pokreta, te reformama u znanosti i visokom obrazovanju – koji pružaju osnovicu za tezu da se tu radi o sistemski produciranim ideološkim praksama denuncijacije onih socijalnih aktera koji upozoravaju na stanje sistema obilježenog političko-ekonomskom tranzicijom prema modelu neoliberalnog kapitalizma. Dobar pregled i prikaz ovakve medijske politike pružila nam je izložba nazvana *Jutarnji ponovno napada*, postavljena od 13. do 24. 4. 2010. u zagrebačkom Studentskom centru u organizaciji studenata zagrebačkog Filozofskog fakulteta. Na tridesetak izloženih primjera izabranih tekstova ove dnevne novine mogla se jasno iščitati ideološka potka njihovih medijskih kampanja kojima su pratili akcije određenih društvenih skupina, od studentske i radničke borbe do borbe za pravo na grad...

Popratni tekst u katalogu izložbe jasno i precizno detektira svu goruću problematiku na koju se izložbenom akcijom željelo upozoriti i stoga zaslužuje nešto dulji citat: „Jedan se medij agresivno profilira kao preventivno oružje protiv svih koji bi mogli dignuti glas protiv produbljivanja napada na socijalni standard većine. Taj je medij *Jutarnji list*(...) prema *Jutarnjem listu* potreba za novim valom neoliberalnih reformi neupitna je! Bilo da je riječ o kampanjama koje trebaju pripremiti teren za privatizaciju državnih tvrtki, lobiranju za ‘fleksibilniji’ zakon o radu, uništenju brodogradilišta, odnosu javnog prostora i privatnih investicijskih inicijativi ili komercijalizaciji visokog obrazovanja(...) pritom tabloidna

dijagnostika društvenih patologija u svakome otporu protržišnim reformama nepogrešivo prepoznaje i prokazuje simptom bolesti ‘socijalističkog mentaliteta’⁵.

Već je spomenuto da je prva studentska blokada u Hrvatskoj pokrenuta 20. 4. 2009. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a tijekom narednih nekoliko dana proširila se na dvadesetak fakulteta diljem Hrvatske i trajala je 35 dana. Istovremeno su ove aktivnosti, potpuno razumljivo, postale jedna od primarnih meta interesa domaćih medija, među njima i *Jutarnjeg lista*. *Jutarnji* je pratio zbivanja na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i drugim gradovima, vezano uz studentske blokade, te na bazi dnevne manufakture producirao tekstove, pri čemu je moguće zamijetiti usporedno korištenje nekoliko različitih pristupa u obradi tema, svojstvenih novinarskoj struci: istraživačko-terenski, kolumnističko-komentatorski, ‘ekspertno-analitički’... Zbog ograničenosti prostora, analizirat ćemo tek nekoliko primjera tekstova iz *Jutarnjeg* posvećenih studentskoj blokadi koji se mogu tretirati kao reprezentativni.

Datum 25. 4. 2009. moguće je opravdano izdvojiti kao indikativan jer je tog dana *Jutarnji list* objavio dva – za analizu posebice zanimljiva – teksta posvećena temi studentske blokade: „Učiš li, Vedrane”⁶ kojeg potpisuje pisac Ante Tomić, redoviti kolumnist *Jutarnjeg lista* i „Ne žele platiti školovanje zato što ne cijene znanje”⁷ novinarke Ivane Kalogjere-Brkić. Tomićev kolumnistički tekst u međuvremenu je stekao ‘kultni’ status među akterima hrvatskog društva kojima su bliska pitanja visokog obrazovanja, znanosti, provođenja Bolonjske reforme i slično. U njemu se autor ciničnim, ironično zajedljivim i provokativno podrugljivim tonom, ‘obračunava’ s idejama i motivima koji su protagoniste studentske blokade pokrenuli na akciju. Općenito govoreći, za Tomića je studentska blokada nostalgični *remake* vječitih generacijskih iluzija („Zar nije krasno imati devetnaest i

⁵ Jutarnji ponovno napada! Citat je preuzet sa <http://www.slobodnifilozofski.com/2010/04/katalog-jutarnji-ponovno-napada.html> (datum zadnjeg pristupanja 22. 12. 2013.).

⁶ Tekst je dostupan na <http://www.jutarnji.hr/ucis-li--vedrane-/203256/> (datum zadnjeg pristupanja: 24. 12. 2013.).

⁷ Tekst je dostupan na <http://www.jutarnji.hr/-ne-zele-platiti-skolovanje-zato-sto-ne-cijene-znanje-/203277/> (datum zadnjeg pristupanja: 24. 12. 2013.).

vjerovati da se nekoliko tisuća godina izrabljivanja i ugnjetavanja, čitavu krvavu povijest čovječanstva čekalo upravo vaš naraštaj da nepravde prestanu? To je tako dirljiva iluzija. Ako je nikada niste imali, niste zapravo ni živjeli“), a ne šire postavljena, utemeljena, artikulirana i vješto sprovedena političko-socijalna akcija koja korespondira s gorućom ekonomsko-političkom problematikom naše epohe. Nakon što nakratko zaplovi sjećanjima na svoj vlastiti brucoški entuzijazam već daleke 1989. koji ga je, kako sam priznaje, potom napustio („Prošao sam, kao i većina nas, dugačak, trnovit put od ‘budimo realni, tražimo nemoguće’ do ‘budimo realni, daj šta daš’“), pisac/kolumnist nam podastire svojevrsan igrokaz u vidu pokušaja satirične obrade fiktivne situacije neprijatnog telefonskog razgovora između vođe studentskih prosvjeda (‘Vedrana’) i njegovog oca za kojeg bi se, sudeći po tipu leksike koju mu Tomić stavlja u usta, dalo pretpostaviti da dolazi iz Dalmatinske zagore („Slušaj, Vedrane, u široke si mi se gaće obuka. Nisan te ja zbog toga u Zagreb sla, da se majmuniraš na televiziji i sramotiš me. Tu stvar šta si počeo, smista da si prikinio, jesi me čujo? Dođen li ti ja gori, krvi mi Gospine, prisist će ti to šta radiš“). Nakon što nas potom ‘počasti’ još jednom dozom osobno obiteljske povijesne ispovjedi, autor u zaključku poentira konzervativnom notom, pozivajući se na logiku svoje babe (?!), uz jasno izrečen ideološki stav po ovom pitanju: „Logika moje babe s godinama mi postaje sve bliža. Pošalješ li dijete na fakultet, očekuješ da ono uči i daje ispite, a ne da se bori za idiotsku socijalnu jednakost“.

Kolumna Ante Tomića predstavljala je idealan okvir za klasičan novinski tekst Ivane Kalogjera-Brkić, objavljen isti dan u *Jutarnjem*. Ovaj tekst potpuno drugačije pristupa i obrađuje istu temu. Dok bi se moglo zaključiti kako je Tomićeva kolumna imala za zadatak – u prividno benigno šaljivoj maniri zavodljivog (pseudo)spisateljskog diskursa – izvesti gestu denuncijacije studentskih aktivista i njihovih zahtjeva; tekst Ivane Kalogjera-Brkić analizira ovaj društveni događaj iz perspektive protagonista u znanstveno-nastavnom polju. Odabirući tri, prema novinarkinim tvrdnjama, „ugledna nastavnika i znanstvenika“ koji su svi

odreda protivnici besplatnog obrazovanja i zagovornici komercijalnih varijanti školovanja, autorica ne poštuje ni elementarne uzuse novinarske struke jer prikazuje i favorizira samo jednu stranu u svome tekstu, ne dajući pritom priliku drugoj strani da izrekne svoje stavove i time sučeli suprotna mišljenja po istim pitanjima. No, još važniji i problematičniji jest način prenošenja, kroz iskaze sugovornika, stavova koji se ne problematiziraju, štoviše predstavljaju se kao podrazumijevajuća logika stanja stvari. Takvi su primjeri u ovom tekstu brojni: „Naš je problem to što mi nemamo model. Imamo projekciju tradicionalnog socijalističkog modela koji je podivljao u tržišnim uvjetima, bez smislene dugoročne politike“; „‘Besplatno školovanje’ u prijevodu znači školovanje bez odgovornosti studenta za ishod njegova školovanja“; „Zašto se umjesto ‘besplatnog školovanja’ studenti ne bore za uvođenje studentskih kredita kojima će moći studirati neovisno o imovnom stanju, no pri čemu će morati preuzeti odgovornost za taj novac i dio svoje buduće zarade uložiti u njegovo vraćanje?“; „Kako se nitko ne zapita zašto visokoškolsko obrazovanje najbolje funkcionira ondje gdje su školarine najviše“.

Dva dana prije toga, 23. 4, Tomislav Čadež proveo je noć sa studentima na Filozofskom. Njegova reportaža, za razliku od teksta novinark Kalogjera-Brkić, nema isključiv ideološki karakter. Liniju denuncijacije ovog tipa teksta više je moguće dovesti u vezu s Tomićevom kolumnom. Već i sam naslov („Buntovnici nove generacije: ne piju, ne puše, nemaju vođu“⁸), a posebice pojedini pasusi teksta: „Začudojuće je, čini se, zapravo daleko ova generacija dvadesetogodišnjaka od generacije njihovih gotovo djedova iz 1968. i 1971. Oni bi se, u istoj prilici, gušili u oblaku dima, na stolu bi stajala boca stocka, hodnicima bi se šuljali udbaši a vani nastupali, kako se zaneseno prisjetio Žarko Puhovski, žongleri. Sad svega toga nema, studenti su zauzeli fakultet gotovo puritanski. Nijedna cigareta nije upaljena i nijedna čaša alkohola unesena u zgradu“; indikativno ukazuju na stereotipna očekivanja po pitanju načina artikulacije studentskih prosvjeda, ali i oslikavaju prethodno objašnjenu tendenciju današnjih komercijalnih medija da svaki socijalni

⁸ Tekst je dostupan na <http://www.jutarnji.hr/buntovnici-nove-generacije--ne-piju--ne-puse--nemaju-vodu/203032/> (datum zadnjeg pristupanja: 24.12.2013.).

dogadaj, bez obzira iz koje društvene sfere dolazio i s kakvim tipom argumentacije nastupao, provuku kroz matricu tabloidne spektakularizacije, otupljujući time njegovu ideološku oštricu.

Ni tzv. druga studentska blokada, započeta 23. 11. 2009, koja je svojim opsegom bila nešto manja (trajala je dva tjedna i u njoj je sudjelovalo desetak fakulteta u četiri hrvatska grada), nije prošla bez popratnog difamacijskog okvira u produkciji *Jutarnjeg lista*. U tom smislu valja posebno izdvojiti tekst Nade Mirković znakovita naslova, „Besplatno školstvo je reakcionarna ideja“, objavljen 27. 11. 2009⁹. Prepoznatljiv je simptom ovog teksta svođenje partikularnog na razinu općenitog. Naime, tekst nam, u maniri osobno ispovjednog tona, donosi priču hrvatske doktorice znanosti s dugogodišnjim iskustvom rada na američkim fakultetima koja se, navodno iz obiteljskih razloga, vratila u Hrvatsku i zaposlila na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Nakon što nam već u prvoj rečenici teksta pokuša dočarati atmosferu razgovora („Besplatno školstvo za mene je duboko reakcionarna ideja, kaže s obješenjačkom iskrom u očima dr. Ana Munk“), novinarka kroz izjave sugovornice niže paletu ideoloških stavova – kojima pristupa kao da su potpuno razumljivi i neupitni, što je i osnovni učinak hegemonije – po pitanju ideja koje su odredile i obilježile studentske prosvjedne aktivnosti: »Bez fiskalne samostalnosti nema samostalnosti...To je duboko nedemokratska ideja... studenti pišu pamflete u kojima izražavaju sumnju u svaki oblik privatnog vlasništva i čitaju na glas Marxov *Kapital*... Ne razumijem otkuda studentima ideja, čak i želja, da budu posve lišeni bilo kakve fiskalne odgovornosti za svoje obrazovanje. U tom procesu student kao da ne želi biti partner, već netko disociran od obaveza i promišljanja života u kojem ne postoji ‘besplatni ručak’, u kojem njihov studij mora plaćati već ionako dovoljno pauperizirani porezni obveznik“...). Novinarka će stavove svoje sugovornice zaokružiti dojmom/zaključkom da je znanstvenica iznenađena „nezrelošću studenata koji odbijaju zakoračiti u svijet ekonomski odgovornih, njima tako mrskih odraslih, kao da prolongiraju djetinjstvo

⁹ Tekst je dostupan na <http://www.jutarnji.hr/besplatno-skolstvo-je-reakcionarna-ideja/375651/> (datum zadnjeg pristupanja: 26. 12. 2013.).

u kojem su roditelji, država, porezni obveznici dužni rješavati sve njihove probleme dok oni, recimo, čitaju *Kapital*“.

Kroz ovaj je tekst otvoren prostor za pokušaj izvedbe analize na nekoliko ključnih razina. Novinarka, nipošto slučajno, razgovara sa znanstvenicom s „višegodišnjim iskustvom rada na američkim fakultetima“. Biografski podaci poput navedenih, bez ulaženja u iole minucioznije analize kvalitativno-sistemskih razina takvog tipa iskustva, gotovo se bez izuzetka uzimaju kao podrazumijevajuće afirmativni modeli, neupitni putokazi ka ‘vrlom novom svijetu’ koji samo što nije nastupio, u narativnim konstrukcijama medija kakav je *Jutarnji*. U takvim se koncepcijama domaći znanstvenici s radnim iskustvom na ‘zapadnim’ visokoobrazovnim institucijama (tzv. „povratnici“ u diskursu Ministarstva obrazovanja, znanosti i sporta) tretiraju, u usporedbi s domaćim kadrom bez takvog iskustva, kao svojevrсни misionari, proroci, navjestitelji ‘pravog poretka vrijednosti’, pri čemu im se dodjeljuje pozicija navodno neutralnih objektivnih eksperata, znanstvenika koji nisu ideološki obilježeni i opterećeni.

Nadalje, narativi poput ovdje predloženih simptomatiziraju oblik neokolonijalnog potčinjavanja svemu što dolazi sa Zapada i reprezentira njemu pripisani sustav vrijednosti, uz istovremeno otvoreno blaćenje i bezrezervno obezvrjeđivanje vrijednosnih modela domaće produkcije. Do ovog obrata, u slučaju Hrvatske, prepoznatljivo dolazi s tzv. nultim godinama (od 2000. nadalje, dakle u vrijeme koje korespondira i s etabliranjem medija poput *Jutarnjeg lista*), kada dotadašnji autokratski sustav, u ključnome određen neprikrivenim nacionalizmom, zamjenjuju ‘zrelije’ tranzicijske forme optočene tržišno-liberalnim vrijednostima kapitalizma. Pri svemu tome se, vrlo znakovito, „čitanje Marxovog *Kapitala*“ tretira bilo kao suvišna i besmislena praksa ili kao recidiv socijalizma, u svakom slučaju djelatnost koja nema veze „s pravom odgovornošću svijeta odraslih“, što ima najmanje dvostruk učinak. Prvo, radi se o klasičnom obliku hegemonijske denuncijacije ideoloških neistomišljenika, ovdje manifestiranoj kroz konzervativnu

matricu generacijskog patroniziranja i infantiliziranja, te kao drugo, o sistemski podržanoj produkciji neoliberalnog ideološkog sklopa.

Izborom ovdje obrađenih tekstova *Jutarnjeg lista* niti najmanje se ne iscrpljuje opseg difamacijskog spektra ovog medija po pitanju obrade studentskih aktivnosti. Takve je prakse moguće detektirati i na primjerima članaka u kojima se problematiziraju financijski aspekti studentskih blokada¹⁰, dok bi tekst od 14. 4. 2010. „Hrvatska, zemlja pameti i uspjeha! Tko je tu protiv?“¹¹, zavrijedio posebno mjesto razrade jer se, između ostalog, referira i na spomenutu izložbu *Jutarnji ponovno napada!*, te u slogu pojednostavljenih dihotomija pokušava pokazati zašto je njihova uređivačka politika po ovom pitanju, za razliku od načela studentskih aktivista, ispravna, logična i dugoročno isplativa. Također je ostao neobrađen, vrlo bitan, politički aspekt cijelog problema, to jest direktne intervencije i pritisci tadašnjeg ministra znanosti, obrazovanja i sporta Dragana Primorca na upravu *Jutarnjeg lista*¹² po pitanju načina praćenja i izvještavanja o studentskim aktivnostima. Nadalje, potrebno bi bilo izvesti i kontekstualizaciju ovog problema unutar šire društvene slike tranzicijske Hrvatske kreirane u optici *Jutarnjeg lista*. Takva bi bila, primjerice, analiza tekstova *Jutarnjeg* u kojima se agitira za posrnulo tržište nekretnina (koje je, uz banke i investicijske fondove, svojim špekulantskim rizičnim poslovanjima i uzrokovalo recentnu krizu) ili tomu srodnih podržavanja poslovnih projekata sumnjivih tajkuna na račun devastacije javnih urbanih prostora od općeg interesa, pa sve do tekstova koji promoviraju poduzetničke životne stilove. Profil ovdje odabrane teme i ograničenost prostora, nisu dopustili

¹⁰ Primjerice, tekst od 2. 12. 2009. pod naslovom „Prosvjednici, zbog vas sam izgubio 1.500 kn školarine!“¹⁰. Dostupan na <http://www.jutarnji.hr/prosvjednici--zbog-vas-sam-izgubio-1500-kn-skolarine/384359/> (datum zadnjeg pristupanja: 26. 12. 2013.).

¹¹ Tekst je dostupan na <http://www.jutarnji.hr/hrvatska--zemlja-pameti-i-uspjeha--tko-je-tu-protiv-/713047/> (datum zadnjeg pristupanja: 26. 12. 2013.).

¹² U javnost je naime procurila (kasnije potvrđena) informacija da je Dragan Primorac 5. 5. 2009. više sati boravio u upravi EPH da bi sljedeći dan na naslovnici *Jutarnjeg lista* osvanuo naslov „SDP i HNS manipuliraju sindikatima i studentima“. Tekst je dostupan na <http://www.jutarnji.hr/template/article/article-print.jsp?id=204444> (datum zadnjeg pristupanja: 26. 12. 2013.). Sve se to događalo desetak dana uoči lokalnih izbora u Hrvatskoj.

elaboraciju važnih okolnosti vezanih uz prijetnje, ucjene, izloženosti mobingu, otkaze... kojima su izloženi zaposlenici i zaposlenice EPH koji se usude svojim tekstovima odstupiti od politike rukovodstva ove korporacije.

Umjesto zaključka

Standardi i konvencije selekcije i konstrukcije medijskih narativa, kao što to pokazuje i ovdje analiziran slučaj *Jutarnjeg lista*, u ovisnosti su o privatnim, poslovnim, finansijskim i političkim interesima samih medijskih institucija, odnosno o njihovim strategijama interesnih povezivanja s drugim centrima moći, ekonomskim (oglašivači prije svih) i političkim (pozicija moći), sve rukovođeno načelom stvaranja profita i oplodnje kapitala. Evidentno je da postoji diskrepancija između nominalnog normativnog ideala medijske uloge u kreiranju javnosti i javnoga mnijenja prema načelima objektivnog izvještavanja na jednoj strani, te društvene realnosti u kojoj su sami mediji oruđa za realizaciju privatnih interesa na drugoj strani. Ako slijedimo klasičnu tezu da su mediji u službi javnosti i njezina informiranja jedan od (pred)uvjeta za demokraciju vrijednu tog imena, potom i sama demokracija nužno postaje ugroženom u slučajevima kada mediji na eklatantan način prestaju biti demokratskim.

LITERATURA

Bennett, Tony (1982). „Media, ‘reality’, signification“, in *Culture, Society and the Media*, ed. Gurevitch, M., Bennett, T. Curran, J., Woollacott, J. (London: Methuen & Co.): 285-306.

Castells, Manuel (2003). *Internet galaksija. Razmišljanja o Internetu, poslovanju i društvu*. Zagreb: Jesenski i Turk.

Demers, David (2005). *Dictionary of Mass Communication and Media Research: a guide for students, scholars and professionals*. Washington: Marquette Books.

Gramsci, Antonio (1951). *Pisma iz zatvora*. Zagreb: Zora.

Harvey, David (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Horvat, Srećko, Štiks, Igor (2010). *Pravo na pobunu*. Zapešić: Fraktura.

Majstorović, Dunja (2010). „Etički prijepori i vjerodostojnost dnevnih novina – analiza tekstova s naslovnica *Jutarnjeg lista* i *Večernjeg lista*“. *Medijski studiji* 1 (1–2): 55–64.

Petrović, Duško (2011). „Analiza političkih aspekata studentske blokade Filozofskog fakulteta u Zagrebu: Metoda i strategija studentske blokade“. *Studia ethnologica Croatica* Vol. 23 (1): 327–347.

Šuljok, Adrijana, Brajdić Vuković Marija (2013). „How the Croatian Daily Press Presents Science News“. *Science & Technology Studies* Vol. 26 (1): 92–112.

Hajrudin Hromadžić

MEDIA, CAPITALISM AND PUBLIC SOCIAL INTEREST AT THE TIME OF
SO-CALLED TRANSITION: AN ANALYSIS OF THE *MORNING PAPER*
COVERS OF STUDENT'S BLOCKADE

Summary

Starting from the premise that the media represent a field of constant fighting in the articulation of the hegemonic discourse of power, I want to discuss the relationship of economic, political and media determinants in the context of so-called post-socialist transition, as well as consequential social implications that may occur under the dictate of neoliberal market-capitalist reforms. The article offers a qualitative content analysis of one of the most influential newspapers in Croatia – *Morning Paper*, in an attempt to prove the thesis that editions of the media corporation *Europe Press Holding* (EPH), including *Morning Paper* in particular, have established itself – during the years of transition in Croatia – as effective tools in promoting of supposedly unquestionable historical inevitability established according to the principles of neoliberal capitalism. At the same time, this media has established itself as the useful tool in practices of defamation, derogate and denunciation of social subjects who are unwilling or unable to accept mentioned tendencies. The article tries to present how denunciation focus of *Morning Paper* regularly

moves within the public social spectrum: at the one point, its editors, journalists and columnists will target 'ineffective' administrative workers; at the second, the target will be 'overpaid' university professors and 'lazy' students; then socially and class disenfranchised industrial workers; or doctors and health care workers who are, according to the media as *Morning Paper*, allegedly prone to corruption; the perennially dissatisfied farmers; ship builders and civil-society activists ... Namely, all those social actors who are fighting, in various ways, to defend the values of general public wealth. Within the wide range of mentioned phenomena, this article presents an analysis of the ways in which the *Morning Paper* covered the events related to student protest activities and blockades of Croatian faculties in 2009th.

Key words: media, hegemony, capitalism, transition, public interest, student's activism.

UDK 316.774(437.6)

UDK 351.817(437.6)

Marcel Lincényi

Department of Political Science of the Trenčín University of Alexander Dubček

Michal Fabuš

*Institute of Economics and Management of the School of Economics and
Management in Public Administration in Bratislava*

Katarína Jankacká

Faculty of Industrial Technology of the Trenčín University of Alexander Dubček

MASS MEDIA AND THE DEFINITION OF PUBLIC SERVICE SOCIETY IN THE EARLY 21st CENTURY

SUMMARY

The media are an indispensable part of life for individuals in society. Currently, the most popular are electronic media, especially television, radio, and their place in society still have the print media (newspapers and magazines) and massive increase in information and communication technologies are developing network media. Mass media play a role in mediating the minutiae of social reality and imagination about her towards percipient. The company shall ensure the exchange of information and knowledge, while also spreading the valid values and standards. The Slovak mass media in recent years dominated entertaining and negative information. Greater are published various scandals, reports, various tragedies and misfortunes. This article offers a discussion of mission media, outlining the major tasks and challenges of mass media in the 21st century with regard to the public interest.

Keys words: mass media, role, features, public opinion, social reality.

The Significance of media

Several theorists have pointed out the importance of media. For instance Denis McQuail

indicates the mass media as the source of power (McQuail 2007: 21). This is related with the mass media's potential, as a means of influence, control and promotion of innovation in a society and also because it serves as a source of

information vital to the functioning of most social institutions. The mass media provides an environment, in which a number of events take place in the public life from across the national and international arena, and it is an important source of public knowledge, it provides an interpretation of social reality and ideas about it. In this regard, the media holds a significant status; as a result it is capable of creating famous public personalities, including politicians. Moreover, the mass media plays a role of value-determining; the media is expected to reflect what is normal and what is not.

The mass media produces a number of positive effects: among others, it makes culture accessible, updates the timelines of information, disseminates a huge amount of direct knowledge, and enables the concurrent information as well as opinion homogenization of societies at regional, national and international, or global levels, while providing option of expanding serious alarm information.

A traditional view on the role of media in a democratic society has been summed up by the German sociologist and philosopher Jürgen Habermas:

- oversee the socio-political environment,
 - explain the problems,
 - liaison to convey the multi-party dialogue and multiple perspectives,
 - provide a mechanism that holds policy makers responsible,
 - facilitate the participation of citizens in public life,
 - seek to disrupt the normal routine of some political procedures
- (Musil 2008: 43-44).

One of the examples that prove the impact of media maybe the fact that most of the time in the Western civilization after bed and work people frequently devote to media tracking. With this regard, the time range for the Czech Republic has been 37. 2 hours a week for the younger generation of 15–30 years of age group; and 42. 38 hours a week for the population over 30 years old in 2000. (Musil 2008: 21)

Mass media in contemporary democracies serve as a link between the society and the sphere of power. Media is capable to formulate themes, and to make the

themes publicly available. (Říchová 2002: 177) A French thinker and significant cultural critic Jean Baudrillard believes that the communication technology is designed to serve us: “through its disturbing practice it rather assumes the role of depleting our faith in reality.” (Horrocks 2002: 36–37)

Concerning the Slovak mass media, in recent years it is majorly dominated with entertainment and negative information. A large number of publications refer to various scandals, reports, various tragedies and misfortunes. It thus raises question whether the mass media should be an informer, or an entertainer.

I. Rožňová is confident that the Slovak and world media markets can't exist without the tabloid. “The objective is not to strike a nonsensical restriction measures, but to build a healthy media public awareness and take effective steps to weaken the position of the boulevard” (2010: 66).

In Europe since the seventeenth century the conventional understanding about newspapers and similar publications has been that they are instruments of political liberalization and socio-economic progress, or they are seen as a legitimate means of opposition in the face of the established power. However, a significant shift has occurred in the perception of the mass media in the American Committee for Freedom of the Press, which in 1947 published a report in which in addition to the principle of freedom has stated the concept of social responsibility (McQuail 2007: 149).

According to the theory of social responsibility the mass media has commitment to the society and media ownership is solely a public matter. Mass media is supposed to provide a forum for publication of ideas should be self-adjustable and observe codes of ethical conduct and professional principles (McQuail 2007: 150).

In addition to the theory of social responsibility, several print theories attempt to define the role of media: authoritarian concepts, democratic Socialist concept, libertarian concept, revolutionary concept, concept development, Soviet type Communist concept (Repková 2004: 2) are among others.

The mission of media has been characterized by many authors with reference to the functions that should be filled by the media. Concerning media function, theoreticians emphasize each of the following features: articulation of ideas, influence on the public, control of political activities, training and education, political socialization, influencing economic activity, advertising, and creation of a dedicated public opinion or mutual communication of groups that actively participate in socio-political process such as various lobbies and other interest groups, political parties and the like (Kunczik 1995: 33).

Media functions

The functionalist approach is based on distinguishing six functions (Burton 2001: 140): among which are informative, social (correlative), political (canvassing), cultural (continuity) and entertaining functions. For now, we will embark on the first three functions.

Thanks to the informative function, *inter alia*, from the foreign news media, among others, we learn about foreign events and we could be able to get to distant places. Many television viewers, respectively internet newspaper readers could watch the election process of the new pope live, at times look into the Sistine Chapel, even though they have never been to Rome in person. Right to informations and media pluralism in article 11 quarantees the Charter of Fundamental Rights of the European Union (Kubišová 2012: 96).

The mass media offers, with regard to our social functions, own patterns of behaviour, which then is being accepted by the common individual. For example, the mass media presents a slim malnourished model as a pattern of beauty, despite the fact that surveys show that men are more attracted by ordinary and even rounded up women.

The mass media experiences a number of challenges within the realm of social function. For example, it can spread the idea that the family is the most important element in helping the elderly person to cope up with the changes

associated with aging (Bočáková 2011: 161). Mass media can also support a variety of humanitarian actions that are set to tackle poverty across the world (Tomášiková 2011: 225).

In the political sphere, the mass media plays a liaison position; it communicates about politics to the citizens, thus facilitate linkage and citizens' involvement into the political life. Subsequently, the media plays an important role in agitating citizens before the launch of elections, or referendum. Some authors consider the control of the political system as the most dominant function of mass media. Other experts claim the role of entertainment as the most dominant feature in private-business media; they emphasize that the prior function of the public media is the informative one, i.e. reporting and disseminating objective information. One of the world's most famous theoreticians of mass media and sociology of culture, the Canadian Herbert Marshall McLuhan draws attention to the fundamental role of the media: storing information and facilitating their movements (1991: 151).

An independent expert of the media and dean of the Faculty of Mass media at Pan European University in Bratislava, Samuel Brečka argues that the function of mass media is intermediating politics, based on the following facts:

- Thanks to widespread media and increasing range of media tracking, citizens receive the most important sources of information about society and politics.
- The media brings up its own picture of social and political life.
- The media is an essential intermediary of public and political relationship.
- The media is an important factor of political socialization.
- The media plays a significant political role, especially during election periods (Brečka 2002: 135).

Theorists are not unanimous in defining the functions of the mass media. For example, Lutz Hagen indicates that the tasks of mass media is reporting information, disseminating facts and opinions and also plays the watch dog and

criticize politicians (Schulz 2004: 51). Juraj Vojtek recognizes six media functions: information, political, social, aesthetic, and cultural and education (Matúš 2008: 31).

Public interest

Since the media is expected to serve the public interest or general welfare, we may agree with most authors, concerning the role of public media as consisting of three sub-functions:

- The media possesses a reporting function – this allows citizens involvement in the political process with a rational manner and on the basis of ever updating lengthy information.
- The media should enable individuals and groups to disseminate further facts and opinions.
- The media should watch or criticize those, who exercise power, misuse it or undermine democracy (Schultz 2004: 51).

The general concept of public interest is hard to define. So far, there is no vivid vision of what public objectives should the mass media target to fulfil so that its role should continue to be based on socio-normative principles.

Conclusion

In recent years, mass media has increasingly preferred fun features and entertainment to other functions. The other functions are either minimized or completely eliminated. Academicians and media experts should keep criticizing the declining tendency of media obligations arising from the theory of social responsibility.

Today, all media is a form of action. Stories, rhetoric, sensory images and manipulated impressions are all efforts to influence people's perceptions and action, evoke fears and desires, and play to values. The omission of information from the media is a form of action, as well.

Also, at present, the media is full of efforts to get at the truth, which are often disguised or limited in various ways. Many of the se efforts to tell the public the truth can be found in the fictions of movies and television which openly depict the con artist culture we now live in and the corruption of the media.

Finally, it is necessary to increase media literacy, education to the public through the media, so that people could be aware of the role of the mass media. The major challenge for the media mission is to be able to define what constitutes the public interest.

BIBLIOGRAPHY

Tomašíková, Alena (2011). "Chudoba vo svete", in *Aktuálne otázky politiky*, ed. O. Bočáková, A. Tomašíková (Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne) 400 s.

Bočáková, Oľga (2011). "Sociálne aspekty v starostlivosti o seniorov v kontexte sociálnej politiky štátu". In *Aktuálne otázky politiky*, ed. O. Bočáková & A. Tomašíková (Trenčín, Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, Celouniverzitné pracovisko)

Brečka, Samuel (2002). *Médiá v Slovenskej republike*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Burton, Graeme, Jiráček, Jan (2001). *Úvod do studiamédií*. Brno: BARRISTER & PRINCIPAL.

Fabuš, Michal, Kohutár, Miroslav (2012). „Motivation—the Determinants of Job Performance of Human Resources in the Enterprise“.

Visnyk of Volyn Institute for Economics and Management. 2012/003, No. 3 (2012), p. 47-50.

Chomsky, Noam (2002). *Media Control*. 2nd Ed. Canada. .

Horrocks, Christopher (2002). *Marshall McLuhan a virtualita*. Praha: Triton.

Kubišová, Zuzana. (2013). „Charta základných práv EÚ,“ in *Výzvy*

spoločnosti 21. storočia, ed. O. Bočáková (Trenčín:).

Kunczik, Michael (1995). *Základy masové komunikace*. Praha: Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum.

Hagen, Lutz (2004). „Informační kvalita a její měření“, in *Analýza obsahu mediálních sdělení*, ed. W. Schulz (Praha, Univerzita Karlova v Praze) 149 s.

McQuail, Denis (2007). *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál.

Mcluhan, Marshall (1991). *Jak rozumět médiím*. Praha: Odeon, ISBN 80-207-0296-2.

Matúš, Jan (2008). Návrh koncepcie výchovy k mediálnej gramotnosti na stredných školách v podmienkach Slovenskej republiky. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Mečár, Miroslav; Kordoš, Marcel, Štefková (2006). „K niektorým aspektom spoločenskej zodpovednosti firiem“. Verejná správa a regionálny rozvoj, II, č.3(2006), s.

Musil, Jozef (2008). *Úvod do sociální a masové komunikace*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského.

Mura, Ladislav (2011). „Uplatňovanie etiky v podnikateľskej praxi ako základ pre spoločensky zodpovedné podnikanie“, *Sborník z konferencie Spoločenská zodpovednosť firiem – transfer vedeckých poznatkov do praxe* (Olomouc, MVŠO).

Polakevičová, Ivana (2010). „Analýza manipulatívnych prvkov komunikačných modelov“, *Vybrané otázky identity, kultúry a masovej komunikácie*, ed. K. Fichnová (Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta).

Rožňová, Jitka (2010). „Bulvarizácia printových médií na Slovensku“, in *Vybrané otázky identity, kultúry a masovej komunikácie*, ed. K. Fichnová (Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta).

Říchová, Blanka (2002). *Úvod do současné politikologie : Srovnávací analýza demokratických politických systémů*. Praha: Portál.

Repková, Tatiana (2004). *Ako robiť profesionálne noviny*. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation ako účelové vydanie vo vydavateľstve LOGOS, Vydavateľstvo Michala Vaška.

Schultz, Winfried; Scherer, Helmut; Hagen, Lutz; Reifová, Irena; Končelík, Jakub (1998). *Analýza obsahu mediálníchsdělení*. Praha: Karolinum.

Marcel Lincényi

Michal FabušIng, Katarína Jankacká

MASMÉDIÁ A DEFINOVANIE VEREJNÉHO ZÁUJMU V SPOLOČNOSTI NA ZAČIATKU 21. STOROČIA

ABSTRAKT:

Médiá sú neodmysliteľnou súčasťou života jedincov v spoločnosti. V súčasnosti sú z najpopulárnejšie elektronické médiá, predovšetkým televízia a rozhlas, pričom svoje miesto v spoločnosti stále majú printové médiá (noviny a časopisy) a mohutným nárastom informačných a komunikačných technológií sa rozvíjajú sieťové médiá. Masmédiá zohrávajú markantnú úlohu pri sprostredkovaní sociálnej reality a predstáv o nej smerom k percipientom. V spoločnosti zabezpečujú výmenu informácií a poznatkov, pričom tiež šíria platné hodnoty a normy. V slovenských masmédiách v posledných rokoch dominujú zábavné a negatívne informácie. Vo väčšej miere sa zverejňujú rôzne škandály, kauzy, rôzne tragédie a nešťastia. Logicky sa preto ponúka otázka, či masové médiá majú skôr informovať, alebo zabávať. Tento článok ponúkne diskusiu o poslaní masmédií, načrtne hlavné úlohy a výzvy masových médií v 21. storočí s ohľadom na verejný záujem.

Kľúčové slová: masmédiá, úloha, funkcie, verejná mienka, sociálna realita.

UDK 81'42:316.347(497.11)

UDK 316.774:316.4.063(497.11)

Rade Veljanovski

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Smer novinarstvo i komunikologija

KRITIČKI ODNOS PREMA DOMINANTNOM POLITIČKOM DISKURSU, KAO JAVNI INTERES¹

APSTRAKT

Kako su utihnuli najekstremniji oblici međunacionalnih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, tako su i mediji sveli svoja interesovanja za ovu temu na minimum. Pouke prošlosti, da svaki, pa i najpravedniji mir, sadrži potencijalne uzroke nekih budućih razmirica, pogotovo ako se pravi uzroci ne razotkriju do kraja, a delovanje svih aktera ne osvetli kritički, i ovoga puta su zanemarene. Javna sfera je ispunjena govorom koji simbolizuje kontinuitet istih stavova i ideologija koji su opstajali i devedesetih godina i koji su do sukoba doveli, a reagovanja nema niti to postaje tema medijskih istraživanja i analiza. Ovaj rad se bavi dominantnom retorikom političkih aktera Srbije u odnosu na Kosovo i Metohiju, kao i u odnosu na etničke grupe koje na ovoj teritoriji žive. Uz teorijske izvore korišćena su i istraživanja pojedinih istraživača i istraživačkih timova, a za potrebe ovog teksta urađeno je i posebno istraživanje manjeg obima koje se bavi prevashodno javnim diskursom u odnosu na Kosovo i Metohiju, koje ilustruje odnos nosilaca javnih funkcija, ali i medija prema ovoj problematici.

Ključne reči: javni diskurs, multietničnost, mediji, javni interes.

Uvod

U vremenu u kome smo svedoci mnogih izneverenih očekivanja i posustajanja demokratske energije akumulirane devedestih, kao otpora autoritarnosti i tiraniji, ima mnogo smisla ponovo se suočavati sa izazovima i pojavama koji obnavljaju strahove prošlih vremena, rasplinjuju težnje ka normalnosti i obeshrabruju one koji bi da uspostave pravi, što nužno znači, kritički,

¹ Rad je nastao u okviru naučno-istraživačkog projekta: „Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu“, broj: 179076, koji realizuje Beogradski univerzitet, Fakultet političkih nauka, koji finansira Ministarstvo prosvete nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

odnos prema prošlosti, u sadašnjosti i budućnosti. Uloga medija u tom procesu je velika. Na pitanje: „da li se u ovom regionu, ili barem u nekim njegovim delovima, dešava relativizacija nacionalističkih elemenata i retorike, kao i da li mediji svojim izveštavanjem povlađuju takvoj pojavi, što potom dovodi do oživljavanja recidiva prošlosti, kao i porasta nasilja u društvu“, odgovor je, bar kada je Srbija u pitanju, nažalost – pozitivan, što znači da je situacija negativna. Ne samo da se dešava relativizacija, već i svesna obnova retorike poznate sa kraja osamdesetih i iz devedesetih. S jedne strane, sami politički akteri ne prezaju od retoričkog kontinuiteta iz bliske prošlosti, a sa druge, mediji prenebregavaju činjenicu da je njihova uloga, pored ostalog, da se kritički osvrnu na takvu pojavu i da istraživački i analitički nastoje da usmere javni diskurs ka društveno celishodnom ponašanju, kao javnom interesu.

Informacija kao javno dobro – slučaj Srbije

Ma kako se u savremenoj medijskoj teoriji i praksi relativizovao javni interes, kao fenomen o kojem se često govori da ga je nemoguće objasniti, odrediti i regulatorno zasnovati, u kritičkim medijskim teorijama postoje jaka uporišta koja javni interes čvrsto drže u svojoj vizuri. Govoreći o mestu medija u društvu Rolend Lorimer (Rowland Lorimer) podseća na libertetsko promišljanje štampe, kao simbola svih medija: „Tradicija štampe na Zapadu govori o medijima kao o četvrtom staležu... Drži se da je interes četvrtog staleža aktivno traganje za informacijama u ime javnog dobra“ (Lorimer 1998: 64). Ne bi trebalo da bude sporno da u društvu koje želi da bude demokratsko, savremeni pogled na korpus ljudskih prava, u kojem etnička ravnopravnost ima veoma važno mesto, stalno osvetljavanje međuetničkih relacija i nastojanje da se ukazivanjem na devijacije u tim relacijama predupredi štetno ponašanje, sigurno jeste delovanje u ime javnog dobra. Razume se, u savremeno doba, to ne može biti samo interes „četvrtog staleža“. Na važnost medijskog osvetljavanja odnosa među društvenim grupama, računajući i etničke, ukazuje i Daglas Kelner (Douglas Kellner) u knjizi Medijska

kultura: „Da bismo mogli da razvijemo kritičko stanovište, moramo artikulirati društvenu konstrukciju koncepta roda, klase, rase, etničke pripadnosti... Kritičke studije kulture izgrađuju norme i vrednosti pomoću kojih kritikuju tekstove, sadržaje i uslove koji promovišu ugnjetavanje i dominaciju“ (Kelner 2004: 157–158).

Zašto u Srbiji ima tako malo kritike onih tendencija javnog diskursa koji održavaju stereotipe sukoba, revanšizma i mržnje? Srbija je jedna od retkih zemalja u svetu u kojoj se negacijom određuje etničko poreklo: na Kosovu živi „nesrpsko“ i „nealbansko stanovništvo“, način je izražavanja i političara i novinara. Period posle dve hiljadite, obeležen je u politici Srbije odnosom prema Kosovu i Albancima koji je iznenađujuće sličan odnosu iz prethodnih godina. Svi najviši politički funkcioneri Srbije, izabrani na demokratskim izborima posle dvehiljadite godine, u potpunosti reprodukuju jedan od dominantnih stereotipa. Nema nijednog političara u ovom periodu, od Đinđića, Koštunice, Tadića do Nikolića, Vučića i Dačića koji pod pojmom „naš narod na Kosovu“ ne podrazumevaju isključivo Srbe. Pod ovim pojmom niko ne podrazumeva Albance, insistirajući istovremeno na tome da je Kosovo i Metohija u sastavu Srbije i da je to nepromenljiva ustavna kategorija. Sintagma „naš narod na Kosovu“, u javnoj retorici političke elite Srbije, do razlaza između Srbije i Crne Gore, podrazumevala je i Crnogorce, ali posle tog trenutka više ne. Ovakav diskurs nije ništa drugo do kontinuitet nekadašnje politike srpskog rukovodstva, oličenog u Slobodanu Miloševiću: pozitivan, posesivan odnos prema južnoj pokrajini, prema teritoriji i negativan odnos i odricanje od njenog većinskog stanovništva. Mediji, podilazeći uveliko volji političara, uglavnom zaboravljaju da je objektivno, istraživačko, argumentovano tematizovanje ovih pojava u javnom interesu društva koje teži demokratiji. Obrnuto, izostanak njihovog uočavanja, analize i kritičkog odnosa, dokazuje da su mediji, u velikoj meri, pod uticajem istih centara moći koji su promoteri pomenutog javnog diskursa. Dominantan politički javni govor, kome osnovni ton daje takozvana političko-intelektualna elita,

razotkriva spregu političara i drugih javnih ličnosti i medija, u nepisanoj strategiji borbe za nacionalne interese, shvaćene kao borbe protiv drugih.

Sve je krajem osamdesetih počelo na Kosovu i sve je opet tu zastalo. Kada su povodom narušenih međunacionalnih odnosa u ovoj pokrajini, u drugoj polovini osamdesetih godina prošlog veka, mediji u Srbiji počeli poznatu diferencijaciju i utrkivanje ko će biti srpskiji i nacionalniji, list *Politika* je uvela poznatu rubriku „Odjeci i reagovanja“, koju je tadašnja visoka funkcionerka Radmila Anđelković ocenila kao uređivački podvig tadašnjeg direktora i glavnog urednika Živorada Minovića. Bilo je to '88, u vreme kada je uveliko ukorenjivan antijugoslovenski odnos i kada su javno, medijski, promovisane nacionalnističke parole, a međunacionalno jedinstvo podrivano. Političari su hteli da imaju potpunu kontrolu ne samo nad zbivanjima koja su razarala nekadašnju Jugoslaviju, već i nad oblikovanjem istine o tim zbivanjima, koja je trebalo da izgleda onako kako je njima odgovaralo. Tada je, u veoma teškim okolnostima, ipak bilo medija i novinara koji su se takvom odnosu suprotstavljali, iako je dominacija režimskih glasila bila velika. Usledile su devedesete i okončale se epilogom koji nije uspeo da razreši sva pitanja uzroka, aktera, zločina, krivica, odgovornosti, pa i ponašanja medija.

Eho politički i etički nekorektnog javnog govora, međutim, traje i posle devedesetih, do danas. Još 2005. godine je u istraživanju nevladine organizacije „Inicijativa mladih za ljudska prava“ iz Beograda u saradnji sa „Forumom“ iz Prištine, uz podršku američkog „Instituta za mir“, zaključeno: „Štampani mediji, kao i u prethodnom analiziranom periodu, o situaciji na Kosovu izveštavaju pristrasno i nepotpuno, oslanjajući se gotovo isključivo na srpske izvore i, uglavnom, ignorišući ili iskrivljavajući informacije koje dolaze iz kosovskih institucija, kao i institucija međunarodne zajednice na Kosovu“.²

Ilustrativan primer bio je napad na jedan broj Srba na Kosovu u martu 2004. godine. Šta se tada dogodilo, manje-više je poznato, ali detalji o pojedinim

² Inicijativa mladih za ljudska prava (Beograd) i Forum, (Priština): Slika medijskog izveštavanja o Kosovu u Srbiji, Beograd, 31. 5. 2005.

reakcijama isplivavaju tek danas. O posledicama tog napada na srpsko stanovništvo i imovinu Srba, mediji u Srbiji su odmah izveštavali, veoma detaljno. Međutim, poznata političarka sa Kosova Rada Trajković, tek septembra, 2013. godine za „NIN“ izjavljuje: „Sada ću prvi put reći nešto o čemu svi čute, a to je da je pokojni Rugova bio žestoko protiv pogroma Srba 2004. i da je, zahvaljujući njemu, moglo da se radi na nekakvom dogovoru između Srba i Albanaca.“³ Taj detalj, da se jedan od najviših rukovodilaca Kosova, Ibrahim Rugova, suprotstavio pogromu Srba, srpska javnost je saznala tek više od devet godina kasnije. Novinarka, koja je vodila razgovor, ni tada nije pitala, a zašto ona, Rada Trajković, to nije rekla onda kada je bilo aktuelno, nego tek danas? Da li je i sama bila deo koncepta po kojem nijedna dobra vest o Albancima, nije dobra za Srbe? Odgovor zašto ova političarka danas o tome govori, može da se nazre u spletu okolnosti u kojem je ona izgubila mesto direktorke doma zdravlja u jednoj od srpskih opština, zbog svojih neslaganja sa trenutnim političkim rukovodstvom.

Da se sasvim jasno zna ko su „naši“, a ko ne, većina medija u Srbiji jednostavno podrazumeva i u periodu posle demokratskih promena. Zato novinski tekstovi ne naglašavaju narodnost uvek, sem kada se dogodi incident o kome se tenedenciono izveštava. Tako *Politika* 2007. godine, u vesti pod naslovom „Srbinu trajno oduzeta vozačka dozvola“ piše: „Sudija opštinskog suda za prekršaje u Vučitrnu, Albanka Kumrije Potoku oduzela je trajno Srbinu Slavoljubu Petroviću iz sela Grace vozačku dozvolu koju je izdala Republika Srbija i pri tom mu naplatila novčanu kaznu od 75 evra.“⁴ Vest se završava komentarom: „Kako saopštava presslužba, Petrović je na svojoj koži osetio šta Srbe očekuje na Kosovu i Metohiji ukoliko se proglasi nezavisnost“.⁵ Ovakvo pisanje izaziva nevericu kada se pogleda datum na novinama, da je to sedam godina posle 2000. Od manipulacije etnicitetom do potpuno neprofesionalnog komentarisanja vesti, ovaj kratki tekst je primer antinovinartstva.

³ *NIN*, 19. 9. 2013.

⁴ *Politika*, 7. 2. 2007.

⁵ isto

Uočavajući ovakve pojave u medijima kao i druge primere nekorektnog odnosa prema etničkim ili verskim grupama, Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije (EKRI) je marta 2011. godine obavila istraživanje i o njemu podnela Izveštaj u čijem se poglavlju „Rasizam u javnom govoru – Mediji“, uviđa određeno poboljšanje u Srbiji, ali i konstatuje: „Uprkos postignutom napretku, neka pitanja i dalje stvaraju zabrinutost. Štampa, uglavnom tabloidna, i dalje označava manje multietničke hrišćanske crkve i manjinske verske grupe kao opasne 'sekte'. Neke novine stalno koriste uvredljive termine za Albance i Bošnjake“ (*Reči i nedela* 2011: 284).

Može li Albanac da bude predsednik opštine

Tendenciono, etnički nekorektno novinarstvo i takve izjave zvaničnika Srbije, posebno eskaliraju u situacijama kada je politička problematika Kosova i Metohije, obeležena određenim povodom, kao što su, na primer, izbori. To se ponavlja u ciklusima, a takav pristup mogao se u očiti i povodom izbora krajem 2013. godine. Rekli smo da u diskursu srpskih političara izraz „naš narod na Kosovu“ označava isključivo Srbe. Zato se u predizbornom govoru političara i u tekstovima medija podrazumeva da kada neko, kao ministar bez portfelja u Vladi Srbije Aleksandar Vulin kaže: „Nijedno domaćinstvo na Kosovu neće biti gladno“⁶, ne treba ni razmišljati da li se to odnosi samo na srpska domaćinstva, jer što bi nekoga u vlasti Srbije zanimalo albanske porodice na Kosovu. Isti političar, u vreme predizborne kampanje na Kosovu, povodom ponašanja lokalnog političara u jednoj od srpskih opština, izjavljuje: „Dragiša Milojević će kao dobar Srbin poslušati odluku Vlade Srbije“⁷. Novinarka Jelena Obućina koja vodi razgovor ne reaguje na kvalifikaciju „dobar Srbin“, kao da je to sasvim normalno da su dobri oni koji slušaju Vladu, a oni drugi loši. Uprkos pristrasnosti prema srpskom stanovništvu na Kosovu, pristaje sa na podele u njemu, jer je najvažnije obezbediti uticaj političkog centra moći iz Beograda.

⁶ *Kurir*, www.kurir-info.rs, 17. 9. 2013.

⁷ „Dnevnik 2“, televizija RTS, 10. 9. 2013.

Nijednim gestom niti izjavom srpski političari ne pominju da je potrebno raditi na približavanju srpskog i albanskog naroda i da se u toj obnovi poverenja i saradnje može tražiti i rešenje problema za sve. Mediji takođe takvo pitanje ne postavljaju. Jedna od najjačih izjava koja se u vreme pomenute predizborne kampanje čula u vezi sa Kosovom je izjava predsednika republike Tomislava Nikolića, takođe u drugom „Dnevniku 2“ RTS: „Bez Evropske unije Srbija neće preživeti, ali ni bez Kosova ne može preživeti“⁸. Ovo isključivo stanovište najozbiljnije oslikava protivrečnosti aktuelne politike Srbije, ne dajući realnu nadu da se nešto može promeniti nabolje, jer, dakle, nikako nećemo preživeti. Izjava otkriva pozadinu politike, koja, uprkos tome što uporno pokušava da se predstavi proevropskom i da zemlju integriše u Evropsku uniju, ne odustaje od stava koji takvu politiku direktno negira.

Ovakvo ponašanje političkog vrha ohrabruje „branioce Kosova“ poznate iz osamdesetih i devedesetih, sada okupljene oko Demokratske stranke Srbije, koji dopunjuju javni diskurs o Kosovu. U tekstu: „Matija brani Kosovo“, *Večernje novosti* pišu: „Demokratska stranka Srbije osnovala je juče Odbor za Kosovo i Metohiju u koji su, pored stranačkog lidera Vojislava Koštunice, ušle i brojne poznate ličnosti, intelektualci i profesori univerziteta. Na spisku članova odbora su, između ostalih, Matija Bećković, Milovan Danajlić, Kosta Čavoški, Vasilije Krešić, Siniša Kovačević... Prvu konkretnu akciju Odbor je zakazao za 29. septembar, kada će u Sava centru biti održan protestni skup protiv izbora na Kosovu.“⁹ Objašnjavajući razloge za osnivanje Odbora, potpredsednik Demokratske stranke Srbije Slobodan Samardžić u intervjuu „Politici“, koji nosi naslov „Održavamo plamen otpora predaji Kosova“, kaže: „... da se stranka osnivanjem ovog odbora sprema dugoročno da radi na odbrani Kosmeta 'ma šta bilo, u smislu primene sile i kapitulacije državnih organa“¹⁰. Krupne reči, kao što se vidi, ponovo su u opticaju i nagoveštavaju svojevršno jedinstvo političke i

⁸ „Dnevnik 2“, televizija RTS, 16. 9. 2013.

⁹ *Večernje novost*, 19. 9. 2013.

¹⁰ *Politika*, 27. 9. 2013.

intelektualne elite, čak i kada njeni pojedinci pripadaju političkim opcijama koje su jedna prema drugoj opONENTI.

Uklapajući se u dominantnu retoričku matricu povodom izbora na Kosovu, političari se ne libe da se javno zalažu protiv mogućnosti da Albanac bude izabran za predsednika opštine u kojoj je srpsko stanovništvo većinsko. *Politika* u tekstu „Lista 'Srbija' izlazi na izbore u 24 opštine na KiM“, objavljuje stav Krstimira Pantića, kandidata za gradonačelnika Severne Mitrovice: „Siguran sam da Srbi u Kosovskoj Mitrovici, ali i u svim sredinama na Kosmetu sa većinskim srpskim življem ne žele da na mestu prvog čoveka opštine vide Albanca“.¹¹ Ovakvim mišljenjima se niko ne suprotstavlja. Pojedini mediji i sami prihvataju ovakav politički rezon i nekritički ga reprodukuju. Tako u najgledanijoj informativnoj emisiji televizije RTS, novinarka Nataša Mijušković kaže: „Iako u Kosovskoj Mitrovici živi svega deset odsto Albanaca, ako se izbori priznaju, može se desiti da, čak, Albanac bude predsednik opštine“.¹² U ovom slučaju je potpuno prenebregnuta ne samo profesionalna, već i zakonska obaveza da se mediji, a posebno javni medijski servis, ne sme da ponaša diskriminatorno prema bilo kojoj društvenoj grupi, uzimajući pogotovo u obzir manjinske, dakle i etničke, religijske, jezičke i druge. Nekoliko dana kasnije, po mnogim istraživanjima najuticajnijem političaru u Srbiji, a zvanično prvi potpredsednik Vlade Srbije, Aleksandar Vučić, takođe u drugom „Dnevniku“ televizije RTS izjavljuje: „Ako Srbi u Kosovskoj Mitrovici žele da im Agim Deva bude predsednik opštine, mi se u to nećemo mešati“.¹³ Ova izjava, na prvi pogled, deluje prihvatljivo i politički mudro, ali teško je u datom kontekstu ne uočiti da je ona više prekoračila Srbiu koji nisu slušali Vladu i nisu u dovoljnom broju izašli na izbore.

U ovakvim okolnostima i sinhronizovanom antialbanskom javnom govoru, kao izuzetak javljaju se informacije kao ona koju je objavila televizija B92: „HašimTači je izjavio da su birači, koji su izašli na izbore pokazali visok nivo

¹¹ *Politika*, 6. 9. 2013.

¹² „Dnevnik 2“ televizija RTS, 3. 11. 2013.

¹³ „Dnevnik 2“ televizija RTS, 7. 11. 2013.

svesti“.¹⁴ Sasvim obična izjava data je korektno bez komentarisanja, pogotovo bez insistiranja na negativnom ili pozitivnom predznaku. Ostale medije uglavnom nije zanimalo šta predstavnici kosovskog rukovodstva, odnosno albanski političari misle o izborima i kakvi su rezultati izbora bili na nivou celog Kosova i Metohije.

U vreme predizborne kampanje i izbora na Kosovu, od 7. oktobra do 7. decembra 2013. godine, Biro za društvena istraživanja (BIRODI) iz Beograda organizovao je Monitoring medija – lokalni izbori 2013, Kosovo. Iz njihovog istraživanja vidi se izrazita žanrovska redukcija jer su tri posmatrane televizije, u centralnim informativnim emisijama, od ukupno 246 priloga¹⁵, objavile samo sedam intervjua, dok su sve ostalo bile vesti i kratki izveštaji sa izjavom, što se vidi iz sledeće tabele.

Televizija	posvećeno vreme	složeniji žanr (intevju)
<i>RTS</i>	3:38:34	5
<i>B92</i>	2:10:54	2
<i>Pink</i>	2:07:03	

Izvor: Biro za društvena istraživanja: Glavni nalazi monitoringa medija u Srbiji, Tema: Lokalni izbori na Kosovu, televizija¹⁶

Slično je i sa dnevnim štampom, gde se u izvesnoj meri izdvaja list *Danas*. U tri posmatrana dnevna lista, objavljeno je 28 složenijih novinarskih formi, intervjua i komentara, kako pokazuje naredna tabela.

Dnevne novine	posvećen prostor (površina)	intevju	komentar
<i>Danas</i>	21.749cm ²	13	8
<i>Večernje novosti</i>	21.259cm ²	8	
<i>Blic</i>	6.078cm ²		

Izvor: Biro za društvena istraživanja: Glavni nalazi monitoringa medija u Srbiji, Tema: lokalni izbori na Kosovu, novine¹⁷

¹⁴ *Televizija B92*, Vesti, ponoć 02/03. 12. 2013.

¹⁵ www.birodi.rs, posećeno 21. 12. 2013.

¹⁶ Isto

Ovako mali broj ozbiljnijih, složenijih novinarskih žanrova, pogotovo u televizijskim, programima, ilustracija je svojevrsnog paradoksa. Uprkos velikom broju naslova, koji pokazuje načelno veliko zanimanje za izbore, izostanak istraživačkih i analitičkih formi dokaz je nedovoljnog interesovanja i medija i političara da se pronikne u dubinu izbornog procesa, u sve njegove specifičnosti i kontroverze. U sažetku izveštaja koji je, na osnovu monitoringa, sastavio BIRODI, i u kojem su saopšteni rezultati kvalitativnog aspekta istraživanja, pored ostalog se konstatuje:

„Uočava se i da se u rubrikama pod nazivom 'drugi pišu' prenose samo tekstovi preuzeti iz stranih časopisa koji podržavaju dominantnu politiku u Srbiji, a koja je protiv nezavisnosti Kosova ili pak oni koji opisuju Kosovo kao kriminalizovano područje. S druge strane, nemoguće je u srpskim medijima pronaći tekstove u kojima se iznose argumenti za nezavisnost Kosova ili tekstovi o napretku i promenama na Kosovu.

Mediji koriste naziv Kosovo i Metohija (Kosmet), kojim se želi označiti da Kosovo pripada Srbiji, a često se koristi i sintagma 'južna srpska pokrajina'.

U analiziranom tromesečju intenzivirana je kampanja u medijima protiv nezavisnosti Kosova i broj tekstova sa tom porukom vidno je porastao. Stvorena je atmosfera u kojoj bi svako odstupanje od takve politike bilo praktično nemoguće.¹⁸ Jednostranost u medijskom tretmanu kosovskih izbora potvrđena je i glavnim nalazima pomenutog istraživanja konstatacijom da su u programima posmatranih televizija „više prostora i pozitivnih sekundi imali Vlada Srbije, Građanska inicijativa Srpska i Građanska inicijativa Srbija Demokratija Pravda“¹⁹. Protivnici izbora predstavljeni su malo, i pozitivno i negativno, a Vlada Kosova i najviši albanski funkcioneri, predstavljeni su takođe malo ali pozitivno. Sličan je zaključak i za novine sa izuzetkom *Večernjih novosti* koje su više prostora dale protivnicima izbora²⁰

¹⁷ Isto

¹⁸ Isto, Sažetak izveštaja, Uvodne napomene

¹⁹ Isto, Glavni nalazi monitoringa, ²⁰ Isto

Kosovo u štampi Srbije

Za potrebe ovog rada obavljeno je istraživanje šestodnevno pisanja pet dnevnih i četiri nedeljna lista, koji izlaze u Srbiji, u periodu 16–21. decembar 2013. godine. Ovaj period odabran je zato što sledi posle obavljenih izbora na Kosovu i Metohiji, a spada u period kada se na kraju godine sumiraju rezultati iz svih oblasti života. To je prilika da se medijski zahvati širi kontekst kosovske svakodnevice i osvetle pojave i procesi o kojima se ne piše redovno. Obuhvaćeni su dnevni listovi: *Politika*, *Večernje novosti*, *Blic*, *Danas* i *Kurir* i nedeljnici *NIN*, *Vreme*, *Novi magazin* i *Nedeljnik*. Osnovna istraživačka pitanja bila su: koliko se piše o Srbima i Albancima, koliko se piše o Kosovu i Metohiji, koje teme su dominantne, kako se politčki akteri Srbije/Kosova izjašnjavaju o Kosovu, koji je odnos pozitivnih i negativnih stavova političara, odnosno medija o Kosovu, koji žanrovi su najfrekventniji. Kvantitativni aspekt istraživanja prikazan je u sledećoj tabeli:

List članak	broj tekstova	vest	izveštaj	izjava	intervju
<i>Politika</i>	13	7	1	3	1
<i>Večernje novosti</i>	6	4	2		
<i>Blic</i>	6	5	1		
<i>Danas</i>	6	3	1	1	1
<i>Kurir</i>	3	3			
<i>NIN</i>	0				
<i>Vreme</i>	0				
<i>Novi magazin</i>	1			1	
<i>Nedeljnik</i>	0				
Ukupno	35	22	3	5	3

Iako malog obima i na malom uzorku ovo istraživanje je ilustrativno. Vidljivo je da je od 35 tekstova objavljenih u pet dnevnih i četiri nedeljna lista tokom jedne sedmice (ne računajući nedelju), skoro dve trećine kratkih vesti, tri izveštaja i pet izjava, što su takođe kratke i jednostavne novinarske forme, a svega pet intervjua i članaka. To pokazuje uređivačku nezainteresovanost medija kada je u pitanju Kosovo i Metohija i nespremnost da se istraživački i analitički tematizuju događaji i pojave.

Kada je u pitanju tematski spektar, može se zaključiti da je tematska redukcija još izraženija od žanrovske. Sem jedne vesti u *Blicu* koja govori o potpisanom ugovoru za razvoj Kosova i jednog izveštaja i intervjua u *Danasu* koji na konstruktivan način govore o bliskoj prošlosti i potrebi pomirenja, svi ostali tekstovi imaju veze sa izborima, pregovorima Beograd – Priština i organizacijom srpskih opština. U posmatranom periodu u pomenutim dnevnim i nedeljnim listovima, nije objavljen ni jedan tekst o svakodnevnom životu na Kosovu, o privredi, obrazovanju, kulturi. U ukupnom broju tekstova Srbi su predstavljeni negativno dva puta, a Albanci šest puta. Citirane izjave srpskih političara govore prevashodno o potrebi da se u političkom ponašanju Srba na Kosovu poštuju odluke vlade Srbije.

Zaključak

Pomenuti primeri i mnogi drugi, pokazuju da je javni govor o Kosovu sveden na veoma mali broj tema i da je žanrovski osiromašen, a da je retorika slična kao u bliskoj prošlosti, da je javna sfera impregnirana stavovima i porukama koji dokazuju veoma ujednačen pristup osnovnih subjekata javnog diskursa u svim posleratnim godinama. Mediji posustaju u otvaranju važnih pitanja i sve više gube kritičku distancu prema događajima i pojavama o kojima je reč, a uklapaju se u ideologizovanu, naglašeno patriotizovanu matricu.

Posmatrana iz ugla javnog interesa, ova tema neminovno vraća debatu na osnovna pitanja društvene uloge medija i različita mišljenja o toj ulozi. Mišljenjima

koja marginalizuju ovo pitanje još pre dve decenije suprotstavio se teoretičar Denis Mek Kvejl (Denis McQuail).

„Pregled normativnih načela prema kojima bi trebalo da se ravnaju organizacija i delatnost medija, ipak se zasniva na pretpostavci da se od njih uglavnom očekuje da služe 'javnom interesu' ili 'opštem blagostanju'... Mada je koncept javnog interesa nejasan i kontroverzan, bez postojanja takve pretpostavke o očekivanim, javnim zadacima medija, nema ni smisla baviti se društveno-normativnim načelima“ (Mek Kvejl 1994: 95–96). Mek Kvejl podseća da su kriterijumi i koncept javnog interesa potekli iz zemalja uglavnom Severne Amerike i Zapadne Evrope, gde su zajedničke karakteristike: politički pluralizam i predominantno kapitalistička privreda, a javna kontrola se zagovara ili primenjuje baš zbog javnog interesa (Mek Kvejl 1994).

Postoje, međutim, oblici javne kontrole koji nastoje da održe postojeće stanje koje odgovara političkoj eliti, a koje se nameće kao javni interes. To su okolnosti u kojima se emocije mešaju sa realnim činjenicama, na šta ukazuje Manuel Kastels (Manuel Castells): „Sva uticajna savremena istraživanja pokazuju integraciju spoznaje i emocija u političkom odlučivanju. Politička spoznaja je emotivno oblikovana. Ne postoji suprotnost između saznanja i emocija, ali postoje različiti oblici artikulacije između emocija i saznanja u donošenju odluka“ (Castells 2009: 158). Kastels uočava vezu između potrebe za održavanjem određenog stanja društvene svesti, kontrole nad medijima i postojećeg okruženja: „Obim i oblici državne kontrole nad komunikacionim mrežama variraju u zavisnosti od zakonskog i društvenog okruženja u kojem se održava dato stanje“ (Castells 2009: 264). Na primeru Srbije se vrlo dobro vidi izbegavanje delovanja u javnom interesu, upravo manipulativnom percepcijom stvarnosti, posebno stvarnosti na Kosovu i tendencioznim, uglavnom emotivnim, iskrivljavanjem stvarnosti. Tako se javni diskurs održava u stanju koje odgovara nacionalno i tradicionalno orijentisanoj eliti, a mediji nemaju snage da se tome suprotstave i da otvore ona pitanja koja bi zaista bila u javnom interesu, kako sa stanovišta preispitivanja bliske prošlosti, tako i u konstruktivnoj projekciji sadašnjosti i budućnosti. Nema sumnje da jeste u opštem

interesu suočavanje sa svim traumatičnim pitanjima bliže prošlosti i da mediji ne mogu da budu jednostavno transmisija bilo čijih stavova, već se od njih opravdano očekuje da imaju kritički odnos i da podstiču javnu debatu o pomenutim pojavama.

LITERATURA

- Biro za društvena istraživanja (BIRODI): Monitoring medija – lokalni izbori 2013, Kosovo, www.birodi.rs
- Castells. Manuel (2009). *Communication Power*. Oxford: Univerity Press
- Kelner, Daglas (2004). *Medijska kultura*. Beograd: Klio
- Lorimer, Rolend (1998). *Masovne komunikacije*. Beograd: Klio
- Mek Kvejl, Denis (1994). *Stari kontinent, novi mediji*. Beograd: Nova
- Reči i nedela*. (2011). Beograd, Centar za tranzicione procese
- Listovi: *Politika, Večernje novosti, Blic, Danas, Kurir, NIN, Vreme, Novi magazin, Nedeljnik*

Rade Veljanovski

A CRITICAL ATTITUDE TOWARDS THE DOMINANT POLITICAL DISCOURSE AS A PUBLIC INTEREST

SUMMARY

When the most extreme forms of the inter-ethnic conflicts have silenced in the former Yugoslavia, so have the media reduced their interest in this topic to its minimum. The lessons of the past, that any, even the most righteous peace, contains the potential causes of any future disputes especially if the real causes have not been fully exposed and the actions of all actors have not been critically highlighted, were ignored this time as well. Even though the public sphere is filled with speech which symbolizes the continuity of the same attitudes and ideologies that have survived in the nineties and have led to conflict in the first place, there is no response nor does it become a topic of media research and analysis. This work deals with the dominant rhetoric of political actors in Serbia in relation

to Kosovo and Metohija, as well as in relation to ethnic groups which live in the territory. In addition to theoretical sources, the research of certain researchers and research teams were used and for the purposes of this article a particular small-scale study has been done that deals primarily with public discourse in relation to Kosovo and Metohija, which illustrates the relationship of public officials, as well as the media towards this topic.

Keywords: public discourse, multi-ethnicity, the media, the public interest.

UDK 32.019.5:316.837

UDK 659.3/.4:305-055.3 (498)

UDK 659.3/.4:305-055.3 (497.11)

Laura Spariosu

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

SRPSKA I RUMUNSKA DNEVNA ŠTAMPA O ISTOPOLNIM BRAKOVIMA¹

APSTRAKT

Cilj ovog rada je da se istraži na koji način srpska i rumunska dnevna štampa izveštava o istopolnim brakovima. Namera autorke je da uradi analizu tekstova na ovu temu objavljenih u rumunskom dnevnom listu *Adevărul* i srpskom dnevnom listu *Večernje novosti*, u periodu 1. januar 2013 – 30. juni 2013, prema unapred utvrđenom kodeksu. Građa za istraživanje ekscerpirana je iz onlajn arhive ova dva dnevna lista. Imajući u vidu gore navedeno, analiziraće se veličina teksta, žanr, autorstvo teksta, povod izveštavanja, vizuelna prezentacija, lokacija, tema, subjekt, akter/objekt, vrednosni kontekst u kome su postavljeni akteri i tip naslova, sa namerom da se utvrde sličnosti i razlike u bavljenju dvaju lista ovom temom.

Ključne reči: istopolni brakovi, dnevna štampa, *Adevărul*, *Večernje novosti*.

Uvodne napomene

Moderni stavovi o homoseksualnosti imaju religijsku, pravnu i medicinsku potporu (Vučković, Miletić, Anđelovski, Kojadinović, Milivojević, Savić i Mršević 2006: 41). Do sredine Srednjeg veka, homoseksualni činovi bili su tolerisani ili ignorisani od strane hrišćanske crkve širom Evrope. Počevši od kasnog XII veka, međutim, neprijateljstvo prema homoseksualnosti počelo je da se ukorenjuje i tokom vremena proširilo se kroz sve evropske religijske i svetovne institucije. Osuda homoseksualnog ponašanja kao „neprirodnog”, što je dobilo i zvaničan izraz u delima Tome Akvinskog i drugih, postala je široko rasprostranjena i nastavila se do današnjeg dana (Bozvel 1980; prema: Vučković et al. 2006: 41).

¹ Rad je urađen u okviru projekta br. III47020 *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene*.

Do kraja XIX veka, medicina i psihijatrija borile su se sa religijom i zakonom za jurisdikciju nad seksualnošću. Kao rezultat toga, diskurs o homoseksualnosti raširio se od oblasti greha i zločina na oblast patologije. Ova istorijska promena generalno se smatrala naprednom jer je bolesna osoba manje kriva nego grešnik ili kriminalac (Consi 1982/1983; D'Emilio & Fridman 1988; Duberman, Vicinus, & Consi 1989; prema: Vučković et al. 2006: 41). Međutim, čak i sa medicinom i psihijatrijom, na homoseksualnost se nije univerzalno gledalo kao na patologiju. Ričard von Kraft-Ebing opisao je homoseksualnost kao degenerativnu bolest (Vučković et al. 2006: 41) ali su i Sigmund Frojd² i Havelok Elis usvojili prihvatljivije stavove. Na početku XX veka Elis je tvrdio da je homoseksualnost urođena i da prema tome nije nemoralna, da nije bolest, i da su mnogi homoseksualci dali izvanredne doprinose društvu (Robinson 1976; prema: Vučković et al. 2006: 41).

Mada su psihoanalitičke teorije o homoseksualnosti imale značajan uticaj na psihijatriju i širu kulturu, nisu bile podvrgnute strogom empirijskom testiranju. Umesto toga, one su bile bazirane na kliničkim opservacijama pacijenata za koje se već znalo da su homoseksualci³.

Mada neostrašćenih naučnih istraživanja o tome da li na homoseksualnost treba gledati kao na bolest, uglavnom nije bilo u poljima psihijatrije, psihologije i medicine tokom prve polovine XX veka, neki istraživači nisu ostali ubeđeni da su

² Osnovna teorija Sigmunda Frojda o ljudskoj seksualnosti razlikovala se od Elisove; iako je smatrao da su sva ljudska bića u suštini biseksualna i da postaju heteroseksualna ili homoseksualna, kao posledica rezultata svojih iskustava sa roditeljima i drugima, Frojd se složio sa Elisom da homoseksualna orijentacija ne bi trebalo da se posmatra kao oblik patologije.

³ Ova procedura ima sledeće nedostatke: teorijska orijentacija analitičara, očekivanja i lični stavovi mogu stvoriti predrasude u njegovoj/njenoj opservaciji i ovo je jedan od razloga zašto se naučnici trude da u svojim studijama osiguraju da istraživači koji sakupljaju podatke nemaju očekivanja o tome kako će određeni učesnik istraživanja reagovati; drugi problem sa psihoanalitičarskim studijama jeste taj da su one ispitivale samo homoseksualce koji su već tražili tretman ili terapiju.

svi homoseksualni pojedinci mentalno bolesni ili društveno neprilagođeni (Vučković et al. 2006: 44). Berube (Berube 1990; prema: Vučković et al. 2006: 45) u svojoj studiji iz 1990. godine prijavljuje rezultate prethodno neobjavljene studije koju su izveli vojni lekari i istraživači tokom Drugog svetskog rata. Ova istraživanja dovela su u pitanje izjednačavanje homoseksualnosti sa psihopatologijom, kao i stereotip da homoseksualni regruti ne mogu biti dobri vojnici (Vučković et al. 2006: 45).

U pregledu objavljenih studija koje upoređuju homoseksualni i heteroseksualni uzorak pomoću psiholoških testova, otkriveno je da, mada su primećene neke razlike u rezultatima testova između homoseksualaca i heteroseksualaca, obe grupe konstantno imaju rezultate u normalnom okviru (Vučković et al. 2006: 45). Gonsorek (Gonsorek 1982; Hart, Robak, Titler, Veic, Valston & Meki 1978; Reis 1980; prema: Vučković et al. 2006: 46). Zaključuje da homoseksualnost nije povezana sa psihološkim poremećajima ili neprilagođenošću i da homoseksualci kao grupa nisu više psihološki poremećeni zbog svoje orijentacije. Suočeni sa ogromnim empirijskim dokazima i promenjenim kulturalnim stavovima o homoseksualnosti, psihijatri i psiholozi su radikalno promenili svoje stavove tokom protekle dve decenije. Konačno, 1973. godine, težina empirijskih podataka zajedno sa promenjenim društvenim normama i razvojem politički aktivne gej zajednice u SAD, dovela je do toga da Upravni odbor Američke psihijatrijske asocijacije odstrani homoseksualnost iz Dijagnostičkog i statističkog priručnika za mentalne poremećaje (Vučković et al. 2006: 47).

Analiza empirijskog materijala

Korpus

Istraživački korpus čine tekstovi o seksualnim manjinama u rumunskom dnevnom listu *Adevărul*, odnosno srpskom dnevnom listu *Večernje novosti*, objavljenim u periodu 1. januar – 1. juni 2013. godina⁴. Analizirano je ukupno 56

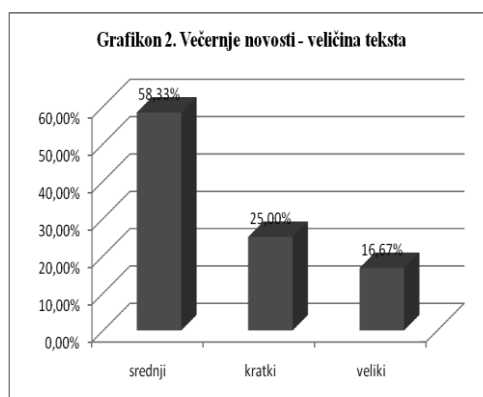
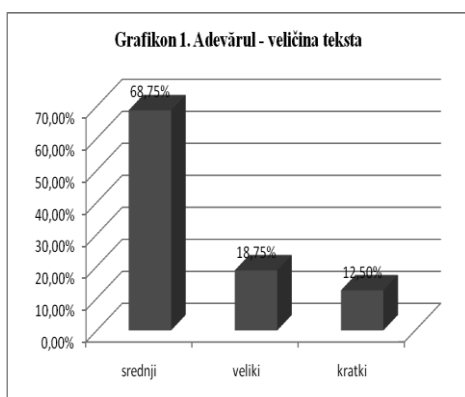
⁴ Tekstovi na datu temu preuzeti su sa sajtova dnevnih listova *Adevărul* i *Večernje novosti*.

tekstova, 32 u *Adevărul*, 24 u *Večernjim novostima*, prema unapred utvrđenom kodeksu koji obuhvata: veličinu teksta, žanr, autorstvo teksta, povod, vizuelnu prezentaciju, lokaciju, temu, subjekt, akter, vrednosni kontekst, tip naslova.

Rezultati istraživanja

Veličina teksta

Na osnovu analize, zaključujemo da u rumunskom dnevnom listu *Adevărul* od ukupno 32 teksta, najviše je srednjih – 22 (68,75%), šest tekstova (18,75%) je veliko a četiri teksta spadaju u red kratkih (12,5%)⁵. Kada je reč o *Večernjim novostima* od ukupno 24 teksta najviše je srednjih – 14 (58,33%), 6 tekstova je kratko (25%), a 4 teksta je veliko (16,67%).

Žanr

Od novinskih žanrova, o oba lista dominira članak – 32 (100%) u *Adevărul*, 24 (100%) u *Večernjim novostima*.

Autorstvo teksta

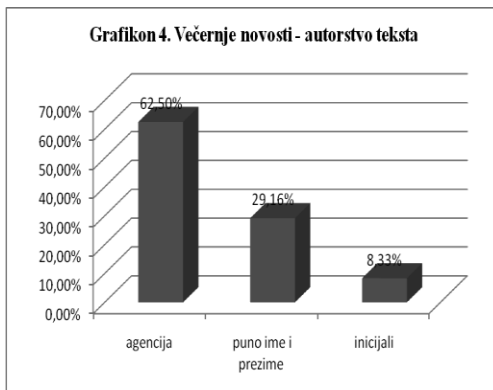
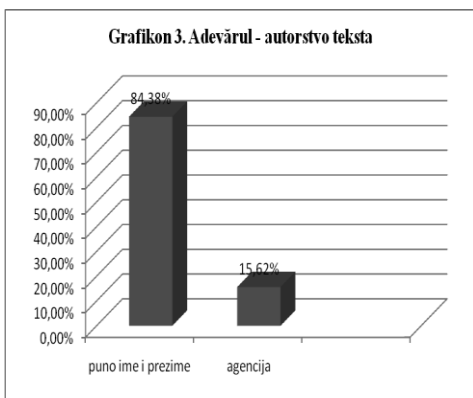
U dnevnom listu *Adevărul* 27 tekstova (84,38%), je potpisano punim imenom novinara, a 5 tekstova (15,62%) je preuzeto od agencije. U *Večernjim novostima* se situacija razlikuje: najviše tekstova – 15 (62,5%) je preuzeto od

⁵ Kratak tekst – nekoliko rečenica; srednji – do trećine stranice; velik – polovina i više od polovine stranice.

agencije, sedam tekstova je potpisano punim imenom i prezimenom novinara (29,16%), dva teksta su potpisana inicijalima autora (8,33%).

Povod

U vezi sa povodom izveštavanja, u oba lista imamo aktuelno događaj kao povod izveštavanja – 32 puta (100%) u *Adevărul*, 24 puta (100%) u *Večernjim novostima*.

Vizuelna prezentacija

U oba dnevna lista fotografija uvek prati tekst – 32 puta (100%) u *Adevărul*, 24 puta (100%) u *Večernjim novostima*, s tim što treba napomenuti da u srpskom dnevnom listu beležimo i kategoriju tekst + više kategorija (fotografija + karikatura) – u jednom slučaju (4,16%).

Foto: *Adevărul*

Foto: *Adevărul*

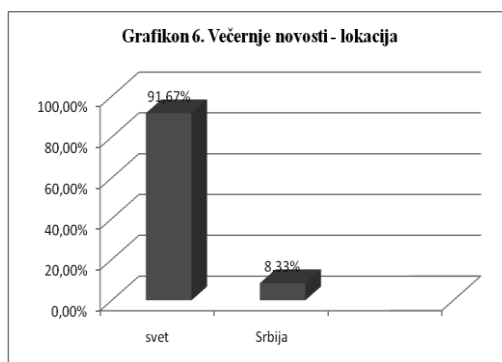
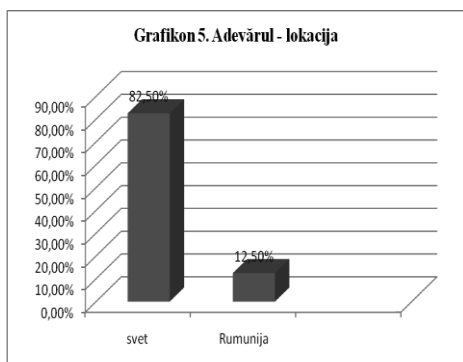
Foto: *Večernje novosti*

Foto: *Večernje novosti*

Lokacija

U rumunskom dnevnom listu *Adevărul* najčešće mesto zbivanja događaja je svet (Australija, Danska, Francuska, Gagauzija, Novi Zeland, Rusija, SAD, Španija, Urugvaj, Velika Britanija) – 28 puta (87,5%), dok se na drugom mestu nalazi Rumunija četiri puta (12,5%). U *Večernjim novostima* na prvom mestu je takođe svet (Francuska, Italija, Nemačka, Rusija, SAD) – 22 puta (91,67%), dok se na drugom mestu nalazi Srbija sa glavnim gradom Beogradom – dva puta (8,33%).

Tema

U oba dnevna lista, svaki put se govori o istopolnim brakovima – 32 puta (100%) u *Adevărul*, 24 puta (100%) u *Večernjim novostima*.

Subjekt – ko govori?

U rumunskom dnevnom listu govore:

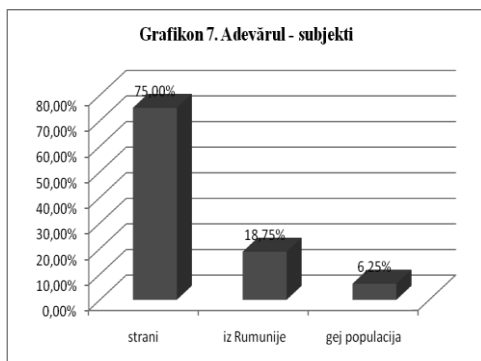
I strani subjekti – 24 (75%):

- predstavnici državne vlasti (predsednik SAD Barak Obama, bivši američki državni sekretar Hilari Klinton, francuski predesdnik Fransoa Oland);
- državne institucije (Vrhovni sud SAD, Parlament Francuske, Parlament Gagauzije, Parlament Novog Zelanda, Parlament Rusije, Parlament Španije, Parlament Urugvaja, Parlament Velike Britanije);
- političke partije (Ujedinjena Rusija);
- subjekti iz ekonomije (kompanije Fejsbuk i Epl);
- crkva (Danska luteranska evangelistička crkva);
- građani (građani Francuske);
- subjekti iz kulture (pisac Dominik Vener);
- zabava i šou biznis (pevač Elton Džon);
- neko drugi (korisnici Fejsbuka, ruski fundamentalisti).

II subjekti iz Rumunije – 6 (18,75%):

- crkva i crkveni predstavnici (Rumunska pravoslavna crkva, arhiepiskop Sućave);
- predstavnici lokalne vlasti (gradonačelnik Arada George Falka);
- političke partije (Konzervativna stranka);
- predstavnici političkih partija (lider Zelene stranke Remus Černea).

III gej populacija – 2 (6,25%).

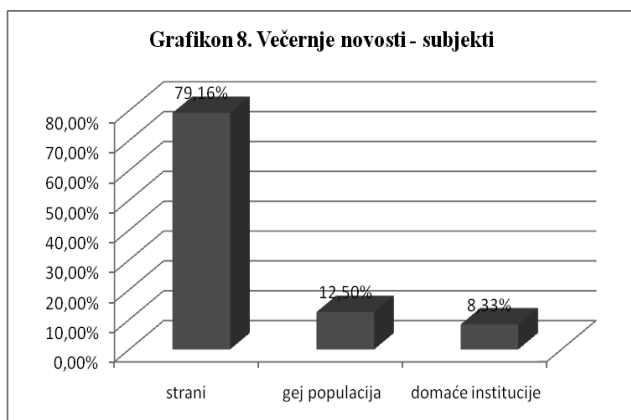
U srpskom dnevnom listu govore:

I strani subjekti – 19 (79,16%):

- državni organi (Vlada Francuske, Vlada Nemačke, Vlada Rusije, Vlada SAD);
- predstavnici državne vlasti (predsednik SAD Barak Obama, bivši američki državni sekretar Hilari Klinton, francuski predesdnik Fransoa Oland);
- državne institucije (Ustavni sud Francuske, Vrhovni sud Italije, Vrhovni sud SAD, Parlament Rusije, Parlament Velike Britanije);
- građani (građani Francuske);

II gej populacija – 3 (12,5%);

III državne institucije (domaće) – Kancelarija za ljudska i manjinska prava – 2 (8,33%).

Akter/objekt – o kome se govori?

U rumunskom dnevnom listu govori se o sledećim akterima:

I gej populaciji – 25 (78,12%);

II akterima iz Rumunije – 3 (9,37%):

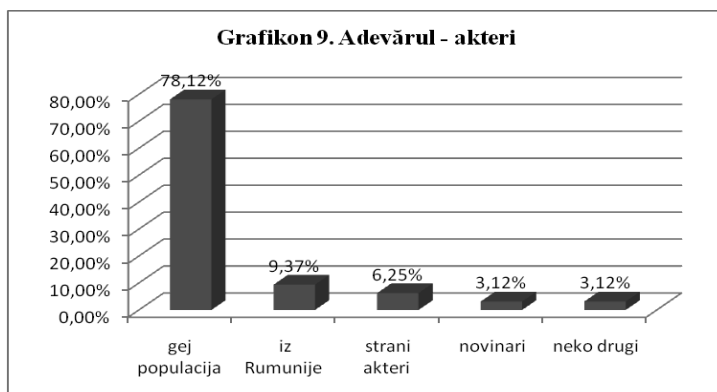
- predstavnici državne vlasti (predsednik Rumunije Trajan Basesku);
- predstavnici političkih partija (lider Narodno-liberlane stranke u Sućavi Aleksandru Baišanu);
- crkva i crkveni predstavnici (Rumunska pravoslavna crkva).

III stranim akterima – 2 (6,25%):

- državni organi (Vlada SAD);
- udruženja građana (ruska komunistička grupacija).

IV predstavnicima mas medija (novinari) – 1(3,12%).

V nekom drugom (deca) – 1 (3,12%).

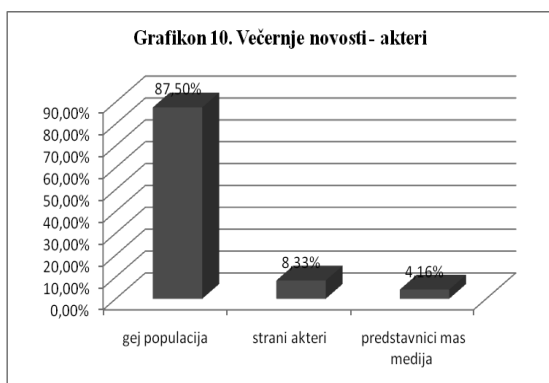
U srpskom dnevnom listu najzastupljeniji su sledeći akteri:

I gej populacija – 21 (87,5%);

II strani akteri – 2 (8,33%):

- predstavnici državne vlasti (predsednik SAD Barak Obama);
- predstavnici lokalne vlasti (gradonačelnik francuskog grada Arkanga).

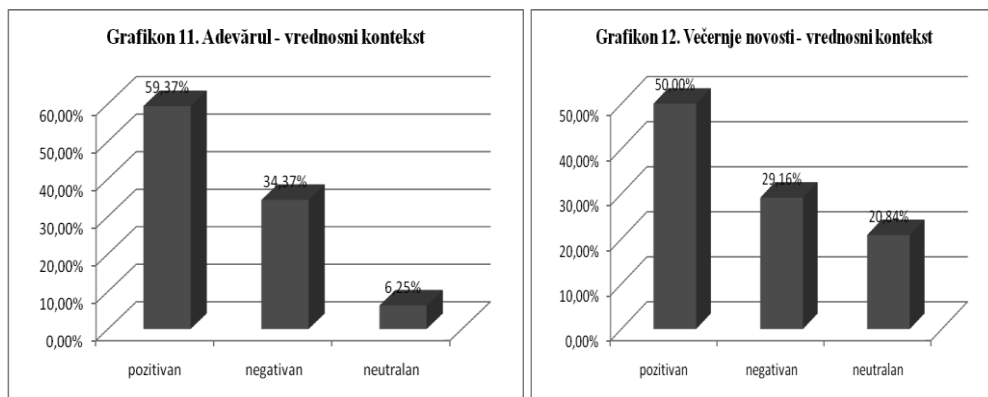
III predstavnici mas medija (novinari) – 1 (4,16%).

Vrednosni kontekst

U rumunskom dnevnom listu vrednosni kontekst (stav subjekta o akteru) je najčešće pozitivan – 19 (59,37%), 11 puta (34,37%) je negativan, a 2 puta (6,25%)

neutralan. U srpskom dnevnom listu kontekst je takođe najčešće pozitivan – 12 puta (50%), 7 puta (29,16%) je negativan, a 5 puta (20,84%) je neutralan.

Tip naslova

U vezi sa tipom naslova, zapažamo da je naslov uvek realan, bez metaforičkih konotacija: 32 puta (100%) u *Adevărul*, odnosno 24 puta (100%) u *Večernjim novostima*. Dajemo primere:

- *Adevărul*: *Parlamentul britanic a legalizat căsătoriile între persoane de același sex* [Britanski parlament legalizovao istopolne brakove]; *Elton John boicotat în Rusia din cauza propagandei homosexuale* [Elton Džon bojkotovao u Rusiji zbog homoseksualne propagande];
- *Večernje novosti*: *Gej brakovi ozakonjeni u Francuskoj*; *Vrhovni sud SAD glasao za gej brakove*.

Zaključne napomene

Na osnovu analize istraživačkog korpusa, zaključujemo da je rumunski dnevni list *Adevărul* više izveštavao o istopolnim brakovima nego srpski dnevni list *Večernje novosti* (32 teksta prema 24). Iako je broj tekstova u *Večernje novosti* na ovu temu manji, analiza je pokazala da postoje sličnosti, ali i razlike.

Rukovodeći se kodeksom i rezultatima, zapažamo da, kada je u pitanju veličina teksta, i u rumunskom i u srpskom dnevnom listu najviše tekstova spada u

red srednjih. Od žanrova, u oba lista zastupljen je članak kao medijski žanr, a isto važi i kada je u pitanju povod izveštavanja, gde je puna pažnja posvećena aktuelnim događajima i vizuelna prezentacija, budući da u oba lista fotografija prati svaki tekst. Kada je reč o autorstvu teksta, u *Adevărul* dominiraju tekstovi potpisani punim imenom novinara, dok je u *Večernjim novostima* najčešće reč o sadržaj preuzetog od agencije.

U vezi sa lokacijom, analiza pokazuje da se u rumunskom dnevnom listu *Adevărul* na prvom mestu nalazi svet kao mesto zbivanja događaja, dok se Rumunija nalazi na drugom mestu. Istu situaciju imamo i u *Večernjim novostima* se najveći broj događaja zbiva u svetu, a na drugom mestu se nalazi Srbija. Od tema uvek se „tretiraju“ istopolni brakovi, a u kategoriji subjekat u oba dnevna lista na prvom mestu se nalaze strani subjekti koji najčešće govore o gej populaciji i to najčešće pozitivno. U vezi sa tipom naslova, ističemo da je on uvek realan, lišen metaforičke konotacije.

LITERATURA

Vučković, D., Miletić, G., Anđelovski, J., Kojadinović, M., Milivojević, S., Savić, S. i Mršević, Z. (2006). *Čitanka od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima*. Beograd: Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava.

Taler, Dejvid (2003). *Priručnik za izveštavanje o različitostima*. Beograd – London: Institut za medije i različitosti, Samizdat B92.

Zachary, G. Pascal (2003). *The Diversity Advantage*. USA: Westview Press.

<http://www.adevarul.ro/>

<http://www.novosti.rs/>

Laura Spariosu

SERBIAN AND ROMANIAN DAILY NEWSPAPERS ABOUT SAME-SEX MARRIAGES

SUMMARY

The aim of this paper is to research how Romanian and Serbian daily newspapers inform about same-sex marriages. It is the intention of the author to analyse texts about this issue published in the Romanian daily newspaper *Adevărul* and in the Serbian daily newspaper *Večernje novosti*, in the period 1st January 2013 – 30 th June 2013, according to the Codex that reffers to: text length, journalistic genre, authorship, cause of reporting, visual presentation, location, topic, subject, object, value context, text title. Having all that in mind, attention will be placed on the question how the selected media present the event and what is similar and what is different in the topic that is being researched. Although in Romanian daily newspaper *Adevărul* more texts about this topic were published than in the Serbian daily newspaper *Večernje novosti* (32:24), according to the results it could be said that there were detected both similarities and dissimilarities. Similar in both media are results related to text length, journalistic genre, cause of reporting, visual presentation, topic, subject, object, value context and text title; dissimilarities could be detected related to text authorship and (partially) location.

Keywords: same-sex marriages, daily newspapers, *Adevărul*, *Večernje novosti*.

MEDIJI I GOVOR MRŽNJE

Dejan Donev

Institut za novinarstvo, medije i komunikaciju, Pravni fakultet „Justinijan I“,

Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“, Skoplje, R. Makedonija

GOVOR MRŽNJE U MEDIJIMA U FUNKCIJI DEGRADIRANJA KONCEPTA ETIČKI ODGOVORNOG NOVINARSTVA

APSTRAKT

U situaciji postmoderne, posebno u uslovima konstantne propagande koju sledi podsticanje strahova i predrasuda, postaje neophodno ponovno pronalaženje i povratak moralnog imperativa u novinarskoj profesiji. Ovo posebno važi u uslovima kada je prenošenje i ustupanje javnog prostora u službi govora mržnje u obliku rasne, verske i nacionalne mržnje, zatim mizoginije, homofobije, kao i makedonskih specijaliteta: „partijske pripadnosti“, „pripadnika civilnog društva“ i „novinara“, koji su suprotni konceptu etičkog i odgovornog novinarstva zato što odgovornost za javno iskazanu reč ne pripada samo autoru, nego i onome ko omogućuje da se takva reč čuje dalje. Prethodno znači da u odnosu na sve učestaliju disperziju govora mržnje, treba odgovoriti njegovim prepoznavanjem, markiranjem, delegitimiranjem, procesuiranjem, kao i sa podizanjem kulture dijaloga, tj. sa izgradnjom, implementacijom i praktikovanjem etički odgovornog novinarstva.

Ključne reči: govor mržnje, etika, novinarstvo.

Uvod

U situaciji postmoderne, posebno u uslovima konstantne propagande koju sledi podsticanje strahova i predrasuda, postaje neophodno ponovno pronalaženje i povratak moralnog imperativa u novinarskoj profesiji. On se, sa svoje strane, mora oslanjati na koncept odgovornosti i maksime: „onaj koji pasivno prihvata nasilje, podjednako je uključen u njega kao i onaj koji ga sprovodi“. Štaviše, ovo se dešava u uslovima kada je postmoderna negde već „ubila“, a negde pokušava ubiti

novinarski subjekat kao takav, nepotreban, nudeći izlaz preko tehničko-tehnoloških dostignuća i razvoja, a time izražavajući „sumnju u kartezijski ego kao i kršeći predstave o transcendentnom subjektu, koji su bili središte u najvećem delu evropske filozofije, od Renea Dekarta naovamo“ (Matthews 1996: 138.).

Sledstveno, prethodno „ukazuje na postojanje krize identiteta novinarstva, koju posebno treba tražiti i istražiti u svetlu krize koja se dogodila prelaskom od moderne u postmoderno doba“ (Донев 2011: 289). Naime, proglašavanje kraja novinarstva, pre svega je rezultat proglašavanja kraja ideologije (Daniel Bel), proglašavanje kraja istorije (Frensis Fukujama), nauke (Džon Horgan) i samog sveta (Džon Lesli), što je samo „predupređivanje istorijskog procesa u kasnom kapitalizmu koji pokazuje zavisnost novinarstva kao kulturne prakse od ekonomskih načela marketinga i nove informacijske tehnologije“ (Hardt 1996: 21.).

Međutim, pošto tendencije koje pokazuju države u 21 veku, tj. tendencije ka izgradnji što je moguće usavršenije forme demokratije, ukoliko želimo, u ovom kontekstu, otvoreno, slobodno, demokratsko društvo koje bi samo sebe određivalo, onda smo više nego odgovorni za njegovu realizaciju preko unapređivanja kulture komunikacije koju razvijamo u medijima i sa njima, tj. preko novinarstva i njegovog glavnog moralnog subjekta – novinara. To je moguće samo onda „kada se teoretski i praktično potrudimo da razvijemo sposobnosti, spremnost da posvetimo pažnju etici u novinarstvu i medijima, koja se ne meri kvantitetom, nego kvalitetom“ (Bauer, 2007: 7), odnosno razvijanju, implementaciji i primeni koncepta etički odgovornog novinarstva. U suprotnom, „bez morala, mediji i novinarstvo bi postali kolektori podlih strasti, slika društvenog haosa u kome se prekida kontinuitet i destabilizuje sistem društvenih normi, a time i samo moderno društvo“ (Донев 2011: 155).

Govor mržnje – realna opasnost za degradiranje novinarskog profesionalizma

Iz mnoštva negativnosti koji su u opticaju u javnom medijskom prostoru, posebno se ističe govor mržnje zbog značaja i mogućih velikih posledica njegove

upotrebe, a koja jedino znači širenje puta primitivnog populizma i različitih oblika netolerancije i isključivosti. To je zato što izazivačka i uvredljiva retorika i glorifikovanje nasilnih metoda na koje poziva govor mržnje, proizvode antisocijalne stavove i ponašanje, dok kod ekstremističkih grupa, podstiče nasilje. Istovremeno, jedna od štetnih posledica koje daje primena govora mržnje jeste i stvaranje, u najvećem delu društva, kulture neuljudnosti u kojoj se neskriveno neprijateljstvo servira milionima oduševljenih primatelja u medijskom prostoru, dok „uvreda sopstvenog suseda postaje masovni sport“ (Dejl 2004: 333).

Radi se dakle o jednom obliku „verbalnog izražavanja mržnje, šovinizma, rasizma i ksenofobije, sa ciljem satanizovanja određenih rasnih, etničkih, nacionalnih, konfesionalnih ili političkih grupacija“ (Rutović 2011: 326) koji je često prikriven stereotipima i predrasudama prema svemu što je drugačije i različito. Plastičnije prikazano, govor mržnje se najviše razmatra kao „nepodnošljivo prostaštvo i populistički darvinizam, tj. javno i dugotrajno etničko čišćenje javne scene na osnovu politike, nacionalne, verske i seksualne pripadnosti“ (Pavičević 13. 9. 2006), i koji je uvek javan i usmeren prema nekom koji je drugačiji i različit od nas, tj. obeležja ovog društveno vrlo opasnog fenomena jasno se spoznaju u trenutku kada se isti kolektivizuje.

U ovom kontekstu, govor mržnje predstavlja efikasno sredstvo za manipulaciju radi ostvarivanja različitih ciljeva, postavljenih od strane različitih interesnih grupa i moćnih pojedinaca „koje se upotrebljava prvenstveno za objašnjavanje (najčešće konfliktnih) interesa između različitih društvenih grupa, a ne za svakodnevne nesuglasice između dve ili više jedinki“ (Vasović 2002: 16). To znači da za razliku od individualne mržnje u međuljudskim odnosima, govor mržnje nije determiniran ličnim karakteristikama aktera, nego njihovom pripadnošću različitim socijalnim grupama ili drugim kategorijama koje tolerišu, dozvoljavaju, podstrekavaju i ohrabruju takav tip ponašanja. „Isti nije pitanje pojedinačnog, nego opšteg osećaja morala, tj. javne moralnosti. Između ostalog, posledica govora mržnje je i izazivanje negativnog osećaja kod svih (ili u najvećem broju) članova

grupa kome je upućen, dakle, širi se negativan socio-kulturni stereotip i predrasuda prema onima koji su različiti i na taj način se direktno kreira ambijent socijalne diskriminacije“ (Vasović 2002: 17).

Prethodno rečeno samo potvrđuje saznanje da, između ostalog, „ovaj proces simplifikuje kompleksnosti i nameće grupno razmišljanje kao jedini model razrešavanja ..., a u nedostatku kritičke opservacije mediji postaju još jedan predstavnik ... i oni mogu da izgube granicu profesionalizma izazivajući, nekad čak i nesvesno, nadolazak stereotipa, predrasuda, pretencioznog jezika i nacionalističke paranoje u mejnstrim diskursu“ (Про Медија & Центар за развој на медиуми 2010: 17), nadopunjene vulgarnom potrebom senzacionalizma. U ovom kontekstu, svakodnevna medijska praksa jeste dobar pokazatelj da resursi mržnje koji se oslobađaju preko govora, ukoliko im se da dovoljno javnog prostora, postaju inicijalne kapisle mržnje, kapaciteti slepog i bespogovornog negiranja drugog i različitog.

U praksi, u uslovima kada je prenošenje i ustupanje javnog prostora u službi govora mržnje u obliku rasne, verske i nacionalne mržnje, zatim mizoginije, homofobije, logično je pretpostaviti nepobitnost da govor mržnje direktno upućuje na tekstualnost i strategiju reprezentovanja preko kojih medijska praksa dobija svoje značenje i vrednost. U ovakvim uslovima nužan je susret sa ideologijom, koja nije samo zbir lažnih tvrdnji, nego aktivni društveni tekst u kojem određena stvar koja izgleda na jedan način, bude doživljena na taj isti način, praveći most, od verovatnih stavova do borbenih parola. Ako se uzme u obzir i istorijska geneza ovog problema, može se slobodno reći da su glavni generatori govora mržnje političke ili ideološke gurpacije, potpomognute od onih intelektualnih i duhovnih krugova koji im se priključuju ubeđeni u isto ili su uključeni u isto zbog određenih interesa.

Time, „da bi govor mržnje u medijima mogao opstati, tj. uopšte da može uspostaviti obrazac razumevanja i efektivnosti označavanja, mora postojati situacija u kojoj ne postoji mogućnost suprotstavljanja ideološkoj sili medijskih poruka, tj.

ne postoji kritička kontrateža medijske specifikovane jednoobraznosti“ (Sebić 2010: 5), a ovakvom situacijom i praksom jednoobraznog medijskog govora, bar na prostorima ex Jugoslavije, svaka država, novinarstvo i mediji obiluju, jer ne postoji ili se u najmanju ruku, ne dozvoljava mogućnost artikulacije različitog vrednosnog koda.

Kao potvrda ovog, na tlu Republike Makedonije, kada je prenošenje i ustupanje javnog prostora u službi govora mržnje, kao najčešći oblici, specijaliteti s kojima se susrećemo u medijskom prostoru su svakako partijska pripadnost, termin „pripadnici civilnog društva“, ali i negativna konotacija termina „novinar“. Ovaj naširoko rasprostranjeni primitivizam koristi se posebno za skupljanje jeftinih političkih poena, kao i za razgorevanje najnižih strasti kod potencijalnih glasača, ali ne tako retko koristi se i za očuvanje i tekuće održavanje vlasti, kao i za njeno skidanje od strane oponenta, posebno u zemljama u tranziciji, kao i u multikulturalnim društvima, sa proverenim patriotskim receptima govora mržnje za nacionalno „oslobođenje“ i stvaranje „čiste“ teritorije, začinjeni ratnom retorikom i koji ne čine ništa nego glorifikuju nacionalistički diskurs koji proizvodi mitologizovanu verziju istorije i iskrivljene percepcije sadašnjosti.

Ovako, ono što je alogično u čitavoj situaciji jeste tvrdnja da sa jedne strane imamo tendenciju priključavanja ka velikoj evropskoj porodici, zbir najbolje upražnjavane demokratije do sada, a sa druge strane imamo neshvatljivi pokušaj korišćenja govora mržnje, za koji je više nego jasno da najviše škodi prethodno predstavljenom trendu. Naime, znajući da je demokratija politički sistem koji štiti prava manjinskih grupa, bez obzira na to da li su oni političke, verske, etničke ili neke druge, govor mržnje je najopasniji neprijatelj demokratije. Zato, zadatak demokratije je ne samo da štiti pravo slobodnog izražavanja mišljenja, nego i zakonski da sankcioniše i moralno izoluje i uskrati pravo javnog govora svima onima koje šire govor mržnje, ne dozvoljavajući drugima pravo na različito mišljenje. „Civilno društvo ne zavisi od državne ili društvene kontrole izražavanja, nego se problemu treba prići sa etičkog aspekta. Naime, čak i oni koji preziru

uljudnost, imaju pravo da zatraže gostoprimstvo govornice sa koje bi širili svoje poruke. Ali, zaposleni u medijima, osim u slučaju kada zakon nalaže slobodu pristupa, nemaju moralnu obavezu da se prilagođavaju dobavljačima govora mržnje“ (Dejl 2004: 336–337), nego preko jednog razrađenog i u praksi sprovodljivog koncept etičnog i odgovornog novinarstva, da ne podležu istom.

To je tako jer odgovornost za javno iskazanu reč ne pripada samo autoru, nego i onome ko daje mogućnost da se takva reč čuje dalje. Novinari imaju tu tešku obavezu da to spreče, odnosno da to ne prihvataju, a posebno kada je izraženo na verbalnom nivou. Upravo zbog toga se i poziva etika u pomoć, u konkretnom slučaju koncept etički odgovornog novinarstva preko razrade i praktikovanja onoga što Levinas naziva „etika odgovornosti“, tj. etički nivo koji je osnov za odgovornost prema drugome, njegovo uvažavanje ne kao „nešto drugo“, nego kao moje drugo „ja“.

Koncept etički odgovornog novinarstva kao protivmera govoru mržnje

Ali, iako u medijskom prostoru preko komunikacijskih odnosa postoji potreba uključivanja medija i novinara u borbi protiv diskriminacije i protiv negativnih predrasuda, stereotipa i praktikovanja govora mržnje, neretko, mediji i dalje otvoreno promovišu diskriminatorske stavove i socijalnu isključivost, posebno pripadnika marginalizovanih grupa, pa čak i upotrebu govora mržnje po raznim osnovama. Zato se smatra da prepoznavanje i poštovanje razlika jeste nužna osnovna komponenta u ispravnom razvijanju i primenjivanju koncepta etičnog i odgovornog novinarstva, jer stereotipi u medijima redukuju i/ili prenaprežu razlike, a negativni stereotipi učvršćuju socijalne predrasude i nejednakosti. U ovom kontekstu, „mediji imaju etičku dužnost da paze na pojavu negativne stereotipizacije, podsticanje mržnje i govora mržnje prema određenim grupama u društvu ili na njihovu posrednu ili neposrednu stigmatizaciju“ (Трајаноски et al. 2013: 33), pre svega zbog efekta kumulativnog dejstva kojeg ima govor mržnje.

Ovo dobija na težini i traži ozbiljnost u pristupu pošto „pri rađanju, čovek je prazan list papira koji se tokom vremena ispisuje od strane roditelja, nastavnika, prijatelja, medija...” (Robinson & Garatt 2006: 11), pa problem nastaje kad mlade i neinformisane osobe, bez izgrađenog pravog nivoa medijske pismenosti, podležu opštoj psihozi i koriste se simbolima zla koji su ponuđeni preko medija, tj. novinara i onoga što oni kreiraju, ali i ukoliko su samo prenosioci.

U ovom kontekstu opravdana je i tvrdnja da se novinari i mediji ne percipiraju samo kao deo problema, nego već i kao deo rešenja problema. Mediji i medijski profesionalci imaju i trebaju preuzeti u praksi jednu od glavnih uloga u borbi protiv diskriminacije i u ohrabrivanju interkulturnog dijaloga, kako sastavni delovi etički odgovornog novinarstva. Prepoznavanjem i osudom diskriminacije, govora mržnje i nasilja nad marginaliziranim grupama, novinari mogu i trebaju pomoći u prevazilaženju nejednakosti i povredama osnovnih prava. Na ovome se insistira jer bez medija, kao dela šireg građanskog društva, borba protiv svih oblika diskriminacije, protiv govora mržnje i protiv svih oblika nasilja, ne može se zamisliti. Ključna uloga novinara i medija jeste u omogućavanju da se glas svih ljudi može čuti!

Prethodno rečeno je više nego nužno u uslovima kada je javni diskurs kontaminiran stalnim obračunima, dramatičnim padom pristojnosti i humanosti, kada je i etično i profesionalno novinarstvo, koje ima ulogu savesti u/n društvu, praktički umrtvljeno. Ali, i pored toga što se svaki pokušaj praktikovanja etički odgovornog novinarstva pretvara u veoma tešku i nezahvalnu zadaću, ipak ono nije i nemoguća misija!

Naime, koncept etički odgovornog novinarstva, osim njegovih ranije spomenutih elemenata pre svega u bavljenju govorom mržnje, primarno se bazira na pokušaju da uništeni temelji novinarstva budu izgrađeni iz „pepela“, tj. da novinarstvo bude „spašeno“ i to od njegovog nositelja – onoga koji bi trebao biti etičan, odnosno odgovoran, znači novinara! Ali, najpre, novinar mora „spasiti“ sam sebe, tj. suočiti se sa gubljenjem svoje subjektivnosti, kao i nadvladati svoju

neautentičnost, tj. da se uspostavi novinar na novim temeljima kao etička i odgovorna osoba.

To znači da izlaz iz krize može da se potraži u ljudskoj osobi, zato što je osoba „vrh, gde započinju svi putevi sveta“ (Mounier 1990: 9). Postavljanje „etičke zgrade“ (Kovačič 2001) novinarskog izveštavanja znači da novinar nije usamljena individua, nego je on osoba koja postaje takva u ličnom odnosu prema drugom čoveku. Vraćanje novinara kao etičkog subjekta u novinarstvu bi omogućilo prepoznavanje identiteta i budućnost (razvoja) profesije.

U ovakvoj situaciji i u ovom konceptu, pošto je u novinarstvu, normativno, novinar Onaj ko je novinarski subjekt, nositelj odluka i delanja, kao i onaj koji pokreće i vodi komunikacijsko delovanje – on treba da povрати kontrolu i uticaj i svesno da usmeri sopstvenu aktivnost, kao i da pokuša da ispuni svoje profesionalne uloge koje su mu kao mogućnost dodeljene zbog njegove profesionalne kompetencije. Novinar treba da nadzire temeljne procese u medijskoj stvarnosti, a to je skupljanje informacija (njihovo traženje i primanje), selekcija događaja i fakata, oblikovanje izveštaja (izbor žanra i jezičkih sredstava). Drugim rečima, baš ova profesionalna novinarska kompetencija dodeljuje mu mesto subjekta na osnovu kojeg se razlikuje od ostalih koji su uključeni u komunikacijski proces.

U ovom smeru pozicioniranja koncepta etičnog i odgovornog novinarstva, treba da se prihvati i saznanje da danas komunikacija nije samo temeljna pretpostavka za međusobno razumevanje, nego i nasušna potreba u uspostavljanju kvaliteta života. Komunikacija se u savremenom svetu nesumljivo temelji na tri tačke: poverenje, razumevanje i dijalog, „koji su u neposrednoj ljudskoj i profesionalnoj komunikaciji mnogo naglašeni i bez njih svaka komunikacija se, u stvari, svodi na manipulacije ili indoktrinaciju ili lažnu sliku stvarnosti - bez obzira na to da li se radi o pojedincu, naciji ili opštim društvenim kretanjima“ (Gavranović 2009: 27).

U isto vreme, potrebno je i preći sa zastarelog tipa informisanja iz autoritativnog jednopartijskog sistema, koji je nastojao da medije podredi svojoj

politici i ciljevima, pritom koristeći razne modalitete pritiska, diskriminacije, korišćenja govora mržnje i negiranja osnovnih ljudskih prava, prema izgradnji i uspostavljanju novog medijskog sistema i nove medijske društvene strategije, koji će u potpunosti poštovati slobodu izražavanja medija i novinarstva.¹ Otuda, ova nova medijska društvena strategija treba da se bazira na načelima uspostavljanja informisane, budne i aktivne javnosti!

Na kraju krajeva, u pitanju je opstanak esencijalne novinarske misije – govoriti istinu, biti nezavisan i odgovoran prema drugima koji istovremeno treba da ponesu i deo odgovornosti, a koje u odnosu na sve češće širenje govora mržnje, treba odgovoriti njegovim prepoznavanjem, markiranjem, delegitimisanjem, procesuiranjem, kao i sa podizanjem kulture dijaloga, tj. sa izgradnjom, implementacijom i praktikovanjem etički odgovornog novinarstva koje za sopstveni subjekt mora ponovo vratiti novinara kao središnju tačku u medijsku oetičenu stvarnost.

Zaključak

Ono prema čemu tendiramo, posebno nakon napuštanja jednog određenog oblika društvenog uređenja i obaveze prihvatanja i priključivanja ka drugom, naprednijem, govori dovoljno da nam je osnovna misija realizacija civilnog društva koje se karakteriše većim brojem institucija koje su nezavisne od državne vlasti, čijim posredstvom bi se prvenstveno mogli izražavati interesi građana. Sasvim je logično da odavde proizilazi i građanska priroda medija – potpuno i na vreme informisati građane o svim događajima i procesima u samom društvu, ali i šire, pri čemu oni treba da budu svedoci svih društvenih događaja i dostupni svim subjektima koji su deo jednog društva, čime bi se omogućila i realizacija etičke dužnosti korisnika medija, odnosno aktivno prihvatanje odgovornosti građana.

Ali ipak, teorija je jedno, dok praksa, nažalost, zna ponekad da bude obeshrabrujuća i da demantuje, posebno kada mediji odstupaju od svoje osnovne

¹ Sloboda medija i izražavanja zavisi od nezavisnog sudstva, pa je svaki iskorak u ovom smeru puna i najkonkretnija podrška slobodi medija.

informativne misije i funkcije dajući primere negativnoj praksi koja je ispunjena posebno različitim oblicima podstrekivačkog govora mržnje, netolerantnosti, stereotipa, predrasuda i slično. Time, oni, umesto da budu izraziti primer profesionalnog delovanja jedne određene branše, umesto da budu „(komunikativno) mesto za razmenu saznanja društva o sebi, 'društvena agencija' u kojoj se ogleda onaj proces društvene prakse preko kojeg se društvo jedino može konstituisati“ (Донев 2011: 191), prostor preko kojeg „se stvaraju smernice za bilo koji oblik kretanja, vertikalno kroz istorijski razvoj i horizontalno, kroz njegovu društvenu različitost“ (Bauer 2007: 8–9), oruđe za demokratizaciju koje treba pravilno da oblikuje javno mnjenje, mediji postaju sredstvo za homogeno oblikovanje mase po nacionalnoj, etničkoj, verskoj, rasnoj pripadnosti i osnova za (samo)identifikaciju. Logika posledica jasna je i poražavajuća – odumiranje demokratskog cilja i nastojanja, kao i kulturološko unazađenje, tj. nužno pucanje, probijanje civilizacijskog omota. Upravo zbog toga odgovor je samo u implementaciji, praktikovanju i razvijanju etički odgovornog novinarstva.

LITERATURA

- Bauer, A. Thomas (2007). *Mediji za otvoreno društvo*. Zagreb: ICEJ.
- Dejl, Luis Alvin (2004). *Etika u medijima – Primeri i kontraverze*. Beograd: Medija Centar.
- Донев, Дејан (2011). *Етика во новинарството*. Скопје: УКИМ.
- Gavranović, Ante (2009). „Društveni dijalog i etika“, *Medianali*, br. 5. Dubrovnik: Univerzitet u Dubrovniku.
- Hardt, Hanno (1996). „The End of Journalism: Media and Newswork in the United States“, *The Public*, 3 (3).
- Kovačič, Melita Poler (2001). *Mesto subjekta v sodobni novinarski etiki*. Докторска дисертација. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Matthews, Eric (1996). *Twentieth-Century French Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Mounier, Emmanuel (1990). *Oseba in dejanje*. Ljubljana: Društvo 2000.
- Pavičević, Borko. *Danas*. 13. 9. 2006.
- Про Медија & Центар за развој на медиуми (2010). *Говор на омраза во бугарските и во македонските медиуми: примери, причини и решенија*.
- Robinson, Dave & Chris Garatt (2006). *Etika*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Rutović, Željko (2011). *Digitalni Demos*. Podgorica: Grafo Crna Gora.
- Sebić, Mirko (2010). „Uvod“, *Medijska kultura*, No. 1. Nikšić: NVO Civilni forum.
- Трајаноски, Жарко & Тамара Чаусидис & Роберто Беличанец (2013). *Медиумите, говорот на омраза и маргинализираните групи*. Скопје: Коалиција Сексуални и здравствени права на маргинализираните заедници.
- Vasović, Mirjana (2002). *Govor mržnje*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za liberalno-demokratske studije.

Dejan Donev

HATE SPEECH IN MEDIA IN FUNCTION OF DEGRADATION OF THE CONCEPT OF ETHICALLY RESPONSIBLE JOURNALISM

SUMMARY

In the situation of postmodernism, especially in conditions of constant propaganda that is followed by the stimulation of fear and prejudice, it becomes necessary once again to re-locate and return the moral imperative in journalism. It, in turn, must rely on the concept of responsibility and the maxim: „one who passively accepts the violence it is equally involved in it as the one who carries it out“. This is especially true in circumstances where the transfer and consigning of public space is in service of hate speech in the form of racial, religious and national hatred, then misogyny, homophobia, as well as Macedonian specialties: „party affiliation“, „members of civil society“ and „journalists“, which are contrary to the concept of ethical and responsible journalism because the responsibility for publicly expressed word does not belong only to the author, but also to the other person that makes possible such a word to be head further. Because of that, journalists have that heavy

responsibility to prevent this, i.e. not to accept violence, even when it is expressed on verbal level. However, when the public discourse is contaminated with constant fights, dramatic decline of decency and humanity..., the journalism that is ethical and professional and have the role of conscience in society, is practically numbed and any attempt of practicing this kind of journalism turns in a particularly difficult and thankless, but not impossible mission. Ultimately, it is the survival of essential journalistic mission – to tell the truth, to be independent and responsible to others! This means that in respect of the frequent dispersion of hate speech, we should respond to its identification, marking, delegitimation, processing, as well as raising the culture of dialogue, i.e. with building, implementation and practicing ethically responsible journalism.

Keywords: hate speech, ethics, journalism.

UDK 070.16:316.77]:174(497.11)

Ивана Стојановић Прелевић,

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Департман за новинарство

Ивана Стојковић,

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, студент докторских студија на смеру Студије културе и медија

Милена Милутиновић,

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Департман за новинарство

СЕНЗИБИЛНОСТ И СЕНЗАЦИОНАЛИЗАМ У ИЗВЕШТАВАЊУ ШТАМПАНИХ МЕДИЈА О НАРОДИМА У РЕГИОНУ: АНАЛИЗА САДРЖАЈА БЛИЦ, ПОЛИТИКА И КУРИР

АПСТРАКТ

Професионално и истинито информисање медија о догађајима у друштвеној заједници, али и о народима у региону води у отвореност друштва према другим народима и доприноси смањењу етничке дистанце међу њима. Када се говори о извештавању о народима у региону, ауторке се питају да ли постоји новинарска сензибилност, посебно у односу на осетљиве теме које се тичу односа обе стране. Отуда потреба за истраживањем присуства сензационализма и сензибилности у извештавању дневних листова у Србији о народима у региону. Истраживање је обављено у периоду од 5. 8. до 12. 8. 2013. године. Полазна хипотеза у раду је да је у листу *Курир* који се сврстава у таблоиде, најприсутнији сензационализам и несензибилност. У анализи три дневна листа (*Блиц*, *Политика* и *Курир*) коришћена је квантитативно-квалитативна метода. Резултати квантитативне анализе показују да у листовима *Блиц* и *Курир* највећи простор народи у региону добијају у рубрици „Хроника“ (у *Блицу* 14,55%, у *Куриру* 24,06%). Лист *Политика* има посебну рубрику „Свет/регион“ која обавештава о народима – суседима. Квалитативна анализа садржаја показује да је највећи проценат сензационализма присутан у листу *Курир* (15 наслова и текстова од укупно 56), затим *Политика* (7 наслова и текстова од укупно 55), а најмању присутност сензационализма бележи *Блиц* (5 наслова и текстова од укупно 48). Одсуство сензибилности је најприсутније у *Куриру* (8 наслова и текстова) и *Политици* (4 наслова и текста), док су у *Блицу* присутна три оваква текста.

Кључне речи: *сензационализам, сензибилност, објективност, истинитост, говор мржње*

Увод

Слике рата и осећања непријатељства из прошлости у земљама бивше Југославије, још су присутне у животима њених грађана, било у облику сећања било кроз медијске слике. Неразрешене тужбе (Хрватска тужба за геноцид против Србије), затим суђења неправедно по једнима, а праведно по другима окончана (случај генерала Анте Готовине, затим Радована Караџића, ослобађање Рамуша Харадинаја и др.), поновна отварања историјских питања (серија „Равна гора“), само су бројни примери како медији оживљавају слику прошлости код народа са простора бивше Југославије. Нажалост, медији стварају и нову *медијску реалност* различиту од оне праве, која је обично лошија.

У 21. веку медији су претежно сензационалистички, а они који важе за озбиљну штампу се и не разликују од таблоида у представљању политичких тема. Тако Сања Домазет истиче да озбиљна штампа у Србији сензационалистички извештава о политичким питањима: „Таблоидне карактеристике могу се уочити и у оним листовима и часописима који су до сада били познати махом као озбиљни и квалитетни и који су формирали друштвене и моралне вредности као и ставове друштва, поготово елите“ (Домазет 2002:152). Сензационализам би био најнижи стубац на замишљеној скали етичног новинарства, а највиши би био професионализам. Не посматрајући новинарство само као струку већ као посао са узвишеним циљевима о чему говори кодекс представљен у Паризу, закључујемо да би новинари требало да поштују етичке кодексе. На састанцима међународних и регионалних организација новинара, одржаним у Паризу у периоду од 1978–1983. UNESCO је установио начела професионалне новинарске етике: 1. право народа на истиниту информацију; 2. новинарска посвећеност објективној стварности, 3. друштвена одговорност новинара; 4. професионални интегритет новинара; 5. доступност информација и учествовање стварности; 6. поштовање приватности и људског достојанства;

7. поштовање јавног интереса; 8. поштовање универзалних вредности и разноврсности култура; 9. сузбијање рата и других великих зала с којима се суочава човечанство, 10. унапређивање новог светског информацијског и комуникацијског поретка. За наш рад су посебно значајни први, трећи, шести и седми принцип. Одсуство сензибилитета, које може делити место на скали етичности са сензационализмом, говори о томе колико новинари могу продубљивати или загревати сукобе међу народима како из региона тако и у свету. Сензибилитет је начин осећања. Разликујемо естетски и етички сензибилитет. Он се може видети у различитим ситуацијама у којима настају различите реакције (Блекбурн, 1999: 386). Новински наслови су често несензибилни јер као такви добијају ноту сензације те лако могу привући пажњу читалаца. Наслови представљају мамац па зато често налазимо на несензибилне и сензационалистичке наслове на насловним странама. Ипак, „новински наслови поред тога што треба да буду атрактивни како би навели читаоце да прочитају текст, морају пре свега да буду информативни, тачни, несензационалистички и да одговарају садржини текста“ (Вујовић, Стојановић-Прелевић 2012: 380).

Говор мржње и стереотипи у служби одређених група и појединаца

Медији, као интегрални део информативног и културног система, имају веома важну улогу у животу савременог човека. Пружајући информације о друштвено важним догађајима у земљи, они обликују мишљење, ставове, вредносни систем и убеђења, поготово у оним ситуацијама где је недовољно лично искуство публике. С друге стране, непримереним и неодговорним приступом, медији могу узроковати формирање предрасуда према одређеним друштвеним групама различите полне, расне, верске и националне припадности. Отуда професионализам и поштовање етичких кодекса још више добијају на важности. Начин извештавања медија о другим народима одређује успостављање степена

социјално-етничке блискости¹, односно социјално-етничке дистанце међу њима. Тежња за медијском конструкцијом представа о припадницима других народа, а посебно о народима из региона, може бити израз одређених националних интереса политичко-економских кругова у друштву. Ово је приметио Бугарски, и то да утицајне или идеолошке групације делују унутар појединих институција и удружења, и тако у спречи са медијима вербално изражавају снажна негативна осећања према одабраним групацијама (Бугарски 2002: 209). Говор мржње се може окарактерисати као нецивилизовано понашање. Његови најчешћи облици су вербални или писани напади на различите групе због њиховог расног, етничког или националног порекла (Вујовић, Стојановић Прелевић 2012).

Стереотипи нису засновани на чињеницама, општег су карактера, упрошћени и једнострани прикази одређене групе људи. Разликујемо позитивне, негативне и аутостереотипе. Први се везују за позитивне карактеристике, други за негативне а трећи су стереотипи одређене групе о њој самој. Такође, говоримо о националним, етничким, расним, сексуалним стереотипима и друго. Нпр. „Етнички стереотипи помажу у категоризацији и социјалној организацији, приписујући појединим етничким колективима нарочите групне карактеристике“ (2002: 19). Тако Срби Црногорце доживљавају себи сличнима, али им приписују лењост и понос; Хрватима приписују себичност, неискреност, непоштење и свадљивост; Албанцима – примитивизам, некултуру, неискреност итд. (Шаре 2004). У језику медија присутни су још и говор застрашивања и морално увредљив говор. Говор застрашивања је сав онај говор који доводи до панике публике: тако је информација о птичјем грипу, као и свињском а уз то несензибилно извештавање изазивала велики страх од смрти код људи. Морално увредљиве могу бити шокантне и узнемирујуће слике. Добривоје Станојевић спомиње

¹ Под социјалном дистанцом Богардус је подразумевао степен разумевања и психолошке блискости (односно удаљености) у односу на различите појединце или групе.

агресивни говор: “Агресивни говор (исто као и говор мржње) се, дакле, рађа из реторичке напетости на коју један од саговорника не може да одговори на прави начин. Сукобљене језичке енергије се међусобно уништавају“ (Станојевић 2007: 92).

Виловићева разликује три периода говора мржње у хрватским медијима и то: исконски облик говора мржње (1990–1997.), почетак бриге да се смањи интензитет говора мржње (1997–2000) и трећи, ишчезавање говора мржње али појава политички некоректног говора када су у питању националне мањине, и то нарочито српске (од 2.000 до данашњих дана). Против оваквог говора реаговале су тек 1997. године невладине организације, Хрватско новинарско друштво, Хрватски Хелсиншки одбор и, тек на крају, хрватска влада. Са смањењем говора мржње према етничким мањинама јавља се говор пун стереотипа о хомосексуалцима и другим мањинама. Тако је период од 2001–2005. године обележен нетолерантним говором који залази у рубрике културе, спорта и црне хронике, бележи Виловићева (Виловић 2005).

Из потребе за сагледавањем дубљих узрока ове проблематичне ситуације, настала су многа истраживања и преиспитивања одговорности медија у насталим међународним односима. Ми ћемо у раду представити медијску слику Србије.

Метод и циљеви истраживања

У раду су представљени резултати истраживања о одсуству сензибилности и присуству сензационализма у извештавању штампаних медија о народима у региону. Циљ је био испитати у којој мери и на који начин се извештава о народима у региону, да ли новинари поштују основна новинарска етичка начела, да ли је сензационализам заступљен у начину извештавања о народима у региону и да ли постоји новинарска сензибилност.

Полазне хипотезе су да медији извештавају несензибилно а понекад и сензационалистички о питањима која дотичу народе у региону.

Истраживање је спроведено у периоду од 5. 8 до 12. 8. 2013. године. Анализирани су садржаји три дневна листа: *Блиц*, *Политика* и *Курир*. Коришћен је метод кванитативно-квалитативне анализе садржаја.

Индикатори представљања су:

- рубрике у којима су најзаступљенији текстови о народима у региону;
- наслови;
- насловне стране;
- садржаји текстова.

Узорци истраживања

Узорци истраживања су листови *Блиц*, *Политика* и *Курир*. Лист *Блиц* је један од најчитанијих дневних листова у Србији, који излази сваког дана у недељи; штампа се на 48 страна, а главне рубрике су: „Тема дана“, „Политика“, „Свет“, „Друштво“, „Економија“, „Људи“, „Хроника“, „Посао“, „Огласи“, „Култура“, „Забава“ и „Спорт“. Анализиране су следеће рубрике: „Тема дана“, „Политика“, „Свет“, „Друштво“, „Хроника“, „Култура“, „Забава“ и „Спорт“. Ове рубрике су изабране јер се очекивало да ћемо у њима добити информације о народима у региону. Поред ових главних рубрика, рубрика „Новац“ се објављује суботом, а рубрика „Књига“ недељом.

Лист *Политика* има најдужу традицију. Основан је још 1904. године и данас важи за квалитетан и утуцајан лист који прати актуелне и најзначајније теме из земље и света. Главне рубрике у овом листу су: „Свет“, „Свет/регион“, „Догађаји дана“, „Политика“, „Друштво“, „Хроника“, „Економија“, „Култура“, „Спектар“, „Погледи“, „Огласи“, „Конкурси“ и „Спорт“. Анализиране су следеће рубрике: „Свет“, „Свет/регион“, „Догађаји дана“, „Политика“, „Друштво“, „Хроника“, „Култура“, „Спектар/забава“ и „Спорт“. Рубрика „Свет“ суботом обухвата и текстове о народима у региону.

Поред тога, у суботу је објављен и додатак са насловом „Култура, уметност, наука.“

Лист *Курир* је дневни лист који излази у Србији од 6. маја 2003. године. Штамп се на 40 страна, а рубрике одабране за анализу су: „Вести“, „Хроника“, „Планета“, „Наука“, „Старс“, „Култура“ и „Спорт“. Нисмо узели у обзир следеће рубрике: „Бизнис“, „Забава“, „Стил“.

Предмет анализе је појединачни текст. Приликом анализе нису узети у обзир стрипови, фотографије, рекламе, огласи и тв програм, као ни посебни додаци који излазе углавном викендом.

а) Квантитативна анализа садржаја

Квантитативна анализа треба да покаже колико се пажње посвећује темама које се тичу народа из региона и у којим рубрикама су ове теме заступљене. Резултати су представљени у следећим табелама на нивоу сваког листа појединачно.

Табела бр. 1: Текстови у рубрикама у листу *Курир*

Рубрике	Укупан број текстова/ Текстови о народима у региону/сензационалистички текстови
Вести	211/6/4
Хроника	133/32/1
Планета	89/11/6
Наука	60/0/0
Старс	104/2/0
Култура	42/1/1
Спорт	180/4/2
Укупно	819/56/14

Из табеле бр. 1 јасно се види да је од укупног броја информација по посматраним рубрикама (819), свега 56 вести о народима у региону (6,84%). Највећу пажњу вестима о народима у региону, *Курир* посвећује у рубрици „Хроника“ у којој од 133 вести има 32, односно 24,06% од укупног броја информација у овој рубрици припада информацијама о народима-суседима. С друге стране, у рубрици „Наука“ изостају информације о суседним народима. Највећи број сензационалистичких наслова има у рубрици „Планета“ (од 11 текстова о народима у региону, чак 6 је сензационалистичких).

Табела бр. 2: Текстови у рубрикама у листу *Блиц*

Рубрике	Укупан број текстова/ Број текстова о народима у региону/ сензационалистички текстови
Тема дана	53/4/0
Политика	86/2/2
Свет	80/6/1
Друштво	88/3/0
Хроника	110/16/1
Култура	82/8/1
Забава	85/5/0
Спорт	253/3/0
Укупно	851/48/5

Од укупног броја наслова и текстова у листу *Блиц* (851), 48 је о народима из региона, односно 5,64% од укупног броја текстова у овом листу. Највећи број текстова о народима у региону налазимо у рубрици „Хроника“ (14,55% од укупног броја информација у овој рубрици). А најмањи број текстова који дотичу народе у региону налазимо у рубрици „Спорт“ (1,19% од укупног броја текстова у овој рубрици), а затим у рубрици „Политика“ где

број текстова о народима у региону чини 2,33% од укупног броја текстова у овој рубрици. По један сензационалистички текст налазимо у рубрикама „Свет“, „Хроника“, „Култура“, док у рубрици „Политика“ налазимо два наслова.

Табела бр. 3: Текстови у рубрикама у листу Политика

Рубрике	Укупан број текстова/ Број текстова о народима у региону/ сензационалистички текстови
Свет	86/2/1
Свет/регион	36/32/2
Догађаји дана	33/6/1
Политика	22/3/1
Друштво	55/0/0
Хроника	53/5/2
Култура	48/5/0
Спектар/забава	84/0/0
Спорт	102/2/0
Укупно	519/55/7

Лист *Политика* поред осталих рубрика које се могу наћи и у другим дневним листовима, има посебну рубрику „Свет/регион“ која обрађује теме о народима из региона. Зато не чуди што највећи број вести о суседним народима налазимо у поменутој рубрици (88,89% од укупног броја информација у овој рубрици). У рубрикама „Друштво“ и „Спектар/забава“ не постоји ни једна вест из региона. Највећи број сензационалистичких наслова налазимо у рубрикама „Свет/регион“ (2) и „Хроника“ (2).

Табела бр. 4: Укупан број текстова у свим посматраним рубрикама у три дневна листа и број текстова о народима у региону

	<i>Курир</i>	<i>Блиц</i>	<i>Политика</i>
Укупан број вести у свим посматраним рубрикама	819	851	519
Број вести о народима у региону	56 (6,84%)	48 (5,64%)	55 (10,6%)

Из табеле видимо да највећи број текстова који дотичу народе у региону има у листу *Политика* (10,6% од укупног броја текстова), затим у листу *Курир* (6,84% од укупног броја текстова у листу) и најзад у листу *Блиц* (5,64% од укупног броја текстова у листу).

Анализа садржаја

Лист *Курир*: Од укупно 56 наслова о народима у региону, у 15 је налазимо сензационализам. У понедељак 5. 8. 2013. године, на насловној страни овог листа стоји натпис „Братанац Жарка Лаушевића претукао Србина! Претили му смрћу“. Очигледна нота сензације, ексклузивности и скандала која се даје овом догађају, постаје још проблематичнија ако се узме у обзир да је слика Жарка Лаушевића, који није умешан у овај догађај, на насловној страни. Бескрупулозно довођење у везу ове јавне личности са претњама и физичким обрачунавањима актера овог догађаја, очигледно има за циљ да привуче пажњу читалаца (један од учесника је у сродству са Жарком Лаушевићем). Иако је приватност јавних и познатих личности смањена самом

чињницом да су јавне личности, овакво извештавање се коси са етичким кодексом јер је сензационалистичко. У кодексу новинара у поглављу VI, под чланом 1 стоји:

Подаци из приватног живота јавних личности објављују се само уколико је то у интересу јавности, односно уколико имају директне последице на више људи, уколико су у супротности с духом функције коју та личност обавља, или идејама које јавно заступа (2008: 24).

Поред насловне стране, текст на страни 10, доноси још детаља о сукобу туриста са представницима безбедносне службе са насловом: „Црногорско гостопримство – безбедњак и владин службеник напали Србина и Хрвата“. Навођењем националне припадности учесника ове ситуације неопрезно се ствара или појачава постојећа тензија међу овим народима. Поред сензационализма, овде је прекршен етички кодекс и испољена несензибилност новинара. У уторак, 6. 8. 2013. у листу *Курир* у рубрици „Вести“ стоји наслов „Јосиповић: Дух рата је још међу нама“ који оставља утисак да је извучен из контекста текста који следи. Оваквим насловним апострофирањем подстиче се несигурност и страх од могућих нових сукоба у региону и отежава заједнички дијалог. У тексту сазнајемо да је председник Хрватске поред одавања признања националним вредностима које треба очувати, додао и „да данас нема већих вредности од мира, пријатељстава и спремности на живот са другим земљама и народима“ (лист *Курир*, 6. 8, стр. 3). Лист *Курир* је и у среду имао сензационалистички наслов у рубрици „Планета“: „Велика срамота: Малтретирање баш на годишњицу Олује, Хрвати вређали Србе: Шта ради ова марва овде?“ У тексту се открива да је реч о коментару једног држављанина Хрватске који је био упућен Србима на граничном прелазу Нови Град. Неоправдана генерализација која поново доводи у питање српско-хрватске етничке несугласице и сукобе, овде је очигледна. Овај лист и у четвртак (8. 8. 2013.) поново инсистира на истој теми са насловом: „Одговорно – права демократија на хрватски начин; Ухапсили

човека који је звиждао Милановићу“. У фокусу извештавања таблоида је углавном политички живот, али традиционално „озбиљне“ теме третирају се на таблоидни начин, сматра аналитичар медија Сњежана Миливојевић. *„Таблоиди увек подстичу емоционални сензационални однос према стварности. Атакују на осећања, а занемарују рационални увид у догађаје. Отуда, уз помоћ проверених алатки за ову врсту штампе – шаренилом које дочаравају велики наслови, много фотографија и мало текста, они подстичу идентификацију и мобилишу на деловање људе чак и пре него што о догађајима имају довољно информација* (Бољевић и други, 2011: 306). Лист *Курир* је у петак (9. 8. 2013.) у рубрици „Планета“ објавио наслов: „Заједно у крађи – ДПС и СДП путовали о трошку Црногораца; Кривокапић водио цео државни врх у Шпанију“. Настављајући већ традиционалну праксу истраживачког новинарства чија је основа сензационализам и ексклузивност, лист *Курир* у суботу (10.08), у рубрици „Планета“ објављује текст са насловом „Медојевић спремао кржаве протесте у Црној Гори“. У тексту сазнајемо да је Небојша Медојевић, функционер опозиционог Демократског фронта, тражио „кржави преврат“ и помоћ Брисела у организовању масовног протеста. Поред фотографије овог функционера стоји и фотографија сукоба у Египту како би слика по принципу асоцијације повећала значај овом нереализованом догађају. Ова спекулативна прича везана је за период уочи избора у Црној Гори који су одржани 07. априла ове године. Серији скандалозних наслова, лист *Курир* додаје, 11. 8. 2013. и текст са насловом „Бахати Кривокапић разбацује државне паре и протерује свештенице СПЦ“. Поред ових, још неки од сензационалистичких наслова су и следећи: у рубрици „Вести“ наднаслов „Брука: Паклено летовање у Грчкој“ са насловом „Фекалије нам уништиле одмор“ (понедељак, 5. 8), у рубрици „Спорт“ (понедељак, 5. 8) стоји наднаслов „Прети: Лука Модрић уверен у победу“ и наслов „Добијамо Србију“. У рубрици „Вести“ (уторак, 6. 8) стоји наднаслов „Туча: Лаушевићев синовац агресиван“ са насловом „Напали су нас из чиста мира“.

У рубрици „Спорт“ (уторак, 6. 8) наднаслов „Пријатељски меч: Кошаркаши се понашали као боксери“ и наслов „Туча Словенца и Турчина“. У рубрици „Хроника“ (среда, 7. 8) налазимо наднаслов „Задар: Изгорео аутомобил са српском регистрацијом“ са насловом „Ауди плануо због неисправних каблова?“. У рубрици „Планета“ (субота, 10. 8) стоји наднаслов „Оправдања: Црногорски функционер сатеран у ћошак“ са насловом „Кривокапић: Син ми није родбина“. У рубрици „Култура“ (недеља, 11. 8) стоји наднаслов „Побегуље: Уметници који су срећу нашли у „лијепој њиховој“ са насловом „Срби окупирали Хрватску“.

Лист *Блиц*: Од укупно 48 наслова о народима у региону, у пет је присутан сензационалистички приступ. У уторак (6. 8) у рубрици „Политика“ објављен је наслов „Нико од Срба на прослави „Олује“ и „Коштуница: Хрватска слави највећи злочин“. Јавна, медијски посредована реч добија посебно на значају постајући део јавног дискурса који обликује мишљење, ставове и понашање јавног менења. Право слободе говора и изражавања мишљења уживају сви грађани демократског друштва, међу њима и новинари и политичари. Међутим, разлика у тежини и важности речи којима грађани ван медија комуницирају, не могу се упоредити са оним речима које медији (новинари) и политичари могу објавити и јавно изговорити. Отуда је њихова одговорност за јавну реч двоструко већа и захтева већу опрезност лишена неоправданих оптужби. Бехам наглашава: *Њихове пресуде и поруке су важни чиниоци у обликовању јавног менења и имају јак утицај на комуникационе процесе који формирају друштво и конституишу демократију. Обични грађани изграђују своју слику света не само на основу личних искустава него пре свега и уз помоћ аргумената политичара као ауторитета и узора и медија као главних извора информација о делу света који човеку није доступан, а медији помажу и у тумачењу догађаја и кретања око нас који су пресложени за разумевање* (Беговић и други, 2004: 160). Неадекватни, збуњујући, нејасни и некоректни наслови који се тичу народа из региона, могу

се наћи и у рубрици „Култура“. Лист *Блиц* је имао такав наслов у четвртак, (8. 8. 2013). Наслов „У Хрватској је све комедија“ делује неадекватно, посебно уколико се имају у виду политички новински наслови из претходних дана. У тексту је реч о редитељу филма „Свећеникова деца“ Винку Брешанину који је освојио награду на фестивалу у Херцег Новом. Филм је обрадио важне друштвене проблеме и суштину ситуације манипулације државних институција, дајући им дозу комике. Лист *Блиц* је у суботу (10. 8. 2013.), у рубрици „Хроника“ објавио текст са насловом „У Бојовића пуцао Пит Бул“. Сензационалистичка нота наслова са надимком мистериозног починитеља убиства има циљ да скрене пажњу читалаца на текст. У тексту сазнајемо да су наручиоци овог убиства два црногорска држављанина Слободан Шарановић из Даниловграда и Ратко Кољеншић из Никшића. У рубрици „Свет“ (субота, 10. 8. 2013.) стоји неприкладан наслов „Хрватска: Министар страхује од фекалија“. У тексту сазнајемо да је министар пољопривреде Тихомир Јаковина добио претње пољопривредника да ће му због незодовољавајућих одлука о цени пшенице просути фекалије испред куће.

Лист *Политика*: Од укупно 55 наслова о народима у региону седам наслова имају сензационалистички призив. У понедељак (5. 8) у листу *Политика* у рубрици „Догађаји дана“ стоји наслов „Док је у Загребу спреман славље, у Београду служен парастос жртвама“. Овај наслов је у складу са текстом, и његова проблематичност није у томе. У тексту се фактографски наводе подаци о броју Срба који су напустили Книн, износе се изјаве високих државних званичника са обе стране и отвара се питање одговорности за учињена дела. Ситуацијом поређења ових двеју страна ствара се тензија и оживљавају болна сећања на страдања великог броја Срба и Хрвата, али се неопрезно подгрева национална мржња, а да се при том не указује на путеве помирења и могућег разрешења етничког сукоба. У „Етици новинарства“ стоји препорука о *опрезном извештавању када је реч о напетостима међу заједницама* (2004: 253). У рубрици „Политика“ исти лист има наслов

„Злочиначки подухват Америке, Туђмана и Милошевића“ који има елемената сензационализма с обзиром на то да је извучена из контекста. У листу *Политика* у уторак (6. 8) у рубрици „Догађаји дана“ налазимо наслов „Олуја у Хагу: за злочине нико није одговарао“. Пропаганда која датира из периода ратних сукоба у бившој Југославији, диригована медијско-режимским упутствима, одговорна је за слику националне заблуде. *Константна пропаганда највише служи да се спречи било какво осећање одговорности и кајања. Провојше се самосажалење и осећање сталне угрожености због наводне неправде међународне заједнице према српском народу* (Бисерко и други, 2004: 6)². У среду, 7. 8. 2013. године, у рубрици „Хроника“ стоји наслов „У хрватској бранитељ, у Србији злочинац“. У тексту сазнајемо да је реч о Вељку Марићу, човеку хрватске националности који је осуђен у Србији за убиство једног Србина и учествовање у убиствима недужних цивила у операцији Олуја. Иако званичници Хрватске нису реаговали у овом случају, Марић има подршку великог броја Хрвата који се окупљају са транспарентима на стадионима и на концертима хрватског певача Марка Перковића Томсона. У рубрици „Свет/регион“ стоји и сензационалистички наслов „Кобасица раздора између Хрватске и Словеније“. Иако је у тексту реч о крањској кобасици коју Словенија хоће да заштити као свој производ на европском тржишту, наслов је донекле непримерен и неодговарајући. Још неки од наслова који се објављени у овом периоду су: „Хрватска на тапету јер неће да испоручи Перковића“ (четвртак, 8. август у рубрици „Свет/Регион“), „Црне тоге и бесни министри“ (субота, 10. 8. 2013. у рубрици „Свет“ – иначе ова рубрика постоји само викендом). Последњи наслов је нејасан, иако је реченица у наслову део текста, употребљена метафора делује збуњујуће и свакако не исказује суштину текста. Његовим читањем сазнајемо да је реч о неслагањима и вербалним сукобима хрватских министара и Уставног суда, те

² Детаљније на сајту:

<http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Mediji%20nepromenjena%20matrica.pdf>

да је компарацију судија са црним тогама употребио министар просвете Жељко Јовановић, као протест на одлуку тог суда. У недељу (11. 8. 2013), овај лист није објавио ниједну вест о народима у региону.

Закључак

Популистички тренд таблоидног извештавања одавно је завладао медијском сценом у Србији, постајући главни модел привлачења великог броја читалаца и гледалаца, као и важних економских концерна. Неоправдано и ирационално повезивање популарности таблоидног новинарства са људским потребама за сензацијом, скандалом и провокативним садржајем, маскира проблематику таблоида. Оваквим приступом замагљује се суштина проблема у друштвеној и међународној заједници, одвраћа и скреће пажњу са важних друштвено–државних проблема на тривијалност свакодневног живота познатих и јавних личности. Концепт таблоида чини се тако једноставним и неодољивим, па свако приклањање медија овом моделу функционисања доноси велику финансијску добит, али и велико морално посрнуће. Секс, смрт, скандал, сензације и спорт чине скелет модерне инверзије вредности, па објављивањем таквих садржаја медији омогућавају брз излазак на јавну сцену (Деспотовић, Јевтовић 2010: 241). Оног тренутка када овладају јавном сценом, медији имају одговорност према својој публици, како у погледу професионалног и истинитог информисања, тако и у стварању демократског јавног дискурса. Поједини дневни листови, који спадају у таблоиде и полутаблоиде, чини се да не воде рачуна о својој обавези према јавности, те приликом извештавања о различитим догађајима у друштву често крше етичке стандарде своје професије. Посебно значајном чини се слика коју медији пласирају о етничким мањинама, припадницима група различитих верских, расних, националних и сексуалних опредељења. Сензационалистичко извештавање о њима и стереотипно придавање одређених особина, доприносе повећању дистанце и отпора према народима у

региону, али и удаљавају народ Србије од пута сарадње и интеграције у европску заједницу.

У раду смо приказали резултате анализе садржаја дневних листова *Курир*, *Блиц* и *Политика*. Анализирани период се поклапао са обележавањем годишњице операције *Олуја*. Иако је било објективних извештавања, сензационалистички приступ, макар у насловима, није изостао. О народима у региону се још увек пише сензационалистички а нарочито је обележавање операције *Олуја* у Србији и у Хрватској, описано без имало новинарског сензибилитета.

ЛИТЕРАТУРА

Бехам, Мира (2004). „Говор мржње у политици и медијима“ у *Етика јавне речи у медијима и политици*, пр. Борис Беговић и други. Београд: Центар за либерално-демократске студије. Гораграф: 153–173.

Блекбурн, Сајмон (1999). *Оксфордски филозофски речник*. Нови Сад: Светови.

Бисерко, Соња и други (2004). *Штампа: непромењена матрица*; Београд: Хелсиншки одбор за људска права, посећено 17. 8. 2013. URL: <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Mediji%20nepromenjena%20matrica.pdf>

Бољевић Иван и други (2011). *Речи и недела: позивање или подстицање на ратне злочине у медијима у Србији: 1991–1992*, Београд: Центар за транзиционе процесе, посећено 18. 8. 2013. URL: http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/POCETNA/P_RECII_NEDELA_LAT.pdf

Бугарски, Ранко (2002). *Нова лица језика*, Београд: XX век.

Виловић, Гордана (2005). *Одсуство новинарског сензибилитета за осјетљива питања?* На : [http:// Anem. Odsustvo novinarskog senzibiliteta za osjetljiva pitanja.htm](http://Anem.Odsustvo-novinarskog-senzibiliteta-za-osjetljiva-pitanja.htm), посећено 1. 10. 2012.

Вујовић, Марија, Стојановић-Прелевић, Ивана (2012). „Етичност наслова у штампаним медијима у Србији (Срби о другима)“ у *Други о Србима, Срби о другима*, пр. Дубравка Поповић Срдановић, Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 379–394.

Деспотовић, Љубиша, Јевтовић, Зоран (2010). *Геополитика и медији*. Нови Сад: Графомаркетинг.

Домазет, Сања (2008). „Таблоидно друштво, таблоидни медији и таблоидна свест“ у *Књига за медије, медији за књигу*, пр. Дивна Вуксановић, Цлио: 150–156.

Никшић, Стеван, Давичо, Ана (2004): *Етика новинарства: приручник за професионалне новинаре*; Београд: Интерпринт

Станојевић, Добривоје (2007). „Језичка агресивност и масовни медији“ у *ЦМ 2- часопис за управљање комуницирањем*, Факултет политичких наука, Београд: 85–95.

Шаре, Сандра (2004). *Како писати за новине?* Београд: Медија центар.

Кодекс новинара Србије-упутства и смернице, 2008.

Ivana Stojanović Prelević

Ivana Stojković

Milena Milutinović

SENSIBILITY AND SENSATIONALISM IN REPORTING OF THE PRINT
MEDIA ON NATIONS IN THE REGION: CONTENT ANALYSIS OF *BLIC*,
POLITIKA AND *KURIR*

SUMMARY

Professional and accurate informing of the media about events in the community and nations of the region leads to the opening of society to other nations and contributes to

the decrease in ethnic distance between them. When it comes to reporting on nations of the region, the authors in this paper ask themselves whether there is a journalistic sensibility, particularly in relation to sensitive issues concerning the relations between both sides. Hence the need for research on the presence of sensationalism and sensitivity in reporting of the daily newspapers in Serbia on nations of the region. The survey was conducted in the period from August 5th to August 12th 2013. The premise in this paper is that sensationalism and insensibility are most present in the newspaper *Kurir*, which is defined as tabloids. A quantitatively - qualitative method was being used in the analysis of the three daily newspapers (*Blic*, *Politika* and *Kurir*). The method of quantitative content analysis shows that nations of the region receive the largest space in the „Chronicle“ column in the newspapers *Blic* and *Kurir* (14.55% in *Blic*, 24.06% in *Kurir*). The newspapers *Politika* has a special section, „The World / Region“, which informs about the neighbouring nations. Qualitative content analysis reveals that the highest percentage of sensationalism is present in *Kurir* (15 headlines and texts out of 56), and *Politika* (7 headlines and texts of 55), and the lowest presence of sensationalism is recorded in *Blic* (5 headlines and texts out of 48). The lack of sensibility is most present in *Kurir* (8 headlines and texts) and *Politika* (4 headlines and texts), while in *Blic* three such texts are present.

Keywords: sensationalism, sensitivity, objectivity, truth, hate speech.

UDK 316.774: 351.751(497.6)

UDK 316.776.2(497.6)

Lejla Turčilo

Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Odsjek

Komunikologija/Žurnalistika

Belma Buljubašić

Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Odsjek

Komunikologija/Žurnalistika

SLOBODA IZRAŽAVANJA NIJE GOVOR MRŽNJE: KREIRANJE POLITIKE SPRJEČAVANJA GOVORA MRŽNJE I MEDIJI U BOSNI I HERCEGOVINI

APSTRAKT

Medijska politika u Bosni i Hercegovini od samog početka rata do danas uglavnom je bila normativna, polazeći od pretpostavke da su mediji pozitivna društvena snaga, te da njihovo osnaživanje može da doprinese razvoju demokratije. Snažna intervencija međunarodne zajednice u medijsku sferu od devedesetih godina dvadesetog stoljeća do danas slijedila je diskurs uobičajen za *fragile states*: reforma regulative, trening, dijalog, debata i *capacity building* bili su glavni načini podsticanja razvoja medijske scene u Bosni i Hercegovini. Ključne riječi u ovom procesu, na koje se stalno i iznova stavlja akcenat su sloboda medija i sprječavanje širenja govora mržnje. Postkomunistička liberalizacija medijskog prostora dovela je do „eksplozije“ broja medija, te do razmaha onoga što James Dean iz BBC-ja naziva *ethno-sectarian media empires*, a što su, zapravo, mediji podijeljeni po etnonacionalnim linijama, koji potpiruju trajne etničke podjele i koji imaju snažnu ulogu u i utjecaj na publiku (pa preko njih elite nameću svoje individualne interese kao opće i jedine korisne za određenu etničku skupinu). Istovremeno, ratna zbivanja i „nedovršeni mir“ u Bosni i Hercegovini kontinuirano uzrokuju širenje govora mržnje (i) u medijima. Stoga se u Bosni i Hercegovini, više nego igdje drugdje, čini važnim stalno i iznova propitivati gdje je granica između slobode govora i štete koju ona može nanijeti. U općem javnom diskursu često se pominje kako sloboda govora ne uključuje pravo na širenje govora mržnje, te kako je govor mržnje devijantna društvena pojava na čijoj prevenciji i sankcionisanju treba biti angažovana cjelokupna društvena zajednica. Pitanje koje se, međutim, nameće jeste: koji akteri mogu (ili moraju) biti odgovorni za sankcionisanje govora mržnje, te da li je u društvima sa nedovoljno razvijenom kulturom konflikta i nedovoljnim senzibilitetom za kritičku riječ (kakva je, nesumnjivo, Bosna i Hercegovina) liberalna ideja, koja sugerira da

pluralizam ideja i različitost mišljenja garantuje da će publika odbaciti negativne ideje i procijeniti koje su štetne, tek utopija ili realna mogućnost.

Ključne riječi: sloboda izražavanja, govor mržnje, mediji, Bosna i Hercegovina

Mediji u Bosni i Hercegovini: sloboda izražavanja često pogrešno shvaćena

Sloboda izražavanja jedan je od temeljnih stubova na kojima počiva svako demokratsko društvo. Ona podrazumijeva pravo na iznošenje informacije ili mišljenja bez straha od sprječavanja ili kažnjavanja takvog djela i, kao takva, spada u red temeljnih ljudskih prava. Član 10 Evropske povelje za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda kaže: „Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice.“ (Službeni glasnik BiH 6/99). Međutim, sloboda izražavanja nije samo individualno ljudsko pravo, pravo svakog pojedinca i pojedinke; ona je i temeljno građansko, odnosno političko pravo. „Upravo ta dvostrukost čini ga jednim od najznačajnijih prava na indeksu svih drugih ljudskih prava i sloboda. Sloboda izražavanja, naime nije samo *conditio sine qua non* intelektualnog i duhovnog razvitka svakog pojedinca kao osobe, nego je i temeljni preduvjet opstanka svih njih zajedno kao demokratske zajednice,“ ističe Vesna Alaburić (Alaburić u Coliver et al 1998: 6).

Vesna Alaburić naglašava kako je pravo na slobodu izražavanja „nadgrađeno“ pravom građana da budu informirani, odnosno „pravom javnosti da zna“. U tom kontekstu, za ostvarenje demokratskih potencijala svakog društva i države ključna je uloga medija, koji „omogućuju javnu raspravu o općem dobru, posredujući raznovrsne informacije, ideje, mišljenja, svjetonazorske i političke opcije itd., ali i u ulozi takozvanog „psa čuvara“ demokracije oblikuju i javno mnijenje i bude kritičku javnost, javno razotkrivajući različite nedemokratske i nezakonite postupke vlade, zakonodavca i pravosudnih tijela, te ukazujući na različite pojave i oblike zlouporabe političke moći i kršenja zajamčenih ljudskih prava i sloboda“ (Alaburić u Coliver et al 1998: 8).

Na tragu Johna Stuarta Milla, možemo reći da je sloboda izražavanja važna ne samo zato što svako od nas ima pravo izreći svoje mišljenje nego i zato što zajednica u kojoj živimo ima pravo čuti raznolika mišljenja. Sloboda izražavanja je, dakle, proporcionalna stupnju demokratičnosti društva i direktno uzročno-posljedično povezana sa slobodnim medijima koji ne samo da imaju pravo, nego i obavezu da građanima kontinuirano obezbjeđuju istinite, objektivne i raznovrsne informacije iz najrazličitijih izvora o temama i pitanjima koja su od javnog interesa, na nepristrasan i vjerodostojan način.

Bosna i Hercegovina je sve međunarodne konvencije o ljudskim pravima prihvatila i „ugradila“ u Aneks IV Daytonskog mirovnog sporazuma. Ustav BiH, tako, članom II garantuje pravo na slobodu izražavanja, a ustavi entiteta usaglašeni su sa Ustavom BiH u svim, pa i u ovom području. Treba, međutim, napomenuti kako nakon donošenja Ustava nije bilo političke volje da se stvori odgovarajući pravni okvir koji bi garantovao slobodu izražavanja i slobodu medija, te je stoga Visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu 1999. godine zapravo nametnuo Odluku o slobodi informisanja i ukidanju krivične kazne za klevetu i uvredu. Slobodu izražavanja garantuje i Zakon o komunikacijama BiH koji sektor emitovanja i telekomunikacija definiše kao „sektor koji garantuje zaštitu slobode izražavanja i slobode mišljenja, poštujući općeprihvaćene standarde ponašanja, nediskriminacije, pravičnosti, tačnosti i nepristrasnosti“ (Službeni glasnik BiH 75/06).

Većina analitičara iz domena pravnih nauka i komunikologije složiti će se kako Bosna i Hercegovina ima izuzetno dobru normativnu regulativu kada je medijska sfera u pitanju, ali je glavni problem, zapravo, njena implementacija. Vrlo često su zakoni tek „mrtvo slovo na papiru“, odnosno nisu (ili nisu u cjelosti) ispoštovani (najbolji je primjer, u ovom kontekstu, Zakon o javnom RTV sistemu BiH, koji je još 2005. godine predvidio uspostavu Korporacije javnih emitera, a koja ni do danas, uslijed nedostatka, prije svega, političke volje, nije uspostavljena).

Kada je riječ o slobodi izražavanja u bosanskohercegovačkoj medijskoj praksi i na javnoj sceni, nekoliko je ključnih argumenata koji daju za pravo tvrditi da se sloboda izražavanja shvata (i provodi) na najrazličitije, izrazito polarizirane načine: od shvatanja slobode izražavanja kao „savršenog izgovora“ za neetično, neprofesionalno i često apsolutno nemoralno izvještavanje o pojedincima i (najčešće manjinskim i marginaliziranim) grupama, pa sve do druge krajnosti koja gotovo pa graniči sa autocenzurom uzrokovanom pritiscima na medije i novinare.

Neprofesionalno izvještavanje pod egidom slobode izražavanja praksa je medija koji koncept slobode izražavanja ne vezuju uz koncept odgovornosti i, zapravo, samo pokušavaju svoje nepoštovanje deontoloških principa novinarstva „opravdati“ neograničenom slobodom govora. Propagiranje svojevrstne anarhične verzije slobode izražavanja ima za cilj učiniti prihvatljivim način rada medija kojima je, kako to definira novinar Ozren Kebo „uvreda postala stilska figura“, a iznošenje ličnih podataka, ugrožavanje privatnosti (najčešće političkih ili drugih oponenata), medijski linč i medijski rat postalo metod rada.

U ovom kontekstu važno je istaći da je sloboda izražavanja, kao temeljno građansko, ali i političko pravo, odnosno ostvarenje „prava javnosti da zna“ zasnovana na tri premise: javni interes + argumenti (vjerodostojnost) + dozvoljavanje publici da sama prosuđuje. Mnogi bosanskohercegovački mediji javni interes zamjenjuju partikularnim (ekonomskim i političkim) interesima svojih vlasnika i s njima povezanih elita, vjerodostojnost „zasnivaju“ na povjerljivim, a ne provjerljivim informacijama (koje se nerijetko pokazu netačnim), a neodvajanjem komentara od činjenica publici otežavaju vlastitu prosudbu o društvu u kojem živi. Nikakvo „skrivanje“ iza tobožnje slobode izražavanja u ovakvim se slučajevima ne može smatrati opravdanim.

Drugi aspekt (ili, možda bolje kazati: druga krajnost) kad je riječ o slobodi izražavanja odnosi se na svjesno pristajanje nekih medija i nekih novinara na neizvještavanje o određenim pitanjima, temama, akterima i događajima, što gotovo graniči sa autocenzurom. Nekoliko je specifičnih uzroka ovakvih pojava. Najprije,

treba priznati da su u bosanskohercegovačkoj javnosti još uvijek određene teme tabuizirane, pa se i neki mediji libe pisanja o njima kako ne bi izazvali negativnu reakciju, odnosno navukli na sebe bijes javnosti (takve teme su, recimo, teme vezane za LGBT populaciju, ali i druge manjinske i marginalizirane skupine). Nadalje, pritisci na medije i novinare brojni su i raznorodni: od direktnih prijetnji, preko političkih i ekonomskih pritisaka (prijetnji povlačenjem oglasa iz medija, što medije ostavlja bez značajnog izvora prihoda), sudskih tužbi (najčešće za uvredu, klevetu i nanošenje duševne boli, praćenih visokim odštetnim zahtjevima koji ugrožavaju nastavak daljnjeg poslovanja tužnog medija), pa sve do latentnih pritisaka poput privilegiranja „podobnih“ novinara u dobivanju informacija, praćenju događaja na egzotičnim destinacijama i sl. Svi ovi načini „kupovanja šutnje“ značajno ugrožavaju slobodu izražavanja i smanjuju kvantitet i kvalitet informacija koje su građanima u Bosni i Hercegovini na raspolaganju.

Govor mržnje u BiH – istraživanje Udruženja BH Novinari¹

Prisustvo govora mržnje u općem javnom diskursu jedan je od najdirektnijih pokazatelja nedemokratičnosti društva. Međutim, činjenica je da se neprofesionalno izvještavanje medija može graničiti sa govorom mržnje, te da se u javnom diskursu kao akteri govora mržnje pojavljuju i drugi akteri, a ne samo i isključivo novinari. Često se, ipak, govor mržnje od strane onih koji ga koriste (a nisu novinari) „opravdava“ pravom na slobodu izražavanja i/ili tumači kao ostvarenje prava na slobodu govora, dok se različiti oblici kritičkog pisanja medija o određenim akterima tumače kao govor mržnje uz zahtjev za njihovo sudsko procesuiranje.

Godine 1997. Savjet ministara Vijeća Evrope usvojio je Preporuku o govoru mržnje koja navodi da: „govor mržnje podrazumjeva sve vrste izražavanja koji šire, potiču, promoviraju ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji uključujući

¹ U cijelosti dostupno na <http://www.bhnovinari.ba> Rezultati istraživanja preneseni uz saglasnost Udruženja BH Novinari

netoleranciju izraženu kroz agresivni nacionalizam i etnocentrizam, diskriminaciju i neprijateljstvo spram manjina, migranata i ljudi sa useljeničkim porijeklom.“² U praksi Evropskog suda za ljudska prava, bez usvajanja precizne definicije, primjenjivan je ovaj pojam na vrste izraza koji šire, izazivaju, promoviraju ili opravdavaju mržnju zasnovanu na netoleranciji uključujući i vjersku netoleranciju. Definicija govora mržnje, kako je tumači pravica Vesna Alaburić uključuje „... napadački govor kojim se širi mržnja, nesnošljivost, i poziva na nasilje protiv skupine ljudi koja se može identificirati po rasi, nacionalnom ili etničkom podrijetlu, boji kože, vjeroispovijesti, spolu ili nekim drugim značajkama.“³

Govor mržnje se najopštije može definisati kao izražavanje koje sadrži poruke mržnje ili netrpeljivosti prema nekoj rasnoj, nacionalnoj, etničkoj ili vjerskoj grupi ili njenim pripadnicima. U posljednje vrijeme govor mržnje obuhvata i govor koji je usmjeren u cilju proizvodjenja mržnje i netrpeljivosti prema polu i seksualnoj opredjeljenosti, a sve češće ovaj pojam obuhvata i netrpeljivost prema različitom političkom i drugom mišljenju kao i nacionalnom i društvenom porijeklu.

Projekat monitoringa medija s posebnim fokusom na govor mržnje, kojeg je provelo Udruženje BH Novinari u saradnji sa Vijećem za štampu Bosne i Hercegovine i Regulatornom agencijom za komunikacije, pokrenut je s ciljem dublje analize prisustva govora mržnje u javnoj sferi. U kolokvijalnom i neformalnom razgovoru o medijskoj i javnoj sceni, izuzetno su česte opaske kako mediji prenose govor mržnje drugih aktera (političke, ekonomske elite i sl.), ali i sami generiraju i podržavaju taj govor mržnje. Stoga se činilo opravdanim znanstveno provjeriti takve navode, koristeći se metodološki utemeljenim instrumentarijem koji bi dao objektivnu sliku o ne/prisustvu govora mržnje u medijima⁴. Pri tome se govoru mržnje pristupilo kao široko definiranom fenomenu,

²http://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Training/Training_courses/2012_Mapping_projects_against_Hate_Speech.pdf

³Prema: Ivana Sansević, „Novo ruho govora mržnje“, <http://www.zamirzine.net/spip.php?article1549>

⁴Metodologiju i finalni izvještaj, koji je dijelom prenesen u ovom članku, kreirala dr. Lejla Turčilo

koji ne uključuje samo otvoreni poziv ili podsticanje na nasilje, nego i druge, suptilnije forme iskazivanja neprijateljstva prema drugima, drugačijima, prema državi Bosni i Hercegovini i akterima njene javne sfere. Polazna osnova za istraživanje bio je stav da su akteri javne scene koji generiraju govor mržnje i medijski i izvanmedijski, a centralno istraživačko pitanje bilo je koliko je govor mržnje uopće prisutan u medijskim „produktima“ (priče u printanim i elektronskim medijima i na web portalima u Bosni i Hercegovini), te kakav je odnos medija prema njemu (da li ga proizvode sami mediji ili ga prenose iz drugih domena, te ako je riječ o tom prijenosu kakav je stav novinara prema izvoru govora mržnje i samom govoru mržnje, odnosno kako je on tretiran u priči).

Monitoring je zasnovan na standardima Vijeća Evrope koji su sadržani u preporukama Evropske komisije zemljama članicama – R (99)15 i CB (2007)15, kao i na profesionalnim standardima propisanim Izbornim zakonom BiH, Kodeksom za elektronske medije u BiH i Kodeksom Vijeća za štampu.

Umjesto analize pojedinačnih medija i stupnja njihovog profesionalizma, istraživanje/monitoring bilo je usmjereno na uočavanje trendova na medijskoj sceni u Bosni i Hercegovini, te se u tu svrhu koristila diskurzivna analiza sadržaja medijskih članaka i priloga. Diskurzivnom se analizom pokušalo uočiti koji su narativi dominantni u medijima kad je riječ o govoru mržnje i neprofesionalnom izvještavanju, kao i koja je vrsta medijskog neprofesionalizma najprisutnija (govor mržnje, huškanje, diskriminacija, uvreda na vjerskoj, nacionalnoj, spolnoj... i drugim osnovama).

U svrhu što većeg objektiviziranja pojedinačnih medijskih „slučajeva“ oni su analizirani u širem medijskom kontekstu: u kontekstu aktera govora mržnje (ko ga koristi: novinar ili akter o kojem novinar izvještava), u kontekstu argumenata koji se u medijskom izvještaju prezentiraju i od strane aktera priče i od strane novinara, kao i u kontekstu perspektive/pozicije koju novinar zauzima prema akteru priče i njegovom govoru mržnje.

Istraživanje je provedeno na prostoru cijele Bosne i Hercegovine (Federacija BiH i Republika Srpska) u periodu između 1. 8. i 1. 12. 2012. (uključujući i period predizborne kampanje za lokalne izbore u Bosni i Hercegovini).

Empirijsko istraživanje provedeno je na uzorku od 30 medija (10 printanih, sedam elektronskih i 13 online). Analizirani korpus obuhvatao je 29.247 članaka u novinama, 15.512 online članaka i 2.052 izbornih i informativnih emisija sa više do 24.380 priloga.

Opći zaključak provedenog monitoringa je da slučajevi govora mržnje postoje, ali ohrabruje činjenica da empirijsko istraživanje pokazuje da su oni prisutni u manjoj mjeri nego što se to pominje u kolokvijalnim i empirijski neutemeljenim diskusijama. Zabilježeno je 485 medijskih sadržaja koji u sebi sadrže neke oblika govora mržnje ili neprofesionalnog izvještavanja, što u odnosu na ukupan korpus (46.811 medijskih proizvoda), čini svega 1,036%. Također, istraživanje je pokazalo da su akteri govora mržnje češće izvanmedijski, odnosno nenovinari, ali ono što je problematično je prenošenje tog govora mržnje od strane medija, bez njihovog kritičkog osvrta i ograde od takvih izjava. Tamo gdje je govor mržnje i huškanje bilo prisutno u novinarskom izričaju, riječ je uglavnom o komentarima, pa je publici koliko-toliko omogućeno razlikovanje autorskog stava od faktografskog dijela informacija. Najčešće zabilježeni su, zapravo, primjeri neprofesionalnog izvještavanja, kao i primjeri etiketiranja određenih političkih subjekata, političkih oponenta, određenih skupina (LGBT, na primjer) itd. Takvi primjeri češći su u naslovima, ali i ih ima i u samom sadržaju tekstova, najčešće u printanim medijima.

U monitoring periodu javni servis (BHT) je pokazao značajan stupanj uredničke neovisnosti i uzdržavanja od govora mržnje. Nije zabilježen niti jedan slučaj izravnog promoviranja bilo koje vrste diskriminacije dok su huškačke izjave osoba iz javnog i političkog života interpretirane uz jasnu ogradu. Uređivački pristup BHT tijekom predizborne kampanje bio je uravnotežen bez protežiranja bilo

koje političke opcije. U kontekstu profesionalnog pisanja, važno je pomenuti i portal *radiosarajevo.ba*, kao pozitivan primjer, na kojem nije zabilježen niti jedan primjer govora mržnje, niti neprofesionalnog izvještavanja tokom monitoring perioda (a monitorisano je 490 članaka objavljenih na ovom portalu).

Više od klasičnog govora mržnje (koji bi pozivao na nasilje prema određenim pojedincima ili skupinama) u medijima je bilo prisutno huškanje, diskriminacija i uvredljivo pisanje. U takvim tekstovima (ali i nakon njih), objektima takvog pisanja nije data mogućnost odgovora, odnosno iznošenja svoje strane priče i „odbrane“ od takvih napada. Jezik ovakvih tekstova u nekim je slučajevima direktno odražavao huškačku politiku medija, dok je u drugim slučajevim jezik bio u granicama korektnog, ali je kontekst koji se gradio oko priče latentno promovirao govor mržnje.

Kad je riječ o portalima, najdirektnije primjere govora mržnje tokom monitoring perioda moglo se naći u komentarima korisnika, dok su izjave koje u sebi sadrže govor mržnje, neprimjeren govor, diskriminaciju, huškanje ili negiranje državnosti BiH bile različito tretirane. Novinari su u većini slučajeva ovakve izjave izdvajali i plasirali kao opremu teksta, iz čega se može zaključiti kako portali teže senzacionalizmu nastojeći naslovima koji sadrže govor mržnje privući pažnju čitatelja. Naslovi koji konotiraju uvredljiv sadržaj, predrasude i stereotipe ponekad su stavljeni pod navodne znake, kao svojevrsna ograda medija od njih, ali to ne mijenja činjenicu da se njima osnažuju stereotipi prema određenim pojedincima i grupama. Bitno je napomenuti da su i u komentarima na tekstove na portalima u kojima je zabilježen govor mržnje, neprimjeren govor, uvrede, provokacije, pozivi na linč, diskriminacija, huškanje zabilježeni postovi u kojima je govor mržnje jasnije izražen, odnosno reakcije su obilovale fašističkim, diskriminatorskim i drugim neprihvatljivim izjavama. Ti komentari nisu otklonjeni od strane administratora/urednika portala. No, s obzirom na to da stav novinara i portala nije jasno izražen, teško da možemo okriviti urednike monitorisanih portala da krše profesionalne kodekse. Iako su se monitorisani portali i novinari pokušavali ograditi

kada se govori o izjavama koje su u sebi sadržavale prikriveni ili direktni govor mržnje, te nisu iznosili svoj stav, ipak nisu učinili ništa kako bi spriječili otvoreni govor mržnje u komentarima, koje mogu otkloniti.

Udruženje BH Novinari, sumirajući diskurzivnu kvalitativnu analizu primjera govora mržnje u bosanskohercegovačkim medijima u periodu monitoringa, izvelo je dva temeljna zaključka:

- govor mržnje u formi direktnog poziva na nasilje je manje prisutan u medijima, ali su prisutni drugi, uvjetno rečeno, blaži oblici: diskriminacija, huškanje i uvreda;
- govor mržnje više je prisutan u općoj javnoj komunikaciji, a mediji su tek refleksija tog govora – ono što, međutim, zabrinjava, jeste da se govor mržnje javnih osoba često prenosi bez direktne ograde od strane medija ili čak uz njegovo naglašavanje u naslovima tekstova u svrhu senzacionalizma i podizanja čitanosti/posjećenosti.

Iako u fokusu istraživanja nisu direktno bili komentari posjetitelja portala, zabrinjavajući je uočeni trend porasta govora mržnje upravo u komentarima, te stoga za naredna istraživanja ostaje izazov tretiranja članka + komentara kao jedinstvene jedinice analize, a za buduće debate pitanje odgovornosti portala kako za članke koji se objavljuju, tako i za komentare.

Medijska politika u BiH i sprječavanje govora mržnje: zaključci i preporuke

Akteri govora mržnje u javnom prostoru, kako je pokazala i analiza BH Novinara, mogu biti novinari i novinari (političari, ekonomske elite, komentatori društvenih zbivanja, članovi akademske zajednice i sl.). Govor mržnje često se miješa sa ideološkim i političkim stavom ili mišljenjem. Zato se često ideološki ili politički stav proglašava govorom mržnje i kada on to nije. Istraživanja koja se bave primjerima govora mržnje polaze upravo od činjenice da govor mržnje treba spriječiti, ali vodeći računa da se ne ugrozi sloboda govora, te od činjenice da je ideološki i politički različit stav u demokratskom društvu jedan od osnovnih

postulata demokratije pod uslovom da taj stav ne podrazumeva diskriminaciju i pozivanje na nasilje zbog određenih svojstava ličnosti ili pripadnosti grupi. „Rasprave u kojima su zastupljeni različiti ideološki stavovi su sasvim legitimne u demokratskom društvu ali samo pod uslovom da se njima ne podstiče mržnja, netolerancija, agresivni nacionalizam ili etnocentrizam, ne glorifikuju zločini ili superiornost rase ili nacije, ili negiraju ratni zločini, genocid ili uspomena na lica koja su izgubila živote u takvim događajima. Razlog za to je što ideologije zasnovane na pozivanju na mržnju, nasilje ili diskriminaciju kao i prijetnje; ideologije o superiornosti, odnosno inferiornosti na osnovu rase, jezika, boje kože, religije, nacionalnosti ili etničkog porijekla; ideologije zasnovane na javnom negiranju, omalovažavanju, opravdavanju genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina ili ideologije čiji je cilj javno distribuiranje svih vrsta rasističkog materijala i stvaranje rasističkih grupa ne predstavljaju postulate demokratskog društva. (...)Slično se može zaključiti i za politički stav. Ma koliko političke kampanje, stavovi ili mišljenja mogu biti prljavi i zasnovani na uvrjedljivim riječima, one najčešće, u demokratskom društvu spadaju u krug legitimnih rasprava osim u slučaju kada se njima ugrožavaju osnovni postulati demokratskog društva, kao što su zabrana diskriminacije, rasizma ili ksenofobije; glorifikovanja genocida ili zločina; superiornosti ili inferiornosti usljed pripadnosti određenoj rasi, religiji, nacionalnosti ili etničkoj pripadnosti i dr. Kada je riječ o kritičkom stavu prema vlasti, kao i političkim partijama i javnim ličnostima, i on je dozvoljen ukoliko u njemu nema prepoznatljivog motiva za govor mržnje.“⁵

Jasno je, dakle, da prilikom determiniranja govora mržnje u javnom diskursu, prilikom kvalificiranja određenih medijskih sadržaja i izvanmedijskih poruka kao govora mržnje, te prilikom kreiranja medijske politike sprječavanja govora mržnje, treba biti oprezan, kako se ne bi dogodilo neopravdano ograničavanje slobode govora pod izgovorom sprječavanja govora mržnje, ali i

⁵Prema:<http://www.yucom.org.rs/rest.php?tip=vestgalerija&idSek=24&idSubSek=70&id=1&status=drugi>

kako ne bi dolazilo do zloupotrebe medija (kao temeljne platforme za demokratsku raspravu) u svrhu latentnog ili direktnog promicanja govora mržnje.

Medijska politika u Bosni i Hercegovini od samog početka rata do danas uglavnom je bila normativna, polazeći od pretpostavke da su mediji pozitivna društvena snaga, te da njihovo osnaživanje može da doprinese razvoju demokratije. Snažna intervencija međunarodne zajednice u medijsku sferu od devedesetih godina dvadesetog stoljeća do danas slijedila je diskurs uobičajen za *fragile states*: reforma regulative, trening, dijalog, debata i *capacity building* bili su glavni načini podsticanja razvoja medijske scene u Bosni i Hercegovini. Ključne riječi u ovom procesu, na koje se stalno i iznova stavlja akcenat su sloboda medija i sprječavanje širenja govora mržnje. Ono što je, međutim, specifično za Bosnu i Hercegovinu je činjenica da su iz debate o medijima i iz kreiranja medijskih politika mediji često isključeni, odnosno izbjegava ih se konsultovati. Politike se kreiraju ili *copy-paste* metodom (primjena iskustava drugih zemalja) ili „*ad hoc* projektnom metodom“ (projekti pod pokroviteljstvom međunarodne zajednice koji rezultiraju nekim *policy* prijedlozima).

Stoga se u Bosni i Hercegovini, više nego igdje drugdje, čini važnim stalno i iznova propitivati gdje je granica između slobode govora i štete koju ona može nanijeti. Vrlo je važno stalno podsjećati na to da sloboda govora ne uključuje pravo na širenje govora mržnje, te kako je govor mržnje devijantna društvena pojava na čijoj prevenciji i sankcionisanju treba biti angažovana cjelokupna društvena zajednica. Pitanje, koje se, međutim, nameće jeste: koji akteri mogu (ili moraju) biti odgovorni za sankcionisanje govora mržnje, te da li je u društvima sa nedovoljno razvijenom kulturom konflikta i nedovoljnim senzibilitetom za kritičku riječ (kakva je, nesumnjivo, Bosna i Hercegovina) liberalna ideja, koja sugerira da pluralizam ideja i različitost mišljenja garantuje da će publika odbaciti negativne ideje i procijeniti koje su štetne, tek utopija ili realna mogućnost.

Istraživanje Udruženja BH novinari, Vijeća za štampu i Regulatorne agencije za komunikacije, rađeno u okviru projekta „Promocija pluralizma i tolerancije u medijima u BiH” a pod pokroviteljstvom Vijeća Evrope jedan je od pokušaja da se budući razvoj medijske politike na sprječavanju govora mržnje zasnuje na naučno utemeljenim istraživanjima.

Prezentacija rezultata istraživanja u „klasičnim” medijima (štampa, radio i televizija) u Bosni i Hercegovini ukazala je, međutim, na jednu značajnu činjenicu: mediji i ovom fenomenu (kao, uostalom, i mnogim drugim) pristupaju selektivno i tendenciozno. Dok su neki mediji izvjestili kako se u BiH „govor mržnje smanjuje” (ukazujući na procenat od „samo 1% slučajeva govora mržnje u medijima”), drugi su potencirali „brutalnost primjera govora mržnje u komentarima”, kao argument u prilog tezi da se govor mržnje povećava i se više širi. Selektivnost se, nadalje, ogledala u činjenici da su brojni mediji prezentirali isključivo primjere i podatke koji bacaju negativno svjetlo na konkurenciju, predstavljajući druge, konkurentske medije kao one koji pronose govor mržnje. Ovakav selektivan pristup svakako ne doprinosi podsticanju tolerancije u medijima i u apsolutnoj je suprotnosti sa ciljem samog istraživanja kojeg su proveli BH Novinari, a koje nije imalo nikakvih pretenzija za pravljenjem liste „dobrih” i „loših” medija, već je sebi za cilj postavilo ukazivanje na trendove u medijskoj i komunikacijskoj praksi u Bosni i Hercegovini, kako bi se buduće medijske politike kreirale strateški i na utemeljenim istraživačkim rezultatima, te kako bi se što veći broj građana kompetencijski osnažio za dekonstrukciju govora mržnje u javnom diskursu.

Ovo istraživanje, zapravo, možemo smatrati dobrom polaznom osnovom za dalja istraživanja i razvoj medijske politike za dekonstrukciju i suzbijanje govora mržnje u medijima. Ona, prije svega, trebaju biti usmjerena na pitanje uredničke odgovornosti i odgovornosti medija (kao društvenih institucija sa jasno definiranim ulogama i funkcijama, ali i odgovornosti njihovih vlasnika). Ma koliko to apsurdno zvučalo, novinari u Bosni i Hercegovini još uvijek su mnogo bolji, etičniji, odgovorniji, od medija u kojima rade. Sprega politike, medija i biznisa čini njihove

uvjete rada izuzetno teškim, a izostanak podrške građana njihovim (rjetkim) istraživačkim naporima još više demotivira u radu. Stoga je medijsku politiku u budućnosti potrebno kreirati tako da joj polazna osnova bude (ili ostane) sloboda govora, ali i nulta tolerancija na govor mržnje, kontinuirana debata sa urednicima i vlasnicima medija, podsticanje na argumentima zasnovanog kritičkog pisanja i ozbiljnog istraživačkog novinarstva u medijima, razvijanje medijske pismenosti kod publike, te rad s mladim novinarima i studentima novinarstva na promoviranju ideja slobode, tolerancije i profesionalizma u medijima.

Ako bismo pokušali sumirati neke preporuke kad je riječ o kreiranju medijske/ih politike/a u vezi sa sprječavanjem govora mržnje i promoviranjem slobode informisanja i tolerancije u medijima, rekli bismo da je neophodno ostvariti sljedeće:

- medijske politike (odnosno njihovi kreatori) moraju biti više inkluzivni (u pogledu konsultiranja novinara, novinarskih udruženja i profesionalnih asocijacija);
- politike sprječavanja govora mržnje moraju biti kreirane tako da ni na koji način ne ugrožavaju i/ili kompromitiraju ideju slobode govora;
- izvanmedijski akteri (drugi agensi javne komunikacije u svakom društvu: država, političke partije i institucije, akteri civilnog društva itd.) imaju dvojaku obavezu kad je riječ o odnosu prema medijima i radu sa njima:
 - obezbijediti medijima odgovarajući društveni okvir za neometan profesionalan rad;
 - pokazati spremnost na saradnju s medijima i razumijevanje za njihov kritički stav ukoliko je on argumentiran i profesionalan;
- od izuzetne je važnosti da se govor mržnje ne miješa sa ideološkim i političkim stavom ili mišljenjem drugih aktera javne komunikacije, kao i sa kritičkim pisanjem medija zasnovanim na argumentima.

Ono što je ključno za stvarnu promjenu stanja u bosanskohercegovačkom društvu, a naročito za promjenu zabrinjavajuće atmosfere netolerancije, ksenofobije i drugih manifestacija predrasuda i diskriminacije, svakako je promjena svijesti u društvu, za šta su odgovorni svi akteri na društvenoj sceni, a naročito mediji i organizacije civilnog društva. To, svakako, nije lak zadatak, niti postoje brza i jednostavna rješenja, ali je obaveza cijele novinarske (i društvene) zajednice raditi na njemu, ne samo zarad kreiranja bolje i profesionalnije medijske scene, nego i zarad kreiranja boljeg i pravednijeg društva u BiH.

LITERATURA

Alaburić, Vesna (1998) „Sloboda izražavanja u Republici Hrvatskoj“ u: *Priručnik o slobodi javne riječi* ur. Coliver, Sandra, Darbshire, Helen i Bošnjak, Mario(Article 19, London i Press DataZagreb)

http://www.vzs.ba/images/stories/ba_word_slike_pdf/indikatori/IZVJESTA_J_U_SJENI.pdf

<http://www.bhnovinari.ba/images/stories/pdf/coe/monitoringbosanski.pdf>

<http://www.zamirzine.net/spip.php?article1549>

http://www.coe.ba/web2/en/dokumenti/cat_view/36-coe-general-documents--coe-opti-dokumenti/116-publications--publikacije.html

http://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Training/Training_courses/2012_Mapping_projects_against_Hate_Speech.pdf

<http://www.yucom.org.rs/rest.php?tip=vestgalerija&idSek=24&idSubSek=70&id=1&status=drugi>

Lejla Turčilo

Belma Buljubašić

FREEDOM OF EXPRESSION DOES NOT INCLUDE HATE SPEECH:
PREVENTION OF HATE SPEECH AND MEDIA IN BOSNIA-HERZEGOVINA

SUMMARY

Media policy in B&H from the very beginning of the war until now has mainly been normative, with a starting point that media are positive social force and that their enhancing could contribute to development of democracy. Strong intervention of the international community into the media sphere since 1990ies till now has followed discourse usual for fragile state: reform of regulations, training, dialogue, debate and capacity building were the main ways to enhance and develop media scene in Bosnia-Herzegovina. Key words in this process are: freedom of media and prevention of hate speech. Post-communist liberalization of media space has led to the „explosion” of media (in numbers) and to development of „ethno-sectarian media empires” (as James Dean from BBC calls them), which are media divided along ethno-national lines, which support long lasting ethnic divisions and which have strong influence on the public (elites use them to impose their individual interests as the general ones). At the same time, the war times and „so-called peace” in Bosnia-Herzegovina continue to cause hate speech in media. So, it is very important to discuss the issue: where is a border line between free speech and hate speech? In the public sphere one can often hear that freedom of expression does not include right to spread hate speech and that hate speech should be prevented and sanctioned by entire society. The question is, however: which actors can (or must) be responsible for eliminating hate speech from public sphere? Also, in the society with very low culture of conflict, such as B&H, is the liberal idea that pluralism of ideas and diversity of opinions could guarantee that the audience will reject negative ideas, just an utopia or reality? This paper tries to examine such issues, to present some cases of hate speech in media sphere in Bosnia-Herzegovina and to give some suggestions for media policy for prevention of hate speech in B&H.

Keywords: freedom of speech, hate speech, media, Bosnia and Herzegovina.

UDK 81'42:316.774(497.11)

UDK 070:316.647.82(=214.58)(497.11)

Andrej Kubiček,

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, odeljenje za sociologiju, student doktorskih studija

DISKURSI O ROMIMA U DNEVNOJ ŠTAMPI

APSTRAKT

U članku su kritički analizirani načini na koje se piše o Romima u dnevnim listovima u Srbiji. Najveća pažnja je posvećena banalnom, normalizovanom anticiganizmu, zbog toga što je to i najučestaliji vid pisanja o ovoj etničkoj zajednici. Analiza je podeljena u dva dela, u prvom su prikazani primeri negativnog govora o Romima u kojima se mahom predstavljaju kao pretnja, a u drugom tekstovi sa pozitivnim ili neutralnim tonom, koji takođe sadrže prikriveni rasistički diskurs.

Ključne reči: Romi, mediji, rasizam, anticiganizam, analiza diskursa.

Diskurs anticiganizma

Anticiganizam je relativno nov pojam za staru pojavu. Njegovo pominjanje često prati negodovanje – zar ne bi bilo politički korektnije reći „antiromizam”? Moguće. Ali cilj ovog rada nije da se bavi političkom korektnošću. Naprotiv – njegov predmet je politička nekorektnost. Politika je u ovom slučaju shvaćena u širem smislu. Ne mora neko da bude predsednik države ili partije, skupštine stanara ili šahovskog kluba da bi se bavio njome boreći se za moć. Gotovo svaki čovek je političar koji se takmiči za taj resurs. Kada se tako postave stvari, jasno je zbog čega su različite vrste rasizma primamljiva tema za istraživanje. Rasizam, kao ideologija koja legitimise društveno-saznajna načela i strategije uključivanja i isključivanja na osnovu tobožnjih bioloških („rasnih”) razlika (Van Dijk 2006: 214), omogućuje svakom pojedincu da iskazuje svoju društvenu moć. Za to mu nije potrebno ništa osim onoga sa čime se rodio – fizičkog izgleda. Rasizam omogućuje i sasvim nemoćnom čoveku, koji ne raspolaže čak ni telesnom snagom, da uživa u

osećaju nadmoći, da bar u svetu fizičkih razlika doživi šta znači biti plemić, bogataš ili stranački čelnik.

Jasno je da anticiganizam predstavlja posebnu vrstu rasizma koja za cilj ima delimično ili potpuno isključivanje Roma iz takmičenja za resurse u jednom društvu, bilo da je reč o materijalnim dobrima, društvenom ugledu ili moći. Za njim se poseže kada god treba opravdati to što neki romski đak sedi u poslednjoj školskoj klupi, ili kada njegovi roditelji rade slabo plaćen posao, žive u lošim stambenim uslovima itd. Rasizam i jeste utemeljen u klasnim i staleškim (proto)ideologijama koje su težile da odbrane *status quo* na unutrašnjem planu. Zbog toga je on različit, ali i komplementaran nacionalizmu. Dok potonji ističe da su svi pripadnici jedne nacije ravnopravni, prvi je tu da opravda zbog čega neki ljudi, ipak, nisu poput ostalih građana nacionalne države i zbog čega, otvoreno ili prikriveno, ne uživaju ista prava. Kako je to objasnio Benedikt Anderson, nacionalizam opravdava ratove, a rasizam domaću represiju i dominaciju (Anderson 1998: 142).

Svaku ideologiju čini čitav spektar pogleda na svet koji variraju u tome koliko su složeni, sofisticirani i koherentni (Milić, 1986: 496). Postoje krajnji rasisti koji svoju ideološku poziciju mogu elaborirati citiranjem nekog rasističkog teoretičara, ili koji su do sličnih uverenja došli sami, bez čitanja odgovarajuće literature. Zbog društvene neprihvaćenosti rasizma, takvi su malobrojni. Postoji, međutim, i drugačija vrsta rasista – onih koji se ne identifikuju sa ovom ideologijom, ili čak poriču da je „ispovedaju”. Osećaj prezira je u tom slučaju više sentiment i jednostavan stav nego teorijski, kvazinaučni, sistem. Kao što je britanski teoretičar Majkl Biling razlikovao banalan nacionalizam od onog „zapaljivog” (Billig 1995), tako će i ovde biti razlikovan krajnji i banalni rasizam.

Pošto se ideologija najčešće artikuliše rečima, analiza diskursa je vrlo korisna alatka za njeno početno upoznavanje. Zbog toga će predložena podela rasizma biti operacionalizovana njegovim verbalnim manifestacijama. Analitičari diskursa, a naročito oni iz pravca kritičke analize diskursa, razlikuju tri nivoa analize odnosa društvene moći i govora. Prvo, postoji moć unutar diskursa, odnosno

nečija sposobnost da nametne drugima svoju viziju snažnim izjavama, rečitošću, veštinom ubeđivanja ili autoritetom koji ima u nekoj oblasti. Moć nad diskursom predstavlja nečiji pristup sredstvima komunikacije, jer nije isto da li se ideje šire u neposrednom razgovoru dvoje ljudi ili obraćanjem ogromnoj publici masovnih medija. Konačno, i sam diskurs ima moć (moć diskursa), u onoj meri u kojoj on utiče na svest ljudi (Holzscheiter 2005. citirano u: Wodak 2009: 35).

Krajnji rasizam u savremenom svetu nema veliku moć, jer ga prihvata mali broj ljudi. Njegovi zastupnici nemaju prostor u velikim medijima, i ostaju ograničeni na opskurne internet stranice. Ovaj tip, međutim, ima ogromnu moć unutar govora, jer se služi moćnim retorskim sredstvima¹.

Banalni rasizam – anticiganizam jeste daleko zastupljeniji u medijima. Pretpostavka koja se ovde ne može dokazivati je i da on ima mnogo veći uticaj na viđenje društva, te da se i zbog toga reprodukuje i „sam od sebe” – u svakodnevnim razgovorima ljudi koji ostaju nezabeleženi, ali koji zbog uobičajenosti i koherentnosti predstavljaju bitan proces. Govor i ideologije koje se njime izražavaju i jesu najmoćniji onda kada koriste argumentaciju koja nije društveno neprihvaćena, koja je neprimetna i neproblematična i za koju se misli da je legitimna. U takvom slučaju određeni diskurs je hegemon. On u velikoj meri utiče na shvatanja i delanje ljudi, a da oni toga nisu ni svesni, već njegove sadržaje razumeju kao „prirodne” i „normalne” – „Ideologija je najučinkovitija onda kada je njeno delovanje najmanje vidljivo” (Fairclough 1989: 85).

Metod, cilj i korpus – kako proučavati uobičajeni diskurs?

Postoji bogata literatura koja diskurs analizira i kao društveni, a ne samo jezički fenomen. Ovde će biti primenjen pristup kritičke analize diskursa, jer je

¹ Skoriji primer ovakvog govora je tekst Vesne Veizović *Ciganistan*, objavljen 28. novembra 2013. godine na internet portalu *Vaseljenska.com*: „Jedine žrtve u Zemun polju su Srbi. Osuđeni od strane vlastodržaca na najgori mogući komšiluk, blokove ciganmale. Nakon obijanja stanova, podruma, paljenja stvari na terasi, nehigijenskog života koji celo naselje ugrožava prenošenjem zaraze, nasilničkim ponašanjem, obijanjem prodavnica, strpljenje stanovnika prema Ciganima je došlo do kraja” [http://www.vaseljenska.com/misljenja/ciganistan/, posećeno 28. 11. 2013].

ugao gledanja ovog pravca naročito koristan za podrobno upoznavanje sa vezama različitih vrsta govora i moći u društvu, naročito kada je taj odnos prikriven, što je slučaj u banalnom rasizmu prema Romima.

Sociologa koji želi da razume diskurs pre svega zanimaju načini na koje se izražavaju i formulišu apstraktna ubeđenja, zatim izražena unutargrupna i međugrupna dinamika, vizije poželjnog društva, odnosi moći onih koji pokušavaju da nametnu svoju viziju i kako se određuje javni neprijatelj. Postoji, međutim, i još jedna jedinica analize koja se ne može neposredno opaziti, ali koja u velikoj meri određuje nečiji govor. Jer, komunikaciju ne čine samo reči, već i planovi i postupci kojima učesnici žele da uvere druge u ispravnost, poželjnost ili opravdanost sadržaja koje iznose, a koji mogu biti društveno neprihvatljivi, iracionalni (Van Dijk 1984: 115), ili vođeni drugačijom vrstom racionalnosti od slušaočeve. One mogu biti primenjene svesno u slučaju veštog retora ili demagoga, ali je govor često određen činionicima kojih govornik nije u celosti svestan. Tipičan primer je gotovo instiktivno odricanje društveno neprihvatljivog – u ovom slučaju rasističkog – stava, čak i kada se on u isto vreme izražava. Diskurzivne strategije su najčešće elaboracija ili prikrivanje sledećih načina govora:

1. pozitivan govor o „nama”²;
2. izbegavanje negativnog govora o „nama”;
3. negativan govor o „njima” i

² Osnov za određenje grupe ovde uopšte nije bitan, jer se ista logika primenjuje ako se govori o osobama drugačijeg pola, materijalnog statusa, etničke pripadnosti, ili adrese stanovanja, kada se ogovaraju susedi.

4. izbegavanje pozitivnog govora o „njima”. Izuzetak ovde predstavlja hvaljenje drugih u pasivu, čime se strategija suštini svodi na pozitivan govor o sopstvenoj grupi (Van Dijk 2006).

Cilj istraživanja je, dakle, uočiti i kvalitativno opisati anticiganistički diskurs unutar hegemonih i neproblematizovanih pisanih sadržaja u dnevnoj štampi Srbije. Vremenski okvir načelno obuhvata tekstove od 2000. godine, mada to nije preterano bitno, jer se ideologije i njima oblikovani diskursi u ovom radu shvataju kao procesi srednjeg, a često i dugog trajanja. Pojavni oblici anticiganizma mogu se menjati zbog zakonskih propisa ili pritisaka javnosti, ali je njegova dubinska struktura manje podložna promenama. U istraživani korpus ušli su najtiražniji i najdostupniji dnevni listovi, u skladu sa ciljem istraživanja: *Politika*, *Večernje novosti*, *Blic*, *Kurir* i *Press*. Od većeg broja prikupljenih tekstova iz ovih novina, odabrani su oni koji pružaju najbogatiji materijal za kvalitativnu analizu.

Politički korektan rasizam

Pre nego što se započne analiza konkretnih primera banalnog rasizma, svakako treba pomenuti da u skorijoj prošlosti nisu izostajali ni primeri krajnjeg rasističkog diskursa o Romima u dnevnoj štampi. Tako je 2004. godine u *Kuriru* (vikend izdanje od 27. i 28. decembra) objavljen ovaj vic:

„Ide čovek ulicom i vidi lika kako nosi Cigu na ramenu.

- Alo, bre, šta uradi to?!

- Pa, ti ne znaš?! Dozvoljen je lov na Cigane. Odeš u lovačko društvo, uzmeš pušku i...

Ode ovaj, uzme pušku, vidi dva Cigana kod kontejnera, pripuca i ubije ih. Prilazi mu pandur, vadi lisice i hapsi ga.

- Pa kako, bre, zar nije dozvoljen lov na Cigane?!

- Jeste, ali ne na hranilištu!"

Prva stvar koja danas, deset godina kasnije, zvuči neuobičajeno je upotreba izraza „Cigani” i od milja „Ciga”³. Pošto se koristi veliko slovo, nema sumnje da je reč o etnonimu, a ne, recimo, supkulturi ili grupi koju spaja svojevolsjno odabrani način života. Krajnje rasistički diskurs u ovom vicu Rome tretira kao pasivne objekte, jer se oni „nose na ramenu” i „ubijaju”. Druga osobina koja im se pripisuje je animalnost, odnosno odricanje ljudskosti, jer se dozvola za lov na ljude nikako ne može dobiti. Konačno, krajnje siromaštvo velikog dela romske populacije i prinuđenost najugroženijih da sakupljaju hranu koji su drugi bacili se predstavlja kao temeljna odlika celog naroda. „Zakonodavac” u vicu čak uzima u obzir ovaj stereotip i na ironičan način ga uvrštava kao izuzetak od zakona, što bi ovu šalu trebalo da učini duhovitom. Sa druge strane, slučajan prolaznik iz opće populacije je prikazan kao neko ko samo čeka zakonsku dozvolu da poćini ubistvo, koje nestrpljivo i izvršava čim mu se ukaže prilika. U ovako ogoljenom rasističkom diskursu, on – anonimni prolaznik – je simbol svakog od „nas”, „obićnih ljudi”, on je neko sa kim se treba uz smeh poistovetiti, naroćito jer je on ųrtva apsurdna pravnog sistema.

U istom mesecu decembru, samo 2012. godine, u dnevnom listu *Blic* mogao se proćitati jedan drugaćiji rasistićki vic:

„3 U 1

- *Kako isprićati tri vica o Romima u jednom cugu?*

Lako:

- *Rom jedinac se okupao ćim je došao sa posla” (Blic, izdanje od 14. 12. 2012).*

Osam godina izgleda jeste dovoljno da prestane da se koristi reć „Ciganin” u javnom glasilu. Sada se u vicu pominju Romi, ali kao društveno deplasirana grupa. Rom navodno ne moće biti jedinac, jer nema romske porodice bez mnogo dece, on ne dolazi sa posla, pošto ga ni nema, konaćno, ne kupa se, jer ne vodi raćuna o lićnoj higijeni, samim tim ima i nizak društveni ugled. Bilo bi neumesno

³ Ćime se izraćava moć, obićno se deci obraća od milja.

dati ocenu o profesionalnom napretku pisanja o Romima, jer su izostali dehumanizujući izrazi iz *Kurirovog* vica. U *Blic vic*-u se o Romima govori kao o ljudima, ali kao o jednoj posebnoj vrsti koja znatno odstupa od pravila „normalnog” života, koji podrazumeva porodicu sa manjim brojem dece, zaposlenje i brigu o higijeni. Ovakvo viđenje Roma nije izneto direktno, već posredno, kroz ironiju, koja ovde jeste diskurzivna strategija. Zbog toga je bitno uočiti kako se način izražavanja i dalje prisutnog anticiganizma promenio.

Diskurzivna strategija pretnje

Uočena i često ponavljana strategija kojom se opravdava negativan govor o Romima je pozivanje na opštu bezbednost, odnosno ukazivanje na Rome kao grupu koja je ugrožava. Na taj način se u prvi plan stavlja briga za opšte dobro „svih nas (koji nismo Romi)”. Primer anticiganizma u *Kuriru* kojim je započeta 2014. godina ujedno je i jedan od snažnijih primera rasističkog diskursa:

*„HAOS NA ULICAMA
UPOZORENJE ZA VOZAČE U BG:
Romska deca se bacaju ispred vozila kako bi iznudila novac!
Romska deca odnedavno su počela da simuliraju povrede, bacajući se ispred vozila,
da bi potom iznudili novac od preplašenih vozača” (Kurir, 5. 1. 2014).*

Rasistički sadržaj se, dakle, iznosi uz pozivanje na opštu opasnost svih koji se voze automobilima. Uz plašenja čitalaca, primetno je i preuveličavanje karakteristično za ovaj list („haos na ulicama”). Naravno, nije nemoguće da se ovakve zloupotrebe zaista i dešavaju, ali ono što ovu vest čini rasističkom je floskula „romska deca” koja se ponavlja⁴. Čitalac *Kurira* stiče utisak da su sva romska deca odnedavno počela da ucenjuju vozače i na taj način im uzimaju novac. Upotrebljen glagolski oblik se uklapa u preteću sliku, jer se o prošlim događajima ne piše u prošlom vremenu, već kao o nečemu što je počelo da se događa – i oprez! – još nije gotovo. Glagol „bacati” je takođe stilsko sredstvo, jer se bacaju bezvredne

⁴ Na stranu što je neprimereno samovoljno određivati nečiju etničku pripadnost, a posebno dečiju.

stvari, a za decu se obično kaže da iskaču ili istrčavaju. Povezivanje svih Roma sa ovakvom praksom, naravno, nije slučajno, jer se očekuje da će se zabrinutost čitalaca za sopstveni automobil i novac pojačati stereotipima o pripadnicima ovog naroda kao nemarnim roditeljima, koji su spremni da rizikuju zdravlje svoje dece da bi zaradili novac. Takođe, i o Romima kao spretnim i domišljatim prevarantima. Kasnije se u tekstu pominje i da „se tu nađu i stariji Romi koji „asistiraju“ navodno povređenom dečaku, iznuđujući novac od vozača koji je u panici da je povredio dete”. Ironija je ponovo tipična strategija za izražavanje banalnog rasizma, jer se stariji Romi „nađu (kao slučajno)” i „asistiraju” u prevari. Glagol „asistirati” svakako ima ciničan prizvuk, ali izbegavanje da se kaže šta stariji Romi zaista rade u takvim situacijama ostavlja prostor čitaocu da sam domisli o čemu je reč. U tekstu se poziva na Sindikat policije kao izvor, a ilustruje ga stereotipna fotografija romskog naselja.

Diskurs u *Večernjim novostima* tobožnju pretnju koju predstavljaju Romi uzdiže na nivo viši od svakodnevnih sukoba i neprijatnosti. Zabrinutost za budućnost države i nacije su važna pitanja u konzervatizmu koju ovaj list ispoljava. „EU preti Francuskoj sankcijama zbog Roma”, naslov je vesti od 25. 9. 2013. Dakle, čak i moćna Francuska trpi zbog Roma, koje brani Evropska unija. Osim toga, vrlo je bitno uočiti da se izbegava da se tačno izvesti i kaže da je pretnja sankcijama uslovljena zbog, recimo, „proterivanja Roma”, već samo „zbog Roma”.

Posebno je jednostavan, ali i zanimljiv naslov „Romi i Albanci će nas nadživeti” od 4. 12. 2012. u istim novinama. Iz ove rečenice jasno se vidi da je autoru teksta samorazumljivo da „mi” nikako nismo pripadnici jedne od ove dve grupe. Potpuno se odriče mogućnost da možda neki Rom ili Albanac slučajno čita novine, nego je to privilegija samo „nas”. Takođe, autor i čitaoci se poistovećuju u zamenici „mi”, kao članovi jedne trajne grupe, i to grupe čijim se nestankom preti. Besmisao ove rečenice nije potrebno dugo tražiti – svakoga od „nas” (čitalaca) će svakako nadživeti neki Rom ili Albanac koji se ili kasnije rodio, ili vodio zdraviji život, imao više sreće ili bolje genetske predispozicije. U svakom slučaju ovde se

pretnja kombinuje sa diskurzivnom strategijom posredne izjave, jer naslov ne glasi „Romi i Albanci će nadživeti Srbe (i u međuvremenu postati većina u Republici Srbiji)”, što bi bez sumnje bilo neprihvatljivo u uglednim dnevnim novinama.

I u *Politici* se susreće normalizovan anticiganizam, iako ređe nego u drugim listovima. Primer za to je vest iz septembra 2007: „Mladić romske nacionalnosti, čiji je identitet poznat policiji, silovao je juče oko 12.30 časova prodavačicu [inicijali i godine starosti]”. I ovde treba obratiti pažnju na floskulu „mladić romske nacionalnosti” koja teži da zvuči korektno. Nije napisano „Rom silovao”, što bi bio primer ogoljenijeg rasističkog izveštavanja, nego se akcenat stavlja na „mladić”, a nacionalna pripadnost se pominje „tek ako nekoga zanima”. Kasnije se ispostavilo da se uopšte i ne radi o mladiću već o čoveku od 30 godina, što znači da, ako nije bio mladić, onda uopšte nije ni morao biti Rom? Jer, ako je deo vesti koji se može egzaktno proveriti netačan, mogućnost da se pogreši u izveštavanju o nečijem identitetu je daleko veća. Logika je, naravno, posve daleko onoj kojom bi bio vođen nepristrasan izveštač. Cilj navođenja nečije nacionalnosti (a ona se pominje samo u slučaju Roma) nije da se čitalac detaljnije obavesti o događaju, već da se osudi čitava grupa. Ovu tezu potvrđuje i to da se u slučaju žrtve navode inicijali i zanimanje, dok je u slučaju napadača pomenuta samo nacionalna pripadnost i grub (i netačan) opis starosti. Ovim analiza diskursa nikako ne brani napadača, niti staje na njegovu stranu, već primećuje da je on, kao bezimeni Rom, postao snažan simbol celokupne grupe⁵. Čitaoci se uveravaju u to da nije bitno kako neki Rom zove i preziva, čime se bavi, već da bi trebalo da se klone Roma, a naročito mladih i da izbegavaju da budu nasamo sa njima.

Ipak, dnevni list *Press*, koji je u međuvremenu prestao da izlazi u štampanom izdanju, a za koji se ispostavilo da je bio pod velikim uticajem krupnog kapitala, prednjačio je u upotrebi diskurzivne strategije pretnje. Primera je mnogo⁶,

⁵ Slično kao u floskuli „*some Puerto Rican guy*” („neki portorikanski momak”) koja se može čuti u SAD-u.

⁶ Ovde su dati primeri čija bi analiza oduzela previše prostora, a ne bi donela neke nove uvide: „Gnevi Romi” 26. 11. 2008; „Protest protiv zločina koje čine Romi” 13. 2. 2009;

pa će se analiza usredsrediti samo na one koji su posebno zanimljivi. Na primer, 17. 7. 2007. mogao je da se pročita naslov „Na pomolu velika seoba Roma!“. Tekst je izveštavao o preseljenju ljudi koji su živeli ispod Gazele, ali je taj događaj dočaran aludiranjem na davne „velike seobe naroda“, recimo one Huna, Gota, Vandala i ostalih „varvara“ za koje se veruje da su tom neprilikom počinili stravične zločine kao što su pljačke i razaranja. „Ruglo oko Belvila“ je tema članka od 23. 2. 2009. Negativan opis nehigijenskog naselja je jasan, kao i kontrast sa novoizgrađenim *Belvilom*, koji (je) ima(o) istog vlasnika kao i *Press*. Što se tiče teme ovog rada, pomenuti članak je neobično bogat:

„Do početka Univerzijade ostalo je još nešto više od četiri meseca, a nadležni nemaju čak ni ideju kako da reše problem nehigijenskog naselja koje se bukvalno naslanja na sportsko selo Belvil u Novom Beogradu. Romi koji žive u tom samoniklom naselju kažu da nemaju nameru da se sele jer nemaju gde i čekaju da im, po ugledu na sugrađane ispod Gazele, 'neko reši problem i dodeli smeštaj'!“

Kao neprijatelj vlasnika *Belvila* i *Press*-a, ali i svih čitalaca, osim Roma javljaju se i nesposobni i bezidejni nadležni. O Romima se govori pasivno, kao o problemu koji neko treba da reši i kome treba dodeliti smeštaj; takođe, njihovo naselje je „samoniklo“, što je po svoj prilici aluzija na korov i druge štetne biljke. Naravno, time se i diskretno sugerise javnosti da sa tim problemom treba i postupiti kao sa korovom. Kako tekst odmiče, opisi Roma postaju sve snažniji: „Glavni akteri cele priče, Romi koji su zauzeli najatraktivniji deo Novog Beograda, ipak se ne uzbuđuju mnogo što će *ceo svet videti ruglo koje su oni napravili* [kurziv A. K.]“. Ovo je jasan primer manipulacije javnošću i prikazivanja ličnih interesa vlasnika dnevnog lista kao javnog dobra. Romi se predstavljaju kao smetnja („zauzeli su“), naglašava se vrednost lokacije, ironijom se ukazuje na drskost, ali ono najvažnije što se ističe je da „oni“ umanjuju ugled „nas“, i to pred celim svetom! Umesto da se „imidž“ zemlje popravi u svetu pomoću sporta, studenata i

„Romska posla“ („Samo nekoliko dana od početka popisivanja Roma iz nehigijenskog naselja ispod mosta Gazela, na sve strane sevaju svađe, podele i razmirice“) 10. 8. 2007; „Malu Medi Meken oteli Romi?“ 3. 9. 2010; „Romi blokirali Novi Beograd“ 22. 4. 2009; „Romi bacaju, komunalci čiste“ 15. 2. 2007; „Romi kamenovali policiju u Belvilu“ 9. 11. 2011;

mladih, desiće se suprotno – bruka – „mi” ćemo biti osramoćeni zbog Roma, a njih za to nije briga. Ovaj članak je opremljen i dodatnim diskurzivnim sredstvima, poput malog ekskursa „fakti” u kome piše da „U Beogradu postoji oko 130 nehigijenskih naselja u kojima žive pretežno Romi” što je kontrast tome da je „Univerzijada [je] jedno od najmasovnijih sportskih takmičenja i predstavlja čast za svaku zemlju koja je organizuje”. Tu su i fotografije, koje takođe čine diskurs, iako nisu reči. Na prvoj se vidi savremena zastakljena zgrada ispred koje stoji sklepana baraka uz komentar „Kartonke k'o pečurke... Baraka svakim danom sve više” (pretnja) i fotografija naselja ispod koje piše „Kao na deponiji... Nehigijensko naselje usred prestonice” (iako prostor oko buvlje pijace i železničkog stajališta teško da spada u centar Beograda). Još jednom treba naglasiti, ovime se nikako ne opravdava ponašanje pojedinaca – žitelja naselja – već se ukazuje na problem javnog diskursa koji osuđuje čitav jedan narod zbog ponašanja nekolicine njegovih pripadnika, ne uzimajući u obzir druge činioce (težak društveni položaj).

Vrlo ilustrativan primer je i naslov iz istog lista od 26. 9. 2010. „Romi pokrali maturante?”. Tri reči i jedan ništa manje značajan znak interpunkcije kriju mnogo toga. Prvo, znak pitanja označava sumnju, dakle, niko ne tvrdi da se opisani događaj dogodio, već se to samo iznosi kao pretpostavka, a svakome se ostavlja da poveruje u ono čemu je sklon. Čitava jedna grupa, Romi, se optužuje za čin koji im se stereotipno pripisuje, krađu, dok su žrtve mladi, učenici, i to dobri učenici koji su već stigli do mature. Zanimljivo je da u ovoj dihotomiji nema mesta za romske učenike srednjih škola.

Poseban slučaj anticiganističkog diskursa koji je obuhvatio čitavu Evropu, a ne samo Srbiju, jeste izveštavanje o plavokosoj devojčici pronađenoj u romskom naselju u Grčkom gradu Larisi oktobra 2013. godine. Javnost je bila vrlo uznemirena činjenicom da je „belo” dete, uz to još plavokoso i zelenooko, pronađeno u romskom naselju. Nadimak koji je dat devojčici je „Plavi Anđeo”, što svakako predstavlja kontrast u odnosu na prećutani opis ljudi sa kojima je živela – „Crni Đavoli”. Rasizam svet objašnjava estetskim kriterijumima, a bela put

(sačuvanih) starih grčkih statua jeste jedan od najviših ideala, iako su ti kipovi nekada bili obojeni vrlo živim bojama. Igrom sudbine, baš u Grčkoj je izgled problematizovao položaj jedne „lepe, bele” devojčice. Pretpostavke koje su pompezo objavljivane kao činjenice su da je dete kupljeno, ukradeno ili kidnapovano, da se bračni par trudio da ima što više dece da bi dobio što veću socijalnu pomoć. O ostaloj deci u tom naselju se ćutalo. Zaćutalo se i o ovoj devojčici kada se otkrila istina koju niko nije ni slutio, a još manje želeo da nasluti – da je i ona Romkinja. Zanimljivo je kako je svakodnevni, govorni diskurs pretočen u medijski. Pretnja „Ako ne budeš dobar, odneće te Ciganka!” ne služi samo da se plaše deca, nego i da zainteresuje javnost koju, što se tiče vesti, čine odrasli ljudi⁷. Ne samo da se povlači jasna društvena distinkcija između „nas (koji ne krademo i ne trgujemo decom)” i „njih (koji kradu i trguju decom)”, nego se svakom čitaocu omogućuje da bude „mali političar” iz uvoda koji će, makar u mislima moći da donese odluku kako bi kaznio počinioce, kako treba ustrojiti društvo, kako bi spasao devojčicu itd.

Diskurzivna strategija paternalizma

U prethodnom delu bilo je reči o negativnom govoru o Romima, a sledi analiza primera u kojima se o ovom narodu iznosi naizgled pozitivno, ili neutralno mišljenje, iza koga se krije rasistički diskurs. Pripadnici opšte populacije se najčešće hvale zbog pomaganja Romima, dok se o primaocima pomoći govori pasivno, kao o nedoraslim osobama kojima je potrebno tuđe staranje.

Prvi primer paternalističkog diskursa koji se služi generalizacijom na sve pripadnike jedne grupe je i naslov iz *Pravde* od 4. 12. 2012. „Svim Romima grad Čačak će adaptirati kuće”. Naravno, zvuči prilično neverovatno da baš svaki Rom u Čačku živi u kući kojoj je neophodna adaptacija, ali stereotip ne zna za izuzetke –

⁷ Tekstovi su se mahom ponavljali u svim listovima, ali evo par zanimljivih naslova iz *Kurira*: 22. 10. 2013. „KOMŠIJE TVRDE: Plavog anđela romski par kupio za 1.000 evra!”; 23. 10. 2013. „KUPILI PLAVOG ANĐELA Hristos [„otac”]: Nisam želeo to dete!”; 23. 10. 2013. „PROPAO IM POSAO: Plavog anđela hteli da prodaju za 20.000 evra!”; 24. 10. 2013. „OČEKIVALI DEBELE PARE: Plavog anđela planirali da udaju za hiljade evra” i jedan iz *Blica* od 24. 10. 2014. „Plavog Anđela planirali da udaju već sa 12 godina”.

uvreženo uverenje je da Romi inače žive u lošim uslovima i da čekaju da im neko pomogne.

Ovde svakako spada i prenošenje reči Miroslava Stankovića Ratka u *Kuriru* 15. 8. 2013: „Naučiću Rome da čitaju i pišu”. Ponovo, kratka rečenica bogata sadržajem za analizu. Posredno se tvrdi da Romi ne znaju da čitaju i pišu, i to ne „neki Romi”, nego se govori o celom narodu. A ceo narod je opisan kao pasivan objekat nečijeg delanja, koji ne može sam da se opismeni (u školi), već je za to potrebno da neko uloži poseban trud. Izveštavanje o poseti evropskog komesara Lasla Andora (*Kurir*, 27. 9. 2013), koji je poručio da Srbija mora da uradi više na integraciji Roma i borbi protiv ksenofobije, novinar je propratio i opisom života jedne romske porodice na Makišu:

„Isljami je [rekla?] da se preko zime greje na grejalicu, to jest na struju. Upitana od čega zarađuje i od čega plaća račune, rekla je da prima samo socijalnu pomoć, i da račune na svu sreću ne mora da plaća.”

Indikativno je da se reči romske sagovornice prenose prepričane, i to u formi policijskog isleđivanja. Osim što je novinar stavio sebe u dominantnu poziciju nekoga ko ispituje i tumači reči koje izvorni govornik nije kadar da sam iznese, bitno je zapaziti i šta je postavljeno kao pitanje. Kraj je septembra, grejna sezona samo što nije počela, a mnoge čitaoce svakako brine kvalitet grejanja i to koliko će koštati eventualno dogrevanje. Sigurno ne slučajno, u *Kurirovom* tekstu se ističe da Romi žive od socijalne pomoći, da ne plaćaju račune za struju i da tu beneficiju koriste za nešto što je luksuz za mnoge stanovnike Srbije – grejanje na električnu grejalicu. Posebno je istaknuta činjenica da je grejno telo „na struju”. Suština ovog teksta je da grad i država povlašćuju Rome u mnogim pogledima, ali da njima i EU to nije dovoljno, nego „nas” potonja čak i primorava da uradimo više, dok smo „mi” u teškoj situaciji, i niko nas ne pita kako se grejemo.

Primer ove diskurzivne strategije u *Blicu* je naslov od 5. 9. 2012. „Studentkinje naučile odrasle Rome iz Malog Leskovca da čitaju i pišu”. Ponovo, čitalac stiče utisak da nijedan odrastao Rom u Malom Leskovcu na Karaburmi nije

znao da čita, dok se ova humanitarna akcija nije desila. Još jednom su Romi opisani stereotipno (nepismeni) i kao objekat.

Press ponovo prednjači u anticiganizmu i nudi sadržajne primere za analizu ove strategije. Posebno je zanimljiv izveštaj o gostovanju tadašnjeg ministra za ljudska i manjinska prava, Svetozara Čiplića od 8. 4. 2010. godine. On je tom prilikom rekao da su „Kao kompaktna zajednica koja živi u najtežim socijalnim, istorijskim i ekonomskim uslovima, Romi [su] sazreli u svakom pogledu, pa i politički”. Ova rečenica je bila u kontekstu upisivanja Roma u posebni birački spisak, ali je novinar *Press*-a uzeo samo jedan njen deo i iskoristio je za naslov „Čiplić: Romi u Srbiji sazrevaju u svakom pogledu”. Novinar obaveštava čitaoca, odmah u naslovu, da su svi Romi u Srbiji bili nezreli u svakom pogledu, ali da su počeli da sazrevaju, mada taj proces još nije završen. Dakle, još nisu sasvim zreli, verovatno se misli u odnosu na „nas” (autora teksta i čitaoca).

Primer sličan izveštavanju *Kurira* se može naći i u *Press*-u od 26. 8.2009: „Grad plaća Romima i komunalije”. Uz ciničan podnaslov „Ol inkluziv” govori se da će „Vodu i struju koju potroše nezaposleni Romi preseljeni u specijalne kontejnere plaćati grad iz svog budžeta!”. Podnaslov jasno aludira na luksuzan hotelski smeštaj sa svim pogodnostima koje on nosi, iako voda i struja ne bi trebalo da budu luksuz u 21. veku. Na taj način se preuveličavaju beneficije koje su dobili stanovnici nekih naselja, što svakako izaziva bes prosečnog čitaoca koji teškom mukom plaća račune.

Zaključak

Primer anticiganističkog diskursa svakako ima još, a opravdana je strepnja da će ih biti i više. Maks Veber je odavno primetio da socijalna „čast” najsiromašnijih Amerikanaca apsolutno zavisi od socijalnog deklasiranja Crnaca (Veber 1976: 329-330). Ukoliko se trend pada životnog standarda stanovništva u Srbiji, ali i celoj Evropi nastavi, netrpeljivost prema Romima će rasti i prelaziti iz banalnog rasizma u njegove opasnije oblike. To jest, sve jači negativni stavovi prema Romima će postajati „normalni”. Primer *Press*-a kao lista u kome je bilo

najviše anticiganizma ukazuje na još jednu društvenu grupu koja ima koristi od anticiganizma. To su ekonomske elite koje mogu svojim uticajem u medijima da se obračunaju sa Romima koji im neposredno smetaju, predstavljajući svoj interes kao opšti (slučaj Belvil). Skretanje pažnje javnosti i korišćenje najugroženijih u našoj zemlji kao „žrtvenih jarčeva” i „sigurnosnih ventila” može biti drugi, dugoročniji interes najbogatijih. Ako se kao najveći problem predstavi to što se grupa Roma nelegalno naselila na gradskom zemljištu i što ne plaća struju, kada će se postaviti pitanje da li nečije privatne firme plaćaju struju, i koliko su njihovi vlasnici platili zemljište i imovinu kojom raspolažu? Dok se bes kali na onima koji primaju socijalnu pomoć ili krađu, malo ko će misliti o tome ko „pomaže” nekima od najbogatijih, i kako su oni stekli bogatstvo?

LITERATURA

- Anderson, Benedikt (1998). *Nacija, zamišljena zajednica*, Beograd: Plato.
- Billig, Michael (1995). *Banal Nationalism*, London: Sage Publications.
- Holzschneider, Anna (2005). *Power of Discourse and Power in Discourse: an Investigation of Transformation and Exclusion in the Global Discourse of Childhood*, PhD dissertation, FU Berlin.
- Milić, Vojin (1986). *Sociologija saznanja*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Ruth, Wodak (2009). *The Discourse of Politics in Action, Politics as Usual*, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Van Dijk, Teun (1984). *Prejudice in Discourse: An Analysis of Ethnic Prejudice in Cognition and Conversation*, Amsterdam Philadelphia: John Benjamins publishing company.
- Van Dijk, Teun (2006). *Idelogija, multidisciplinarni pristup*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Бебер, Макс I (1976). *Привреда и друштво I*, Београд: Просвета.

Andrej Kubiček

DISCOURSES ABOUT ROMA PEOPLE IN THE NEWSPAPERS IN SERBIA

SUMMARY

This article analyzes how are the Roma represented in daily newspapers in Serbia. The greatest attention is paid to the banal, normalized Anti-Gypsyism, because it is the most common form of writing about this ethnic community. The analysis is divided into two parts, the first show examples of negative speech about Roma, in which they are mostly represent as a threat, and in the other texts with positive or neutral attitude, where covert racist discourse can also be found.

Keywords: Roma, media, racism, Anti-Gypsyism, discourse analysis.

MEDIJI I SUOČAVANJE SA PROŠLOŠĆU

Nikola Radunović

Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka, Mediji

JAVNI SERVIS CRNE GORE – SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU KROZ PRIZMU IZVJEŠTAVANJA O SADAŠNJOSTI

APSTRAKT

U Crnoj Gori su 7. 4. 2013. godine održani izbori za predsjednika države. Pored nekoliko afera koje su već zaokupljale političku i sveukupnu javnost, izbor za predsjednika je otvorio nekoliko interesantnih pitanja. Najprije je manji koalicioni partner iz vlasti SDP tražio od Ustavnog suda da Filipa Vujanovića – kandidata većeg koalicionog partnera DPS-a, proglasi neustavnim kandidatom zbog nedozvoljenog trećeg mandata, da bi odmah potom pozvao građane da ne glasaju za Vujanovića. Ipak, pošto je nakon održanih izbora Vujanović i pored brojnih optužbi za kršenje Ustava i krađu izbora proglašen za predsjednika od strane Republičke izborne komisije koja je odbacila sve žalbe na tok i rezultate izbora, dan njegove inauguracije 20. 5. 2013. godine ispunjen građanskim protestima i demonstracijama, otvorio je pitanje o profesionalnom i objektivnom izvještavanju sa same inauguracije putem javnog servisa *RTCG*. Analizirajući izvještavanje, to jest sadržaj direktnog televizijskog prenosa *RTCG* sa lica mjesta iz neposredne blizine Vladinog doma na Cetinju u kojem je održana inauguracija, autor ovog rada ukazuje kako su prekršene sve profesionalne norme, na način što je na neprihvatljiv način izbjegnuto prikazivanje objektivnog ambijenta u kojem se održala inauguracija. Ono što su svi prisutni toga dana vidjeli i doživjeli, bilo je uskraćeno gledaocima kraj malih ekrana. Poredeći izvještaje drugih medija i portala sa izvještavanjem *RTCG* kao javnog servisa svih građana, autor razmatra i ukazuje na moguće uzroke kršenja profesionalnih standarda, i objašnjava vezu aktuelnog načina izvještavanja sa pokušajem suočavanja sa prošlošću, te objašnjava kako nije moguće iskreno suočavanje sa prošlošću dok god se ne prihvata realna sadašnjost.

Ključne riječi: suočavanje sa prošlošću, javni servis, kršenje profesionalnih normi, *RTCG*.

Uvodna razmatranja

Radio-televizija Crne Gore kao javni servis još uvijek ima značajnu ulogu u informisanju i kreiranju javnog mnjenja u Crnoj Gori. Iako njena gledanost nije najveća (Bešić 2012), pojedini događaji koji imaju nacionalni značaj uglavnom do građana dopiru posredstvom prenosa *RTCG* kao emitera koji se finansira od sredstava svih građana. Posljednji predsjednički izbori, odnosno prenos

inauguracije predsjednika, pokazao je da se javni servis još uvijek nije otrgao od neprofesionalnog i pristrasnog izvještavanja koje ga je karakterisalo u ranijem periodu, naročito za vrijeme ratnih dešavanja devedesetih godina dvadesetog vijeka.¹ Građani svakako percipiraju da je uticaj vlasti na uređivačku politiku *RTCG* veoma izražen (Bešić 2012: 26), no to ne znači da mogu dobiti realnu sliku prateći izvještavanje i prenos javnog emitera.

U ovom radu se kritički analizira diskurs *RTCG* tokom direktnog televizijskog prenosa inauguracije održane 20. 5. 2013. i na osnovu te analize, pokušava se napraviti veza sa spremnošću suočavanja s prošlošću. Kako bi približili postupanje *RTCG* u konkretnom slučaju, neophodno je razumjeti ambijent u kojem se odigrala sama inauguracija. Izbori za predsjednika u Crnoj Gori održani su 07. 4. 2013. i izazvali su brojne polemike pravno-stručne i političke javnosti. Crnogorska izvršna vlast okupljena je oko pojedinačno najjače Demokratske partije socijalista (DPS), a druga po snazi u vladajućoj strukturi je Socijaldemokratska partija (SDP). Građani svjedoče čestim javnim neslaganjima ovih dviju struktura oko raznih pitanja, od političkih do ekonomskih. Može se reći kako SDP uglavnom sebe predstavlja kao opoziciju u vlasti, što izaziva podijeljene reakcije javnosti – dok jedni smatraju da je to istina i da SDP štiti državne i interese građana od bahatosti DPS-a, drugi smatraju da je to samo loš izgovor za dugogodišnje učešće u sve vidljivijem pogoršavanju socijalno-ekonomske zbilje. U susret izborima za predsjednika Crne Gore, SDP je javno iznio odlučan stav da neće podržati kandidata većinskog DPS-a ukoliko to bude tada aktuelni predsjednik Filip Vujanović.² Kao glavni argument naveli su činjenicu da bi to, zato što Ustav Crne

¹ Dokumentarni serijal Snežane Rakonjac u produkciji *RTV Crne Gore* od sedam epizoda „Rat za Dubrovnik“ iz 2010. koji predstavlja svojevrsan pokušaj suočavanja s prošlošću, donekle oslikava ulogu državnih medija tokom ratnih dešavanja.

² Javnost je svjedočila brojnim mimoilaženjima čelnika SDP-a sa Vujanovićem oko državnih simbola, odnosu prema komplikovanom pitanju pravoslavne crkve u Crnoj Gori i uopšte političkom ponašanju.

Gore propisuje da isto lice može biti predsjednik Crne Gore najviše dva puta³ i da mandat traje pet godina, bilo urušavanje pravnog poretka, pa su nakon što je DPS ipak odabrao Vujanovića za kandidata, uložili ustavnu žalbu protiv njegove kandidature. Istovremeno su javno pozvali svoje birače da ne podrže Vujanovića i poručili DPS-u da će ih taj postupak koštati gubitka predsjedničke funkcije. Ustavni sud nije prihvatio žalbu⁴, pa je Vujanović na izborima odmjerio snage sa nezavisnim kandidatom Miodragom Lekićem, bivšim diplomatom iza koga je stala skoro kompletna opozicija. Iako su iz Vujanovićevog tabora najavljivali ubjedljivu pobjedu, na dan izbora postalo je jasno da je rezultat tijesan. Najprije su na oko 97% prebrojanih glasova iz Lekićevog tabora proglasili pobjedu, a onda je ubrzo DPS, takođe u direktnom prenosu, proglasio tijesnu pobjedu Vujanovića. Iako je bilo dosta pritužbi na tok i regularnost glasanja, Državna izborna komisija odbila je sve žalbe i primjedbe i proglasila konačnu pobjedu Vujanovića koji je po finalnom izvještaju osvojio 51,21% glasova, dok je za Miodraga Lekića glasalo 48,79% izašlih birača. Ovakav rezultat još uvijek nije prihvaćen od dijela građana i opozicije koji smatraju da su pokradeni.⁵ Usljed velikog nezadovoljstva, grupa građana je najavila proteste na sami dan inauguracije, pa je tako grupa od oko 90 najodlučnijih krenula rano izjutra pješke na put dužine 30 km od Podgorice ka Cetinju, gdje je u zgradi Vladinog doma bila zakazana inauguracija. Svoj put su simbolički nazvali „Marš protiv mafije“, a karakterisalo ga je to što su na nekoliko lokacija, kada bi učesnici marša stajali da se odmore, pojedine javne ličnosti održale kratke govore, pozivajući Vujanovića da se povuče i prizna poraz.⁶ Učesnici

³ Vujanović je izabran prvi put za predsjednika Crne Gore 2003. i ponovo 2008. pa je u trenutku raspisivanja posljednjih izbora već bio faktički dva mandata i 10 godina na toj funkciji.

⁴ I SDP i jedan dio stručne javnosti je ovakvu odluku Ustavnog suda ocijenio skandaloznom i ukazao da je to potvrda političkog uticaja DPS-a na odluke Ustavnog suda.

⁵ U prvim danima nakon izbora organizovani su protesti kojima je prisustvovalo više hiljada nezadovoljnih građana, na kojima je traženo poništavanje izbornog rezultata i raspisivanje novih izbora.

⁶ Jedan od predvodnika „Marša protiv mafije“, novinar Marko Milačić kažnjen je kasnije na sudu sa 400 eura, zbog ugrožavanja bezbjednosti saobraćaja tokom marša, i radi remećenja javnog reda i mira ispred Vladinog doma na Cetinju.

protesta su stigavši ispred Vladinog doma uzvikivali „Lopovi, lopovi“, „Robija vas čeka“, „Lekiću, predsjedniče“ i zvižducima pratili ulazak zvanica na svečanost inauguracije, pri čemu je taj događaj bojkotovala kompletna opozicija i SDP.⁷ Demonstranti opremljeni različitim pogrđnim transparentima na račun vlasti, ispred kojih je postavljena metalna ograda i desetine policajaca, razvili su simboličan transparent „Ne možete ugasiti iskru slobode, jer na Cetinje neme vode“.⁸

Direktan prenos inauguracije

Televizija kao medij koji ulazi u sve domove može da se posmatra i kao posredovana stvarnost. „Danas je gledanje televizije najpopularnija zabava na svijetu“ (McQueen 2000: 13) čime je važnost njenog razumijevanja još potrebna. Upravo zbog načina kodiranja diskursa i reprezentacije svih osoba i događaja u očima onih koji su bili izloženi prikazanom sadržaju, razumijevanje televizijskog diskursa i svih elemenata (akteri, upotreba kamere, zvuk, grafički elementi, itd.) pomaže kako bi se odredili načini kojima se izvještava (Kunczik i Zipfel 2006: 148). Da bismo mogli uspješno da dekodiramo poruke u procesu komunikacije, potrebno je da dijelimo zajedničke interpretacijske okvire u društvu, što i novinar svjesno ili nesvjesno ima u vidu prilikom izbora teme i načina njene obrade. Naime, razlažući stavke u vezi sa odgovornim novinarstvom koje obrađuje Bojd (Boyd), da se izdvojiti veliki broj problema kao što su: pristrasnost kamere, stvaranje iskrivljene slike (u širem i užem spektru), problemi prilikom izvještavanja o neredima, senzacionalizam, narušavanje privatnosti i voajerizam (Boyd 2002: 276–286).

Kako je *RTCG* prenijela inauguraciju i što su gledaoci mogli vidjeti na TV-u?⁹ Dok su demonstranti zvižducima i uvredama pozdravljali zvanice pred početak

⁷ Predsjednik SDP-a je bio prisutan, kako je objasnio samo u funkciji predsjednika Skupštine.

⁸ Cetinje je poznato kao grad koji često, naročito tokom ljeta, ima problema sa vodosnabdjevanjem.

⁹ Autor ovog rada je iz neposredne blizine posmatrao događanje ispred Vladinog doma, i imao istovremeno mogućnost praćenja direktnog televizijskog prenosa na programu *RTCG*-a.

same svečane sjednice, još uvijek nije bilo direktnog prenosa. Ipak, nešto prije početka same inauguracije na prvom programu se pojavila najavna špica uz instrumentalnu muziku koja je oslikavala svečanu atmosferu. Režija je sačekala dolazak automobila u kojem je bio Vujanović i njegova porodica, i nakon što su izišli iz automobila krenuo je prenos.¹⁰ Režiser je pokušao da što ugladenije zvučno pretopi svečani instrumental sa počasnom živom muzikom koju je na ulazu Vladinog doma u čast Vujanovića izvodio vojni orkestar, što je bilo teško izvesti budući da je živu muziku nadjačavao huk nezadovoljne mase. Ipak, kadriranje koje je vješto sakrilo nezadovoljnu masu, snimajući događaj iz rakursa koji je onemogućavao da se vide protestanti, moralo je ispratiti Vujanovićev pozdrav sa onima koji su ga dočekali ispred zgrade, pa se zato u prenosu neminovno čula i buka demonstranata, sve do momenta dok Vujanović nije ušao u zgradu, kada se hitro prenos nastavio iznutra. Iako je i u tim trenucima u prenos uključen ton koji prati sliku sa unutrašnjih kamera, jaka buka koja dolazi spolja i dalje je prisutna, pa nakon dvadesetak sekundi, režiser odlučuje da ipak u etar vrati svečanu muziku koja prati kadrove iz svečane dvorane, i na taj način maskira¹¹ huk koji dolazi spolja. Istovremeno, prilično je nejasan i ton iz same dvorane pa je nerazumljivo o čemu pojedini gosti razgovaraju, iako se u par navrata primjećuje pokušaj režisera da vrati regularan ton enterijera u program. Ipak, čim kadar ispuni buka nezadovoljnih koja dolazi spolja, vraća se instrumental kojim kao da se pokušava sakriti neprijatna atmosfera ispred zgrade. Takođe, u par navrata slika opet prati spoljni prilaz zgradi, ali u kadru je samo ulaz, crveni tepih i počasna garda, koji svi zajedno uz svečani instrumental iz režije, ne mogu dočarati gledaocima pravu atmosferu. Očigledna je namjera da se ne prikaže realnost ispred same zgrade, a to najdrastičnije potvrđuju kadrovi koji prate dolazak premijera Mila Đukanovića sa suprugom, koji stiže svega nekoliko minuta nakon Vujanovićevog dolaska. Đukanović je

¹⁰ Snimak dostupan na adresi

<http://www.rtcg.me/tv/emisije/informativni/izdvajamo/13119/inauguracija-predsjednika-crne-gore.html>, pregledan 17. 9. 2013. g.

¹¹ Ovdje se ne tvrdi da je režiser imao namjeru da maskira, već se iznosi stav kakav se utisak stiže gledanjem snimka i događaja koji su kasnije uslijedili tokom prenosa.

najkontroverznija ličnost u Crnoj Gori – dok ga sljedbenici obožavaju, opozicija i nezadovoljni građani ga svakodnevno označavaju kriminalcem i lopovom, i čovjekom koji je najodgovorniji za sva zla u Crnoj Gori. Jednom riječju, i domaća i međunarodna javnost ga doživljava kao politički najinteresantniju ličnost u Crnoj Gori. Režiser prenosa slikom prati izlazak premijera iz automobila i njegov hod po crvenom tepihu do ulaska u svečanu dvoranu, a sve to prati svečani instrumental iz režije tako da gledaoci kraj malih ekrana imaju doživljaj idilične slike i svečanosti koja protiče na najljepši mogući način. Ipak, pažljivijem posmatraču, i pored toga što se ne čuje niti jedan jedini zvuk sa lica mjesta, neće promaći Đukanovićev izraz lica koji odaje nelagodu i neprijatnost. Svi koji su bili na licu mjesta, pa čak i oni koji su bili u bližoj okolini mogli su čuti gromoglasne povike negodovanja i uvreda na račun Đukanovića kada je izašao iz vozila.¹² Očigledno, nije se smjelo dozvoliti da gledaoci kraj malih ekrana čuju uvrijedljive povike i urlanje mase upućeno Đukanoviću. Slika je osigurala samo „lijepu” prizore, ali za razliku od Vujanovićevog dolaska kad su gledaoci mogli čuti originalni ton sa mjesta događaja (buku koja nadjačava počasnu muziku vojnog orkestra), procijenjeno je da javnost nema interes da čuje koju kompoziciju počasni vojni orkestar svira premijeru.¹³ Nakon što je ušao u dvoranu, slika prati zbivanja među zvanicama uz nekoliko pokušaja da se i tonom dočara atmosfera. Međutim, nastavlja se praksa miksanja instrumentala sa nerazumljivim žamorom u dvorani. Kad su već svi tu, vrata se mogu zatvoriti i sjednica može početi, i tek tada ton koji se čuje je samo ono što dolazi iz sale.

Govoreći o vijestima, Donald Matheson ističe da „ako se one uopšte ponašaju kao ogledalo, onda reflektuju preokupacije tog društva, a kada konstruišu sliku svijeta, ta slika je često veoma bliska onome što pripadnici/e tog društva već

¹² Jedan od audio/video snimaka koji donekle dočarava ovaj trenutak, kao i ostale važnije momente koji su se događali ispred Vladinog doma u toku inauguracije zabilježio je Zoran Bojović, link: <http://www.vijesti.me/vijesti/skandirali-lopove-lopove-ispred-vladinog-doma-vujanovic-im-mahnuo-clanak-129466>, pregledano 25. 9. 2013.

¹³ Buka protestanata je bila tolika da se moguće i ne bi čula kompozicija koju je izvodio počasni orkestar.

znaju“ (Matheson 2005: 15). Da bi se razradio ovaj koncept, uveden je pojam frejma, koji predstavlja interpretacijske okvire, to jest „kognitivne strukture u svijesti novinara koje olakšavaju selekciju i obradu informacija“ (Kunczik i Zipfel 2006: 147). Robin Lejkof (Lakoff) frejm definiše kao sklop očekivanja koji je „udoban“ utoliko što stavlja stvarnost u okvire zdravorazumskog, što ga čini izuzetno otpornim na promjene, naročito nakon duge primjene (Lakoff 2000: 47–48). Sve ukazuje da je prenos inauguracije trebao biti samo još jedna ugodna slika.

Sljedeći zanimljivi događaj je momenat kada nakon polaganja zakletve predsjednik Vujanović izlazi ispred zgrade, gdje ga na crvenom tepihu čeka postrojena svečana jedinica vojske. Režiser je sada na mucu jer i pored velikog truda da slikom izbjegne bilo koji kadar u kojemu bi se vidjeli demonstranti, nije bilo moguće sakriti tonski zapis zbog činjenice da se vojnik obraća gardi, pa onda i raportira Vujanoviću. Iako se čuje glasno negodovanje mase, koja pritom zviždi Vujanoviću i uz vulgarne gestikulacije¹⁴ viče „Lopove, lopove“, režiser nije našao za shodno da makar na tren pokaže nezadovoljne demonstrante, pa je gledaocima prenosa ostalo samo da se pitaju o čemu se zapravo radi. Stigavši do kraja postrojene garde, što je ujedno i najbliža tačka u kojoj se Vujanović primakao demonstrantima na svega desetak metara, uz kisjeo osmijeh i očiglednu nelagodu on diže ruku u znak pozdrava demonstrantima, ali režiser ne čini ništa kako bi otkrio gledaocima kome je to mahnuo predsjednik. Prosječan gledalac bi mogao pomisliti da je predsjednik napravio ničim izazvan pokret rukom, a s druge strane nekome ko analitički posmatra izostanak prikazivanja protestanata i njihovih transparenata u tom trenutku, otvara sumnju da je moguće da se radi o striktnom nalogu da se onemogućiti uvid u stvarna zbivanja. U prilog tezi da je moguće postojala instrukcija o „zabrani“ prikazivanja demonstiranata ide upravo kadar kada Vujanović dolazi do samog kraja počasne garde i biva sniman sa leđa, pa u trenutku kada ta kamera dolazi do dijela na kojem bi u kadar ušli i demonstranti, kameraman kao po naredbi okreće kameru na drugu stranu, a režiser preuzima kadar sa druge kamere koja

¹⁴ Ovaj dio je moguće jasno vidjeti na snimku Bojovića, navedenom u fusnoti 11.

snima iz pravca demonstranata ka Vujanoviću.¹⁵ Odmah nakon Vujanovićevog ulaska na druga vrata Vladinog doma gdje je potom primao zvanike na koktelu, režiser umjesto realnog tona sa lica mjesta opet uključuje svečani instrumental iz režije. Tek povremeno, snimajući Vujanovića kako skupa sa suprugom prima čestitke u dvorištu zgrade, muziku utiša tek toliko da bi se mogla nazrijeti po koja riječ koju razmijeni sa gostima, ali zbog buke koja dolazi spolja, ne odlučuje se da potpuno ukloni muziku. Na samom kraju, dok demonstranti zvižde i upućuju negativne povike na račun zvanica koje u redu čekaju kako bi ušle na drugi ulaz u blizini demonstranata i prisustvovali koktelu, režiser pokazuje takođe samo kadrove gostiju na crvenom tepihu, ali je pritom jedino što se čuje ugodna muzika, pa nema nikakve šanse da gledaoci pored TV prijemnika naziru kakva je stvarna atmosfera. Koji su zapravo razlozi da se nacionalni javni servis ponaša na ovakav način, grubo kršeći sve profesionalne norme i standarde uskraćivanjem građanima mogućnosti da dobiju relevantne informacije?

Posmatrajući televizijski kod mogu se ustanoviti mnogobrojne osobine, ali one najvažnije su: ikoničko-vizuelni kodovi, postojanje pokreta, mehaničnost i mnogostrukost (Valić Nedeljković 2007: 96). Sve ove osobine doprinose kompleksnosti i nemogućnosti potpunog razlučivanja televizijskog diskursa, ali svaka od njih je, uključujući i postojanje televizije kroz trenutnost i prisutnost (Velić Nedeljković 2007: 97) koje su sve važnije osobine u neprestanoj uvezanosti u digitalnom dobu, uključena u analizu diskursa odabranih vijesti.

Televizija Crne Gore nekad i sad

Da bi se pronašli razlozi ovakvog izvještavanja, neophodno je ukazati na nekoliko karakterističnih elemenata djelovanja nacionalne televizije u prethodnom periodu, koji je takođe obilježila vladavina iste vlasti.¹⁶ „Početkom devedesetih

¹⁵ Na dostupnom snimku prenosa inauguracije sa *RTCG*, ovi kadrovi su na 28 minuta od početka snimka.

¹⁶ Crna Gora je jedina od zemalja bivše Jugoslavije u kojoj nije došlo do smjene vlasti od uvođenja višepartijskog sistema.

godina dnevni list *Pobjeda* i državna televizija imaju naglašenu tendenciju da spektakularnim izvještajima i tekstovima sugestivno informišu javost...” piše Radenko Šćekić, pa dodaje „Nove vlasti nastale nakon sloma bivše Jugoslavije su se poslužile medijima kao oružjem koje može da doprinese ostvarenju njihovih kratkoročnih i dugoročnih političkih ciljeva. Da bi to ostvarila, svaka vlast je nastojala da zavlada medijima, naročito televizijom, pretvarajući ih u oružje režimske propagande...” (Šćekić 2011: 96).

U godinama koje su uslijedile nakon perioda devedesetih *RTCG* je i dalje prepoznata kao jedno od oruđa vlasti, pa se i dalje mogu čuti otvorene kritike u tom smislu, koje uglavnom dolaze od opozicije. Doduše, zbog zalaganja crnogorskih političara u globalu za priključenje Crne Gore Evropskoj uniji, i sve većeg prisustva stranih organizacija koje prate i izvještavaju o putu Crne Gore i napretku u pojedinim oblastima pa i u medijima, može se reći da se situacija mijenja na bolje. Ipak, ono što je jedna od osnovnih zamjerki dijela javnosti kad je u pitanju uređivačka politika *RTCG* je činjenica da je na čelu te kuće Rade Vojvodić, blizak lični prijatelj premijera Đukanovića, koji je nekad bio urednik *Trećeg programa TV Crne Gore*, a zatim i glavni urednik *IN TV*. Oba navedena projekta danas ne postoje, pa su se mogle čuti optužbe o njegovim lošim menadžerskim sposobnostima (Perović-Korać 2011), a sa druge strane javnosti je poznato i da je Vojvodić bio jedan od vlasnika firme koju je osnovala kompanija čiji je jedan od vlasnika Milo Đukanović. Takođe, Vojvodić je iz *IN televizije* sa sobom povukao u *RTCG* nekih 25 ljudi i pored stalnih priča o potrebi da se u javnom servisu smanjuje broj zaposlenih, pa je sve to dodatno uticalo na osjećaj dijela javnosti da će *RTCG* i dalje biti pod velikim uticajem vladajućeg DPS-a. Da optužbe koje se čuju ne dolaze samo od političara, potvrđuje i dio koji dolazi od samih novinara, pa tako nerijetko imamo i otvorene izjave poput: „Takozvani javni servis izgara da bude DPS-ov servis. Dobro mu ide.” (Koprivica 2013).

Sve navedeno ukazuje na moguće razloge kvaliteta prenosa inauguracije Vujanovića na Cetinju i objašnjava diskurs *RTCG*, posebno u dijelu zaštite

Đukanovića čiji je dolazak na inauguraciju za gledaoce *RTCG* predstavljao idiličnu svečanu scenu hoda visokog zvaničnika po crvenom tepihu uz divnu muziku do ulaska u zdanje u kojem je 1910. krunisan prvi crnogorski kralj Nikola Petrović. Dakle ne samo da slika nije pokazala okupljene demonstrante čije je nezadovoljstvo kulminiralo upravo prilikom Đukanovićevog dolaska, već su gledaoci potpuno uskraćeni i za tonski dio, što nije bio slučaj prilikom snimanja Vujanovićevog dolaska.

Inauguracija očima drugih medija

Interesantno za analizu je to kako su drugi mediji prenijeli dešavanja toga dana. Portal *Vijesti*¹⁷, koji je uz nedjeljnik *Monitor* i dnevni list *Dan* prepoznat kao kritičar režima, dao je mogućnost znatiželjima da pogledaju i drugu stranu priče. To je faktički bio i jedini način da dio javnosti osjeti stvarnu atmosferu sa inauguracije. Čak ne čudi i činjenica da je *RTCG* preko svoj internetskog portala takođe odmah nakon inauguracije obavijestila javnost o postojanju demonstracija na način kojim je djelimično opisala ono što nije uspjela da prikaže slikom, ali su gledaoci mogli samo pretpostavljati:

„Za vrijeme polaganja zakletve, ispred Vladinog doma na Cetinju protestuje stotinak građana koji su jutros rano, pješke krenuli iz Podgorice prema prijestonici, a koji na taj način izražavaju nezadovoljstvo aprilskim predsjedničkim izborima. Učesnici marša skandiraju 'Lopovi, lopovi', a predsjednik Vujanović pozdravljen je zvižducima. Na to im je Vujanović uzvratio mahanjem.” (*RTCG online*, 2013).

Ipak, ostaje zanimljivo da i pored ovih navoda, i uz činjenicu da ovaj tekst prati desetak fotografija sa inauguracije, ni na jednoj fotografiji posjetioci portala *RTCG* ne mogu da vide ko su i kako su izgledali nezadovoljni građani kojima je Vujanović uzvratio mahanjem! Očigledna je namjera uredništva da i ovim putem uskrati javnost za informacije, i to za sve one koje su direktnim TV prenosom

¹⁷ Isti naziv nosi dnevni list i najgledanija televizija u Crnoj Gori.

uspješno sakrivene: dolazak Đukanovića i drugih zvaniča ispraćenih zviždanjem i skandiranjem, te neprijatnu atmosferu koja je pratila ulazak zvaniča na koktel nakon polaganja zakletve.

Interesantno je i to da jedan dio elektronskih medija, poput portala *Analitika* čiji je glavni i odgovorni urednik istovremeno član Savjeta *RTCG*, u svom izvještavanju sa inauguracije potpuno ignorisao činjenicu da je tokom tog događaja neko protestovao, pa u tekstu „Vujanović položio zakletvu” nema ni pomena o tome (*Analitika*, 2013).

Pregledajući jednoipominutni izvještaj *Al Jazeera Balkans*¹⁸ može se uočiti kako se u vrlo kratkom izvještaju sa lica mjesta može steći potpuni uvid u dešavanja tokom dana inauguracije. Izvještaj počinje tako što reporterka stoji ispred Vladinog doma a iza nje se vide demonstranti i policija koja ih obezbjeđuje. Čitavo vrijeme izvještaja se čuje skandiranje demonstranata, a reporterka prenosi sve ključne elemente događanja toga dana i tokom inauguracije, pa se izvještaj čak i završava krupnim kadrom demonstranata. Dok gledaoci prate izvještaj slikom i tonom, svi ključni elementi vezani za taj događaj pojavljuju se i kao natpisi u slici, pa se tako dok prilog ide može pročitati sa ekrana: „Inauguracija Vujanovića u sjeni građanskih protesta”, „Na Cetinju završen građanski protest 'Marš protiv mafije’”, „Opozicija bojkotovala današnju inauguraciju Predsjednika Crne Gore”... Dakle, jednoipominutni izvještaj televizije čije sjedište nije u Crnoj Gori i koja samo putem nekih kablovskih operatera emituje program za crnogorsko tržište, dao je gledaocima mnogo više informacija nego daleko duži prenos javnog servisa koji finansiraju svi građani Crne Gore.

Suočavanje javnog servisa sa prošlošću

Programska šema *RTCG* tokom posljednjih nekoliko godina koje su obilježili brojni regionalni pokušaji da se prostor bivše Jugoslavije suoči sa

¹⁸ Video „Milica Marinović o inauguraciji Vujanovića“, maj 2013, pregledano 11 septembar 2013, dostupno na <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/vujanovic-polozio-predsjednicku-zakletvu>

prošlosti kako bi još svježije rane brže i poštenije mogle da zarastaju, nije dala bog zna kakav doprinos da se otvore vrlo važne teme u tom smislu. Moguće da bi stvari izgledale nešto drugačije da u Crnoj Gori nijesu još uvijek na vlasti maltene svi akteri koji su obilježili politički i te burne devedesete. Iako su neki od najvećih državnih zvaničnika tokom ratnih godina i sami pozivali u takozvani „Rat za mir” (Biserko 2006), osim javnog izvinjenja koje je hrvatskom narodu sa pozicije predsjednika Crne Gore uputio 2000. sadašnji premijer Milo Đukanović za „svu bol, sva stradanja i sve materijalne gubitke koje im je naneo koji predstavnik Crne Gore” (B92 2000), javni servis nije imao značajniji doprinos kad je ova tematika u pitanju ukoliko izuzmemo produkciju dokumentarnog filma „Rat za Dubrovnik” 2010. godine. Međutim, što je sa brojnim drugim temama koje bi valjalo otvoriti kako bi se na pravi način utvrdila pojedinačna uloga i odgovornost – logori na teritoriji Crne Gore, deportacije bosanskih muslimana... (Komnenić 2011). Đukanović je bio premijer i početkom devedesetih godina prošlog vijeka kada je Crna Gora svojim ponašanjem aktivno davala doprinos nepočinstvima i opštoj tragediji koja je zadesila prostor bivše Jugoslavije.

Isti stari prijatelji, urednici i novinari koji su bili aktivni i u tom neslavnom periodu u dobroj mjeri su i danas prisutni u javnom životu i medijima. Iako zbog procesa evropskih integracija djeluje da se javnim servisom upravlja drugačije nego nekad, očigledno je da prijateljske i partijske veze funkcionišu nesmanjenim intenzitetom. U prilog ovome ide i skorašnja izjava jednog od nekadašnjih urednika „Dnevnika“ *TVCG* iz devedesetih¹⁹, a danas jednog od opozicionih poslanika u skupštini Crne Gore o tome kako mu je odavno poznato da DPS daje novac na kašičicu *RTCG*-u kako ih ne bi puštio da se osamostale i rade profesionalno, već u interesu vlasti kao i do sada!

¹⁹ Emilo Labudović za vrijeme ratnih dešavanja bio je urednik „Dnevnika 1“ *TVCG*, a kasnije nakon raskola tadašnjeg predsjednika Crne Gore Momira Bulatovića i premijera Đukanovića postao je jedan od čelnika Socijalističke narodne partije. Izjava data na Osmoj sjednici drugog redovnog zasijedanja Skupštine Crne Gore 17. 12. 2013. godine.

„Mediji u službi rata – zaostavština *TVCG*” analiza Snežane Rakonjac (2012) donosi zanimljiv pregled rada javnog servisa, a ako se ima u vidu i ne tako davno odbijanje *RTCG* da povodom osamnaeste godišnjice napada na Dubrovnik prikaže film „Rat za mir” (*E-novine*, 2009) autora Koče Pavlovića, i pored apelâ brojnih javnih ličnosti i NVO-a, jasno je da *RTCG* još uvijek nije spremna da se suoči sa bolnom prošlošću. Da li je u pitanju strah i nelagoda da se javno ukaže na sopstvene grijehe televizije ili pak, ono što je vjerovatnije, nemogućnost da se javni servis suoči sa greškama i zabludama političara koji su i onda i sada na ključnim funkcijama u državi, pokazaće vrijeme.

Zaključak

Način izvještavanja kakav je *RTCG* demonstrirala prenoseći inauguraciju Filipa Vujanovića ukazuje da je, nažalost, javni servis i dalje u dobroj mjeri opredijeljen da radi za interese vlasti, prije negoli u interesu svih građana i njihovog prava na objektivno i potpuno informisanje. Činjenica da su na vlasti u Crnoj Gori isti oni koji su vladali tokom posljednjih 25 godina, kao i da su pojedinci koji uređuju program *RTCG*-a u bliskim odnosima sa predstavnicima vlasti, učvršćuje stav da bitnijih promjena u uređivačkoj politici neće uskoro biti. Shodno navedenom, može se zaključiti da kvalitetnog suočavanja sa prošlošću neće biti dok se prije toga javni servis ne suoči sa sadašnjošću i ne profesionalizuje do mjere u kojoj urednici i direktori javnog servisa neće ni na koji način biti u vezi sa vlastima, niti će činjenice biti podređene bilo čijem interesu.

LITERATURA

Analitika. (2013). „Vujanović položio zakletvu”. URL: <[http://www.portalanalitika.me/component/content/article/101719-vujanovi-poloio-zakle tvu](http://www.portalanalitika.me/component/content/article/101719-vujanovi-poloio-zakle-tvu)>, (10. septembar 2013)

B92, (2000). „Đukanović se izvinio Hrvatima za Dubrovnik”. URL: <<http://www.vesti.rs/Vesti/DJUKANOVIC-SE-IZVINIO-HRVATIMA-ZA-DUBROVNIK.html>>, (11. 9. 2013)

Bešić, Miloš (2012). *Mediji, medijske slobode i demokratija u Crnoj Gori*. Podgorica, CEDEM

Biserko, Sonja, ur. (2006). „Dubrovnik: Rat za mir“. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Zagorac. Beograd, URL: <<http://www.helsinki.org.rs/doc/Svedocanstva24.pdf>>, (7. 9. 2013)

Boyd, Andrew. (2002). *Novinarstvo u elektronskim medijima*. Beograd: Clio.

E-novine, (2009). „Rampa za Rat za mir”. URL: <<http://www.e-novine.com/drustvo/30620-Rampa-Rat-mir-Koe-Pavlovia.html>>, (12. 9. 2013)

Komnenić, Petar. (2011). „Zločini iz devedesetih u Crnoj Gori ostaju nekažnjeni”. URL: <http://www.slobodnaevropa.org/content/zlocini_iz_devedesetih_u_crnoj_gori_ostaju_nekaznjeni/3541913.html>, (13. 9. 2013)

Koprivica, Veseljko. (2013). „Direktorov program iza ekrana“. Monitor online. URL: <http://www.monitor.co.me/index.php?option=com_content&view=article&id=4113:direktorov-program-iza-ekrana&catid=2786:broj-1165&Itemid=4028>, (19. 12. 2013)

Kunczik, Michael i Zipfel, Astrid. (2006). *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*. Zagreb: Zaklada Fridrich Ebert.

Lakoff, Robin T. (2000). *The Language War*. London: University of California Press, Ltd.

Matheson, Donald. (2005). *Media Discourses: Analysing Media Texts*. Berkshire: Open University Press.

McQueen, David. (2000). *Televizija*. Beograd: Clio.

Perović-Korać, Milena. (2011). „Starim putem”. *Monitor online*. URL: <http://www.monitor.co.me/index.php?option=com_content&view=article&id=2999:starim-putem&catid=2062:broj-1098&Itemid=3285>, (9. 9. 2013)

Rakonjac, Snežana. (2012). *Mediji u službi rata – zaostavština TVCG*. Matica Crnogorska, URL: <<http://www.maticacrnogorska.me/files/50/05%20snezana%20rakonjac.pdf>>, (13. septembar 2013)

RTCG online. (2013). „Video i foto: Vujanović položio zakletvu“. URL: <<http://www.rtcg.me/vijesti/politika/13107/video-i-foto-vujanovic-polozio-zakletvu.html>>, (12. 9. 2013)

Šćekić, Radenko. (2011). *Sredstva političke propagande u Crnoj Gori*, Matica Crnogorska. URL: <<http://www.maticacrnogorska.me/files/48/05%20radenko%20scekic.pdf>>, (11. septembar 2013)

Valić Nedeljković, Dubravka. (2007). *O novinarstvu i novinarima*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Nikola Radunović

PUBLIC SERVICE OF MONTENEGRO – DEALING WITH THE PAST THROUGH THE PRISM OF REPORTING ON THE PRESENT

SUMMARY

The elections for president were held in Montenegro on 7th April 2013. Among several affairs that have already occupied the political and the public in general, the presidential elections have opened up some interesting questions. First, the minor coalition partner SDP in the government asked the Constitutional Court to proclaim Filip Vujanovic as an unconstitutional candidate – the candidate of larger coalition partner DPS, for illegal third term, and immediately afterwards urged people not to vote for Vujanovic. Since Republic Electoral Commission has rejected all appeals on the course and results of the election and proclaim Vujanovic as President despite numerous allegations of violations of the Constitution and the theft of the election, the day of his inauguration 20th May 2013. was fulfilled with civic protests and demonstrations, raised the issue of professional and objective reporting on the inauguration by a public service RTCG. Analyzing that reporting,

actually the content of the direct broadcast of RTCG – from the scene in the immediate vicinity of Governmental House in Cetinje, where the inauguration was held, the author of this paper points out that all professional standards were violated in a way that the presenting of an objective environment of this event is unacceptably avoided. What all present on that day saw and experienced, it was disabled for the TV viewers at home. Comparing reports from other media and portals with reporting RTCG as a public service, the author discusses and points out the possible causes of violations of professional standards, and explains the relationship between the current way of reporting with the attempt of facing the past, and explains that it is not possible to honestly confront the past as long as one does not accept the present.

Key words: dealing with the past, public service, violation of professional standards, *RTCG*.

UDK 316.774.23:323(497.1)"1991-2000"

UDK 316.48:316.77(497.1)"1991-2000"

Aida Džanović

Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka

Norbert Šinković

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za medijske studije

MEDIJI I NJIHOVA ULOGA U PROCESU UTVRĐIVANJA ODGOVORNOSTI

APSTRAKT

Zadatak autora ovog teksta je analiza uloge medija u procesu utvrđivanja odgovornosti o ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije. Utvrđivanje odgovornosti je po stavu autora nezamislivo bez pozivanja na odgovornost medija za ratove koji su vođeni tokom devedesetih godina na tlu bivše Jugoslavije. Promišljamo o odnosu vlast/mediji. U tom odnosu poseban akcenat je na pojmu medijskog diskursa, kao specifične ‘mikrofizike vlasti’ – manipulativne osnove u rukama vladajuće političke strukture bez koje bi, ‘kovanje rata’, bilo nedostatno. Uz elaboraciju o medijskom diskursu, u radu se promišlja i o de/resocijalizatorskoj ulozi medija. O tome kako mediji od nosilaca propagande i antidemokratskih vrednosti mogu, između ostalog, kroz ulogu u procesu utvrđivanja odgovornosti, postati aktivni sudionici procesa resocijalizacije. I najзад, da rad ne bi ostao isključivo na teorijskoj refleksiji, promišlja se i o Inicijativi za REKOM, u kojoj autori vide mogućnost za praktično ozbiljenje uloge medija u procesu utvrđivanja odgovornosti. Elaboraciju o REKOM-u prati komparativna analiza regionalne inicijative na primeru Srbija – Bosna i Hercegovina.

Ključne reči: rat, odgovornost, REKOM, mediji, diskurs.

Uvod

Utvrđivanje odgovornosti je, po stavu autora, nezamislivo bez pozivanja na odgovornost medija za ratove koji su vođeni tokom devedesetih godina na tlu bivše Jugoslavije. Opsežna literatura i brojni naslovi o ulozi medija u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije niti sumnjaju niti spore ulogu koju su radio, televizija i

štampa odigrali u proizvodnji rata, i to kao „deo njegove prve linije“ (Tompson 2000). Mediji su pripremili rat, raspirili mržnju, propagandom ga (p)održavali i pratili kroz „ritam zločina“ (Mimica 2001).

Za autore je medijska odgovornost neupitnost i polazna teza. Ako u obzir uzmemo činjeničnu građu potkrepljenu iskustvom i radom novinara, istraživača i drugih društvenih delatnika iz svih republika bivše SFRJ, koji su dali doprinos pozamašnom broju naslova na temu uloge medija u ratovima devedesetih, bespredmetnim nam se čini pokušaj (re)interpretativne analize takvog, već postojećeg materijala i građe. Većinom, prikupljeni materijal, govori o pomenutoj neupitnoj odgovornosti štampe i televizije za predratni, ratni ali i poratni scenarij devedesetih godina.

Promišljaćemo i o odnosu vlast/mediji. U tom odnosu poseban akcenat biće na pojmu *diskursa* koji smo, u teorijsko razmatranje, uveli preko francuskog filozofa Michela Foucaulta.

Tema će biti i de/resocijalizatorska uloga medija. O tome kako mediji od nosilaca propagande i antidemokratskih vrednosti mogu, između ostalog, kroz ulogu u procesu utvrđivanja odgovornosti, postati „aktivni sudionici procesa resocijalizacije“ (Šaćić 2004). I najзад, kako rad ne bi ostao isključivo na teorijskoj refleksiji, promišljaće se i o Inicijativi za REKOM, u kojoj autori vide mogućnost za praktično ozbiljenje uloge medija u procesu utvrđivanja odgovornosti, kroz medijsko iznošenje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama i kršenjima ljudskih prava, do istine o nestalim, izbeglim, proteranim i raseljenim. Elaboraciju o REKOM-u pratiće analiza regionalne inicijative na primeru Srbija – Bosna i Hercegovina.

Dispozitiv, diskurs, paradigma – teorijski uvid

Diskurs prepoznavamo kao ključno mesto vlastno-medijskog odnosa¹. Da bismo upotpunili razumevanje celokupne tematike našeg teksta, najpre ćemo poći

¹ Kovanica 'vlastno-medijski' pominje se u tekstovima autora koji se bave analizom Foucaultovih dela i ona se odnosi na medije kao produženu ruku vlasti, tj. govori o tehnikama vlasti koje su višeslojne i heterogene.

od pojmovnog određenja diskursa. Etimološko značenje ovog termina dolazi od latinske imenice *discursus* što znači govor, razgovor, rasprava. I to je najjednostavnije rezonovanje ovog pojma. Ako pratimo radove modernih lingvista – poput Ferdinanda de Sossura, ili radove rodonačelnika biopolitičke teorije – Michela Foucaulta, možemo pronaći i složenije odrednice.

Stoga se nećemo zadržati tek na jednostavnom razumevanju *diskursa* kao (raz)govora ili rasprave govornih subjekata već će nas on više zanimati kao govor „u akciji“, kao (o)smišljeno povezivanje refleksija i artikulacija, koje se za predmet našeg rada, uklapaju u sliku medija u Jugoslaviji devedesetih godina. Pođimo od definicije *diskursa*. Za razumevanje *diskursa* u kontekstu našeg rada, neophodno je osvrnuti se na Foucaultov pojam *dispozitiva*, kojem je diskurs – tek jedan od mogućih modaliteta.

Konkretno, po Foucaultu:

1. *dispozitiv* je heterogeni skup koji uključuje sve jezično i nejezično: diskurse, institucije, zgrade, zakone, policijske mere, filozofske propozicije – *dispozitiv*, kao takav, jeste mreža koja se uspostavlja među tim elementima;
2. *dispozitiv* uvek ima određenu stratešku funkciju i uvek je povezan sa odnosima moći;
3. i kao takav, *dispozitiv* proizilazi iz odnosa moći i odnosa znanja.

Kao što vidimo, Foucault je u jedan od elemenata dispozitiva uvrstio diskurs. Šta je po Foucaultu diskurs? „Razumevanje pravila pomoću kojih se objekti, subjekti, koncepti i strateška polja formiraju i šire“ (Foucault prema Petrović, 2010). Po slovenačkoj antropologinji Tanji Petrović “diskurzivna struktura nije samo ‘kognitivni’ ili ‘kontemplativni’ entitet, nego je i *artikulacijska praksa* koja uspostavlja i organizuje društvene odnose“ (Petrović 2010: 69). Ako se vratimo predmetu našeg istraživanja, ako se vratimo medijima, njihovoj ulozi u širenju mitova, propagande, mržnje, manipulacije, videćemo zašto nam je diskurs polazna osnova analize. Za početak posvetićemo nekoliko redaka tekstovima

Politikine rubrike „Odjeci i reagovanja“. Prema rečima autorke Radine Vučetić, političke događaje s kraja osamdesetih godina vešto su pratili „odjeci“ na stranicama dnevnog lista *Politika* „... mitinzi Srba i Crnogoraca s Kosova, iznikli u ‘antibirokratsku revoluciju’, usvajanje amandmana na Ustav SR Srbije, zaoštavanje situacije na Kosovu, miting na Ušću, Žuta greda, štrajk albanskih rudara u Starom trgu ... proslava 600-godišnjice kosovske bitke na Gazimestanu, potezanje pitanja ravnopravnosti Srba u Hrvatskoj... otcepljenje Slovenije...” (Vučetić 2001: 13), korespondirali su sa Politikinim „odjecima“: *Dogodio se narod, Srećan put tovariši, Srpski narod određuje granice Srbije, Svet ne sme zaboraviti monstruozni zločin nad srpskim narodom* i sl.

Šta nam prikaz govori? Govori o *diskursu* koji je se postepeno, prvobitno kroz literarnu – kvazinaučnu građu izlaganu u najčitanijem dnevnom listu „kovao“, pripremajući teren za praktično delovanje. „Odjeci i reagovanja“ navedeni su kao eklatantan primer političke instrumentalizacije medija. No, kako ne bi ostali usamljeni u procesu sveopšte instrumentalizacije od vlasti toga vremena, valja pomenuti i ulogu elektronskih medija. Delom već formirane, mada sa posebnim zamahom proširene diskurzivne obrasce, od dnevnog lista *Politike* preuzimaju „Drugi dnevnik“ *Televizije Beograd* i posebno *Dnevnikov dodatak*. Informativne emisije su (posebno za vreme rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini) već postojeći govor mržnje pojačale slikom i tonom². Analize pojedinih medija, njihovih sadržaja, načina na koji su pisali, informisali, izveštavali nekoliko godina pre početka raspada Jugoslavije, pokazuju da su uvertiru u krvavi raspad zemlje upravo načinili mediji. Oni to svakako ne bi mogli bez vladajućih političkih struktura i to je ključno mesto kada je reč o gore pomenutom diskursu. Jer „diskurs predstavlja vrstu dominacije koja uvodi govor, pravila i podele u sistem dominacije ili mikrofizike vlasti“ (Turen 2011: 12). Diskurs je instrument u rukama dominacije.

² O ratnom novinarstvu i načinu na koji su mediji izveštavali za vreme rata u Jugoslaviji pogledati više u: „Proizvodnja rata“, autor Mark Thompson.

U konkretnom slučaju, diskurs je instrument u rukama štampe i elektronskih medija, a oni su 'produžena ruka' vlasti. Bez diskursa, kao manipulativne osnove u rukama vladajuće političke strukture – čiju 'mirkorfiziku vlasti' čine mediji, „kovanje rata“ (Tompson 2000) bilo bi nedostatno. Kroz prikaze, priloge, članke, izveštaje (rubrike, TV emisije), koji su imali propagandni, kvazinaučni karakter, vrši se postepena degradacija *drugog*.

Drugi su definisani kao *neprijatelji* par excellence. U svom ekspozeu naslova „Viđenje *drugog*“ autorka Olivera Milosavljević kaže: „tako je *Politika* pisala ono što je elita govorila a narod dobro pamtio, naime da su 'neprijatelji Srba Srbe učinili Srbima', ili da su 'srpska pitanja pokrenuli i otvorili drugi, uspravili su nas udarcima, otreznili uvredama'. Pojedinačne slike 'drugih'... formirane su namenski, onda kada je politika diktirala potrebu pronalaženja žrtvenog jarca“ (Milosavljević 2001: 81). Ako se pozovemo na francuskog filozofa Jacques Derridu prisetićemo se njegove teze o *drugosti* kao izvoru vlastite osobnosti i identiteta. Derrida kaže: „Ova³ su, pak, uvjetovana stalnim postojanjem onoga *drugog* u svakome našem djelovanju i odnošenju. To *drugo*, kao temelj mnogobrojnih diskursa s kraja stoljeća, ono je što su – određuje subjekt (jastvo, um, duh ...) kao *prvo*, koje svoj identitet ne može navlastito odrediti tek iz samoga sebe. Identitet pojedinačnosti (osobe, nacije ili kulture) otvoren je *drugome*, te je istodobno otvoren *drugim*, odnosno od *drugoga*“ (Krivak 2008: 119). Ako se vratimo stereotipnoj, manipulativnoj funkciji medija pred početak i tokom devedesetih godina, videćemo da pomenuti diskursi o „drugosti“ nisu nastali tek tako. Stereotipi unošeni u prostor javne komunikacije, koji su „izoštravali“ sliku neprijatelja, „ukazivali su na nepresušne istorijske argumente za spor i sukob s njima“ (Milošević 2001: 37). I to nas dovodi do još jedne bitne teze gde „diskurs možemo identifikovati na osnovu različitih mogućnosti, koje se otvaraju za reanimaciju već postojećih tema“ (Ilc, 2010: 50). Reanimaciji i reaktualizaciji već postojećih diskursa o *drugima* kao bitno drugačijima, krivima za istorijske poraze, i

³ Pritom Derrida misli na bića, ljude, osobe.

remetiocima integracije i opstojnosti svesrpskih zemalja, doprinelo je ono što Foucault smešta u domen nauke i znanja. Intelektualna elita. Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti proizvod je akademskih i kulturnih radnika. Sadržaj pomenutog Memoranduma „neizbrisiv je trag nečasne uloge intelektualaca u izgradnji i obrazlaganju etničkih stereotipa, raspirivanja nacionalne mržnje i reviziji istoriografije“ (Mimica 2001: 19). Primer intelektualaca prate i autori vrlo zvučnih naziva knjiga kao i repertoari beogradskih pozorišta. Svi su sa izrazitim „nacionalim pečatom“: „Rado Srbin ide u vojnike“, „Propast carstva srpskog“, „Seoba Srbalja“.... U masovnoj kulturi, muzičku produkciju prate naslovi „rodoljubnih“ pesama: „Ko to kaže, ko to laže Srbija je mala“, „Vidovdan“, „Od Topole pa do Ravne gore“, „Ubićemo, zaklaćemo, ko sa nama neće“... Dakle, reč je o mobilizaciji kompletnog društva za istu stvar – oslobođenja od *drugih*, od *suvišnih*. Svi pomenuti mehanizmi (mediji, akademija, kultura) svojevrzne su „mikrofizike vlasti“. Sve su to heterogeni a latentni mehanizmi kojima vlast nastoji vršiti propagandu nad određenom populacijom. Kroz elaborat o odnosu vlast/mediji, ali i odnosu vlasti i akademije/kulture, vidimo „podelu poslova“ pod neposrednom kontrolom te iste vlasti⁴. Narod je valjalo probuditi i nacionalno „osvestiti“, stoga je sve resurse jedne države i društva trebalo staviti „u pogon“. Kritička javnost takvog društva nije postojala, jer je sledila „tautološka ponavljanja opštih mesta i zaključaka“ (Milošević 2001: 41), koja su stvorena iz političkog diskursa i rekli bismo, vrlo vešte, operativne primene istog. Kako ne bismo ostali isključivo na prikazu štampe i medija u Srbiji pred početak devedesetih, nečasno bi bilo ne pomenuti ulogu koju su mediji iz svih republika bivše Jugoslavije imali u falsifikovanju i lažnom izveštavanju za vreme ratova koji su vođeni u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i nešto kasnije na Kosovu. O tome postoji znatan broj studija u kojima je detaljno opisana uloga štampanih i elektronskih medija u širenju

⁴ Propagandom pripremiti na rat i zločine koji će uslediti.

„osvojenih“ teritorija i ratišta. Za potrebe ovog rada korištena je jedna od njih: „Proizvodnja rata“ Marka Tompsona.

Pomenuti *dispozitiv* i *diskurs* u naslovu poglavlja imaju svoje značenje i mesto. Kroz primer diskursa, koji smo posmatrali kao jedan od modaliteta dispozitiva, nastojali smo pokazati ulogu koju su mediji kao deo „mikrofizike vlasti“ odigrali u mobilizaciji društva početkom devedesetih godina. Kako mediji ne bi ostali usamljeni u tom procesu, pažnju smo u nekoliko redaka posvetili i onome što se svrstava u polje znanja i nauke – akademiju i kulturu. Svi mehanizmi mobilizacije zavisni su od jednog – vlasti. Otuda diskurs kao ključno mesto u odnosu vlast/mediji. Međutim, i paradigma koja se pominje u naslovu poglavlja ima svoje mesto i značenje. Nju posuđujemo od francuskog sociologa Alana Turena. Za *paradigmu* Turen kaže: „Paradigma nije samo instrument u rukama vlasti već i formiranje odbrambenog i kritičkog stava...“ (Turen, 2011: 13). Alanova paradigma zasniva se na kritičkom odnosu prema jednom istorijskom periodu. On je vidi u tzv. *subjektivaciji* koja nije ništa drugo do sposobnost ljudskih bića da sebe formiraju i menjaju, kako individualno tako i kolektivno.

Ako *diskurs* može da služi nadzoru i propagandi, *paradigma* jednako naglašava slobodu i ljudska prava. Da bismo iz *diskursa* evoluirali u *paradigmu*, kao novu sastavnicu političkog sistema i njegovih potencijalnih „mikrofizika vlasti“⁵, treba da se suočimo sa istinom i pogledamo je u oči. Za početak, rekao bi Đuro Šušnjić, treba da vratimo dostojanstvo našim rečima. „Vratimo li dostojanstvo našim rečima, ima nade da vratimo dostojanstvo nama samima“ (Šušnjić 1995: 79).

Imajući u vidu Šušnjićeve reči, zaključićemo prvi deo ovog rada, koji smo označili kao teorijski. U njemu smo govorili o medijskom diskursu i sprezi vlast – mediji tokom devedesetih godina, i pokušali dati tezu za razmišljanje da li je iz medijskog diskursa devedesetih, i medija kao produžene ruke vlasti, moguće otvoriti put prema istini? Mogu li mediji, kroz primer Turenove paradigme koja znači mobilizaciju kompletnog društva u kritičkom odnosu prema jednoj

⁵ Pri čemu prevashodno mislimo na medije.

stvarnosti, otvoriti put za suočavanje sa prošlošću? Ako su mediji rat pripremili, gde je odgovornost? Ko će otvoriti teme koje će voditi region putem pomirenja i istine o ratovima i zločinima devedesetih?

De/resocijalizatorska uloga medija – empirijski uvid

Kako smo već u prvom delu rada naveli, smatramo da REKOM ima resocijalizatorsku ulogu u bivšim zemljama SFRJ. Resocijalizacija u ovom slučaju podrazumeva razvoj društva na demokratskim i građanskim principima i stvaranje kohezije u društvu.

Ono što je takođe bitno, kada govorimo o ovoj inicijativi, jeste činjenica da je zajedno sa društvom neophodna i resocijalizacija medija. U ovom delu rada bavićemo se dostignutim rezultatima procesa resocijalizacije kroz prizmu medija i pomoću kvalitativne analize. Teoretičari smatraju da je diskurs svakako forma korišćenja jezika, kako smo to već i naveli. Ova odrednica je ponekad previše sužena i nije uvek adekvatna. Jednostavno, diskurs studije ne analiziraju isključivo samo jezik, već žele da znaju ko govori, kako, zašto i kada. Tekstovi, kao i govori, imaju svoje korisnike, autore i čitaoce. Kada govorimo o pisanoj komunikaciji ili pisanoj interakciji tada nemamo interakciju face-to-face: čitaoci imaju pasivniju ulogu u toj interakciji. Ali nikako ne možemo tu interakciju omalovažavati. Proces pisane interakcije se takođe odvija u jednom kontekstu kao i govorni čin. Kontekst je jedna od karakteristika socijalne ili komunikativne situacije koja ima značajan uticaj na govor ili na tekst. Upravo ova karakteristika bitno utiče na to da se napravi jedan veliki korak od „opipljivog“ značenja pojma diskurs, ka apstraktnijem značenju (Van Dijk 1998: 1–14). Kontekst možemo definisati kao „specifičan mentalni model, ili subjektivna interpretacija učesnika (socijalne, interakcijske ili komunikativne) situacije u kojima oni učestvuju“ (Van Dijk 2008: 26). Kontekst u velikoj meri zavisi od kulture u kojoj se formira određena poruka. Novine se nikada ne čitaju u kulturnom, socijalnom vakumu, kao što se ni drugi medijski sadržaji ne konzumiraju bez navedenih faktora. Razumevanje poruke uslovljeno je usvajanjem

već pomenutog kulturnog konteksta. Zapravo, ovako dolazimo do institucionalizovanog konteksta koji je neophodan za razumevanje poruke.

U prvom delu rada smo objasnili vezu koja je postojala, ali i još uvek postoji između političke i društvene elite i između medija. Pošto je u fokusu naše analize medijski diskurs, moramo naglasiti i to da u većini slučajeva diskurs u medijima znači razdvajanje vremena i mesta u toku stvaranja teksta i konzumiranja poruke.

Upravo zbog odlaganja vremena interakcije bitan je kontekst, jer obezbeđuje stabilnost poruke (Talbot 2007). Pošto je tema ovog rada suočavanje sa prošlošću kroz prizmu uloge medija koji deluju u dve države (BiH i Srbija) neophodno je spomenuti i interkulturalnu komunikaciju.

Ova vrsta komunikacije je uvek markirana odstupanjima od očekivanih interakcijskih normi, što rezultira bogatim izvorom za stvaranje kulturnih stereotipa (Fetzer, Lauerbach 2007). Ova stereotipizacija prisutna je u javnom govoru isto toliko koliko i u privatnim interakcijama.

U nastavku rada ćemo, pomoću ovog teorijskog okvira, uz rezultate analize pokušati da predstavimo *mainstream* poruke medija u vezi sa inicijativom REKOM, čiji je cilj da stvori uslove za uspostavljanje novih veza između država bivše Jugoslavije, tako što se osniva jedna nezavisna, međudržavna Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o svim žrtvama ratnih zločina i drugih teških kršenja ljudskih prava počinjenih na teritoriji bivše SFRJ (REKOM) u periodu od 1991–2001.

Metod istraživanja je kvalitativna analiza sadržaja tekstova posvećenih REKOM-u.

Jedinica analize je tekst u celini uključujući nadnaslov, naslov, podnaslov, a koji je objavljen na sajtu *Radio-televizije Srbije*, *Radio-televizije Republike Srpske* i *Radio-televizije Bosne i Hercegovine* u periodu od godinu dana od početka regionalne kampanje za podršku REKOM-a (26. 4. 2011), bez obzira na novinarski žanr. Za potrebe analize izrađen je poseban *kodni list*, u kojem je registrovan medij,

datum, žanr, dužina teksta, autorstvo, lokacija, povod, tema, precepcija žrtava, subjekt, objekt i vrednosni kontekst.

Korpus analize čine objavljeni tekstovi na internet prezentacijama javnih servisa (*Radio-televizija Srbije*, *Radio-televizija Federacije Bosne i Hercegovine* i *Radio-televizija Republike Srpske*) u periodu od godinu dana od dana početka kampanje „Milion potpisa za REKOM“. Analizirani period obuvata godinu dana u kom su pretraživani sajtovi javnih servisa Srbije i BiH. Pretraga je vršena pomoću ključne reči (REKOM) i pomoću vremenske odrednice. Ovakvim formiranjem uzorka hteli smo da dođemo do tekstova koji su po medijskim kućama zaslužili da budu dostupni širokoj javnosti i putem interneta. Ukupan broj detektovanih tekstova je 12, pri čemu je *RTS* objavio 6, *RTF BiH* 4, dok *RTRS* 2.

Već ovde možemo zaključiti da medijske kuće nisu bile zainteresovane za temu osnivanja regionalne komisije. Ovu potvrđuju i dobijani rezultati dublje analize.

Žanr je centralna kategorija diskurs analize. Žanrovi čine konvencionalni šablon za komunikativna rešenja pojedinih problema.⁶ Ti društveni problemi čine spoljašnju strukturu (socijalnu i institucionalnu) žanrova (Fetzer, Lauerbach 2007). Zapravo, to znači da novinari biraju žanr reagujući na pojedine informacije i u zavisnosti od procene kakav uticaj žele da postignu kod auditorijuma u vezi sa tim problemom ili pojavom. Čista vest, izveštaj, svakako da reflektuje stroge činjenice u vezi sa temom. Dok reportaža ili komentar deluju znatno bolje na emocije primalaca poruke. Žanr određuje i početnu čitalačku poziciju. Tekstovi uvek nude određeni dijapazon za potencijalnu čitalačku poziciju, ali predlaže i preferiranu interpretaciju za usvajanje „najpoželjnije“ pozicije (Fetzer, Lauerbach 2007).

Žanrovska podela analiziranih sadržaja svedena je na dve kategorije: vest i izveštaj. Ovi izričito faktografski žanrovi ukazuju na to da su mediji bili fokusirani samo na neke činjenice i izjave a nisu se potrudili da u skladu sa njihovom

⁶ Žanrovi su unapred određene forme. U zavisnosti od toga kakav je problem ili pojava u pitanju određuje se i žanr i na taj način problem/pojava dobija svoj komunikacijski oblik, žanrovski oblik u diskursu.

društvenom ulogom kao javni servisi, objasne i približe suštinu REKOM-a svom auditorijumu. Čist faktografski pristup teško može doprineti senzibilizaciji javnosti prema temi suočavanja s prošlošću i isto tako ne može ponuditi suštinski značaj ove inicijative.

Dužina teksta igra važnu ulogu u medijima. Ako je tekst dugačak, to je znak za čitaoca da je tema važna, ali ako je kratak, poruka je da data vest ne igra veliku ulogu. Dužina tekstova u posmatranom periodu pokazuje da su mediji bili zainteresovani za REKOM samo onoliko koliko im „žanrovske granice“ dozvoljavaju. Odnosno, vest i izveštaj kao forma već imaju svoja ograničenja gde nema mesta analitičkom pristupu ili dubljem razmatranju teme.

Posmatrajući *lokacije*, možemo zaključiti da svi mediji su u svom izveštavanju ostali „između svojih državnih“ granica. Pa tako je u prilogima *RTS-a* Beograd bio na prvom mestu, za *RTFBiH* skoro pa u potpunosti samo je Sarajevo bilo interesantno, dok je za *RTRS* Banjaluka. Ono što je upadljivo u ovom rezultatu jeste činjenica da nijedan javni servis nije pokušao da proveri kako reaguje javnost u susednoj državi ili entitetu. Ovo je posebno zabrinjavajuće kada je u pitanju BiH gde eniteti apsolutno isključuju reakcije drugih eniteta u vezi sa REKOM-om. Ovo ukazuje na duboku podeljenost zajednica za koje čak ni činjenica da je rat devedesetih ostavio pečat na gotovo svim porodicama ne može da bude zajednički reper za dijalog.

Posmatrajući dobijene rezultate možemo zaključiti da ovi mediji, u praćenom periodu na svojim sajtovima nisu pokazali nikakvu medijsku inicijativu za proširenje teme koju REKOM nudi, već su se isključivo fokusirali na aktuelne događaje ili na preskonferencije. Zabrinjavajuće je da su se analizirani javni servisi apsolutno pokazali kao institucije koje ne vide ili ne poznaju suštinsku ulogu njihovog postojanja: stvaranje kohezije putem kanalisanja raznih struja u javnom dijalogu.

Kategorija *autorstva* pokazuje angažovanost novinara i medijske kuće da ispuni svoj zadatak i da bude na samom izvoru informacije. Ono što je pohvalno,

svi su mediji poslali svoje izveštače na teren, pa smo tako dobili izvorne medijske proizvode na sajtovima.

Tema je sledeći segment analize. Ova kategorija posebno je značajna, ako znamo da su mediji ti koji nameću određene informacije ili pojave svom auditorijumu. Oni daju okvire o čemu treba publika da razmišlja. Iako smo u kodnom listu naveli poprilično širok dijapazon mogućnosti, mediji su, u analiziranim tekstovima, bili fokusirani na REKOM samo kao na jednu regionalnu inicijativu. Zanemarujući njenu ključnu ulogu u procesu suočavanja s prošlošću i postavljajući je kao svakodnevnu pojavu, što priznaćemo, nije tako, posebno zbog toga što se radi o postkonfliktnim društvima gde su vrlo retke zajedničke inicijative iz zemalja bivše Jugoslavije. Mediji nisu iskoristili priliku da govore o prošlosti u svetlu činjenica i da tako daju svoj doprinos resocijalizaciji društva kome se obraćaju.

Za bivšu Jugoslaviju je karakteristična jedna stvar: u javnom diskursu se retko govori o svim žrtvama rata i sukobljene strane insistiraju na „sopstvenim“ gubicima. Inicijative koje u fokusu imaju položaj žrtava a ne počinilaca ratnih zločina su retke pa zbog toga je bilo interesantno videti kako su ovi mediji tretirali žrtve, da li su iskoristili REKOM da pokrenu javni dijalog o žrtvama, o njihovom položaju.

Rezultati analize pokazuju da su žrtve, iako su formalno prisutne u tekstovima, nisu tretirane kao kategorija kojoj je neophodna veća društvena podrška, već je svedena na nivo obične fraze „REKOM je bitan zbog svih žrtava“.

Kada je reč o onima koji deluju, daju izjave, koji govore o određenim temama, drugim akterima u tekstovima, analiza je pokazala da su dominantnu ulogu imali predstavnici nevladinog sektora, oni su bili pitani, oni su dali izjave u najvećoj meri. Na drugom mestu su političari. Svakako je za očekivati ovakav rezultat s obzirom na činjenicu da je REKOM krenuo upravo iz sektora nevladinih organizacija. Ono što je zabrinjavajuće da u analiziranom periodu široka društvena

javnost nije dobila mogućnost da govori o ovoj temi i da taj dijalog bude zabeležen na stranicama javnih medijskih servisa.

Akteri u tekstovima uglavnom su govorili o samoj inicijativi ili o žrtvama. Ali, kao što smo već spomenuli, žrtve su prisutne više „šablonski“, bez detaljnijeg uvida u to zašto je zapravo bitno podržati inicijativu REKOM.

Kategorija *Vrednosni kontekst* pokazuje odnos novinara prema temi. Analiza pokazuje da je u medijskim proizvodima uglavnom prisutan neutralan stav, dok u najmanjem procentu su prisutni negativni stavovi.

Interesantno je spomenuti da smo u dva teksta naišli na negativan stav novinara prema sadržaju teksta: jedan je prilog sa sajta *RTFBiH* u kom se naglašava „propali projekt“ REKOM, dok je drugi tekst sa sajta *RTRS* u kojem je Organizacija porodica zarobljenih, poginulih boraca i nestalih civila RS pozvala ove kategorije stanovništva da se ne odazivaju na pozive Koalicije za regionalnu komisiju i da ne daju podršku ovoj inicijativi.

Zaključak

U ovom radu autori su ponudili kontekstualizaciju uloge medija u predratnom i ratnom periodu, pokušavajući da ukažu na ključnu poziciju medija. Kao što je navedeno, diskurs koji je formiran od političke i intelektualne elite a koji je prezentovan pomoću medija društvima u zemljama bivše Jugoslavije, bio je od ključne važnosti na putu disolucije Jugoslavije. Brojne analize ratnog perioda pokazale suda su mediji igrali aktivnu ulogu u krvavim dešavanjima, ali isto tako ni posle završetka ratova i početka demokratizacije društava oni nisu prošli neophodnu promenu koja bi omogućila da od javnih glasila partija i ideoloških struja postanu javni servisi u pravom smislu te reči.

Lako su prešli preko sopstvene uloge, pravdajući se instrumentalizacijom od vlasti i politike. Analizom smo ukazali na to da javni diskurs ni danas nije u službi građana: on ne otvara ključne teme razvoja društva, kao što je suočavanje sa prošlošću. Dodatni problem je odnos prema žrtvama: mediji ne razumeju ili ne žele

da razumeju žrtve. One su tretirane kao obična fraza, koja nema svoju društvenu težinu.

Rad je ukazao i na to da je ključna stvar otvaranje javnih dijaloga u medijima o drugim zajednicama bivše Jugoslavije. Javni medijski servisi, koji su finansirani iz budžeta ili putem RTV pretplate imaju obavezu prema svojim zajednicama, da im pomažu u suočavanju sa prošlošću, čime će i sami proći put resocijalizacije. Suština učešća medija u procesu resocijalizacije jeste „... kada se *objektivno prisutna (psihološka) potreba* usmjeri u pravcu koji odgovara i komunikatoru i primaocu“ (Šaćić 2004: 139). Tačnije, uspešnost procesa resocijalizacije zavisan je od načina i metoda kojima se nove vrednosti, drugačije od ranije stečenih, „usađuju“ u individuu.

Mediji postaju aktivni učesnici procesa resocijalizacije onda kada se „konsultuju“ sa konzumentima tj. potrošačima medija. To podrazumeva naglašeniju ulogu u strukturi aktera u diskursu: mediji više ne mogu biti podređeni isključivo političkoj i intelektualnoj eliti, već moraju preuzeti aktivniju ulogu u kreiranju društava, za početak – tako što će postati korektori javnog mnjenja stvarajući nove okvire za razmišljanje o ratovima devedesetih.

LITERATURA

Adrianus van Dijk, Teun (1998): *Discourse as structure and process*. London: Sage Publications.

Adrianus van Dijk, Teun (2008): *Discourse and context – A sociocognitive approach*, Cambrige: Cambrige University Press.

Blaž, Ilc: „Euroorijentalizam od geneze do sadašnjosti“, *Odjek*, Revija za umjetnost, nauku i društvena pitanja, Godina LXIII, Broj 1, Proljeće 2010, Sarajevo, 49–61.

Čolović, Ivan (1994): *Pucanje od zdravlja*, Beograd: Beogradski krug.

Fetzer, Anita i Lauerbach Gerda E. (2007): Political discourse in the media in: *Political discourse in the media*, Fetzer, A. i Lauerbach, G.E. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Foucault, Michel (1994): *Nadzor i kazna – rađanje zatvora*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Krivak, Marijan (2008): *Biopolitika*, Zagreb: Antibarbarus.

Milosavljević, Olivera (2001): Olivera Milosavljević: „Viđenje drugog“, Zbornik radova okruglog stola „Odjeci i reagovanja“, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 79–83.

Mimica, Aljoša (2001): Aljoša Mimica: „Ritam zločina“, Zbornik radova okruglog stola „Odjeci i reagovanja“, Fond za humanitarno pravo, Beograd: 19–28.

Petrović, Tanja (2009): *A long way home: Representations of the Western Balkans in Political and Media Discourses*, Ljubljana: Mirovni institut.

Radina Vučetić: „Vreme kada je narod govorio“, Zbornik radova okruglog stola „Odjeci i reagovanja“, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 11–19.

Šaćić, Nermina (2004): *Politička de/resocijalizacija i mediji*, Sarajevo: Internews.

Talbot, Mary (2007): *Media discourse – Representation and interaction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Tompson, Mark (2000): *Proizvodnja rata: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Medija centar, Beograd.

Turen, Alan (2011): *Nova paradigma – za bolje razumevanje savremenog društva*, Službeni glasnik, Beograd.

Aida Džanović

Norbert Šinković

THE MEDIA AND THEIR ROLE IN THE PROCESS OF DETERMINING LIABILITY

SUMMARY

The authors of this paper set before themselves the task of analyzing the role of the media in the process of accountability. In their view, establishing accountability is unthinkable without the reference to the responsibility of the media in the wars of the 1990s in the former Yugoslavia. The authors of this paper chosen to deal with the relationship between the government and the media. In treating this relationship, special emphasis will be placed on the theoretical notion of *discourse*. And finally, for the work to move away from the exclusively theoretical reflection, we will consider the Initiative for RECOM, in which the authors see the possibility for practical role of the media in the process of accountability, through the media's presentation of the facts about war crimes and other serious violations of human rights, and the truth about the missing, the refugees, the displaced and the exiled. Our elaboration of RECOM will be accompanied by a comparative analysis of this regional initiative in the case of Serbia-Bosnia and Herzegovina.

Keywords: war, responsibility, REKOM, media, dicourse.

UDK 355.011:659.3/4(497)

UDK 316.77:172.4(497)

Dinko Gruhonjić

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za medijske studije

MEDIJI I REKOM¹: ASPEKT ŽRTVE U MEDIJSKOJ INTERPRETACIJI PRESUDA HAŠKOG TRIBUNALA

APSTRAKT

Rad se bavi analizom diskursa ciljanih medija iz Hrvatske i Srbije povodom njihovog pisanja i izveštavanja o presudama hrvatskim generalima Anti Gotovini i Mladenu Markaču. U radu se analizira pisanje uticajnih dnevnih novina u Hrvatskoj i u Srbiji, *Jutarnjeg lista* iz Zagreba i *Blica* iz Beograda. Rad se bavi kvalitativnom analizom medijskog diskursa u vezi sa presudama. Kroz pojedinačne studije slučaja, u radu se analizira kako mediji u Hrvatskoj i u Srbiji više od 20 godina nakon početka rata u Hrvatskoj izveštavaju o optuženicima za ratne zločine i o žrtvama toga rata. Rad je još jedan od priloga široj temi uloge medija u suočavanju sa nedavnom ratnom prošlošću na prostoru bivše SFRJ, kao i ulozi civilne inicijative za formiranje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o žrtvama ratova od 1991. do 2001. Godine (REKOM).

Ključne reči: rat, žrtve, optuženici, tribunal, Hrvatska, Srbija, *Jutarnji list*, *Blic*, suočavanje s prošlošću, REKOM.

Društveno-politički kontekst

Više od 20 godina nakon početka raspada bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) i od početka ratova u Sloveniji i u Hrvatskoj² u regionu i u zemljama-naslednicama bivše države nije se pvela ozbiljna i

¹ Inicijativu za formiranje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o žrtvama ratova od 1991. do 2001. (REKOM) pokrenule su maja 2006. godine tri nevladine organizacije: Fond za humanitarno pravo iz Beograda, Documenta iz Zagreba i Istraživačko-dokumentacioni centar iz Sarajeva. U okviru Inicijative u zemljama –naslednicama bivše SFRJ održano je više od 100 konsultacija sa različitim društvenim grupama: udruženjima žrtava, veteranima, verskim zajednicama, političarima, intelektualcima, nevladinim organizacijama, novinarima, mladima...

² Ti ratovi su počeli 1991. godine.

neostrasćena rasprava o uzrocima i karakteru tih sukoba. Iako bi svakako imali potencijal za pokretanje takve rasprave, mediji tu priliku do sada nisu koristili.

Postoji značajna domaća i strana naučno-istraživačka literatura u vezi sa ulogom medija u pripremi ratova, čiji se autori slažu u oceni da su pojedini mediji imali veoma zapaženu i istaknutu negativnu ulogu u stvaranju klime pogodne za izbijanje sukoba na tlu bivše Jugoslavije³. Istraživanja u ovoj oblasti ne prestaju (Valić Nedeljković 1997, Thompson 2000, Torov 1996). Da li je „govor mržnje“ u medijima tokom oružanih sukoba na prostoru Jugoslavije devedesetih godina predstavljao samo neistinito, ostrasćeno i neobjektivno izveštavanje, ili se u pravnom smislu može govoriti o aktivnostima koje su u sebi sadržavale elemente teških krivičnih dela ili podsticanja na ratne zločine?⁴ Ne prestaju ni istraživanja o ulozi medija u postratnom periodu u ovom regionu, to jest o odnosu medija prema suočavanju s ratnom prošlošću (Gruhonjić 2010).

Odnosi između Hrvatske i Srbije nakon završetka rata išli su linijom toplo-hladno, u kojoj je hladno preovlađivalo, ali je bilo i deklarativnih i manifestnih poteza koji su mogli doprineti normalizaciji odnosa između te dve države⁵. Ali, činjenica je da su odnosi između Srbije i Hrvatske opterećeni i danas brojnim nerešenim pitanjima. Hrvatska je pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu (ICJ) tužila Srbiju sa osnovnom intencijom da dokaže da je Srbija izvršila agresiju na Hrvatsku pre 20 godina. Srbija je uzvratila kontratužbom protiv Hrvatske, sa osnovnom intencijom da sud dokaže da je Hrvatska izvršila etničko čišćenje tamošnjih autohtonih Srba. I jedna i druga država pokušaće kroz svoje tužbe

³ Tadeuš Mazovjecki, specijalni izvestilac Komisije za ljudska prava UN, u svom specijalnom izveštaju o ulozi medija iz decembra 1994. godine napisao je: „Od početka sukoba, informacije koje su objavljivali mediji u bivšoj Jugoslaviji u suštini su se sastojale u nacaionalističkom diskursu i sveprisutnim napadima i uvredama uperenim protiv drugih naroda. Ne iznenađuje što je taj fenomen direktno doveo do užasnih zverstava na bojištima...“

⁴ Reči i nedela (2011) – Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991–1992, str. 10.

⁵ Najviše takvih poteza bilo je na relaciji bivši predsednik Srbije Boris Tadić – predsednik Hrvatske Ivo Josipović, u periodu od 2010. do 2012. godine. Dvojica predsednika neretko su jedan drugoga oslovljavali sa „prijatelj“.

dokazati genocidnu ratnu nameru druge strane⁶. Pokušaj nagodbe i međusobnog povlačenja ovih tužbi je propao, uprkos deklarativnim izjavama o potrebi normalizacije odnosa. A tu su i brojna druga otvorena pitanja: pitanje osoba nestalih tokom rata, povratak izbeglica, pitanje imovine Srba, pitanje granica, problemi postojanja logora za Hrvate u Srbiji...

Sva ta pitanja zapravo su ključna za normalizaciju odnosa, ali se oko njih i danas vode mahom politički ostrašćene a ne argumentovane rasprave. U tim raspravama često učestvuju i mediji, koji svojim izveštavanjem neretko podilaze vladajućim negativnim stereotipima u obe države, čija hrvatska verzija glasi: Srbija je izvršila agresiju na Hrvatsku, a srpska: Hrvati su proterali Srbe iz Hrvatske.

Medijska matrica s kraja osamdesetih i početka devedesetih godina 20. veka prenela se tako i u 21. vek, kroz medijsku interpretaciju karaktera ratova na prostoru bivše SFRJ. Ta matrica naročito je vidljiva u medijskim interpretacijama presuda hrvatskim i srpskim političarima i vojnicima pred Haškim tribunalom⁷. U fokusu medija su gotovo uvek okrivljeni/osuđeni a veoma retko žrtve zločina. Pojedini mediji neretko se stavljaju na stranu okrivljenih/osuđenih, prikazujući individualne presude protiv pojedinaca kao presude celim narodima. Ono što se izmenilo za proteklih 20 godina jeste jezik medija, koji više nije prepun eksplicitnog govora mržnje, kao što je bio slučaj u vreme priprema za ratove na prostoru bivše SFRJ, ali koji je i danas prepun nasleđenih negativnih stereotipa, koji se tiču pre svega karaktera ratova.

⁶ Hrvatska je ICJ-u podnela tužbu protiv tadašnje Savezne Republike Jugoslavije (čija je Srbija pravna sledbenica) u julu 1999. godine. Hrvatska je tužila Srbiju zbog, kako je navedeno, kršenja Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida tokom rata u Hrvatskoj, od 1991. do 1995. godine. Srbija je Hrvatsku tužila ICJ-u početkom 2010. godine za genocid nad Srbima tokom rata u Hrvatskoj od 1991. do 1995. godine.

⁷ Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKTJ, u originalu: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia – ICTY), osnovan je od strane Ujedinjenih nacija, 1993. godine. U medijima se najčešće koristi naziv „Haški tribunal“.

Cilj rada

Cilj rada je da se kroz analizu medijskog diskursa dva veoma uticajna dnevna lista u Hrvatskoj i u Srbiji, *Jutarnjeg lista* i *Blica*, utvrdi na koji su način oni izveštavali o presudi generalima Gotovini i Markaču. S tim u vezi, cilj rada je da se utvrdi kakve su poruke mediji slali svojoj publici i koliko su se u tim porukama mediji zapravo bavili žrtvama, koje su svakako najveći gubitnici ratova iz devedesetih godina prošlog veka na prostoru bivše SFRJ.

Metod

U radu je korišćen metod kvalitativne analize medijskog diskursa i interpretacije sadržaja. Analiza diskursa je najpogodnija za ovakav tip istraživanja medijskih sadržaja, jer je reč o interdiciplinarnoj nauci koja kritički preispituje društvo i kulturu u kojima postoje realni sagovornici koji izmenjuju poruke. Analiza medijskog diskursa izučava društvo i proučava koje vrste interakcija medijski tekst uspostavlja između ljudi i sveta i između moćnika (vlasti, većine) i onih koji to nisu (manjine) (prema Savić 1993: 25; Pralica 2010: 327). Prema Teunu van Dejku (2008) diskurs u sociološkom smislu je tip mišljenja, političke ideje, ideološki okvir. Prema Dubravki Valić Nedeljković (2010), medijski diskurs može biti tolerantan i netolerantan, u odnosu na kulturni kontekst, a potom i na društveno-politički i etnički.

U ovom radu analizirani su vesti, izveštaji, članci i kolumne.

Medijska pristrasnost i euforija

Izveštavanje na portalu *Jutarnjeg lista* tog 16. novembra 2012. godine, kada je izrečena oslobađajuća presuda za hrvatske generale Gotovinu i Markača moglo bi se okarakterisati kao euforično, sa mestimičnim primesama pozivanja na zdrav razum, u čemu je prednjačio urednik tog lista u svom komentaru, što svakako nije bez značaja u sagledavanju konteksta uređivačke politike ovog uticajnog dnevnika u Hrvatskoj.

Od početnog *breaking news* naslova *Haag presudio – generali Gotovina i Markač slobodni*⁸, dok su se građani okupljali na Trgu bana Jelačića da proslave slobodu za generale, *Jutarnji list* je doprinio podgrevanju „pobedničke“ atmosfere. Bes koji je izazvala prvostepena presuda tog istog Tribunala iz aprila 2011. godine, kada je Gotovina osuđen⁹ na 24 a Markač na 18 godina zatvora, potpuno je zaboravljen i ta se činjenica u člancima koje je emitovao Jutarnji list gotovo uopšte više i nije spominjala. Haški tribunal, koji je pre samo godinu i po dana, tretiran kao neprijateljski sud¹⁰, sada je gotovo slavljen, poput tekstova pod naslovima *Žalbeno vijeće promijenilo je povijest Suci koji su osudili generale proglašeni – nerazumnima!* ili: *Haški sud: „Gotovina je poduzeo cijeli niz mjera da bi spriječio i minimalizirao počinjenje kaznenih djela“*. A ministar pravde Orsat Miljenić odmah je poručio: „S posebnim ćemo zadovoljstvom ispoštovati ovu presudu Haaga!“, aludirajući valjda na to da neku drugačiju presudu možda i ne bi ispoštovao ili bi je ispoštovao sa gorčinom u ustima.

Jutarnji list donosi i biografiju generala Mladena Markača pod naslovom: *U žestoke bitke svoje je dečke vodio uz riječi – „Za mnom!“*, te izjavu njegove supruge, Mirjane Markač: „Pravda je spora, ali dostupna. Moralo se to dogoditi!“ Objavljena je i foto-biografija generala Ante Gotovine: *Foto, život legionara, generala i zavodnika: Napokon zajedno!*, gde se, kao u kakvoj ljubavnoj drami, govori o dugačkoj razdvojenosti Gotovine i njegove supruge Dunje. Da bi hepiend bio potpun, stiže i foto-vest na internetskim stranicama *Jutarnjeg: Dunja Gotovina Vladinim avionom krenula u Haag! Po nju je autom stigao ministar obrane*. Tu je i

⁸ Svi naslovi preuzeti su u originalu i ispisani kurzivom u radu.

⁹ Ante Gotovina proglašen je tada krivim za učestvovanje u udruženom zločinačkom poduhvatu prema 8 tačaka optužnice – 1. progon kao zločin protiv čovečnosti, 2. deportacija kao zločin protiv čovečnosti, 4. pljačka javne i privatne imovine kao kršenje zakona i običaja ratovanja, 5. razaranje kao kršenje zakona i običaja ratovanja, 6. ubistvo kao zločin protiv čovečnosti, 7. ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja, 8. nečovečna dela kao zločin protiv čovečnosti, 9. okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja. Nije kriv prema tački optužnice 3. nečovečna dela prisilnog premeštanja kao zločin protiv čovečnosti. Olakšavajuća okolnost bilo je njegovo ponašanje u pritvoru i tokom suđenja.

¹⁰ Gruhonjić, D. (2011). Presuda Gotovini - karakter rata u Hrvatskoj kroz medijsku prizmu, 20. godina posle.

podsećanje na operaciju „Oluja“, pod naslovom *Dan u kojem je stvorena nova, sretna zemlja*, praćeno izjavama Gotovine: „Dobili smo prvu i sad drugu Oluju!“, kao i: „Ovo je točka na 'i', rat pripada povijesti, okrenimo se svi budućnosti!“ Priču dopunjuje i izjava Markača: „Pokazali smo da je Hrvatska časno branila svoju zemlju“.

Premijer Zoran Milanović je poručio: „Pao nam je kamen sa srca! Gotovini i Markaču hvala što su toliko izdržali za Hrvatsku“. A predsjednik Ivo Josipović takođe je slavljenički uputio dve poruke, koje *Jutarnji list* citira: „Pravo i pravda je pobijedila, naši generali nisu krivi za zločine!“, kao i: „Ovom presudom na Domovinski rat napokon je stavljena točka“. Stižu i unisona reagovanja iz sabora Hrvatske: „Tek sada završili su Domovinski rat i Oluja“, kao i reagovanje ministra Matića: „Sada cijeli svijet zna da je Hrvatska vodila obrambeni rat“, te ministra Kotromanovića, inače Gotovininog ratnog druga: „Osjećam se kao 1995, kada je Hrvatska oslobođena! Neizmjereno sam sretan što ćemo iduće godine godišnjicu Oluje slaviti u društvu generala Gotovine“. Evropska komisija, prema interpretaciji *Jutarnjeg lista*, poručila je Hrvatskoj: „Nastavite napredak prema budućnosti!“ Oglasio se i vrh katoličkog klera preko kardinala Josipa Bozanića: „Dragi generali, hvala vam! Hrvatska vas i danas treba!“ Poruku je čak poslao i selektor fudbalske reprezentacije Hrvatske Igor Štimac, a nije ličila baš na dobrosusedsku: „Generale Gotovinu i Markača zovem da izvedu početni udarac protiv Srbije!“

O „neustrašivosti“ hrvatskih generala čak i u sudnici Tribunala, a pre svega Gotovine, svedoči foto-reportaža pod naslovom: *Gotovina je pokazao emocije tek kad je sve bilo gotovo. Nasmijao se i zagrlio Markača!* A tu je i podsećanje na 303 dana suđenja generalima: *Kad te Haag tuži, onda ti i ratni neprijatelj postaje – prijatelj*, o prijateljevanju nekadašnjih zakletih neprijatelja u, kako to „nacionalno osvešteni“ mediji vole da kažu, kazamatima Sheveningena.

Doze objektivnosti

No, pisanje *Jutarnjeg lista*, uprkos uzavrelim emocijama na ulicama, ipak je povremeno uspjelo zadržati dozu objektivnosti, nezavisnosti i visokih profesionalnih standarda. List tako citira bivšu portparolku Tužilaštva Haškog tribunala Florans Artman, koja poručuje: „Sada treba otkriti tko jest kriv za zločine“. „Mislim da Hrvatska može danas biti sretna zato što su generali oslobođeni, ali da bi se isto tako trebala pitati tko su i gdje su oni koji su zločine počinili, a jasno je da je zločina bilo“, kazala je Artman. A bivša tužiteljica Karla del Ponte iznenađena je oslobađajućom presudom generalima: „To je veliko, veliko iznenađenje! Pročitat ću presudu da vidim što je krenulo krivo“.

Nakon prvih trijumfalističkih izjava, prisebnost je povratio i predsjednik Josipović: „Presuda znači nevinost generala, ali i odgovornost države da istraži što se dogodilo“. „Vrlo sam zadovoljan presudom Haškog suda koja znači nevinost naših generala, ali i daljnju odgovornost države da istraži što se dogodilo i tamo gdje je bilo zločina da ih kazni“, veli Josipović, podsećajući tako na žalosnu činjenicu da za zločine počinjene tokom i nakon „Oluje“ sudovi u Hrvatskoj nikoga nisu osudili. „Ponavljam, zločina nad našim sugrađanima Srbima je bilo. I to ne treba negirati. Da se odmah kaznilo počinitelje naši generali vrlo vjerojatno ne bi bili optuženi u Haagu“, poručio je Josipović i pozvao na izgradnju politike pomirenja između Srbije i Hrvatske.

Najjači pečat, ipak, dao je urednik *Jutarnjeg* Davor Butković, čiji komentar nosi takođe slavljenički naslov: *Rat je napokon završen: Hrvatska je nevina!*, ali u samom tekstu on se obračunava i sa krivicom hrvatske države za zločine tokom i nakon Oluje: „Kako je dakle Haaški sud, u svojoj zaključnoj odluci, došao do takvog stava, premda je Hrvatsku poslije Oluje napustilo oko 200 tisuća Srba, i premda nikome u ondašnjem državnom vrhu nije palo na pamet da spriječi njihovo iseljavanje, što je više nego vidljivo iz sadržaja famoznog brijunskog sastanka¹¹,

¹¹ „Brionski transkripti“ su tajni dokumenti sa sastanaka najvišeg političkog, vojnog i policijskog rukovodstva Hrvatske na kojima je dogovarana i operacija „Oluja“.

održanog uoči Oluje?“ , pita se Butković. I dodaje: „Bez obzira na trenutno masovno dobro raspoloženje u zemlji, budimo realni: poslije Oluje dogodili su se najteži zločini protiv srpskog stanovništva. Za mnoge od tih zločina nitko nije kažnjen. Pitanje je elementarne pravne i moralne zrelosti hrvatske države da se zločincima napokon sudi. Oni koji su ubijali u ‘Krajini’¹², i oni koji su im naređivali jednostavno moraju završiti na sudu. To je, naprosto, *conditio sine qua non* elementarne pravednosti u Republici Hrvatskoj.“

I ministar pravde Orsat Miljenić povratio se iz prvobitne euforije, i u kratkom intervjuu Jutarnjem listu poručio da ratni zločini ne zastarevaju i da će hrvatske vlasti nastaviti sa procesuiranjem osoba koje se terete za ratne zločine, bez obzira na njihovu nacionalnost. Novinar Jutarnjeg, međutim, podsetio je ministra da je pokrenut tek jedan postupak za ratne zločine nakon Oluje, a i taj slučaj je manjkav sa dokazima. Miljenić je, pak, ustvrdio da hrvatsko pravosuđe ima snage procesuirati i primereno osuditi ratne zločine počinjene u Oluji i nakon nje.

I bivši predsednik Hrvatske Stjepan Mesić poručio je da „današnje odluke ne bi smjele biti prepreka toliko potrebnom suočavanju s istinom o prošlosti“.

Uticajni hrvatski dnevni list preneo je i reagovanja iz Srbije na oslobađajuću presudu Gotovini i Markaču, u vidu izjave bivšeg predsednika Srbije Borisa Tadića: „Hrvati, suzdržite se od trijumfalizma! Presuda je teški udarac međunarodnoj pravdi“.

U rubrici „Bijes zbog generala“, *Jutarnji list* donosi tekstove sa sledećim naslovima: *Srbijanska vlada svela suradnju s Haagom na tehničku razinu: „Ova je odluka pljuska međunarodnoj pravdi“*; *Vuk Jeremić prijeti na Twitteru: ‘Međunarodnim kriminalcima nanijet ću štetu koju nisu očekivali!’*; *Nikolić: ‘Ovo je politička, a ne pravna odluka! Srbi su žigosani kao zločinci koji se trebaju stidjeti*

¹² Samoproglašena „Republika Srpska Krajina“ (RSK), proglašena je 1991. godine i formalno je trajala do 1995. godine, ali nije bila međunarodno priznata. RSK se prostirala na delovima Dalmacije, Like, Banije, Korduna, zapadne Slavonije, te Istočne Slavonije, Baranje i Srema. Veći dio RSK je vraćen pod vlast Hrvatske nakon vojno-policijske operacije Oluja u avgustu 1995, a ostatak je formalno prestao postojati nekoliko meseci kasnije Erdutskim sporazumom, kada je teritorija istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema mirno reintegrirana u Hrvatsku.

i šutjeti'. U rubrici „Srbija na nogama“ *Jutarnji list* na svom portalu nastavlja citirati reagovanja iz susedne države, sa podnaslovom: „Skandalozno, šokantno... U ovo ni najoptimističniji Hrvati nisu vjerovali“, gde se prenose izjave srpskog tužioca za ratne zločine Vladimira Vukčevića, koji je ocenio da je u Oluji i nakon nje „počinjen jedan od najtežih ratnih zločina u bivšoj SFRJ“.

Direktor Dokumentacionog centra Veritas iz Beograda Savo Štrbac rekao je kako je „ostao bez teksta kad je čuo presudu“. „Ovo je skandalozno, šokantno, možete zamisliti kako je ljudima koji su bježali u kolonama iz Hrvatske. Mislim da u ovo ni najoptimističniji Hrvati nisu vjerovali. Ni u snu ovo nisam sanjao, rekao je Štrbac.

List prenosi i izjavu predsednice beogradskog Fonda za humanitarno pravo Nataša Kandić, koja je ocenila da oslobađanje hrvatskih generala nije donelo pravdu za žrtve i da presudom nisu spomenuti ni ratni zločini, ni egzodus Srba iz Hrvatske.

U rubrici Komentari iz Republike Srpske stoji naslov: „*Sada bi trebalo tražiti da se puste Radovan Karadžić i Ratko Mladić!*“, i prenosi se izjava predsednika tog bosanskohercegovačkog entiteta Milorada Dodika da je oslobađajuća presuda hrvatskim generalima Anti Gotovini i Mladenu Markaču „ponižavajuća za žrtve, Srbe i sve one koji su vjerovali u međunarodnu pravdu“.

Preneta je i izjava predsednika Srpskog narodnog vijeća u Hrvatskoj Milorada Pupovca, pod naslovom: *Ono što je dobro za generale nije dobro za pomirenje u regiji*. „Ono što je dobro za generale Markača i Gotovinu sasvim sigurno nije dobro za žrtve i nastavak obnove pomirenja u regiji. Nakon ove presude koja je dobra za generale ostaje pitanje tko je odgovoran za ubojstva, progon, uništenje i paljenje kuća, jer do sada za to još nitko nije odgovarao“, rekao je Pupovac.

List donosi i reagovanja iz inostranstva, sa naslovom da presuda „opravdava operaciju kao ispravan i pravedan pokušaj Hrvatske da vrati svoju zemlju!“ I, konačno, tu je i malo duža poruka Evropske komisije: „Suosjećamo sa

svim žrtvama rata i njihovim obiteljima. Razumijemo da za liječenje rana treba vremena. Vjerujemo da će Hrvatska nastaviti gledati prema budućnosti u duhu tolerancije, pomirenja i napretka koji je Hrvatsku doveo gdje je danas, na vratima ulaska u EU”.

Opet pristrasnost

Sasvim je drugačija intonacija *Blica*, jednog od najtiražnijih dnevnih listova u Srbiji. List na svom portalu, na dan presude, donosi naslove: *Skandalozna odluka: Gotovina i Markač slobodni, Oluje kao da nije bilo; Sudije koje su bile protiv oslobađanja Gotovine i Markača: Presuda je protivna osećaju za pravdu; U akciji „Oluja“ proterano je oko 230.000 Srba; Del Ponte: Iznenadena presudom Gotovini i Markaču; Ljajić očekuje i politički motivisanu presudu Haradinaju; Srpska dijaspora u Austriji razočarana odlukom Haškog tribunala; Vlada Srbije saradnju sa Hagom svodi na tehnički nivo; Haški tribunal nakon presude generalima odložio konferenciju u Beogradu; Tadić: Presuda Gotovini težak dan za međunarodno pravo; Jeremić na Tviteru: Reći će i da smo sami sebi vadili organe na Kosovu; Drašković: Presudom legalizovano etničko čišćenje; Florans Artman: Bilo je zločina; Dubravka Stojanović: Haški tribunal zaista izgubio kredibilitet, to je neozbiljan sud; Pupovac: A ko je onda odgovoran za ubistva, progon, paljenje kuća Srba?; Kandić: Presuda Gotovini i Markaču nije donela pravdu za žrtve, zločini se i ne spominju; Puhovski: Euforija će dovesti do prestanka procesuiranja zločina; YUCOM: Presuda Haškog suda zanemaruje žrtve; Nikolić: Hrvatska sada može legitimno da slavi najveći pogrom u svetu posle Drugog svetskog rata; Fila: Nijedan hrvatski general, niti policajac nije osuđen u Hagu; Dačić: Haški sud ispunjava političke zadatke; Vukčević: Skandalozna i neshvatljiva presuda; Palma: Hag ponovo ubio ubijene; Oluja: Zločin bez kazne*

Reagovanja iz susedne države prenose se u tekstovima pod sledećim naslovima: *Hrvatski mediji euforično prenose vesti o oslobođenju Gotovine i Merkača; Hrvatski ministar odbrane: „Osećam se kao i 1995, kad je Hrvatska oslobođena“; Josipović: Radostan sam, bio sam uveren da su generali nevini;*

Milanović: Pao nam je kamen sa srca; Čermak: Oslobođanje generala veliki dan za Hrvatsku; Zločince dočekali kao heroje: Gotovini i Markaču u Zagrebu vatrogasci napravili „vodeni luk“ za avion; Više od 100.000 Zagrepčana dočekalo Gotovinu i Markača.

Blic prenosi i reagovanja svjetskih medija: *Slavlje u Zagrebu, ljutnja u Beogradu*, kao i reagovanje iz Brisela, pod naslovom: *EK: Podrška Haškom sudu*. „Navodi se da EK ‘saoseća sa svim žrtvama rata i njihovim porodicama’. ‘Razumemo da je vreme potrebno da bi se zalečile rane’“, ocenila je Evropska komisija.

U moru ljutih i ogorčenih reagovanja s jedne, i euforičnih pobedničkih s druge strane, *Blic* je objavio i saopštenje nevladinih organizacija Dokumenta i Građanski odbor za ljudska prava iz Zagreba, pod naslovom: *Ne zaboraviti srpske žrtve u Golubiću, Gošiću, Varivodama, Mokrom Polju...* „Hrvatska nevladina organizacija Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću saopštila je danas povodom oslobađujuće presude hrvatskim generalima Anti Gotovini i Mladenu Markaču da zbog porodica žrtava ne sme da se dopusti da zločini počinjeni tokom i posle Oluje ostanu tragedija bez epiloga. ‘Nezavisno od presude Gotovini i Markaču, porodice žrtava imaju moralno pravo da očekuju da za njihove tragedije i tragedije mnogih drugih počinitelji odgovaraju bez obzira na kojoj su strani ratovali i u čije ime su zločini počinjeni’, navodi se u saopštenju za javnost objavljenom na internet stranicama Dokumenta. Dodaje se da su za vreme Oluje desetine civila ubijene, hiljade kuća i ostalih objekata je spaljeno, dok gotovo polovina izbeglica čeka na povratak u područja iz kojih su otišli.“

Izostavljeni bekgraund kao sredstvo medijske manipulacije

Ono što dominira u člancima u oba posmatrana medija jeste izostavljeno parče istorije, novinarskim rečnikom govoreći – člancima nedostaje jedan celovit bekgraund¹³. To je naročito vidljivo kada je u pitanju *Blic* koji se niti u jednom

¹³ engl. *background* – pozadina, predstavlja kontekst vesti. Ono što je za autore očigledno, korisnicima odnosno čitaocima, gledaocima ili slušaocima nije uvek jasno; oni mogu da se

članku nije bavio problematizovanjem početka rata, prirodom pobune Srba u Hrvatskoj, ulogom Srbije u tom ratu itd. Mlađi čitaoci *Blica* koji ne pamte ni sam rat niti pripreme za rat zato svakako ne mogu steći potpunu sliku o tome ko je uopšte general Gotovina, šta je operacija „Oluja“ pa čak ni kako ni zašto su Srbi proterani iz svojih kuća. Zato samo možemo nagađati kakvu sliku mlađa publika može steći o zbivanjima u Hrvatskoj pre, tokom i na samom kraju rata. Takođe, izostavljanjem bekgraunda urednici *Blica* ostavljaju čitaocima na volju da podrazumevaju štošta a najviše negativne stereotipe, koji se odabirom članaka i fotografija dodatno pothranjuju.

Jutarnji list istim se metodom služi u prvim člancima, neposredno nakon objavljivanja presude generalu Gotovini, kada se čitalačkoj publici šalje trijumfalistička poruka, bez reči o žrtvama zločina kojih je nesumnjivo bilo tokom rata. U kasnijim člancima, *Jutarnji list* nudi povremeno i kritičko promišljanje operacije „Oluja“, odnosno eksplicitno publici prenosi poruku koja se može sažeti u to da je reč o „pravednoj operaciji“ ali da su se nakon nje ipak desili zločini nad civilnim stanovništvom.

Zaključne napomene: a gde su žrtve?

Različita istraživanja medijskog diskursa došla su do istog zaključka, kao i u ovome radu: mediji u regionu bivše Jugoslavije premalo prostora daju žrtvama ratnih zločina, a puno više sekundi, minuta i stranica dobijaju optuženi, pa i osuđeni za ratne zločine. Takvo stanovište, na primer, izrekli su i sami urednici medija iz Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Kosova, koji su učestvovali u javnim debatama (konsultacijama) u okviru Inicijative za formiranje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o žrtvama ratova od 1991. do 2001. godine (REKOM)¹⁴.

nalaze hiljadama kilometara daleko od mesta događaja i da o pozadini zbivanja budu sasvim neobavešteni. Ili naprosto mogu da budu nedovoljno informisani pa možda i nedovoljno funkcionalno pismeni (Gruhonjić, 2010).

¹⁴ Statutom su definisani i ciljevi REKOM-a: (a) da utvrdi činjenice o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava učinjenim na teritoriji nekadašnje SFRJ u periodu

U okviru navedene inicijative, od 2006. godine organizovane su ukupno tri javne debate sa novinarima i urednicima medija. Urednici medija i predstavnici nevladinih organizacija „priznali“ su na debatama da mediji u regionu veoma malo prostora daju žrtvama ratnih zločina, a puno više optuženima, pa i osuđenima za ratne zločine. Kao problem je istaknuto i to što su mediji uglavnom orijentisani na probleme svojih država i na sopstvene žrtve, a da je premalo vesti iz regiona i o žrtvama drugih.

„Kada počnete da istražujete na koji način mediji percipiraju te ratne zločine videćete u suštini da uglavnom pričamo o zločinima koji su činjeni nama, a vrlo malo o onim zločinima koje smo činili mi i znači nemate onog Brehtovskog ‘Neka svako priča o svojoj sramoti’. Naprotiv, i dalje je poricanje glavni metod(...) medijskog rada“, ilustrovao je svoj stav Aleksandar Trifunović, urednik medijskog projekta Buka iz Banjaluke¹⁵.

Javni mediji se često, što je sasvim u skladu sa vladajućim politikama u regionu, pravdaju da javnost više ne želi da sluša o suočavanju s prošlosti i o ratnim zločinima, već da je prioritet da se „zagledamo u budućnost“. Odnosno, da prošlost više nije vest za medije. Ali, primera radi, ako se prisetimo 2006. godine, kada je na televizijama u regionu prikazan šokantan video snimak srpskih snaga „Škropioni“, koji likvidiraju šestoricu mladih nenaoružanih civila Bošnjaka iz Srebrenice, i to uporedimo sa šokom koji je emitovanje snimka proizvelo u javnosti, onda mirno možemo da zaključimo da javno mnjenje nije izgubilo interes za teme ratnih zločina. Taj snimak je ostavio toliko jak utisak na javnost Srbije, da se može

od 1. 1. 1991. do 31. 12. 2001. godine, političkim i društvenim okolnostima koje su uticale na činjenje ovih dela i posledicama do kojih su zločini i kršenja prava doveli; (b) da prizna nepravde nanete žrtvama, u cilju izgradnje kulture solidarnosti i saosećanja; (c) da doprinese ostvarivanju prava žrtava; (d) da doprinese da političke elite i društva u stranama ugovornicama prihvate činjenice o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava; (e) da doprinese rasvetljavanju sudbine nestalih; (f) da doprinese sprečavanju ponavljanja ratnih zločina i drugih teških kršenja ljudskih prava (Predlog Statuta REKOM-a, Deo IV – Ciljevi i zadaci Komisije, član 13 – Ciljevi).

¹⁵ http://www.zarekom.org/uploads/documents/2011/07/i_1575/f_1/f_2871_cg.pdf

reći da je tih dana društvo doživelo promenu, prešavši iz stanja poricanja zločina u Srebrenici, u stanje prihvatanja činjenice da su se zlodela ipak dogodila¹⁶.

„Prilikom zagovaranja za osnivanje REKOM, jedan od argumenata koji koristimo je potreba da žrtve dobiju glas, da se radi o tome da se čuju žrtve kojih je bilo na svim stranama i da one dobiju svoj prostor”, objasnio je sarajevski profesor Zdravko Grebo, jedan od javnih zagovarača Inicijative za REKOM¹⁷. Drugim rečima, imajući u vidu ulogu velikog broja medija u pripremi ratova na prostoru bivše Jugoslavije devedesetih godina prošloga veka, sasvim je prirodno i moralno očekivati da bi mediji mogli postati i govornica za preživele žrtve tih ratova. Jedna od važnih medijskih misija jeste zadovoljavanje javnog interesa, nebitno da li su u pitanju komercijalni mediji ili pak javni medijski servisi. A u javnom interesu nije daljnja negativna stereotipizacija Srba ili Hrvata, već upravo suprotno. A suprotno od medijske manipulacije jesu činjenice, kojima bi mediji već po definiciji trebalo da se bave.

LITERATURA

Bal, F. (1997), *Moć medija*, Beograd: Clio

Fond za humanitarno pravo (2011), *Konsultativni proces o utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava počinjenim na području nekadašnje SFRJ*. Beograd

Gruhonjić, D. (2011). *Diskurs agencijske vesti*. Novi Sad: Filozofski fakultet

¹⁶ Šajkaš, M. (2007). Tranziciona pravda i uloga medija na Balkanu

¹⁷ Glas Inicijative za REKOM, 8-2012.

Gruhonjić, D. (2010). *Mediji i suočavanje s prošlošću – kako dalje?* (Prikaz učešća medija i novinara u Inicijativi za formiranje REKOM-a: stanje i perspektive).

Gruhonjić, D. (2012). Javno zagovaranje inicijative za formiranje REKOM-a: REKOM i političari. U zborniku radova *Srpsko-hrvatski odnosi: rešavanje otvorenih pitanja*. Petrovaradin.

Gruhonjić, D. (2011). Presuda Gotovini – karakter rata u Hrvatskoj kroz medijsku prizmu, 20. godina posle. U zborniku radova *Srpsko-hrvatski odnosi*. Novi Sad.

Grupa autora (1997). *Rat je počeo na Maksimiru: Govor mržnje u medijima*. Beograd: Medija centar.

Matheson, Donald (2005). *Media Discourses – Analysing Media Texts*. New York: Open University Press.

Nošek, H. (2004). *Our News and Their News*. London: SAGE Publications.

Pralica, D. (2010), Analiza medijskog diskursa stranih radijskih programa *Bi-bi-si* i *Dojče vele* na srpskom jeziku. Zbornik *Susret kulture*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Reči i nedela (2011) – Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991–1992. Studija Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije. Beograd.

Savić, S. (1993). *Diskurs analiza*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Šajkaš, M. (2007). *Tranziciona pravda i uloga medija na Balkanu* (diskusiona studija pisana za potrebe Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu). Beograd.

Thompson, M (2000). *Proizvodnja rata: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*. Beograd: Medija centar i Free B92.

Torov, I. (1996). *Sunovrat srpskog novinarstva*. Beograd: Medija centar.

Ugrešić, D. (1996). *Kultura laži: Antipolitički eseji*. Zagreb: Arkzin

Valić Nedeljković D. (2010). *Zašto obavezni predmet analiza medijskog diskursa?* Peti naučno-stručni skup „InterRegioSci“. Novi Sad: Vlada AP Vojvodine, Pokrajinski sekretarijat za nauku i tehnološki razvoj. 28. april 2010.

Valić Nedeljković, D. (1997). *Rikošet reči*, Argument, Beograd. (srpsko-englesko izdanje)

Van Dijk, T. (2008). *Discourse and Power*. New York: Palgrave Macmillan.

www.blic.rs

www.jutarnji.hr

www.zarekom.org

www.dw.de

www.beta.rs

www.tanjug.rs

www.autonomija.info

www.danas.rs

www.fena.ba

www.balkaninsight.com

www.birn.eu.com

www.predsjednik.me

www.predsjednik.hr

www.tportal.hr

www.e-novine.com

www.rtcg.me

www.glasamerike.net

Dinko Gruhonjic

SUMMARY

The paper analyzes the discourse of targeted media from Croatia and Serbia on the occasion of their writing and reporting on judgments to Croatian Army generals, Ante Gotovina and Mladen Markac. This paper analyzes writing of the influential daily newspapers in Croatia and Serbia, *Jutarnji list* from Zagreb and Belgrade *Blic*. The paper uses the qualitative analysis of media discourse in relation to judgments of ICTY. Through individual case studies, the paper analyzes how two newspapers in Croatia and in Serbia covering the topics of war crimes, from the aspect of defendants and from the aspect of the victims of that war. The paper is one of the contributions to the general topic of the role of media in dealing with a recent past in former Yugoslavia, as well as the role of civil initiative for the Regional commission for establishing the facts about the victims of the wars from 1991 to 2001. (RECOM).

Keywords: war, victims, defendants, the Tribunal, Croatia, Serbia, *Jutarnji list*, *Blic*, dealing with the past, RECOM.

MEDIJI I RELIGIJA

UDK 316.774: [271.2-662:316.83(497)

UDK 81'42:[316.7:2(497)

Srđan Sremac

VU University Amsterdam, Teološki fakultet

Zlatiborka Popov-Momčinović

Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet

Miloš Jovanović

Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet

Martina Topić

Centar za istraživanja Zagreb, Hrvatska

EROS, AGAPE I ETHNOS: PREDLOG ZA KRITIČKU ANALIZU JAVNOG DISKURSA O RELIGIJI, (HOMO)SEKSUALNOSTI I NACIONALIZMU U KONTEKSTU ZAPADNOG BALKANA

APSTRAKT

U ovom radu će se istraživati da li se i kako dihotomija između religije i (homo)seksualnosti odnosi na religijsko-političke konfiguracije i grupisanja u različitim nacionalnim kontekstima Zapadnog Balkana. Analiza odnosa između etnonacionalizma, religije i (posebno) homoseksualnosti u postkonfliktnim društvima objašnjava kako funkcioniše religijski nacionalizam, privilegujući heteronormativnost, provocirajući i podržavajući homofobnu kulturu. U radu autori predlažu okvir za analizu javnog diskursa koji će doprineti savremenoj naučnoj debate o strategijama i ideološkim pretpostavkama, interesima i posledicama trenutne konstrukcije (homo)seksualnosti i religije u javnom diskursu. Ovo komparativno istraživanje fokusira se na tri različita medijska i religijsko-kulturološka konteksta: Srbiju, Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku.

Ključne reči: homoseksualnost, religijski i seksualni nacionalizam, mediji, popularna kultura, Zapadni Balkan.

Uvod: Religija i seksualni nacionalizam

Na samom početku polazimo od uvida da je tokom poslednje decenije javna percepcija religije i rodne diferencijacije fundamentalno promenjena. Prava i

slobode LGBT osoba, kao i oni sami i dalje su na marginama društvenih tokova na Zapadnom Balkanu.

Konstrukcija etniciteta odnosno etnonacionalizma kao prateće ideologije novouspostavljenih država nakon raspada Jugoslavije inherentno se bazira na principima isključivanja. Neka od tih pitanja su i LGBT teme, koje se teže radikalno odvojiti, anihilirati, ali da bi se to postiglo moraju se priznati kao remetilački faktor idealnosti onog idealnog u njegovoj lažnoj univerzalnosti i suptancijalnosti. Stoga se pribegava praksi prevođenja na vlastiti imenitelj suparničkih pojmova. Time se ono što je, navodno, radikalno drugo i drugačije uvlači u vlastiti red stvari i simboličku mrežu putem obeležja koja nameće opresor, a koja imaju ontološke učinke jer proizvode potčinjenost.

U ovakvom kontekstu, razmravljenim nacionima bivše Jugoslavije potrebna je religija, da bi simbolički i ritualno transcendentirala banalnost ovdašnje imanencije. Ona je nepokretni pokretač koji nacionalno stavlja u pogon, ali mu pri tome postavlja i ultimatum, jer se tradicionalne religijske vrednosti predstavljaju kao najviše moralne vrednosti. Ovakva religija i religioznost je nužno ideologizirana, iako sebe (pret)postavlja kao univerzalnu, transcendentnu i nekontaminiranu. Proizvodi se kao univerzalna iako teži da definiše ključne momente etnopolitičke naracije (Mujkić 2010: 102).

U kontekstu Zapadnog Balkana, i religija i različitosti koje se tiču seksualne orijentacije i/ili rodnih identiteta dobile su na javnom značaju. Istupi u javnosti vodećih verskih zvaničnika i političkih lidera pokazuju visok stepen homofobije, uključujući govor mržnje i jake diskriminatorske stavove. Na primer, politički i religijski diskurs u Srbiji zaverenički odbija eksplicitno prihvatanje LGBT zajednice. Kao posledica patrijarhalne tradicije i homofobnih stavova, u Srbiji tako 67% ispitanika_{ca} smatra da je homoseksualnost bolest, dok 53% smatra da vlada treba da preduzme mere u borbi protiv homoseksualnosti (*Prejudices exposed* 2010). Slično pokazuje i istraživanje koje je nedavno sproveo Centar za građansko obrazovanje po čijim rezultatima 2/3 Crnogoraca tvrdi da je homoseksualnost bolest

a 80% da treba ostati u sferi privatnosti. Drugi podaci iz Centralne i Istočne (CEE) i Jugoistočne Evrope pokazuju da je homofobija daleko izraženija nego u drugim delovima Evrope (Andreescu 2011; Takács i Szalma 2011).

Kao što ćemo videti kasnije u ovom radu, pozadina ovakvih stavova leži u interpretaciji homoseksualnosti kao pretnje koja dolazi sa Zapada i ugrožava tradicionalne vrednosti nacionalnog i religijskog identiteta. Ton, intenzitet i ideološka prezasićenost ovakvih osuda jasno je pozicionirana unutar tradicionalističkog diskursa na Balkanu danas koji je strogo suprotstavljen procesima modernizacije, postulirajući konzervativizam kao odgovor na društvenu krizu, nesigurnost i devastirajuće posledice tranzicije (Jovanović 2013). To je u ravni sa stavovima radikalnih nacionalističkih grupa prema Evropskoj uniji i Zapadu jer imaju “sumnjive moralne vrednosti” i “ozbiljno ugrožavaju tradiciju” (Spencer-Dohner 2008). Prihvatanje određenih javnih politika koje se tiču seksualnih i/ili rodni manjina često se posmatra kao direktan napad tzv. međunarodnog *gay* lobija na nacionalni identitet (Slootmaeckers i Touquet 2013).

Metodologija

Ova studija polazi od konstruktivističkog pristupa koji se bavi pitanjem reprezentacije sistema znakova sposobnih da izraze značenja i sisteme moći koji su povezani sa specifičnim relacionim silama (Hall 1997). Kombinacijom teorijskih uvida, ovaj pristup predlaže analizu reprezentovanja kao izvora proizvodnje društvenih konstrukata o LGBT zajednici (uključujući i govor mržnje), uzimajući u obzir ko i na koji način konstruiše ove reprezentacije kroz različite diskurzivne prakse. Ova metodološka perspektiva omogućuje da pojasnimo kako reprezentacije nisu samo formalni konstrukti koje karakterišu podležeće strukture pravila i kodova, već i diskurzivne formacije koje održavaju određeni društveni akteri čije je delovanje orijentisano partikularnim političkim interesima, ideologijama, verovanjima i očekivanjima (Bourdieu 1998). Postoji nejednaka distribucija moći između različitih socijalnih aktera koji imaju udela u konstrukcijama reprezentacije.

To je svakako tačno za aktere uključene u javne debate o homoseksualnosti. Iz ovoga sledi da mas-mediji imaju ključnu ulogu u definisanju ne samo mogućnosti i ograničenja različitih aktera, već i opšte političke situacije.

U ovom radu, glavna istraživačka pitanja će se adresirati na sledeći način:

- 1) istraživanjem veze između etnonacionalizma, religije i homoseksualnosti u sadašnjem javnom diskursu Zapadnog Balkana;
- 2) istraživanjem odnosa ovih diskursa i religijsko-političke konfiguracije u različitim nacionalnim kontekstima;
- 3) analiziranjem posledica ovih diskursa na marginalizaciju, društveno isključenje i nasilje.

Primer Srbije: Čvrsto stisnute pesnice poniženih i uvređenih

Srpska pravoslavna crkva je doskora bila potpuno nema i indiferentna po pitanju homoseksualnosti. Sa sve većom vidljivošću LGBT populacije, ona se osetila isprovociranom, te je usledilo otvoreno neprijateljstvo, prožeto moralističkim i nacionalističkim diskursom. Uopšte, postavljanje homoseksualnosti kao teme rasprave se tumači kao nametnuto „od ‘dekadentnog Zapada’” (Tucić 2011: 45) i kao strano „našoj istoriji, tradiciji i kulturi” (Irinej 2011). Indikativna je sintagma, netradicionalna seksualna orijentacija‘ koja se koristi da bi se označio ovaj varijetet seksualnosti.

Tako, nalazimo publiciste koji, u žaru autoviktimizacije, govore o „LGBT diktaturi” (Informativna služba Srpskog sabora Dveri, 2010), „gej inkviziciji” (Dimitrijević 2011) ili, pak, „teroru manjine”: „Ko im daje za pravo da ‘tolerišu’ i respektuju prava tzv. marginalnih grupa, a u isto vreme se totalitarno i fašisoidno ophode prema pravima ‘većine’ (u koje spadaju i vernici SPC)?” (Živković 2007: 22).

Na paradu ponosa se gleda kao na uvredu, „ponižavanje i ispunjavanja stranih želja”: „Ove parade vređaju moral apsolutne većine, ne samo hrišćana, već predstavnika drugih velikih religija i ne treba ih dozvoliti. Poštujem slobodu svakoga, ali slobodu koja ne vodi u anarhiju” (Spaić i Popović 2012: 18). Patrijarh Irinej demonstrirao je ovakav stav kada je uputio zahtev premijeru Ivici Dačiću za zabranu izložbe fotografija *Ecce Homo* švedske umetnice Elizabete Olson Valin (Elisabeth Ohlson Wahllin), otvorenu u Beogradu 3. oktobra 2012. godine, koju je ocenio kao sramotnu, strašnu i skandaloznu (S. S. i J. R. 2012: 23). Patrijarh Irinej na jednom mestu izjavio je sledeće: „Ovu duboko vređajuću izložbu propagiraju homoseksualci, organizatori gej parade, planiranu za 3. oktobar ove godine. Na isti način, molimo i zahtevamo da se onemogući i održavanje nagoveštene tragično-komično nazvane ‘parade ponosa’, a čije je pravo ime ‘parada srama’, koja baca tešku moralnu senku na naš Grad, našu vekovnu hrišćansku kulturu i na dostojanstvo naše porodice, kao osnovne ćelije ljudskog roda” (Irinej 2012).

Preduzima se jedna antimodernistička odbrana od napada Zapadnjačke „ideologije homoseksualizma” (*sic*), preko koje se vrši izmeštanje iz polja ljudskih prava i sloboda, u sferu moralizma. U ovome prednjači mitropolit Amfilohije, koji govori o „nasilju nad moralnim poretком stvari” (Amfilohije 2010: 6–7). I ovako duga, lista derogativa homoseksualaca i homoseksualnosti stalno se uvećava: „duševna bolest”, „teška bolest ljudske ličnosti”, „gad(ost) pred Bogom”, „osobe sa minimalizovanim fizičkim i ljudskim vrednostima”, „svesni ili nesvesni poriv za samouništenjem”, „skrnavljenje i zloupotreba ljudske prirode i njenih bogodanih sila”.

Indikativan primer ovakvog diskursa je tekst Nebojše Bakareca u listu *Pečat*, kao eklatantan primer zavereničkog antizapadnog diskursa u kontekstu javne debate o Paradi ponosa 2013. Bakarec, inače potpredsednik izvršnog odbora Demokratske stranke Srbije (DSS), napisao je tekst pod nazivom ‘Decu vam neću oprostiti’ kao odgovor na izložbu pod nazivom ‘Naše kvir detinjstvo’, koja je održana u Beogradu, u okviru manifestacije Parade ponosa 2013. Treba napomenuti

da je Bakarec 2012. godine proglašen krivim zbog diskriminacije LGBT osoba i govora mržnje kada je u svom tekstu pod nazivom 'Drugi oktobar 2011' izjavio da je homoseksualnost patologija i da je treba medicinski lečiti. U tekstu 'Decu vam neću oprostiti', Bakarec 'raskrinkavajući' gej lobi navodi sledeće:

“Očigledno je da su sve platili strani pokrovitelji ili su samozvana udruženja pедера, lezbejki i ostalih, toliko bogata – ali i to mu isto dođe – novac potiče iz inostranstva. Hoću da kažem da se jasno vidi da su EU i SAD uložili znatna sredstva u samu Paradu – Nedelju srama i jasno je da su svake godine ta sredstva sve veća, kao i politička podrška, pritisci i ucene.” (Bakarec2013: 36).

Dakle, za Bakareca Srbija mora da zaštiti maloletnu decu zakonom sličnom onom u Rusiji. Još zanimljiviji je apokaliptički ton čitavog teksta i podnaslov 'Biće skoro propast sveta', gde Bakarec razvija diskurs eshatološke tehnokratije navodeći sledeće: “Vrli novi svet, u kojem će deca biti začinjana i rađana isključivo veštački, u surogat matericama. Decu će vaspitavati homoseksualno kondicionirani roboti i veštački generisani e-likovi. Biće dozvoljena isključivo istopolna seksualnost... Ono što ostane od ljudske vrste, na kraju, izumreće, poništiće sebe samo. Apokalipsa. Sudnji dan.” (Bakarec 2013: 37). Ovakvim izjavama Bakarec eksplicitno agituje i propagira anti-zapadnjački diskurs u cilju spasavanja Srbije od moralno posrnulog Zapada. Ova retorika nije bezazlena i implicitno poziva na nasilje i netrpeljivost prema LGBT osobama.

Još banalniji primer seksualnog i religijskog nacionalizma nalazimo u izjavi Borislava Pelevića u televizijskoj emisiji *Revolucija* emitovano na *TV Happy*. Pelević nekad poznatiji kao general Arkanovih Tigrova izjavio je sledeće:

“Pitam se da li se njihovi roditelji [organizatori prajda] ponose svojom decom koji su homoseksualci. Koja su nenormalna, koja su perverzna, koja su bolesna i koja se bore protiv normalnog života u Srbiji. Protiv našeg pravoslavlja, protiv naše svetle srpske tradicije. Ne vidim razloga, niko njima ne brani da svoje perverzne bludne radnje sprovedu u svojim stanovima... Ali zašto truju

našu decu. Zašto mediji poklanjaju toliku pažnju tim bolesnicima, koji su perverzni, koji nisu normalni. Zašto oni žele da našu decu zatruju time.”

Pelevićeva homofobna izjava je klasičan primer percipiranja homoseksualaca kao bolesnih, grešnih i nastranih osoba, te je njegov poziv na tradiciju i hrišćanstvo u borbi protiv homoseksualnosti dobroustanovljena diskursna strategija. Kao po pravilu, diskusija se vodi na nivou religije, etike i morala, a zanemaruje se pitanje ljudskih prava, diskriminacije i tolerancije.

Čini se da bi ignorisanje i ćutanje o istopolnoj naklonosti, kao nebitnoj temi bila preporuka crkvenih zvaničnika: „U današnjem duhovnom, socijalnom i političkom stanju naroda i države, smatramo da su pojedini mediji i pojedine nevladine organizacije radi svojih prizemnih, ako ne i podzemnih interesa, nametnuli ovu otužnu temu čitavom našem društvu, mada je ona za nas suštinski irelevantna” (Irinej 2010: 5). Iz određenih svetovnih krugova dolaze pozivi za „zabran[u] homoseksualne propagande i promocije među maloletnim licima” (Vukadinović *etal.* 2012; za raspravu koju je ovo izazvalo vidi: Antonić 2012; Gligorijević 2012), čija formulacija veoma podseća na Zakon o zabrani homoseksualne propagande, donet juna 2013. godine u Rusiji, i to na istoj sednici Dume kada je donet i Zakon o zabrani vređanja vernika.

Predlog Zakona o zabrani diskriminacije u Srbiji je 2009. godine „primorao” crkvu na reakciju i prekid „politike ćutanja”. Dva člana navedenog Zakona izazvala su posebnu pažnju. Najpre, član 18 kojim se u predlogu sankcionisalo uskraćivanje prava na sticanje, održavanje, izražavanje i promenu vere ili uverenja, u koji je, na inicijativu sedam „tradicionalnih verskih zajednica” na čelu sa Srpskom pravoslavnom crkvom, dodat paragraf koji sveštenike i verske službenike oslobađa odgovornosti za diskriminativno delovanje ako je njihovo postupanje u skladu sa verskom doktrinom koju zastupaju. U tekstu Predloga zakona član 21 je zabranjivao diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, uz eksplicitno pominjanje transseksualnosti u trećem paragrafu. U

donetom Zakonu, iz ovog člana izbačen je treći paragraf, kao i svako pominjanje rodnog identiteta.

Osuda homoseksualnosti sa pozicija religijski obojenog nacionalizma vrši se tako što se gej parada stavlja naporedo problema Kosova i Metohije, i tako homoseksualnost postavlja na mesto „drugog”, u opoziciji prema kojem se konstituiše nacionalno. Ovakvom diskurzivnom strategijom se služi i sâm patrijarh (vidi: Irinej 2011).

Kao trn u oku ostaje homoseksualnost (čak homoseksualna pedofilija) u okviru crkve, o kojoj se gromko čuti (slučaj vladike vranjskog Pahomija ili igumana manastira Novo Hopovo Ilariona koji je optužen za nedozvoljene polne radnje sa maloletnicima). Ako se i progovori o temi, to je kroz negiranje. Tako mati Makarija Obradović, doktor hemije i teologije, igumanija kosovskog manastira Sokolica izjavljuje: „SPC ima načina da se obračuna sa ovom pojavom ukoliko bi bilo takvih slučajeva među sveštenstvom i monaštvom, ali takvih primera kod nas nema”, i u duhu ekumenizma dodaje sledeće: „oni možda postoje u drugim konfesijama” (Nikoletić 2011: 37).

Primer Bosne i Hercegovine: „To treba iza četiri zida“

Bosna i Hercegovina takođe predstavlja markantan primer odnosa religijskog i seksualnog nacionalizma. Kada je o političarima reč, političke stranke u BiH nemaju zvaničan stav, ni pozitivan ni negativan prema ovoj temi, osim što su javnom iskazivanju homofobnih stavova posebno skloni političari koji dolaze iz stranaka sa desnog političkog spektra, i koji se ne retko pozivaju na božje zakone i proverene, tradicionalne vrednosti i u tom kontekstu osuđuju, direktno ili indirektno, LGBT zajednicu. Tako je, na primer, Bakir Izetbegović, sadašnji član Predsedništva BiH i potpredsednik Stranke demokratske akcije (SDA), svojevremeno govorio: “Nimalo nisam obradovan održavanjem Queer Festivala. Jedno podsjećanje na Sodomu i Gomoru u danu 27. noći, jedne plemenite noći koju muslimani očekuju, nimalo nisam obradovan time.” (Nurkić 2012). Zatim,

Izetbegović je povodom *Queer festivala* izjavio i da: “Oni (LGBT osobe) imaju pravo na svoju seksualnu orijentaciju tj. dezorijentaciju i kako će se svim moralnim sredstvima boriti protiv uticaja homoseksualaca na omladinu... to je stvar koja će se proširiti ako je pustite. To treba iza četiri zida...” (Čaušević i Gavrić 2012: 317). Ovakvim izjavama se jasno i eksplicitno poziva na nasilje protiv LGBT osoba, čime se dodatno učvršćuju postojeći stereotipi i predrasude da je homoseksualnost bolest i da je treba iskoreniti. Takođe, kao predsjedavajući Predsjedništva BiH, Izetbegović je u magazinu *Gracija* u oktobru 2010. godine izjavio: “moramo se boriti svim moralnim sredstvima protiv onih koji žele iskriviti visokomoralno društvo. Svako ima pravo živjeti svoj život kako hoće, ali nema pravo predstavljati omladini pervertirane stvari kao normalne, pozivati ih u to.” (Barreiro & Vasić 2012: 24). Poslanica u Parlamentu FBiH, Amila Alikadić-Husović ocenila je da nije primereno što se “takvo što” održava u mesecu ramazanu, uz opasku: “Homoseksualizam je po svakoj religiji osuđen. Ko smo mi da možemo odobravati nešto što Bog ne dozvoljava?” (v. Vučetić, Rašević, Popov-Momčinović 2013: 15). Iz ovih i sličnih navoda se vidi navedeno preplitanje etnonacionalnog, religijskog i homofobnog, kao i načini na koji ovakve izjave cirkulišu gotovo nesmetano u javnom diskursu čiji su glavni posrednici mas-mediji. Naime, mediji nekritičkom distancom prema izvoru tj. prenosniku „informacija“ dodatno doprinose cirkulaciji govora mržnje prema LGBT osobama i podupiru konstrukte reprezentacije koji odražavaju određene odnose moći, društvene frakture i hijerarhije.

Najhomofobnije izjave verskih zvaničnika su se mogle čitati u magazinu *SAFF*, koji ima usko čitateljstvo okrenuto radikalnom islamu, pri čemu treba imati u vidu da ovaj magazin ima i *on-line* izdanje koje je dostupno široj javnosti. U ovom magazinu LGBT osobe su prikazane kao upale u šejtanovu stupicu, i da očiti greh kriju nazivajući ga drugim imenom, pozivajući se na ljudska prava i slobode (Durković 2012a: 147). Najstrašnije agitiranje, kako navodi Durković, moglo se čitati u istom magazinu u kolumni „Pederland“ (Saff, 10. Oktobar 2008: 18), sa nadnaslovom „Borba za opstanak“ i pod naslovom „Cilj festivala pедера u mjesecu

ramazanu nije bila tek afirmacija pederluka, već provociranje i zastrašivanje muslimana, s krajnjom ambicijom da Bošnjaci prihvate pederluk kao manje zlo od vlastite tradicije“ (Durkalić 2012b: 176). Pritome se, u većini tekstova u *SAFFu* prozivaju i nadobudni komunisti i ateisti koji brane svoju braću po veri (!), a u ovoj teoriji zavere su mesto našli i međunarodni faktori srpske i hrvatske obaveštajne službe (Durkalić 2012b: 177). Ono što je posebno impozantno je da se etnička distanca prema „agresorima“ (čitaj Srbima) diskurzivnom kombinatorikom u jednom tekstu u ovom magazinu predstavila pozitivno kada je reč o tretiranju LGBT pitanja s ciljem mobilizacije Bošnjaka i muslimana protiv LGBT osoba i uopšte, kako je primetila Durkalić, buđenje njihovih patriotskih osećaja (Durkalić 2012a: 99). Tako je citirana izjava Milanka Mihaljice, predsednika Srpske radikalne stranke Republike Srpske koji je izjavio da Sarajevo i jeste pravo mesto za Queerfestival, jer „[Republika] Srpska nikada neće dozvoliti razvrat i perversije na svojim ulicama, niti podržavati neprirodne sklonosti“ (Durkalić 2012a: 99).

No, ovakav religijski diskurs se time ne zaustavlja. On produkuje i reprodukuje moralnu paniku i društvenu konfuziju. Tako se u najtiražnijim bh. dnevnim novinama, *Dnevnom Avazu*, na naslovnoj strani 28. avgusta 2008. pojavila naslovnica sa ogromnim slovima: *Ko Bošnjacima podvaljuje gay okupljanje u Ramazanu?* Ovo povezivanje Ramazana sa festivalom služilo je da se festival interpretira kao napad na religiju, iako festival u svom sadržaju nije zadirao u religijsku tematiku. U istom listu su se 2. septembra 2008. našli naslovi poput „SKANDALOZNO. Gay okupljanje iz Sarajeva seli se u Mostar“, a u člancima dominiraju izjave vjerskih ličnosti propraćene komentarima da su ovakve informacije izazvale šok u gradu na Neretvi (Durkalić 2012a: 107). Ideologizacija je više nego jasna jer dominiraju izjave predstavnika islamske zajednice iako je Mostar podeljen grad u kojem živi stanovit broj katoličkog življa. No, ova multikulturalnost se implicitno nivelira jer u tekstu dominiraju stavovi da se Bosna i Hercegovina sastoji od „zdravih Bošnjaka“ koji žive „zdravim načinom života“. Iako je *Dnevni avaz* koristio manje huškački jezik od *SAFF-a*, reč je o

„ideologizaciji u 'manje riječi'... ali su taj posao umjesto njega 'odradile' brojne javne ličnosti, putem čijih se izjava čitateljstvo indoktriniralo da su *queer* ljudi bolesni i da su festival namjerno tempirali tokom ramazana te da zbog toga ne poštuju islam i njegove temeljne vrijednosti“ (Durkalić 2012b: 181–182).

Pri tome treba istaći da ni, navodno politički korektniji mediji ne poštuju sve kodekse profesionalnog izveštavanja kada je o LGBT temama reč. Npr. biraju jedne te iste sagovornike, ne čine kritički otklon od izvora prenosnika (dez)informacije i sl., čime doprinose generiranju homofobne društvene klime. Činjenica da velika većina građana_ki smatra da je homoseksualnost bolest i da ima izražen stepen socijalne distance prema ovoj populaciji govori tome u prilog (Popov-Momčinović 2013), a mediji su samo tu da prikažu „stvari kakve jesu“ (v. Milojević 2012).

Iz tih razloga, moralnoj panici nisu odoleli ni političari, čuvari i predvodnici nacionalnih interesa konstitutivnih naroda koje mistificiraju na različite načine budući da ustavom nije određeno koja to pitanja spadaju u nacionalne interese, iako se pod njihovim plaštom i kroz tzv. Dom naroda u kojem sede predstavnici konstitutivnih naroda mogu blokirati zakoni i odluke koje donose zastupnička parlamentarna tela. Iz ovakvih izjava, jasno se vidi preplitanje nacionalnog i religijskog a medijator ovog preplitanja su neretko upravo LGBT pitanja. „Nepodnošljiva lakoća“ homofobije je tako opšte mesto slaganja i preklapanja bez obzira na nacionalni (i verski) predznak političara, bilo da se o ovoj temi govori ili se ona prešućuje. A kada se i govori, mehanizmima ograničene, neme i licemerne seksualnosti (Faucault 1978: 3) ona se tabuizira kroz upisivanje nametnutih značenja koja odgovaraju ovdašnjim simboličkim porecima i etnonacionalnom *statusu quo* – u koji se perpetuira kroz naraciju o vlastitoj ugroženosti i potrebi za održavanjem kroz biološko umnožavanje. Strah od asimilacije ili istrebljenja stalno se proizvodi kroz ponavljanje priča i etničkih narativa, koji, iako nekongruentni, imaju istu internu logiku (Vlaisavljević 2009: 78). Rat u Bosni je proizveo nadomestak za ispražnjeno mesto neprijatelja proizvodnjom „domaćeg neprijatelja“

(Vlaisavljević 2009: 81). Iako je domaći neprijatelj uglavnom pripadnik druge etničke skupine ili pak sama etnička skupina, on je nekad i u određenim okolnostima i skladu sa dnevno-političkim potrebama drugo i drugačije i u izvanetničkom smislu: on je drugačije ideološke provenijencije, drugačije seksualne orijentacije.

Može se reći da, iako je homofobija više nego prisutna u BiH, i da repatrijarhalizacija društva teži da svakog postavi na pravo mesto i u skladu sa binarno pojmljenim rodnim ulogama, ona je jednim delom i 'labava' bivajući ispresecana *ad hoc* medijskim, religijskim i etnonacionalnim konstruktima. Tako, na primer, iako verske zajednice imaju 'tvrđ' stav prema ovoj temi, jedno istraživanje sprovedeno na reprezentativnom uzorku bh. populacije nije lociralo da je religioznost bitna determinantna homofobnih stavova. Naime, iako su u nešto većoj meri religiozne osobe pokazale veći stepen socijalne distance prema LGBT osobama i imale nešto homofobnije stavove, ni na jednom pitanju nisu dobijene statistički značajne razlike u stavovima religioznih i nereligioznih ispitanika_ca (Popov-Momčinović 2013: 10).

Nedavni napad desetak maskiranih huligana koji se dogodio 1. 2. 2014. na festivalu queer filma „Merlinka“, koji ima za cilj da promoviše LGBT prava i propitkuje prevashodno pitanja interseksualnosti, jedan je od pokazatelja stanja svesti društva, kao i činjenica da su napad osudile samo neke organizacije civilnog društva, ambasade, a od bh. političkih subjekata samo Naša stranka. Kako se ističe u saopštenju ove stranke: “Ovo što se desilo je najnoviji primjer brutalnih napada na građane BiH zbog njihove seksualne orijentacije koji su motivisani mržnjom koju svakodnevno u bh. javnosti promovišu političari, vjerski predstavnici i mediji.”

Primjer Hrvatske: „U ime obitelji“

U Hrvatskoj postoji sustavna diskriminacija LGBT osoba koja, jednim dijelom, proizlazi i od velikog utjecaja Katoličke crkve na državna pitanja. Diskriminacija LGBT osoba se, međutim, prvenstveno očituje u zakonodavnom

sustavu koji nedostatan regulira pitanje pravne zaštite osoba LGBT orijentacije. Pored Zakona o suzbijanju diskriminacije, Ustav RH ne regulira pitanje zaštite prava LGBT građana. Štoviše, udruge za zaštitu prava LGBT osoba tražile su da se u Ustav ugradi odredbe o zaštiti prava rodnih manjina (*Izvještaj o stanju ljudskih prava seksualnih i rodnih manjina u 2010. g.*), međutim, tim zahtjevima nije udovoljeno dok je godine 2013. raspisan referendum kojim se tražilo da se u Ustav ugradi odredba prema kojoj je brak životna zajednica žene i muškarca. Inicijativu je pokrenula udruga 'U ime obitelji' (2014) koja se u svojem radu poziva na demokraciju i proziva medije i vlast na nedemokratsko onemogućavanje iznošenja mišljenja te na teror koji tzv. agresivna manjina provodi nad tihom većinom. Time ta udruga zapravo izvrće temeljne postulate demokracije i zagovara stav o apsolutnom pravu većine na odlučivanje, a o čemu se očitovao i predsjednik RH Ivo Josipović koje je istaknuo kako demokracija nije glaso-kracija i kako u demokraciji većina ne može gaziti prava manjine (*Jutarnji*, 2013). Ovakvo pozivanje na apsolutna prava većine lijevo orijentirani mediji i pojedinci okarakterizirali su kao fašističko i diskriminatorno.

U Hrvatskoj, naime, mediji ne sudjeluju u diskriminaciji manjinskih prava kao što je to slučaj u Bosni i Hercegovini gdje mediji ne zauzimaju čvrst stav po pitanju diskriminacije. Štoviše, neki mediji otvoreno se postavljaju u poziciju tzv. čuvara demokracije i izlažu uvredama i prozivkama. Razlika u verbalnoj diskriminaciji u odnosu na druge bivše jugoslavenske države je u tome da se LGBT zajednica u Hrvatskoj percipira kao prijetnja obitelji (što je bila okosnica referenduma o braku iz decembra 2013), a manje kao bolest. Razlog za to je vjerojatno činjenica da su Hrvatska i Slovenija još 1973. godine uklonile homoseksualnost s liste mentalnih poremećaja, a 1977. je Krivični zakon SR Hrvatske dekriminalizirao homoseksualni odnos. Isto su učinile Slovenija, Crna Gora i Vojvodina dok ostale države to nisu učinile. Međutim, u svom službenom nauku Katolička crkva podučava polaznike vjeronauka da je homoseksualnost bolest (*Jutarnji*, 2013a).

Kad je u pitanju održavanje *Gay Pride* manifestacija, unatoč evidentnoj diskriminaciji LGBT zajednice, Hrvatska je jedina država bivše Jugoslavije koja te manifestacije redovito održava, ali uz jake mere bezbednosti. Prvi *Gay Pride* Zagreb održan je 2002. g. uz uvrede građana i nasilje nad članovima povorke, ali i veliku podršku medija koji su manifestaciju nazvali testom demokracije (Jurčić 2012). Nakon prve manifestacije, krenula je kampanja 'Ljubav je ljubav', a promociji prava LGBT osoba dao je film 'Fine mrtve djevojke' redatelja Dalibora Matanića. Međutim, 2007. g. članovi manifestacije u Zagrebu su napadnuti Molotovljevim koktelom zbog čega je donesena prva presuda za zločin iz mržnje prema počinitelju. Međutim, 2007. godine obilježili su masovni napadi na osobe LGBT orijentacije na svim javnim mjestima te u udrugama i u vlastitim domovima. Do 2011. g. manifestacije su se održavale samo u Zagrebu često praćene popratnim skupom u organizaciji HČSP-a (*Izveštaj o stanju ljudskih prava seksualnih i rodniha manjina u 2010*), ultradesničarske političke stranke koja, do sada, nije bila u stanju prijeći izborni prag za ulazak u Hrvatski sabor, ali koja sustavno pokušava istupati u javnosti i privlačiti podršku za svoje stavove koji uključuju i veličanje ustaškog režima (Topić 2013). Takve manifestacije često su sadržavale obilježja diskriminacije s obzirom na transparente s uvredljivim sadržajima (isto).

Iako *Gay Pride* manifestacije u Zagrebu uglavnom prolaze mirno (s izuzetkom 2007), *Gay Pride* u Splitu 2011. godine izazvao je val nasilja gdje se sudionike manifestacije gađalo kamenjem, verbalno vrijeđalo te koristilo nacističke pozdrave, a mediji su izvijestili kako je 10.000 prosvjednika htjelo „rastrgati 400 sudionika manifestacije“ (*Jutarnji*, 2011). Policija je tada prekinula manifestaciju, a slijedeće godine manifestacija je održana čime je LGBT populacija dobila pravo na izražavanje svojih stavova, međutim, mora se dodati da je manifestacija održana uz jake policijske snage koje su doslovno zatvorile prilaze ulicama kroz koje je prolazila povorka, a što ne znači da incidenta ne bi bilo da nije praktički onemogućen potpunom blokadom centra Splita. Tek je manifestacija 2013. godine prošla bez incidenata i posvemašnje blokade grada (*H-Alter*, 2013), međutim,

dogadjaji koji su uslijedili sa referendumskom inicijativom o definiciji braka pokazali su da obustava diskriminacije LGBT zajednice nije društvena realnost.

Ipak, najveća diskriminacija dolazi u verbalnom obliku gdje se pripadnike LGBT orijentacije vrijeđa na nogometnim stadionima i od strane katoličkih udruga koje službeno nisu dio Katoličke crkve, ali su s njom povezane. Tako je već spomenuta referendumsko inicijativa o definiciji braka iz 2013. g. dobila žestoku podršku crkve koja je na dan referenduma (koji se tradicionalno održava nedjeljom) pozivala građane da izađu i glasaju 'za' (Laudato, 2013). Voditeljica referendumske inicijative Željka Markić osobno je priznala – nakon što je referendum prošao – da je referendumom željela osigurati da LGBT zajednica nikada ne dobije pravo na brak koje pripada samo „normalnim ljudima“ (*Jutarnji*, 2013b). Nakon referenduma, Vlada je nastavila s izradom Zakona o životnom partnerstvu s kojim je ranije započela (i koji je dokaz da nije bilo namjere da se LGBT zajednici da pravo na brak te je referendum bio nepotreban) koji bi LGBT građanima omogućio status istovjetan braku s tom razlikom što bi službeni termin bio 'životno partnerstvo' (*Index*, 2013). Taj nacrt zakona (Ministarstvo uprave RH, 2013) izazvao je prosvjede iz referendumske inicijative koja je prosvjedovala protiv Zakona uz tvrdnje kako se tim zakonom izbjegava referendumska odluka o statusu braka u Hrvatskoj (*Jutarnji*, 2013c).

Kad su u pitanju djelovanje Katoličke crkve i prava LGBT zajednice, Crkva se tradicionalno protivi priznavanju LGBT zajednici prava na brak i posvajanje djece, a jednako tako se protivi medicinski potpomognutoj oplodnji te bilo kojem obliku osvještavanja pitanja seksualnosti. Nakon što je vladajuća koalicija na čelu sa SDP-om uvela kurikulum zdravstvenog odgoja zajedno sa četvrtim modulom o seksualnosti, Katolička crkva se stavila u poziciju opozicije i pozivala na oružano rušenje vlasti (*Jutarnji* 2013d; *Jutarnji* 2013e). Kada su nacionalni mediji ustali u obranu sekularnosti države te kada su rezultati istraživanja javnog mnijenja pokazali da se građani protive miješanju crkve u zdravstveni odgoj (*Jutarnji*, 2013f), najednom su se u javnost probile katoličke udruge koje su preuzele agitaciju

protiv zdravstvenog odgoja. S obzirom na protivljenje građana crkvenom miješanju u državne poslove te dolazak umjerenog poglavara Katoličke crkve pape Franje koji je nakon referenduma o braku čak najavio umirovljenje četvorice ekstremnih desničara među hrvatskim biskupima (*Jutarnji*, 2014), evidentno je da se crkva nije usudila sama voditi bitku oko referenduma o braku te je 'iskočila' udruga 'U ime obitelji koju mahom vode ljudi povezani ili sa samom crkvom ili sa njom povezanim organizacijama. Tome svjedoči i pisanje *Glasa koncila*, službenog glasila Katoličke crkve. Naime, taj časopis otvoreno je agitirao za referendum o braku, a argumentacija je mahom slična onoj koja je dolazila i iz udruge 'U ime obitelji'. Primjerice, broj od 9. 1. 2014. godine donosi prikaz intervjua kardinala Bozanića koji je dao *Hrvatskom katoličkom radiju* u kojem medije i državne vlasti proziva za pristrasnost i ideološku određenost (*Glas koncila*, 2014), a što je i argumentacija udruge koja je inicirala referendum.

Iz ovoga proizlazi da LGBT zajednica očito narušava i ugrožava svetost i opstanak obitelji. Očito je, dakle, da se u Hrvatskoj LGBT zajednicu tretira kao prijetnju obitelji iako ih se eksplicitno ne vrijeđa kao u drugim državama bivše Jugoslavije, a posebno ne u medijima koji se stavljaju u zaštitu prava osoba LGBT orijentacije.

Zaključak

Iz navedenog vidimo da mediji nekritičkom distancom dodatno doprinose cirkulaciji govora mržnje i podupiru jasno etablirane strukture moći i hijerarhije ili pak daju previše prostora govoru mržnje čak i onda kada ne zagovaraju problematične stavove. Na delu je dobro uspostavljen odnos etnonacionalnog, religijskog i homofobnog, pri čemu govor mržnje i slične izjave cirkulišu gotovo nesmetano u javnom diskursu čiji su glavni posrednici mas-mediji. Veza između etnonacionalizma, religije i (posebno) (homo)seksualnosti u postkonfliktnim društvima objašnjava kako funkcionise religijski nacionalizam, privilegujući heteronormativnost, provocirajući i podržavajući homofobnu kulturu. S obzirom na

to da većina navedenih primera svoju argumentaciju temelji na religijsko-etičkim načelima (pritom ignorišući pitanja ljudskih prava i tolerancije), postavlja se pitanje zašto nacionalno prevladava religijsko uprkos religijskim porukama mira, ljubavi i tolerancije? Ili, pak, odgovore treba tražiti u teološkom diskursu religijskih zajednica? Ganzevoort i dr. (2013) s pravom naglašavaju da dok god se u religijskim krugovima propagira kultura homofobije, netrpeljivost prema religiji će ostati glavna karakteristika gej pokreta.

LITERATURA

Izveštaj o stanju ljudskih prava seksualnih i rodni manjina u 2010. godini.
Zagreb: Iskorak.

Ministarstvo uprave RH (2013). *Nacrt prijedloga Zakona o životnom partnerstvu*. Preuzeto 12. siječnja 2014.
URL: <<http://www.uprava.hr/default.aspx?id=13946>>

Prejudices exposed. Homophobia in Serbia (2010). Research and Analysis of: Public Opinion, Views of GLBT Population, Discrimination in the Workplace. Belgrade: Gay Straight Alliance & CeSID. Preuzeto 15. septembra 2013. URL: <http://gsa.org.rs/wp-content/uploads/2012/04/Research-Prejudices-Exposed-2010-GSA.pdf>

Amfilohije, Mitropoliternogorsko-primorski (2010a). „Kolo smrti na ulicama Beograda“. *Pravoslavlje – Novine srpske patrijaršije*, 1046: 6–8.

Andrescu, Viviana (2011). “From legal tolerance to social acceptance: Predictors of heterosexism in Romania”. *Revista Romana De Sociologie* 22 (3): 209–231.

Antonić, Slobodan (2012). “Ko je rekao ‘zabraniti’”. *Vreme* 1.113, 3. 5. 2012. Preuzeto 5. januara 2014. URL: <<http://www.vreme.rs/cms/view.php?id=1050110>>

Bakarec, Nebojša (2013). „Decu vam neću oprostiti”. *Печам* 288 (4): 34–37.

Balkan Insight (2013). Preuzeto 27. 7. 2013. URL:
<<http://www.balkaninsight.com/en/article/montegrin-cleric-consecrates-budva-after-pride-parade>>

Barreiro, Marinha, i Vasić, Vladana (2012). *Praćenje provedbe Preporuke Vijeća Evrope o mjerama za borbu protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu. Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu*(Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar).

Batler, Džudit (2010). *Nevolja s rodom: feminizam i subverzija identiteta*. Loznica: Karpos.

Blažević, Jozo, i dr (2013). *18 +. Knjiga o nešto drugačijim muškarcima* (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar).

Bourdieu, Pierre (1998). *Practical Reason: On the Theory of Action*. Stanford: Stanford University Press.

Čaušević, Jasmina i Gavrić, Saša (ur.) (2012). *Pojmovnik LGBT kulture*. (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Heinrich Böll).

Čustović, Mia i Popov-Momčinović, Zlatiborka (2013). *Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: unutrašnji poslovi*. Sarajevo: (Fondacija Heinrich Böll - Ured za BiH, Fondacija CURE, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo).

Ganzevoort, Ruud., van der Laan, Mark., Olsman, Erik (2011). “Growing up gay and religious: Conflicts, dialogue, and religious identity strategies”. *Mental, Health, Religion, and Culture* 14(3), 209-222.

Gavrić, Saša (2012). „LGBT aktivizam u Bosni i Hercegovini“, u *Čitanka LGBT ljudskih prava*, prir. A. Spahić i S. Gavrić (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Heinrich Böll Stiftung Bosna i Hercegovina), 111–117.

Glas koncila (2014). “Referendum o braku poticaj i za neke nove inicijative”. Preuzeto 13. 1. 2014. URL:

<<http://www.glas-koncila.hr/portal.html?catID=2&conID=35172&act=view>>

Gligorijević, Jovana (2012). "Ecce homo(seksualnost)". *Vreme* 1.112, 26. 4. 2012. Preuzeto 5. 1. 2014. URL: <http://www.vreme.rs/cms/view.php?id=1048739>

Hall, Stuart (1997). "The work of representation". u: S. Hall (ed.) *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*. (London: Sage), 15–64.

H-Alter (2013). "Relaksirajući Gay Pride u Splitu." Preuzeto 12. 1. 2014. URL: <http://www.h-alter.org/vijesti/ljudska-prava/relaksirajuci-gay-pride-u-splitu-fotogalerija>

Huremović, Lejla (2012). „Najmlađi homoseksualac u BiH ima 12 godina. Analiza sadržaja izvještavanja printanih medija o LGBT temama u drugoj polovini 2011.“, u *Čitanka LGBT ljudskih prava*, prir. A. Spahić & S. Gavrić (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Heinrich Böll Stiftung Bosna i Hercegovina): 188–195.

Informativna služba Srpskog sabora Dveri (2010b) "Država gori, a režim gejeve češka". Preuzeto 5. 1. 2014. URL: <http://dverisrpske.com/sr/dveri-na-delu/1286-drzava-gori.html>

Irinej, Episkop bački (2010). „Saopštenje Svetog Arhijerejskog Sinoda povodom najavâ gej-parade u Beogradu: Protiv javnog reklamiranja seksualne orijentacije". *Pravoslavlje Novine srpske patrijaršije*, 1046: 5.

Irinej, Patrijarh srpski (2011). "Poruka Njegove Svetosti Patrijarha srpskog G. Irineja". Preuzeto 19. 11. 2011. URL:

http://www.spc.rs/sr/poruka_njegove_svetosti_patrijarha_srpskog_g_irineja

Irinej, Patrijarh srpski (2012). Pismo Patrijarha srpskog g. Irineja predsedniku Vlade R. Srbije g. Ivici Dačiću. Preuzeto 7. 6. 2013. URL: http://www.spc.rs/sr/pismo_patrijarha_srpskog_g_irineja_predseniku_vlade_r_srbije_g_ivic_dachitshu

Milojević, Snježana (2012). „Zašto je različitost važna?", u *Čitanka LGBT ljudskih prava*, prir. A. Spahić i S. Gavrić (Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Heinrich Böll Stiftung Bosna i Hercegovina): 161–168.

Nikoletić, Dragana (2011). "Žena je blagodat data muževima" .*NIN*, 3.136: 36–37.

Nurkić, Edina (2012). *QUEER SARAJEVO FESTIVAL 2008: Kolaps sistema*. Preuzeto 14. 12. 2012. URL: <<http://www.diskriminacija.ba/node/72>>

Index (2013). "Završava javna rasprava o Zakonu o životnom partnerstvu." Preuzeto 12. 1. 2014. URL:<<http://www.index.hr/vijesti/clanak/zavrsava-javna-rasprava-o-zakonu-o-zivotnom-partnerstvu/715051.aspx>>

Jovanović, Miloš (2011). "Moralistička osuda homoseksualnosti u pravoslavlju". *TEME – Časopis za društvene nauke*, 35 (3), 705–744.

Jovanović, Miloš (2013). "Silence or condemnation: The Orthodox Church on homosexuality in Serbia". *Družboslovne razprave* 29 (73), 79–95.

Jurčić, Marko (2012). „Povijest LGBT aktivizma u Hrvatskoj“. u – Gavrić, Saša (ur.) *Čitanka LGBT ljudskih prava*. (Sarajevo: Sarajevski Otvoreni Centar).

Jutarnji (2014). "ROŠADE U VRHU KATOLIČKE CRKVE U RH. ODREKNUĆE: Papa će do Uskrsa umiroviti četvoricu najdesnijih hrvatskih biskupa." Preuzeto 13. 1. 2014. URL:<<http://www.jutarnji.hr/papa-ce-do-uskrasa-umiroviti-cetvoricu-najdesnijih-biskupa/1151567/>>

Jutarnji (2013). "'ZAKONOM BIH ODMAH IZJEDNAČIO TRADICIONALNI I ISTOSPOLNI BRAK' Predsjednik Josipović u Magazinu Jutarnjeg." Preuzeto 12. 1. 2014. URL: <<http://www.jutarnji.hr/template/article/article-print.jsp?id=1108708>>

Jutarnji (2013a). "VLADA ČISTI UDŽBENIKE. EKSKLUZIVNO: 'Djecu u školi više nećemo učiti da je homoseksualnost nastrana bolest'." Preuzeto 13. 1. 2014. URL:<<http://www.jutarnji.hr/-djecu-u-skoli-vise-necemo-uciti-da-je-homoseksualnost-nastrana-bolest-/1019932/>>

Jutarnji (2013b). "ŽELJKA MARKIĆ 'Želimo da gay parovi nikada ne dobiju ista prava kao normalni ljudi'." Preuzeto 12. 1. 2014. URL: <<http://www.jutarnji.hr/zeljka-markic--zelimo-zacementirati-to-da-gay--lezbijski-parovi-nikada-ne-dobiju-ista-prava-kao-normalni-parovi-/1143293/>>

Jutarnji (2013c). "PROTIV ZAKONA O ŽIVOTNOM PARTNERSTVU. MARKIĆ 'Povucite zakon koji gay parovima dopušta posvajanje djece' VLADA 'Nema šanse!'" Preuzeto 12. 1. 2014. URL:<<http://www.jutarnji.hr/markic-protiv-zakona-o-zivotnom-partnerstvu-to-je-zaobilazni-nacin-da-im-se-dozvoli-posvajanje-djece-/1144202/>>

Jutarnji (2013d). "BISKUP POZVAO NA ORUŽANO RUŠENJE VLASTI. VLADA: Iz Crkve dolazi govor mržnje! KAPTOL: Nitko nas neće zaustaviti u pobuni protiv vlasti!" Preuzeto 13. 1. 2014. URL:<<http://www.jutarnji.hr/vlada--iz-crkve-dolazi-govor-mrznje--kaptol--nitko-nas-nee-zaustaviti-u-pobuni-protiv-sdp-ove-vlasti-/1077724/>>

Jutarnji (2013e). "VIDEO, SKANDALOZAN ISTUP! BISKUP USPOREDIO VLADU S NACISTIMA: 'Treba nam nova Oluja za svrgavanje vlasti!'" Preuzeto 13. 1. 2014. URL:<<http://www.jutarnji.hr/biskup-usporedio-vladu-s-nacistima/1077502/>>

Jutarnji (2013f). "ISTRAŽIVANJE POKAZALO: Čak 56,2% građana protiv miješanja Crkve u zdravstveni odgoj!" Preuzeto 13. 1. 2014. URL:<<http://www.jutarnji.hr/istrazivanje-cak-56-2--gradana-hrvatske-protiv-mijesanja-crkve-u-zdravstveni-odgoj-/1077233/>>

Jutarnji (2011). "SRAMOTA U SPLITU: 10.000 homofoba htjelo rastrgati 400 sudionika gay parade" .Preuzeto 12. 1. 2014. URL:<<http://www.jutarnji.hr/gay-pride-split--10-000-homofoba-htjelo-rastrgati-400-sudionika-gay-parade/952694/>>

Laudato (2013). "Biskupi pozivaju vjernike da izađu na referendum o braku i zaokruže 'ZA'." Preuzeto 12. 1. 2014. URL:<<http://www.laudato.hr/Novosti/Hrvatska/Biskupi-pozivaju-vjernike-da-izađu-na-referendum-o.aspx>>

Pikić, Aleksandra i Jugović, Ivana (2006). *Nasilje nad lezbijkama, gejevima i biseksualnim osobama u Hrvatskoj: izvještaj istraživanja*. Zagreb: Kontra.

Popov-Momčinović, Zlatiborka (2013). „Ko smo mi da sudimo drugima?“. *Ispitivanje javnog mnjenja o stavovima prema homoseksualnosti i transrodnosti u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Fondacija Heinrich Böll – Uredza BiH, Fondacija CURE, Sarajevski otvoreni centar.

Rašević, Dragana, Vučetić, Vuk, i Popov-Momčinović, Zlatiborka (2013). *PravaLGBTosobauBosniiHercegovini: Političkepartije*. Sarajevo: Fondacija Heinrich Böll- Uredza BiH, Fondacija CURE, Sarajevski otvoreni centar.

S. S. & J. R. (2012). „Blaćenje vere“. *NIN*, 3.223: 23.

Spaić, Nebojša i Popović, Vasilije (2012). „Patrijarh Irinej – Intervju – Prvi deo.“ *NIN*, 3.233:16–22.

Spencer-Dohner,Max(2008),„LGBT minorities as easy targets: A case study of the specificities and commonalities with other neglected endangered groups in the context of nationalism-dominated societies“. Paper presented at the Third Annual Conference on Human Security, Terrorism and Organized Crime in the Western Balkan Region, organized by the HUMSEC project in Belgrade, 2–4 October 2008. Preuzeto 10. februara 2012. URL: <<http://www.humsec.eu/>>

Takács, Judit i Szalma, Ivett (2011). “Homophobia and same-sex partnerships legalization in Europe”. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal* 30 (5): 356–378.

Topić, Martina (2013). “European identity and the far right in Central Europe: A new emerging concept or a new European ‘Other’?” u: Radeljić, B. (ur.) *Debating European Identity: Bright Ideas, Dim Prospects*. Oxford: Peter Lang.

Tportal (2013). “U nedjelju će hrvatska demokracija biti likvidirana”. Preuzeto 12. 1. 2014. URL: <<http://www.tportal.hr/vijesti/komentari/301745/U-nedjelju-ce-hrvatska-demokracija-biti-likvidirana.html>>

Tucić, Živica (2011). „SPC u novom veku (3): Homoseksualnost i pedofilija – Greh pohote“. *NIN* 3137: 42–45.

U ime obitelji (2014). Službene stranice. Preuzeto 12. 1. 2014. URL: <<http://uimeobitelji.net/>>

Vlaisavljević, Ugo (2007). *Rat kao najveći kulturni događaj: ka semiotici etnonacionalizma*. Sarajevo: Maunagić.

Vukadinović, Đorđe i dr (2012). *Inicijativa za spas Srbije*. Preuzeto 5. 6. 2014. URL:

<http://www.nspm.rs/politicki-zivot/inicijativa-za-spas-srbije.html>

B92.Net (2013). Preuzeto 23. 1. 2013. URL:
www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2013&mm=07&dd=24&nav_id=87056

Živković, Gordana (2007). "Srpski liberali u strahu od fašizacije Srbije." *Pravoslavlje – Novine srpske patrijaršije*, 966: 20–22.

Srđan Sremac
Martina Topić
Miloš Jovanović
Zlatiborka Popov-Momčinović

EROS, AGAPE AND ETHNOS: A CRITICAL PUBLIC DISCOURSE
ANALYSIS OF RELIGION, HOMOSEXUALITY AND NATIONALISM IN THE
CONTEXT OF THE WESTERN BALKANS

SUMMARY

The paper focuses on the strategic and ideological assumptions, interests, and effects of present-day constructions of (homo)sexuality and religion in public arenas of the Western Balkans. The main research question of this paper is: How are national, sexual, and religious identities configured in public discourse and how does that affect conflicts around sexual diversity in the Western Balkans? To date this topic is under-researched but yet of high relevance. The analysis of the relationship between ethno-nationalism, religion, and (especially) homosexuality in the post-conflict societies clarifies how religious nationalism functions, privileges heterosexuality, and provokes and supports a culture of homophobia. The aim of this paper is to describe the social, political, and cultural dimensions of framing religion and homosexuality as polarized constructs. It will uncover oppositional pairings of religion and homosexuality as collective identity markers in political debates and popular culture.

Keywords: homosexuality, sexual and religious nationalism, media, popular culture, the Western Balkans.

UDK 272-67::32(497.5)

UDK 322(497.5)

Nikola Knežević¹

Centar za istraživanje religije, politike i društva, Protestantski teološki fakultet u Novom Sadu

KULTURA SEĆANJA, PROBLEM SELEKTIVIZACIJE I POLITIZACIJE RELIGIJE U VERSKOM MEDIJSKOM KONTEKSTU

APSTRAKT

Pojam kulture sećanja i suočavanja sa prošlošću u verskom medijskom kontekstu prostora Zapadnog Balkana je izrazito deficitaran. Naprotiv, pojam prošlosti ne izlazi iz okvira selektivizacije i svojevrsne politizacije religije. Politizacija religije predstavlja vrstu distorzije religije, kada ona postaje sredstvo manipulisanja sakralnim simbolima i Svetim u javnom prostoru – profanizacije Svetoga. Religija tada zauzima javni prostor, često medijski ali na jedan maliciozan način, najčešće u formi amalgacije verskog i nacionalnog, to jest, negativnog teo-političkog diskursa, u kojem se prepliću mitska transcendencija (Kosovski mit, Antemurale Christianitatis), polarizacija i antagonizam na relaciji Istok–Zapad često u vidu manihejskog dualizma (zaverenički diskurs) i selektivan pristup žrtvama. Ništa manje nisu prisutni ni elementi koji u dekonstrukciji prošlosti dovode do izmišljanja tradicija i na ideološki način konstruišu novi teo-politički narativ koji zbog velikog uticaja ovih medija negativno utiču na normalizaciju odnosa na prostoru Zapadnog Balkana i formiranje kleronacionalističkih obrazaca koji pogoduju održavanju verskog fundamentalizma i netrpeljivosti. Verski medijski kontekst ovde podrazumeva vodeće glasilo Rimokatoličke crkve u Hrvatskoj, *Glas Koncila* i knjigu Kardinala Josipa Bozanića, „Istina u ljubavi“.

Ključne reči: religija, politika, mit, nacionalizam, politizacija religije, kultura sećanja, mediji.

Pojam kulture sećanja i suočavanja sa prošlošću u verskom medijskom kontekstu prostora Zapadnog Balkana je izrazito deficitaran. Tamo gde on postoji u svom depasiranom obliku, pojam prošlosti ne izlazi iz okvira selektivizacije i svojevrsne politizacije religije. Politizacija religije predstavlja vrstu distorzije religije, kada ona postaje sredstvo manipulisanja sakralnim simbolima i Svetim u

¹ nikola.knezevic@cirpd.edu.rs

javnom prostoru – profanizacije Svetoga. Ovakva politizacija, to jest, profanizacija religije i Svetoga nažalost veoma često nalazi svoje uporište na prostoru zemalja bivše Jugoslavije. Religija tada zauzima javni prostor, često medijski ali na jedan maliciozan način, najčešće u formi amalgacije verskog i nacionalnog, to jest, negativnog teo-političkog diskursa, u kome se prepliću mitska transcedenca (Kosovski mit, Antemurale Christianitatis), polarizacija i antagonizam na relaciji Istok-Zapad često u vidu manihejskog dualizma (zaverenički diskurs) i selektivan pristup žrtvama. Ništa manje nisu prisutni ni elementi koji u dekonstrukciji prošlosti dovode do izmišljanja tradicija i na ideološki način konstruišu novi teo-politički narativ koji zbog velikog uticaja ovih medija negativno utiču na normalizaciju odnosa na prostoru Zapadnog Balkana i formiranje kleronacionalističkih obrazaca koji pogoduju održavanju verskog fundamentalizma i netrpeljivosti.

Uzimajući u obzir kontekst zemalja bivše Jugoslavije može se primetiti da su nakon pada komunizma, dominantne religije i konfesije dobile značajni društveno – politički prostor. Međutim, posmatrajući njihov društveno – politički angažman, stiče se utisak da se one nisu oslobodile istorijskog balasta institucionalizovane religioznosti i politizacije koja je najprimetnija u javnom diskursu. „Mitska transcedenca, nacionalni romantizam, koncept pravednog rata prisutni su i dalje u jednoj vrsti građanske religije.“ Verski i nacionalni elitizam i ekskluzivizam provejavaju u javnom diskursu zemalja bivše Jugoslavije. Iako se radi o sekularnim zemljama u kojim su crkva i država ustavom odvojene primetna je amalgamacija verskih i političkih simbola u javnom životu dominantnih religija. „Drugim rečima, politički diskurs nije oslobođen religijskih simbola, a još je manje domen religije slobodan od politički motivisanog govora i simbolike“ (Knežević, Sremac i dr. 2012: 113).

Verski medijski kontekst koji će biti predstavljen ovde uključuje kvalitativnu analizu vodećeg verskog glasila – Rimokatoličke crkve u Hrvatskoj, *Glas Koncila* a poseban osvrt ću napraviti na knjigu Zagrebačkog nadbiskupa, kardinala Josipa Bozanića „Istina u ljubavi“. Fokus će biti stavljen na *Glas Koncila*

a povremene komparacije ću raditi sa novinama srpske patrijaršije *Pravoslavljem*. Cilj rada je ukazati na tendenciju da popularni rimokatolićki verski medij plastično prikazuje selektivni pristup prošlosti i žrtvama, viktimizaciju, te neretko preuzima formu gradivnih elemenata nacionalnih i državotvornih ideologija transcendirajući njihov karakter religijskim motivima, dajući im tako dublje duhovno naznačenje. U radu se neću baviti analizom istoriografskih podataka već nastojim da ustanovim nivo politikološkog i ideološkog diskursa te selektivnosti prema žrtvama koji na plastičan način oslikava odsustvo objektivne kulture sećanja koja mora biti inkluzivna okrenuta prema žrtvama svih nacionalnosti a da suočavanje sa prošlošću podrazumeva kritički stav prema svim stranama uključenim u sukob. Želim takođe pokazati da se između časopisa *Pravoslavljem* i *Glasa Koncila* može primetiti sukob istorijskih interpretacija koji se nalaze na dijametralno različitim stanovištima, koje u slučaju *Glasa Koncila* pravi radikalni zaokret u odnosu na tradicionalnu istoriografiju.

Nemogućnost religije kao apolitičnog fenomena

Jedan od najvećih mitova je onaj koji pretpostavlja religiju kao apolitičan fenomen. Čak i ako bismo religiju pokušali da smestimo u potpunosti u domen ličnog iskustva, ona bi delom i tada ostala deo kolektivnog u zavisnosti od značaja kojeg bi ona imala na svetonazor pojedinca. Religija je privatizovana tokom perioda prosvetiteljstva, ali ni onda nije ostala lišena svoje političke dimenzije. Usudiću se da odmah na samom početku zaključim da apolitična religija jednostavno nije moguća. Štaviše, podsetiću na mišljenje poznatog političkog teologa J. B. Meca da je privatizovana religija, pa samim tim i apolitična religija društveno nerelevantna i nesvršishodna (Metz 2004). Potpuno je nelogično odvajati religijski od domena političkog. Kako odvojiti *homo religiousus*-a od *homo politicus*-a? Prvo određuje čoveka kao duhovno biće naglašavajući njegovo naznačenje, a drugo čoveka kao društveno-političko biće koje nužno komunicira duhovnu stvarnost u okvirima političke realnosti. Dakle, religija i politika se na prvom mestu prepliću u samom

čoveku. Apolitička religija zapravo nije moguća. Modaliteti kroz koje interakcijski potencijali religije i politike dolaze do izražaja u savremenoj sociološkoj misli se definišu kao politizacija religije ili religizacija politike (Vrcan 1996)² ili sakralizacija politike. Moguća je depolitizacija religije i desekularizacija političkog kao politička erminevtika društva. U cilju definisanja osnovnih pojmova kojim se ova analiza bavi, treba naglasiti da se odnosi teološkog i političkog ne smeju gledati u apriori negativnom kontekstu. Politizaciju religije možemo posmatrati kao političko-ideološku interpolaciju religijskog diskursa, to jest, momenat kada se isti nalazi u službi određene ideološke ili političke konstrukcije. Sa druge strane, treba uzeti u obzir da postoji celovit diskurs teološko-političke artikulacije jakog kritičkog senzibiliteta, ili kako to Moltman (Jürgen Moltmann) definiše – kao političku erminevtiku društva, to jest Mecovski rečeno – *nova politička teologija*. Drugim rečima, diskurs koji na osnovu religijskih postulata i ideja želi da dekonstruiše ideološko-politički aparat tamo gde se on nalazi u službi demagogije, politikanstva, eksploatacije, konzumerizma i ostalih faktora koji ga dehumanizuju i degradiraju. On takođe ima i suprotan kritički napon koji želi valorizovati, depolitizovati i deideologizovati klerikalne, to jest, religijske sisteme moći i njihove ideološko političke aspiracije. Čini se da je na ovim prostorima u delovanju religije najviše naglašen *ideološki* od tri njena osnovna konstitutivna elementa koji se oslikava u „racionalizaciji grupnog interesa“ (Ćimić 2002: 56). koji je u ovom slučaju očuvanje nacionalne svesti i njegovih istorijskih društveno političkih interesa. U kontekstu analiziranog materijala, jasno je da se radi o političko ideološkoj interpolaciji i transpoziciji religijskog – politizaciji religije, što će iz navedenih primera biti i plastično prikazano.

² „O suvrenenim religijskim promjenama u optici političke sociologije religije“. „Politička misao“. Vol XXXIII, 4:190. Vrcan definiše ove modalitete na sledeći način: „Dok politizacija religije po tendenciji religiju unosi u politiku i pretvara je u čimbenik politike, dotle religizacija politike prodaje politici religijska svojstva, te je pretvara u neku vrstu religije. Govoreći drukčije, u prvom slučaju se u krajnjoj liniji religijsko, te ponajprije i religijski definirano sveto, transcendentno i apsolutno unose u politiku i rabe za političke svrhe i ciljeve; u drugom slučaju se političko u krajnjoj liniji sakralizira, apsolutizira i pretvara u transcendentno, te stoga poprima svojstva religijske naravi“, (Vrcan, 1996: 194).

Radikalni zaokret moderne hrvatske istoriografije u crkvenom ruhu

Analizirajući feljtone i članke najuticajnijeg verskog glasila Rimokatoličke crkve u Hrvatskoj kojeg izdaje „Nadbiskupski duhovni stol“, to jest, formalno Zagrebačka nadbiskupija, stiće se utisak da se nakon konflikta u bivšoj Jugoslaviji u ovom verskom glasilu kontinualno izlažu istorijski podaci, kako je navedeno „povijesne činjenice“ koji imaju za cilj dekonstrukciju apsurdnih istorijskih falsifikata „komunističke istoriografske nauke“ (Vuković 2008: 25), kao i rušenje „jasenovačkog mita“ i „drugih mitova iz bivše države“, te nastoji dati „doprinos stvaranju objektivne slike novije hrvatske povijesti“³. Analiza u ovom radu zahvatiće period objavljivanja od sedam godina, to jest period između 2004–2011. godine. U tom periodu, *Glas Koncila* objavio je ukupno 47 feljtona⁴ koji su

³ *Glas Koncila*, „Doprinos stvaranju objektivne slike novije hrvatske povijesti“, <http://www.glas-koncila.hr/portal.html?catID=2&conID=27432&act=view>, pristupljeno 19. 9. 2013

⁴ Ovdje taksativno navodim naslove feljtona po hronološkom redosledu: „Tabu-teme“ hrvatske historiografije (2004); VJERSKO POJMOVLJE U IZVORNIM DOKUMENTIMA TZV. REPUBLIKE SRPSKE KRAJINE (2005); Izvorni dokumenti OZNE o biskupu dr. Janku Šimraku i „prekrštavanju“ Srba u NDH (2005); STRATEGIJA ČETNIČKOGA ZAGAĐIVANJA HRVATSKOGA MEDIJSKOG PROSTORA (2005); „USTAŠKI POKOLJ U PRAVOSLAVNOJ CRKVI U GLINI“ – POVIJESNI DOGAĐAJ ILI MIT? (2006); HRVATSKO KATOLIČKO NOVINSTVO O PAPI PIJU XII. TIJEKOM II. SVJETSKOG RATA (2006); Židovski rabin brani Pija XII. (2006); Franjevac o. Beato Bukinac, žrtva komunističke strahovlade (2006); DOKUMENTI AGITPROPA O ODNOSU HRVATSKIH KOMUNISTA PREMA VJERONAUKU (2006); Nekažnjeni zločini nad Podunavskim Švabama (2006); TEATAR APSURDA NA HRVATSKOJ MEDIJSKOJ POZORNICI (2006); Dokumenti SUBNOR-a o hrvatskoj samostalnosti i katolištvu (2006); Partizansko krivotvorenje hrvatske povijesti (2007); Zašto se ne objavljuju „Stepinčevi dnevni“? (2007); Zaboravljene hrvatske žrtve (2007); Jubilarni broj *Pravoslavlja* u kontekstu hrvatsko-srpskih odnosa (2007); SVJEDOČENJE DOMINIKANCA O. DRAGE KOLIMBATOVIĆA O BLAJBURŠKOM ZLOČINU (2007); Partizani pogubili hrvatske antifašiste (2007); Šokantan povijesni podatak o svećenicima – četnicima (2007); Jasenovački logor između manipulacija i krivotvorina (2008); Dokumenti Međunarodnoga crvenog križa o NDH (2008); Isječci iz vukovarskoga diptiha (2008); Može li današnja Hrvatska Bruni Bušiću pogledati u oči? (2008); Svjedočenje velikoga ljevičarskog idealista Ante Cilige (2008); Uloga SUBNOR-a u stvaranju jasenovačkoga mita (2008); Partizanski poslijeratni zločini u Gospiću i okolici (2008); Uznički dani bl. kardinala Alojzija Stepinca (2008); Na križnom putu po Hrvatskoj (2009); Katolička Crkva i dušobrižništvo hrvatskih iseljenika (2009); Fotokrivotvorine o jasenovačkome logoru (2009); Kardinal Stepinac u svjetlu prekida jugoslavensko-vatikanskih diplomatskih odnosa (2009); Iz pismene ostavštine prim. dr. Damira Primožića: „Pucnjava iz pravca kuda su odvođeni iznemogli“

posvećeni viktimološkoj tematici i dekonstrukciji jugoslovenske historiografije ili događajima iz posljednjeg sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Od toga 39 feljtona posvećeno je demitologizaciji komunističkih historiografskih martiorologija u vezi sa logorima Nezavisne države Hrvatske, beatifikaciji hrvatskog klera i mučenika, te iznošenjem dokaza koji imaju za cilj da rehabilituju pojedine istorijske ličnosti i ponište posleratnu jugoslovensku historiografiju o NDH. Ukupno šest feljtona govori o sukobima i zločinima srpskih formacija tokom devedesetih godina. O flagratnoj selektivnosti uredništva *Glasa Koncila* govori činjenica da se nijedan od njegovih feljtona ne bavi zločinima počinjenim od strane hrvatskih formacija u posljednjim sukobima ili zločinima nad srpskim i nehrvatskim stanovništvom od strane ustaških ili nemačkih snaga tokom Drugog svetskog rata. Naprotiv, stiče se utisak da se pod lupom objektivnih istorijskih okolnosti i novije hrvatske historiografije, odvija perfidna minimalizacija i relativizacija zločina u NDH, te najdosledniji istorijski revizionizam. Teološko-politički diskurs koji na plastičan način dokazuje tezu o politizovanju religije u feljtonima *Glasa Koncila* odražava se i u činjenici da je od 68 feljtona koji su objavljeni u periodu između 2004-2011. godine, 47, što procentualno iznosi nešto više od 75%, posvećeno političko-istorijskom revizionizmu. Nužan zaključak ovakve misaone inercije je da je zvanično i najvažnije versko glasilo Crkve u Hrvata, zapravo i najdosledniji katalizator

(2010); UZ PORUKU HRVATSKOGA PREDSEDNIKA O KAPI PARTIZANKI: Udruženi zločinački pothvat u Srbu (2010); TRAGOM SUDSKE PRESUDE U GOSPIĆU IZ G. 1946.: Jdna je takva partizanska vojska! (2010); TRAGOM PISMA O NJEMAČKO-ČETNIČKOME ZLOČINU U SELU RUDA: Dan koji se „nigda zaboraviti neće“ (2010); Zabranjeni poslijeratni tekst kipara Ivana Meštrovića, 2010; Pamflet o sv. Leopoldu Mandiću i bl. Alojziju Stepincu: „Partizanka Mara na kamenu studentu...“ (2010); „Rješenje“ hrvatskoga pitanja u Drugom svjetskom ratu: Prešućivani zločini (i) danas se opravdavaju (2010); Blajburške žrtve u žrvnju politikantstva i nemara (2010); Svjedočanstva o masovnim grobištima u Bistrici ob Sotli i okolici (2010); Šokantno kazivanje nekadašnjega djelatnika Ozne (2010); IZ BEOGRADSKIH ARHIVA – Odnos Josipa Broza Tita prema zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu (2010); Ususret Danu sjećanja na Vukovar – Zločini silovanja (2011); POVODOM 20. OBLJETNICE SRPSKIH ZLOČINA U TOVARNIKU (2011); STARA GRADIŠKA - NAJVEĆA KOMUNISTIČKA TAMNICA KATOLIČKOGA KLERI (2011); SJEĆANJA O. RANDA PARŠIĆA NA JEDANAEST TITOVIH TAMNICA (2011); LEPOGLAVSKA KAZNIONICA U DOBA JUGOSLAVENSKOGA KOMUNIZMA (2011)

istorijskih revizionističkih konstrukcija koje predstavljaju potpunu antinomiju prema *mainstream* hrvatskoj historiografiji a da je politički diskurs zapravo dominantan iako je u pitanju deklarirani verski medij. Antagonizam mišljenja i dijametralna suprotstavljenost pogleda na prošlost može se primetiti u nizu rasprava – replika koje su se tokom godina odvijale između autora *Glasa Koncila* i *Pravoslavlja*. Sagledavajući diskurzivni antagonizam između dva vodeća štampana verska glasila, *Pravoslavlje* i *Glasa Koncila* dolazi se do zaključka da se kroz replike autora ovih časopisa oslikava potpuna antinomija stavova prema pitanjima prošlosti i vode različiti historiografski pristupi. U oba slučaja možemo da primetimo selektivni pristup prošlosti, nedostatak kritičkog senzibiliteta prema pripadnicima sopstvenog etniciteta dok preovladava kritika prema pripadnicima neprijateljske strane, koji seže do potpunog nedostatka empatije. Prisutan je i mitsko transcendentni diskurs kroz prisustvo Antemurale christianitatis i Kosovskog mita. Paradoks ove antinomije ogleda se u tome da oba glasila žele pravdu za žrtve, međutim, iz ovakve diskurzivne inercije nameće se zaključak da se ovakva vrsta selektivne pravde postiže isključivo umanjivanjem žrtava drugog i drugačijeg. Treba naglasiti i to da *Glas Koncila* ne odražava direktno stav Nadbiskupa Zagrebačkog ili HBK, ipak, na neformalan način oslikava mišljenje Crkve i bitno formira javno mnjenje velikog broja rimokatoličkih vernika u Hrvatskoj jer kako i sam nadbiskup kaže „službi oblikovanja katoličke javnosti u hrvatskom narodu“ (Pilsel 2013), slično je i sa *Pravoslavljem* sa razlikom da je ono zvanično glasilo Srpske patrijaršije iako članci autora istovremeno i ne odražavaju stavove zvanične crkve, budući da je reč o glasilu patrijaršije, de facto jeste tako.

Radikalna diskurzivna antinomija između *Pravoslavlja* i *Glasa Koncila* plastično se odražava kroz komentar Tomislava Vukovića, kolumniste *Glasa Koncila* na jubilarni broj *Pravoslavlja* (16. 6. 2007) u kojem taksativno navodi naslove koji napadaju hrvatsku borbu za nezavisnost i ulogu Rimokatoličke crkve u organizaciji progona srpskog stanovništva u Drugom svetskom ratu, kao i u poslednjim ratnim dešavanjima tokom devedesetih godina prošlog veka. Dok

Vuković komentariše lamentiranje Vladike Lukijana o padu „Srpske Krajine“ ili naslove poput „Dubrovnik – velika luka Srbije“, „Povijest ili histerija“, zaboravlja pritom da je dominantna tema njegovih tekstova u GK ili objavljenih monografija upravo dekonstrukcija komunističke istoriografske nauke, demitologizacija zločina u NDH iza koje se zapravo krije najdosledniji istorijski revizionizam. Kako uostalom drugačije kvalifikovati članke objavljene u GK u kojima je Jasenovac okarakterisan kao „utočište za izbeglice i prognanike“, „sabirni logor“, mesto u kojem se redovno održavaju fudbalske utakmice, gde svaka ekipa ima svoje dresove, ili gde zatvorenici „predveče igraju šah, karte, ili se čitala stručna medicinska literatura.“ (Vuković 2007.) Najnoviji feljton Igora Vukića u *Glasi Koncila* pod naslovom „Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru“ (Vukić 2013) nastavlja tradiciju umanjivanja žrtava zloglasnog logora iz Vukovićevog feljtona objavljenog sedam godina ranije pod naslovom „’Ustaški pokolj u Pravoslavnoj crkvi u Glini’ – Povijesni događaj ili mit“ (Vuković, 2006) objavljen u 13. nastavaka, tokom 2006. godine. Sva *memoria passionis* koja se može pronaći u ovom crkvenom nedeljniku usmerena je isključivo na žrtve agresora i komunista. O egzodusu srpskog naroda i od više od 200.000 prognanih Srba nakon vojno-redarstvene akcije Oluja, nema ni reči, osim u kontekstu apologije samog etničkog čišćenja i eufemističke teze da Srbi nisu bili prognani „nego su otišli na nagovor svojih vođa povevši sa sobom sva svoja vozila i ponijevši sve svoje pokretne vrednosti“ (Miklenić 2007). Kada ovakva vrsta diskursa dolazi od glavnog i odgovornog urednika, jasno je da je selektivni pristup žrtvama zapravo i jedini pristup žrtvama kojeg ovaj štampani verski medij zastupa.

Ovakva vizura prošlosti i versko-političkog diskursa predstavlja klasičan primer ideologizacije religije i njene politizacije u kontekstu stvaranja državotvorne ideologije i nove građanske religije koja ne potrebuje istinsku, to jest autentičnu – intrističku religioznost već deklarativnu koja podrazumeva prihvatanje adekvatnog centralističkog narativnog obrasca jakog manipulativnog kapaciteta, te „racionalizacije grupnog interesa“, u ovom slučaju državotvornog. To nije vera

Raspetog Hrista, već religija Velikog Inkvizitora, to je „crkva koja se uzdiže na stepen države“ (Dostojevski 1974: 85). Holm Cundhauzen, ovakvu ideologizovanu formu moderne historiografije rezimira u kontekstu sistematske bagatelizacije prošlosti: „Ono što desnoradikalni, neonacistički krugovi u Njemačkoj i drugim nekim zemljama označavaju kao „laž o Auschwitzu“ za nacionalističke je krugove u Hrvatskoj „laži o Jasenovcu“ odnosno „jasenovačka bajka“. U oba slučaja radi se o tome da se brojčano neegzaktni i manjkavo dokumentovani zločin bagatelizira u svojim dimenzijama do neprepoznatljivosti ili u potpunosti porekne. I u jednom i u drugom slučaju reč je o „čišćenju“ dotične nacionalne prošlosti, pri čemu se masovna ubojstva objašnjavaju kao puke klevete i istorijski falsifikati“ (Zundhaussen 2009: 483).

„Istina u ljubavi“ Kardinala Josipa Bozanića

Budući da je centralna tema ovog rada kultura sećanja i problem nedostatka iste koja se odražava kroz selektivizaciju, te neretko kroz ideološki i politički narativ, smatrao sam važnim osvrnuti se i na knjigu kardinala Josipa Bozanića, „Istina u ljubavi“ koja je 2008. godine izašla u izdanju *Glasa Koncila* i Školske knjige iz Zagreba. Knjiga zapravo predstavlja zbirku kardinalovih propovedi, te njegov narativ o žrtavama i stradanjima pod totalitarnim režimima „fašizmom, nacizmom i komunizmom“ koje su izrečene na mestima stradanja hrvatskog naroda, Blajburgu, Macelju, Svetvinčentu, Vukovaru i Zagrebu u periodu između 2002. i 2007. godine. Za ovu radnju naročito je indikativna propoved na Blajburškom polju koja u knjizi nosi epitet „Blajburški vapaj za istinom“ (Bozanić 2008: 11). Svako ko bi u okviru objektivnog hermeneutičkog ključa sagledao narativ o žrtvi koji je iznesen ovde na samom početku bi se suočio sa kontradiktornošću između verbalnog i kontekstualnog. Nadbiskup svoju propoved počinje ekplicitnom soteriološko-apokaliptičnom martirologijom: „Mi smo vjernici, okupani Jaganjčevom krvlju, oslobođeni njegovom pobjedom nad smrću, opečaćeni Kristovim križem“ (Bozanić 2008: 13). Kontekst je, međutim, sasvim drugačiji.

Svakome ko poznaje detalje oko komemoracije u Blajburgu jasno je da scenografija tog skupa odudara o kardinalovih reči, budući sve vrvi od dijaboličnih ustaških motiva koje posetioци skupa nose ili raznih suvenira koji veličaju zloglasne vojne formacije NDH. O prekoru takve ideologizacije i fašizacije skupa od nadbiskupa Bozanića u propovedi ne čujemo ni jedne jedine reči. Ono što se iz propovedi moglo čuti i pročitati jeste oštra kritika jugoslovenstva kao „tamnice naroda“, izjednačavanje fašizma, nacizma i komunizma dajući im isti dijabolički predznak. Nekoliko godina kasnije, nadbiskup Bozanić posetiće Jasenovac gde će još jednom podvući znak jednakosti između Blajburga i Jasenovca (Stojaković, 2009). Ne začuđuje takva flagrantna relativizacija kada uzmemo u obzir eufemistički diskurs u kome se o stradalima u Blajburgu govori kao razoružanoj hrvatskoj vojsci, pritom svesno, izostavljajući činjenicu da se radi o kvislinškoj vojsci koja je služila nacističkom okupatoru i koja je odgovorna je za najveća zverstva počinjena u Drugom svetskom ratu na prostorima Jugoslavije. Poznati hrvatski istoričar Ivo Goldštajn elaborira ovakvu jednostranu narativnu konstrukciju:

„U ustaškoj emigraciji Bleiburg je postao središnji mit kolektivne gorčine i političkog okupljanja: raštrkani po svijetu, razjedinjeni različitim tumačenjima svog vojnog i političkog poraza, mnogi i međusobno zavađeni, Bleiburg im je preostao najotpornija poveznica: zajedništvo u stradanju i u resantimanima prema okrutnom pobjedniku. Apoteozom vlastite patnje u zaborav su potiskivane patnje nanese svima drugima, Bleiburgom se nastojao prekriti Jasenovac“ (Goldstein – Šarčević 2011).

Bez sumnje, Blajburg je bio i ostaje jedan od najtragičnijih zločina partizanskih jedinica i posleratnog komunističkog režima. Revanšizam za kojeg se ne može naći nikakvo opravdanje. Činjenica da je među blajburškim žrtvama bilo

odgovornih za genocid na srpskim, jevrejskim i romskim stanovništvom širom zloglasne NDH govori u prilog tome da se tim ljudima trebalo prvo suditi, ispitati i dokazati njihovu odgovornost a tek onda izvršiti odgovarajuća presuda. Nažalost, komunistički sistem imao je još mnogo svojih represivnih i nepravednih epizoda, pored nametnute i systemske amnezije prema zločinu u Blajburgu, što ipak malicioznim revizionistima ne sme da koristi u prilog umanjivanja žrtava tokom režima ustaške NDH. U apologiji hrvatskoga mučeništva Nadbiskupa Bozanića, nažalost, nalazimo, doslovno, samo nekoliko paragrafa posvećenih žrtvama u Jasenovcu. Ponavljajući Stepinčeve reči o „sramotnoj ljazi“ i „najvećoj nesreći Hrvatske“ (Bozanić 2008: 32), pored izrečenog pijeteta jasenovačkim žrtvama, Nadbiskup još jednom naglašava da je potrebno da se hrvatskoj javnosti da „celovita istina o Jasenovcu“. Sagledavajući izrečeno iz konteksta diskursa kojeg vodi uredništvo *Glasa Koncila*, nadbiskupove reči mogu da dobiju jasnije značenje te bi se moglo doći zaključka da „celovita istina“ zapravo podrazumeva jedan ahistorijski i selektivni hermeneutički ključ koji nastoji da ublaži posledice represivnog i nakaznog kvislinškog sistema NDH. Zanimljivo je pomenuti i činjenicu da u Blajburgu nisu pobijeni samo etnički Hrvati, već i Srbi koji su pripadali kvislinškim četničkim jedinicama Koste Pećanca i Dimitrija Ljotića, o čemu u izrečenom pijetetu žrtvama u Bozanićevim propovedima nema ni pomena. 2009. godine, posetom nadbiskupa Bozanića, memorijalu u Jasenovcu, Rimokatolička crkva u Hrvatskoj napravila je korak napred prema ispravljanju istorijskih grešaka načinjenih u kulturi sećanja kada je Jasenovac u pitanju i samog udela u Rimokatoličke crkve u Drugom svetskom ratu. Ipak, selektivnost i pristrasnost istorijske vizure je i ovaj put prevagnula nastavljajući tako kompoziciju koja ne priznaje u potpunosti istorijsku odgovornost. Tako, celovita istina predstavlja između ostalog i istinu o Alojziju Stepincu, što se odražava i kroz nadbiskupove reči, izrečene na Jasenovačkom memorijalu u kojem žrtve odlaze u drugi plan: „Ne smijemo zaboraviti dragocjeni uzor hrabrih svjedoka, među kojima je, nedvojbeno, najuzorniji blaženi Alojzije Stepinac. Istina o njemu prešućivana je,

zatim iskrivljivana, da bi se – prekrivena plaštem laži – morala i još uvijek mora probijati do pameti i srdaca novih naraštaja. Žrtve u jasenovačkom logoru vaze za istinom, one vaze za istinom i o našem blaženiku“ (Božanić 2009). Objektivnost i nepristrasnost ipak zahtevaju da se sledeće nadbiskupove reči tumače u kontekstu nade u približavanja sukobljenih istorijskih stavova: „Ovdje u Jasenovcu osjećamo duboku bol zbog svih žrtava, a posebno zbog onih koji su ovdje trpjeli i bili ubijeni od strane pripadnika hrvatskoga naroda, a još više od strane pripadnika Katoličke crkve“ (Božanić 2009). Iako ove reči nesumnjivo izražavaju korak napred, postavlja se pitanje da li se volja može izdići iznad deklarativnosti, imajući u vidu rečenicu koja intonira svu problematiku koja i danas postoji na političko-ideološko-verskom planu između srpskog i hrvatskog naroda: „Iako prepoznavamo grijeh onih koji su nedostojno nosili katoličko ime, Katolička crkva nikada u tome i takvim zločinima nije sudjelovala niti ih je podupirala“ (Božanić 2009). Sav diskurzivni antagonizam i dugogodišnja historiografska antinomija balkanskih naroda neumitno se transponira na ravan kolektivnog sećanja koje u svojoj nepravilnoj formi postaje generacijsko traumatsko sećanje i trasiraju put nastavka konflikta.

Umesto zaključka – Sećanje u procesima kreiranja zajedničkog identiteta

Vorthington i Aten smatraju da sećanje predstavlja sastavni deo identiteta, kako u ličnom tako i u kolektivnom smislu. Ovo je naročito važno u procesima kolektivnog sećanja koja se odnose na patnju naših predaka. Traumatska sećanja ostaju veoma živa u mislima pojedinaca iz razloga što nervni sistem vezuje emociju za određeno sećanje ili događaj. U kolektivnom smislu, ljudi konstruišu narative kako bi opisali sam događaj i ukazali na krivca, kao i šta učiniti kako bi se dostigla pravda. Ovakva kolektivna sećanja bivaju kodirana u društvene narative koji se nadalje prenose sa jedne generacije na drugu (Vorthington i Aten 2010: 56).

Ovo je naročito važno imajući u vidu ono što se događalo u poslednjem građanskom ratu, gde se istorija ponovila i gde se nastavila decenijska spirala zločina. Mesta poput Jasenovca i Jadovna duboko su urezana u sećanje njihovih

sunarodnika kao Golgota koju je srpski, jevrejski i romski narod doživeo u II Svetskom Ratu. Svaka reminiscencija na Holokaust neizbežno vodi ka kontekstualizaciji i prisećanju na mesta stradanja Srba, Jevreja i Roma u krajevima nekadašnje Nezavisne Države Hrvatske. Svaka reminiscencija na građanski rat devedesetih godina neizbežno će asociirati na stratišta naših sunarodnika, mesta poput Bratunca, Kravica, Medačkog džepa, vojno-redarstvenih akcija „Bljeska“ i „Oluje“. Postoje brojne studije, monografije i članci koje elaboriraju stradanja srpskog naroda u poslednja dva veka.⁵ Mesta stradanja srpskog naroda postaju simboli oko kojih se kreira kolektivno pamćenje i odnos prema prošlosti. Sa druge strane, kod naših suseda, Bošnjaka i Hrvata, Srebrenica, Blajburg, Vukovar, Ovčara ističu se kao ključni simboli stradanja oko kojih se stvara moderna istoriografija, praznična scenografija a često i državotvorna ideologija. U ovakvoj konstelaciji odnosa, smatra Kuljić, prema žrtvama se javlja fundamentalni problem selektivnosti pamćenja: „sećanje na prošlost nije mrtvo sećanje, već upotrebljiv i aktivan sadržaj kojim se može vešto manipulirati i koji sadrži snažan kapacitet za preuveličavanje viktimizacije i politizaciju“ (Kuljić 2006). Ovo je, nažalost, prisutno i javnim i političkim diskursima u svim balkanskim državama koje su učestvovala u sukobu. Sećanje se nalazi upravo unutar dijalektičkog procesa pamćenja i zaboravljanja (Schreiter 2008: 10). Ne možemo, i ne bismo smeli da pamtimo sve, ističe Riker, jer bi nas u suprotnom to ostavljalo „zamrznutim u prošlosti“. Maksimalno „vreme leči sve“ zapravo postulira tezu da se kroz vreme naš odnos prema prošlosti menja. To ne znači odbacivanje i poricanje prošlosti već izmenjen način na koji se ista posmatra. Emocionalni intenzitet koji okružuje sećanje će vremenom slabiti i stvoriti se uslovi za drugačiju percepciju stvarnosti. Ovo je naročito važno unutar dimenzije oprostavanja, jer opraštanje ne znači brisanje pamćenja, i prepuštanje

⁵ Ovde ću navesti samo neke od naslova: Veljko Đurić Mišina, *Srpska pravoslavna Crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941–1945. Godine*, Dijam-M Press, 2002, Dr Đorđević Životija, *Satiranje srpska u 19. i 20. veku*, Jeftić Atanasije, *Stradanja Srba na Kosovu i Metohiji od 1941. do 1990. godine*, Priština: Jedinstvo, 1990, Čubrić i Krković, *Stradanje Srba u Pravoslavnoj Crkvi u Glini i rušenje spomenika*, Beograd, 2005.

zaboravu, već pristupiti percepciji prošlosti iz nove perspektive, to jest, *sećati se na drugačiji i način* koje tada dobija novu i isceljujuću formu (Ricoeur 2004).

Upravo je takav pristup prošlosti i kulturi sećanja neophodan kako bi se ukinulo dugogodišnji konflikt istorijskih interpretacija a on nije moguć ukoliko se ne izdignemo iznad mitološke i viktimoške percepcije prošlosti i stvarnosti uopšte. Verske zajednice imaju presudan značaj u ovim procesima. Ne samo zbog svoje kulturno-istorijske uloge već i zbog svoj narativa koji je prevashodno narativ sećanja, jer su crkve i verske zajednice zapravo institucije sećanja. Ovo sećanje treba izdignuti iznad puke selektivnosti i njihove ideologizacije i politizacije kako je neretko do sada bio slučaj, te je od „institucija sećanja“ stvarao institucije koje su plasirale javi nacionalističko-ideloško-političkog narativ i od verskih institucija stvarao katalizatore konflikta. I na koncu, u kontekstu ove teme treba jasno naglasiti da verski mediji pre svega treba da budu tragaoci za istinom, inkluzivnom i objektivnom. Istinom koja stoji iza teškog bremena bolnih uspomena, iskrivljene stvarnosti i često nametnute i konstruisane historiografije, iza kulisa mita o neporočnosti sopstvenog naroda i veličanstvene scenografije u kojoj se razmenjuju heroji a proklinju vekovni neprijatelji. Istine koja stoji iza jasno utvrđenih činjenica o nestalima, žrtvama i njihovim vinovnicima, kao i procesuiranju svih ratnih zločinaca. Istine koja iza oslobađajućih narativa žrtava, dijaloga suprotstavljenih strana radi na rekonstrukciji njihovih identiteta i stoji u neiscrpoj nadi da se konflikt može prevazići, neprijatelju može oprostiti i da su mir i suživot jedina mogućnost, a ne alternativa.

LITERATURA

Bozanić, Josip (2008). *Istina u ljubavi*, Zagreb: Školska knjiga – Glas Koncila.

Bozanić, Josip (2009). „Žrtve nas obvezuju na traženje istine“, *Glas Koncila* 40, Pristupljeno: 21. 1. 2014. URL: < http://www.glas-koncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=17472 >

Dostojevski, Fjodor (1974). *Braća Karamazovi*. Beograd.

Godstein, Ivo i Šarčević Franjo (2011). „Intervju: Ivo Goldstein, povjesničar: Jasenovac i Bleiburg nisu isto“, *Prometej*. Pristupljeno: 21. 1. 2014, URL: <<http://www.prometej.ba/index.php/home-8/314-intervju-ivo-goldstein-povjesnicar-zlocin-iu-rami-je-najveci-cetnicki-zlocin-nad-hrvatima-u-drugom-svjetskom-ratu>>

Knežević, Nikola (2012). „Od Kosovskog mita, do mita o hrišćanskoj naciji“, u *Demitologizacija religijskih narativa na Balkanu*, ur N. Knežević & S. Sremac i dr. (Novi Sad: Centar za istraživanje religije, politike i društva), 113-137.

Kuljić, Todor (2006). *Kultura sećanja: Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd: Čigoja.

Metz, Johann Baptist (2004). *Politička teologija*, Zagreb: Kršćanska Sadašnjost.

Miklenić, Ivan (2007). „Srbi nakon Oluje“. *Glas Koncila*. 32:33

Pilsel, Drago (2013). „Glas Koncila je unakazio lice Crkve“, *Autograf*. Pristupljeno: 20.1.2013. URL: <<http://www.autograf.hr/glas-koncila-je-unakazio-lice-crkve/>>

Ricoeur, Paul (2004). *Memory, history, forgetting*. Chicago, London: University of Chicago Press.

Schreiter, Robert (2008). „Establishing a Shared identity: The Role of the Healing Memories end of Narrative“ in *Peace and Reconciliation: in search of shared identity*, ed. Sebastian C. H. Kim & Pauline Kollontai & Greg Hoyland. (Ashgate Publishing, Ltd.)

Stojaković, Dušan (2009). „Jasenovac nije isto što i Blajburg“, *Večernje novosti*. Pristupljeno: 21. 1. 2013. URL: <<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:252083-Jasenovac-nije--sto-i-Blajburg>>

Vrcan, Srđan, (1996). „O suvrenenim religijskim promjenama u optici političke sociologije religije“. *Politička misao* Vol XXXIII, 4: 190.

Vuković, Tomislav (2007). „Nastavak dugogodišnje prakse“. *Glas Koncila*. 23: 25

Vukić, Igor (2013). „Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru“. *Glas Koncila* 29. Pristupljeno: 17. 1. 2013

URL: < [http://www.glas-](http://www.glas-koncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=22895)

[koncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=22895](http://www.glas-koncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=22895) >

Vuković, Tomislav (2006). „'Ustaški pokolj u Pravoslavnoj crkvi u Glini' - Povijesni događaj ili mit“. *Glas Koncila*, 35: 25.

Worthington, Everett & Aten, Jamie. (2010). *Forgiveness and Reconciliation in Social Reconstruction After Trauma*, ed. Erin Martz, New York: Springer.

Zundhausen, Holm (2009). „Osvrt na njemačko izdanje Jurčevićeve knjige „Nastanak jasenovačkog mita“. Josip Jurčević: Die Entstehung des Mythos Jasenovac. Probleme bei der Forschungsarbeit zu den Opfern des II. Weltkrieges auf dem Gebiet von Kroatien“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*. (41)1: 477–486.

Nikola Knežević

THE CULTURAL MEMORY, THE PROBLEM OF SELECTIVITY AND POLITICIZATION OF RELIGION IN RELIGIOUS MEDIA CONTEXT

SUMMARY

The concept of cultural memory and dealing with the past in context of religious media in the Western Balkans is extremely deficient. On contrary, the very notion of the past is not going beyond the frames of selectivity and politicization of Religion. Politicization of Religion represents distortion and political abuse of Religion, when one becomes a means of manipulation of religious symbols and public and political domain - profaning of religious values for the sake of ideology or other political concept. Such Religion is occupying public space, often media, but in malicious manner, usually merging Religion with Nationalism, constructing the negative the-political discourse. Such intertwining also has firm mythological character, locally introducing Kosovo Myth and

Antemurale Christianitatis, and strong Anti-Western sentiment. Reinventing of traditions and historical deconstruction are also present in media religious discourse which negatively reflects upon reconciliation process and relations in the Western Balkans, sustaining ethnic tensions, religious extremism and intolerance. Religious media context which will be evaluated here is „Glas Koncila“, leading weekly newspaper of Roman Catholic Church in Croatia.

Keywords: Religion, Politics, Myth, Nationalism, Politicization of Religion, Cultural memory, Media.

UDK 271.222(497.11): 305-055.3

UDK 316.774: 341.231.14-055.3(497.11)

Smiljana Milinkov

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za medijske studije

Ksenija Pavkov

Univerzitet u Ljubljani, Fakultet za društvene nauke

UTICAJ SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE NA KREIRANJE MEDIJSKE SLIKE LGBT POPULACIJE U SRBIJI

APSTRAKT

U radu se analizira izveštavanje medija o seksualnim manjinama u Srbiji, sa osvrtom na društveno-politički kontekst, u kojem se zavisno od interesa blokova moći, pre svega verskih i političkih elita, definišu granice poštovanja osnovnih ljudskih prava. Istraživanje obuhvata korpus medijskih tekstova uzorkovan oktobra 2012. godine u vreme kada je trebalo da se održi Parada ponosa, koja je zabranjena nakon javnog zahteva patrijarha Srpske pravoslavne crkve Irineja upućenog premijeru Ivici Dačiću da zabrani Paradu i izložbu fotografija „Ecce homo“. Parada ponosa je jedan od značajnijih pokazatelja poštovanja ljudskih i manjinskih prava u jednoj zemlji. Činjenica da se povorka u Srbiji već godinama zabranjuje ili otkazuje iz bezbednosnih razloga ukazuje na nepovoljan položaj LGBT osoba (lezbejke-gej-biseksualne-transrodne osobe) koji zavisi od političkih odnosa, koji su pod znatnim uticajem crkava i verskih zajednica, prevashodno Srpske pravoslavne crkve. Rezultati analize pokazuju da se medijski sadržaji o pravima LGBT osoba uglavnom zasnivaju na izveštavanju o dnevno-aktuelnim događajima kojim dominiraju izjave zvaničnika, te da gotovo i nema analitičkog novinarstva. Može se konstatovati i da mediji veoma retko prepoznaju i ukazuju na opšti princip poštovanja ljudskih prava, te da svojim izveštavanjem uglavnom reprodukuju tradicionalne patrijarhalne odnose, koji podrazumevaju hijerarhijski organizovano društvo u kojem je javni interes podređen interesima blokova moći.

Ključne reči: mediji, ljudska prava, LGBT, verske zajednice, Srpska pravoslavna crkva, politika, društvo.

Uvod

Religija i mediji su na balkanskim prostorima proteklih decenija često bili poželjni saveznici u izazivanju i održavanju nasilja. Proces demokratizacije i forsiranje

građanskog opredeljenja zahtevaju od postkonfliktnih balkanskih društava oštru diferencijaciju od religijskih ustrojstava, rečju ubrzanu sekularizaciju države, kolektivnog i individualnog uma (Jovanović, Milivojević 2013: 12).

Prema Jovanović i Milivojević, postkonfliktni period novom hijerarhijom postavlja medije iznad religije i preusmerava transmisiju u kanale koje kroje političke i društvene strukture a ne crkve (isto:14). Međutim, činjenica je da je Parada ponosa 2012. godine, kao i godinu dana pre i posle, zabranjena, kako je premijer Srbije Ivica Dačić obrazložio, iz bezbednosnih razloga, a nakon javnog poziva patrijarha Srpske pravoslavne crkve Irineja.

Pojedini autori (Bartulović, Šparavalo 2013) smatraju da se istupanje episkopa ne može smatrati stavom Sabora ili Sinoda, te navode da su se Srpska pravoslavna crkva i njen najviši izvršni organ Sveti Sinod, oglasili samo jednom, i to 2010. godine, dva dana pred Paradu. Takođe se navodi da se 2011. i 2012. oglašavao patrijarh Irinej i obraćao vlastima povodom zabrane Parade, ali da se nijedno crkveno telo o tome nije deklarativno izjasnilo. „Podsetimo patrijarh nije univerzalni poglavar svih eparhija. Pravoslavna eklisiologija podrazumeva da je puna Crkva tamo gde je episkop sabran sa svojim saeparhiotima-sveštenstvom i narodom. Prema tome patrijarh svojim nastupom ne predstavlja stavove Srpske pravoslavne crkve, već isključivo svoje. Njegove nadležnosti su jasno definisane članom 55. Ustava Srpske pravoslavne crkve” (Bartulović, Šparavalo 2013: 165).

Ovde ne treba zanemariti podatak da je, prema istraživanjima agencije *Ipsos strategik marketing*, Srpska pravoslavna crkva godinama uživala najveći ugled i poverenje stanovništva republike Srbije (Apostolovski 2013), te mogućnost da većina građana koja poštuje stav patrijarha Irineja i odborava njegov poziv da se zabrani Parada ponosa, možda nije svesna da se ne radi o zvaničnom stavu crkve.

O znatnom uticaju Srpske pravoslavne crkve na predstavnike vlasti u Srbiji govori i primer iz 2009. godine kada je na zahetv crkava i verskih zajednica iz skupštinske procedure povučen Predlog zakona o zabrani diskriminacije i to samo 16 sati pre no što je trebalo da se nađe pred republičkim poslanicima. Mada je

Vlada Srbije prethodno odobrila predloženi dokument, nakon apela za preispitivanje zakona koji je, u ime ostalih verskih zajednica, vlastima uputio Sinod Srpske pravoslavne crkve, stopirana je procedura usvajanja ovog zakona (Milinkov 2010: 125). Za verske zajednice najsporniji član je bio onaj koji se odnosio na diskriminaciju na osnovu rodnog identiteta i seksualne orijentacije. Mada su samo delimično prihvaćeni njihovi predlozi, verske zajednice predvođene Srpskom pravoslavnom crkvom, činjenicom da je na njihov zahtev zakon privremeno stopiran pokazale su znatan uticaj na Vladu i Skupštinu Srbije (Milinkov 2010: 126).

Usvajanje antidiskriminacionog zakona bio je jedan od poslednjih uslova za stavljanje Srbije na belu šengensku listu, kao što je poštovanje prava seksualnih manjina, samim tim i sloboda organizovanja Parade ponosa, jedan od bitnih uslova za ulazak Srbije u Evropsku uniju.

Analiza medijskog sadržaja iz 2009. godine pokazuje da se izveštavanje svodi na prenošenje realnosti koju kreiraju političke i verske strukture, bez dublje analize uzroka i posledica nepoštovanja osnovnih ljudskih prava, što potvrđuje i istraživanje iz oktobra 2012. godine, kada je u Srbiji trebalo da se održi Parada ponosa.

Prema liberalnim teorijama medija, oni su autonomni i nezavisni od države i funkcija im je da nadziru elite – *gate keepers*. Javni prostor koji kreiraju trebalo bi da bude mesto debate i diksusije, kako bi građani mogli da donesu informisane sudove o svojim liderima. Pa ipak, u demokratskom saglasju javljaju se disonantni tonovi koji tvrde da primamo samo selektovane informacije i da smo medijski manipulisani (Jovanović, Milivojević 2013: 17).

Habermas uvodi i pojam politički fungirane javnosti, te postavlja pitanje da li i u kojoj meri javnost kojom vladaju masovni mediji daje šanse nosiocima civilnog društva da perspektivno konkurišu medijskoj moći političkih i privrednih invazora, dakle da izmene, inovativno razgraniče i kritički filtriraju spektar vrednosti, tema i razloga kanalisanih spoljnim uticajima (Habermas 2012: 49–50)

Cilj ovog rada je da utvrdi koliko i na koji način mediji izveštavaju o uticaju religije i verskih zajednica, prevashodno Srpske pravoslavne crkve, na položaj i poštovanje prava LGBT osoba u Srbiji.

Pretpostavka je da se o seksualnim manjinama izveštava faktografski i površno, medijski sadržaj diktiraju dnevno-aktuelni događaji zasnovani na izjavama zvaničnika, dok je medijska inicijativa jedva primetna. Mediji pravima istopolno orijentisanih osoba pridaju selektivan značaj, zavisno od dnevno-političkih interesa, koji su često diktirani stavom predstavnika Srpske pravoslavne crkve.

Metod i korpus

Metod

U istraživanju je korišćena metoda analize medijskog diskursa, zasnovana na kvantitativno-kvalitativnoj analizi medijskog sadržaja.

Prema mišljenju Svenke Savić, analiza diskursa pokazala se kao najpogodnija za ovakav tip istraživanja sadržaja jer kao interdisciplinarna nauka kritički preispituje društvo i kulturu u kojoj su realni sagovornici koji razmenjuju poruke. Ono što je jedinstveno za ovu interdisciplinarnu nauku jeste da „analiza jedinica većih od rečenice, u konkretnoj upotrebi u kontekstu i situaciji, bolje objašnjava ljudsku komunikaciju i ponašanje“ (Savić 1993: 25).

Autore koji se bave kritičkim studijama diskursa, pre svega, zanima kako su predstavljene marginalizovane grupe (manjine, izbeglice, raseljena lica, rasno markirane osobe, žene) i to u informativnim medijskim sadržajima koji imaju najviše uticaja na auditorijum, dakle vestima, izveštajima, intervjuima (Teun van Dijk 1987).

Kritička analiza diskursa kao istraživački metod može da ukaže kako javni diskurs elita može da utiče na mnjenje građana i kakvu ulogu taj uticaj igra u reprodukciji društvenih struktura (Valić Nedeljković 2011).

Korpus

Korpus čine medijski prilozi i tekstovi koji se tematski bave korelacijom LGBT prava i religije objavljeni tokom oktobra 2012. godine u troje novina (*Danas*, *Večernje novosti*, *Nin*), prilozi emitovani na četiri radio-stanice (*Radio Beograd*, *Radio Novi Sad*, *Radio B92*, *Radio Zrenjanin*) i četiri televizije (*RTS*, *RTV*, *Televizija Prva*, *Televizija 5 – Niš*).

Kada se sagleda ukupan uzorak u analiziranim medijima, seksualnim manjinama posvećeno je 54 teksta/priloga (štampa 26, a radio i televizija po 14), dok se odnosom LGBT prava i religije bavi manje od polovine, 21 tekst (devet u štampi, sedam su emitovale televizije a pet radio-stanice). U analizu su uključeni i tekstovi u kojima nema direktnog pominjanja Srpske pravoslavne crkve (SPC), ali se LGBT populacija i njihove aktivnosti organizacija dovode u vezu sa religijom.

U periodu kada je korpus istraživanja uzorkovan (oktobar 2012. godine) u Srbiji je bilo aktuelno pitanje održavanja beogradske Parade ponosa, te se pretpostavlja da je prisutnost tekstova o LGBT populaciji bila viša od uobičajene.

Desekularizacija devedesetih godina 20. veka i položaj Srpske pravoslavne crkve danas

Od demokratskih promena 2000. godine srpsko društvo opisuje se kao društvo u tranziciji, sa nastojanjima da se pridruži Evropskoj uniji. „Srbija posle demokratskih promena“ je država u kojoj je kroz procese tranzicije prošao pravosudni sistem, ekonomija, kultura, ali i shvatanje građanskih i ljudskih prava i sloboda. Jedina institucija koju je proces tranzicije zaobišao je Srpska pravoslavna crkva. Fenomen „povratka pravoslavlju“ izražen tokom devedesetih godina prošlog veka (prema Stojković 2002: 124) rezultirao je time da se religija iznova uspostavila kao vrhovni moralni autoritet i ključni deo nove kulturološke ikonografije o kojoj postoji opšta javna saglasnost. Crkva dakle postaje vrhovno „nad-ja“ srpskog nacionalnog identiteta, a nakon političkih previranja, kada tradicionalno orijentisano stanovništvo gubi poverenje u političke elite i postaje

potpuno politički dezorijentisano, SPC uzima ulogu jedinog stabilnog garanta srpstva i nacionalnog integriteta, čime njena simbolička moć postaje možda i najveća od nastanka moderne srpske države.

U prilog tezi o ogromnom ugledu koji Srpska pravoslavna crkva danas uživa, te o njenoj revitalizaciji tokom devedesetih godina prošlog veka idu i rezultati istraživanja *Centra za religijske studije Instituta za filozofiju i društvenu teoriju* iz Beograda, sprovedeno maja 2013. godine na reprezentativnom uzorku od 1.058 studenata i studentkinja sa svih državnih i nekoliko privatnih univerziteta u Srbiji. Nalazi istraživanja ukazuju na izuzetno visok nivo religiozne svesti među studentskom populacijom – od ukupnog broja anketiranih čak 86% se izjašnjava konfesionalno (79% kao pravoslavci/pravoslavke), kršteno ih je oko 80%, a veće verske praznike slavi oko 77% ispitanika i ispitanica (prema Blagojević 2013). Uporedan pregled nekih rezultata ovog istraživanja, te istraživanja koje je 1985. godine na Niškom univerzitetu sproveo prof. dr Dragoljub Đorđević, dat je u sledećoj tabeli:

Tabela 1 – uporedni pregled istraživanja religioznosti studenata/kinja iz 1985. i 2013. godine¹

	1985.	2013.
Religiozni/e	2,9%	69%
Redovno prisustvo nedeljnoj liturgiji	0,3%	9%
Redovan post	0,3%	26%
Bog postoji	1,8%	53%

Dalje, agencija *Ipsos stratedžik marketing* već 14 godina sprovodi istraživanja javnog mnjenja u Srbiji o tome kako građanke i građani ocenjuju vodeće državne i nacionalne institucije. Rezultati ovih istraživanja ukazuju na to da je 13 godina zaredom Srpska pravoslavna crkva uživala najveći ugled i poverenje

¹ Dostupno na <http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Studenti-od-ateista-do-vernika.lt.html> (pristupljeno 25. 10. 2013)

stanovništva republike Srbije. Prvi put je do promene ovih rezultata došlo 2013. godine, kada je crkva sa prvog pala na drugo mesto, iza Vojske Srbije koja se trenutno smatra javnom institucijom od najvećeg značaja. Pozitivan odnos prema Vojsci izrazilo je 42% ispitanica i ispitanika, dok procenat onih koji su pozitivno ocenili SPC iznosi 41%. Ovaj pad popularnosti pripisuje se aferama SPC-a koje su u poslednjih nekoliko meseci kružile javnim glasilima u Srbiji – seksualni skandali koji su uključivali pedofiliju i homoseksualne odnose, te glasine o proneverama novca u crkvenim krugovima (prema Apostolovski 2013²).

SPC – doktrinarne osnove

SPC je i danas jedan od najoštrijih protivnika uvažavanja prava LGBT populacije, pored skinhedsa, huligana i pripadnika ultradesničarskih grupa kao što su *Pokret Dveri*, *SNP Naši* i slične, za koje se u javnosti često spekulise da zapravo deluju pod patronatom nekih od najvećih desno orijentisanih političkih stranaka i SPC-a. Izrazito negativni stavovi predstavnika SPC-a usidreni su u pravoslavnoj teologiji; istočno hrišćanstvo je svoj odnos prema homoseksualnosti razvilo pod uticajem shvatanja istopolne seksualne orijentacije razvijenog u zapadno-hrišćanskom teološkom krugu; međutim, za razliku od rimskog, vizantijsko kanonsko pravo je prepoznavalo hijerarhiju greha tj. prekršaja; analni homoseksualni odnos je strožije kažnjavao od uzajamne masturbacije, mlađim i neoženjenim prekršiocima su sledile blaže kazne, a lezbejski odnosi su se razumeli kao oblik masturbacije (Kuhar 2011: 38-39). Prema važećoj pravoslavnoj teologiji, monaštvo i brak su putevi spasenja, a homoseksualnost se smatra grehom. Brak je blagoslovena zajednica ljubavi između muškarca i žene, a privilegovani status braka u pravoslavnoj doktrini najbolje ilustruje činjenica da je pravoslavnim sveštenicima dozvoljeno da se žene i da imaju decu. Pravoslavna crkva homoseksualnost razume kao hendikep i veruje da se uz Božiju pomoć homoseksualnost može „izlečiti“, te

² Nema numeracije

osobe istopolne seksualne orijentacije podstiče na prevazilaženje i potiskivanje svojih osećanja (prema Bursać 2013³ i Hopko 1987⁴).

Prema pravoslavnom učenju, „svaka upotreba polnih organa u bilo koju svrhu osim one koja za cilj ima prokreaciju je protivprirodna“ (Hopko 1987). Već iz ove izjave vidimo da predstavnici SPC-a preuzimaju starogrčki filozofski koncept *neprirodnog* ili *protivprirodnog*, gde neprirodno istovremeno znači i nemoralno (Prema Moon 2002: 314), i razume se ne samo kao koncept koji definiše „prirodne“ seksualne prakse, nego istovremeno ima moć i da osudi one koje se smatraju za „neprirodne“. Argumenti „prirodnog“ i „moralnog“ kada se koriste od strane SPC-a kao subjekta koji u srpskom društvu poseduje izuzetno veliku simboličku moć, dobijaju auru objektivnosti i skoro naučnog saznanja (Jovanović 2013: 87–88).

Dalje, u opisivanju istopolnih seksualnih praksi crkveni poglavari se služe i, u naučnim krugovima prevaziđenom patološkom (medicinskom) terminologijom, kada na homoseksualnu orijentaciju referišu kao na bolest ili poremećaj (Jovanović 2013: 87). Dakle, u pravoslavnim krugovima homoseksualna orijentacija se posmatra kao protivprirodna nemoralna praksa sa destruktivnim potencijalima; kao hendikep, greh, poremećaj ili bolest, koja se uz veru u boga može izlečiti odnosno prevazići i potisnuti.

Analiza koju je sproveo Miloš Jovanović (2013) ukazala je na to da SPC ima tri osnovna načina na koje se odnosi prema homoseksualnoj orijentaciji: politika „tišine“, politika ambivalentnog odnosa (sadržana u postulatu „mrzi greh, voli grešnika“) te odnos prema homoseksualnoj orijentaciji kao prema pretnji koja dolazi sa zapada. Dalje u svom radu Jovanović navodi da je politika tišine najočiglednija u zvaničnim dokumentima SPC-a, kao što su pravoslavne enciklopedije, monografije i ostale publikacije čiji su autori pravoslavni teolozi, monasi i sveštenici, gde nedostaju bilo kakvi navodi u vezi sa istopolnom seksualnom orijentacijom (Jovanović 2013: 82). Postojanje bilo kakve seksualnosti

³ Nema numeracije

⁴ Isto

izuzev heteroseksualnosti se u duhu patrijarhalne logike negira i ostavlja nevidljivom.

Ostala dva odnosa očigledna su u izjavama predstavnika SPC-a u medijima. U tom kontekstu, potrebno je naglasiti da pitanja prava LGBT populacije postaju javno vidljiva i prisutna na medijskoj agendi tek u periodu planiranja održavanja Parade ponosa, što je ustanovljeno u brojnim istraživanjima (npr. Labris 2010). Zvaničan stav Srpske pravoslavne crkve po pitanju prava LGBT osoba lako se očitava iz izjava poglavara SPC-a prisutnih u medijima. Jedna od takvih je saopštenje patrijarha Irineja povodom najave organizovanja Parade ponosa za oktobar 2012. godine u Beogradu, u kojem on decidirano traži od premijera Ivice Dačića da zabrani ovu „paradu srama“, te da organizovanje ove „baca senku na našu vekovnu hrišćansku kulturu i na dostojanstvo porodice, kao osnovne ćelije ljudskog roda“. Pozivajući se na tradiciju odnosno na „vekovnu hrišćansku kulturu“ možemo očitati da je istopolna seksualna orijentacija nešto što dolazi sa strane, nešto što nije svojstveno „duhu srpstva“⁵.

Po svojim radikalnim stavovima i govoru mržnje upućenom LGBT populaciji u javnosti je poznat crnogorski mitropolit Amfilohije Radović. Neke njegove izjave čak bi se mogle razumeti i kao otvoreni poziv na fizičko nasilje, a jedna od „najčuvenijih“ je ona iz saopštenja objavljenog na zvaničnom sajtu SPC-a, takođe povodom organizovanja Prajda, ali 2009. godine, gde on na jednom mestu kaže sledeće:

„Isto tako i beslovesno raspaljivanje pohote muškog na muško i ženskog na žensko, ne predstavlja li obesmišljenje velike i sverodne bračne ljubavi kako u vremenu tako i u vječnosti? Ljubav je data čovjeku da rađa; svako rođenje je rođenje za

⁵ Dostupno na

http://www.spc.rs/sr/pismo_patrijarha_srpskog_g_irineja_predseniku_vlade_r_srbije_g_ivic_i_dachitshu (pristupljeno 13. 2. 2014)

vječnost, a ne za smrt i ništavilo. A drvo koje ploda ne rađa siječe se i u oganj baca.”⁶

Treba pomenuti da je mitropolit Amfilohije jedini predstavnik SPC-a koji je zbog govora mržnje opomenut od strane zvaničnih srpskih vlasti; povodom njegovih izjava, poverenica za zaštitu ravnopravnosti naložila mu je da se izvini LGBT populaciji i da se uzdrži od dalje diskriminacije i govora mržnje, čime je učinjen presedan u generalnoj praksi institucija vlasti da se ne oglašavaju i ne primenjuju postojeće zakone i propise kada su u pitanju predstavnici SPC-a (*Gej strejt alijansa* 2012: 12).

Analiza

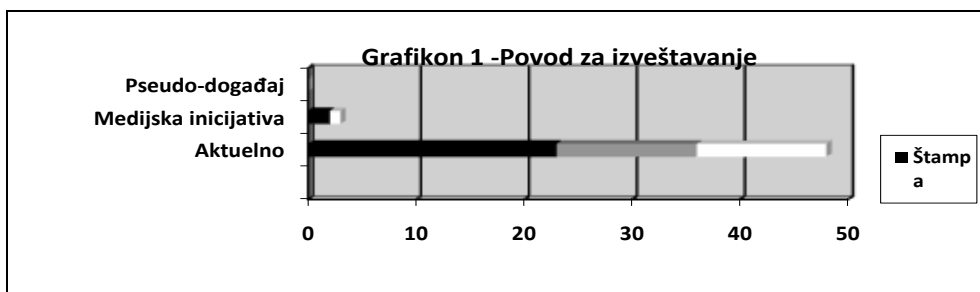
Tokom meseca oktobra 2012. godine u vreme kada je planirana Parada ponosa u Srbiji u 12 analiziranih medija (nacionalnih, regionalnih i lokalnih) objavljeno je svega 54 teksta koji se bave položajem istopolno orijentisanih osoba, od čega je manje od polovine posvećeno odnosu religije i LGBT osoba.

Istraživanje je pokazalo da se medijski sadržaji uglavnom zasnivaju na izveštavanju sa dnevno-aktuelnih događaja, dok je medijska inicijativa jedva primetna, tako da se može zaključiti da je vidljivost seksualnih manjina u medijima u Srbiji veoma niska, da se o njima izveštava površno, te kako je i pretpostavljeno, u zavisnosti od interesa političkih elita, sa značajnim uticajem predstavnika verskih zajednica, odnosno Srpske pravoslavne crkve.

Analizom je ustanovljeno da su dve najzastupljenije teme u više od 50% slučajeva bile Parada ponosa i izložba *Evo čoveka (Ecce homo)*; dok je u štampi, ipak, bila prisutna izvesna raznolikost tema, u elektronskim medijima ove dve teme su bile gotovo isključivo povod za izveštavanje (77% na radiju i 85% na televiziji). Kategorija tema izveštavanja je povezana i sa druge dve kategorije kodnog lista, a to su datum objavljivanja tekstova i povod za objavljivanje. Ukrštajući kategoriju teme sa kategorijom datuma objavljivanja vidimo da je najveći broj tekstova

⁶ Dostupno na <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:251258-Amfilohije-Gazenje-ljudske-priode> (pristupljeno 14. 2. 2014)

objavljen odnosno emitovan pre i neposredno nakon zabrane Parade ponosa u Beogradu. Isto tako, analizom je utvrđeno da je povod za objavljivanje čak 94% medijskih tekstova bio aktuelni događaj. Medijska inicijativa je dakle pristuna u 6% uzorkovanih tekstova dok su pseudo-događaju u potpunosti izostali – ovaj nalaz još jednom potvrđuje činjenicu da je LGBT zajednica uskraćena za medijski prostor te da je grupa bez objektivne društvene moći, budući da mediji nisu preneli nijednu konferenciju za medije ovih organizacija.

U prilog ovoj tezi ide i analiza subjekatskih pozicija u analiziranim medijskim tekstovima – kao najčešće prisutni subjekti u tekstovima koji se bave LGBT problematikom pojavljuju se mediji odnosno novinari (što govori i o žanrovskoj opredeljenosti ovih tekstova – u pitanju su dakle najčešće faktografski žanrovi), dok su na drugom mestu državni i pokrajinski organi, koji zauzimaju devet subjekatskih pozicija. Čak sedam od devet pozicija ustupljenih državnim organima zauzeo je premijer i ministar unutrašnjih poslova Iвица Dačić, koji se prepoznaje kao centralna figura u donošenju odluka o pravima pripadnika i pripadnica seksualnih manjina. Treće mesto po broju subjekatskih pozicija zauzeli su aktivisti organizacija za prava LGBT osoba; međutim, dublja analiza ukazuje na prisustvo samo dvojice aktivista Bobana Stojanovića i Gorana Miletića, dok drugih aktivista i aktivistkinja uopšte nema. Lezbejke su dakle u medijima u Srbiji potpuno nevidljiva grupa; osim što su fizički isključene iz medijske sfere, njihovo prisustvo je redukovano i na simboličkom nivou – analiza načina identifikacije LGBT osoba u korpusu istraživanja pokazala je da se reč *lezbejka* (i alternacija *lezbijka*) pojavljuje samo tri puta. Najčešći način identifikacije su skupni imenici

formulisani u muškom rodu (*LGBT populacija, osobe, aktivisti*) ili redukcija ove populacije na *organizatore Parade ponosa*; u izvesnom broju tekstova izostala je bilo kakva identifikacija izuzev pominjanja Prajda ili izložbe *Evo čoveka (Ecce hommo)*, čime je još jednom potvrđena teza o redukovanoj slici seksualnih manjina u javnim glasilima u Srbiji. Svi rezultati dakle navode na zaključak da je pitanje prava istopolno usmerenih osoba politizovano, podređeno interesima onih koji su u poziciji da kontrolišu javni diskurs te u velikoj meri svedeno na pitanje održavanje Parade ponosa, koja se razume kao uslov za pridruživanje Evropskoj uniji a ne kao *de iure* zagarantovano ljudsko pravo.

U periodu istraživanja odnosom religije i istopolno orijentisanih osoba bave se svega dva intervjua, oba objavljena u *Nin-u*. Jedan je razgovor sa autorkom izložbe *Evo čoveka (Ecce homo)* Elizabet Olson Valin, dok je drugi sa patrijarhom Srpske pravoslavne crkve Irinejem, koji samo u jednom segmentu govori o homoseksualcima.

Intervju „Izložbom protiv homofobije” sa švedskom umetnicom Elizabet Olson Valin objavljen je u *Nin-u* 11. oktobra, i to jedini medijski tekst obuhvaćen istraživanjem koji umetnici daje šansu da pojasni ideju izložbe, koja je praćena burnim reakcijama i osudama javnosti i koju je u Srbiji obezbeđivalo 2.000 policajaca.

„Sigurna sam da je Bog pun ljubavi za sve ljude ovog sveta. U toj ljubavi nema diskriminacije. Tužno je što verske vođe koriste Boga kako bi pretile manjinskim grupama, uključujući i LGBT populaciju. Da, mislim da je religija postala nešto tužno u nekim okruženjima. U mnogim delovima sveta religija se koristi kao alat moći. To je, zbilja, tužno” (NIN11_3).

Mada se intervju sa švedskom umetnicom može navesti kao pozitivan primer izveštavanja jer je dat prostor istopolno orijentisanim osobama da govore, u istom nedeljniku, ali u izdanju od 4. oktobra objavljen je tekst „Blaćenje vere” koji se takođe bavi pomenutom izložbom. Tekst se navodi kao reakcija SPC na izložbu, a u prvom planu je izjava patrijarha Irineja.

„Čekam da država odradi svoje, da nadležni reaguju. Ovo je sramota, ovo je strašno, ovo je skandal!”, izjavio je patrijarh Irinej za list *Alo!* Povodom najave izložbe *Ecce homo* Elizabete Olson Valin u Beogradu” (NIN04_2).

Tekst „Blaćenje vere” objavljen je u istom izdanju gde je i intervju sa patrijarhom Irinejem, koji u jednom delu odgovara i na pitanje o pravima istopolno orijentisanih osoba. Ovaj segment je u intervjuu naslovljen „Sažaljevam homoseksualce, treba im pomoći”.

„To je devijacija ljudske prirode kakvu ne vidimo nigde u prirodi. Ja mislim da je to bolest i da tim osobama treba pomoći da prevaziđu ovu neprirodnu anomaliju... Znaite šta, ima stvari koje nisu moralne, koje se ne čine na suncu. Za te stvari je mrak i tamo se rade. Ne mogu očekivati da dobiju aplauze za takve neke poglede koji nisu normalni. Sasvim je dovoljno što ih niko ne progoni” (NIN04_1).

Patrijarh Irinej kaže i da parade „vređaju moral apsolutne većine, ne samo hrišćana, već predstavnika svih drugih velikih religija i ne treba ih dozvoliti”. Iz ove izjave se mogu čitati dve poruke, jedna je da su vernici apsolutna većina, te samim tim imaju pravo da odlučuju šta je moralno a šta nije u društvu, što dalje implicira da SPC ima potpuno pravo pa čak i obavezu da zahteva da se Parada ponosa zabrani, bez obzira na to što je Ustavom Srbije zagarantovana sekularnost države. „Republika Srbija je svetovna država. Crkve i verske zajednice su odvojene od države” (Ustav republike Srbije, član 11). Druga poruka se krije u navodu „druge velike religije” što znači da se glas malih verskih zajednica ne priznaje.

Primer dobre prakse

Prva televizija prepoznata je kao najkorektnija u izveštavanju o temi istraživanja. Oni su jedini imali medijski iniciran prilog na ovu temu, emitovan 3. oktobra, neposredno nakon zvanične zabrane Prajda. Ova televizija je temi posvetila najviše pažnje i u smislu vremena, te je tematski blok posvećen Prajdu i izložbi *Ecce homo* trajao nešto više od osam minuta. Nakon TV paketa koji je emitovan prvi, a koji govori o zabrani Parade ponosa, usledilo je uživo uključanje u Centar za kulturnu dekontaminaciju u kojem je održavana izložba *Ecce homo*. Na

mestu događaja bili su jedan reporter (ispred centra) i jedna reporterka (u samom centru). U ovim uključenjima uživo navodi se da je izložbi prisustvovao veliki broj posetilaca, što *Prvu televiziju* čini jedinom koja je izveštavala i o ovom aspektu sporne izložbe:

„Ovde je velika gužva, mnogo ljudi je zaista došlo da vidi fotografije o kojima smo toliko slušali prethodnih dana, ali nažalost gotovo je nekoliko puta veći broj policajaca ovde oko Centra za kulturnu dekontaminaciju“ (TVP03_2).

Nakon ovih uključenja uživo emitovan je TV paket koji govori o sadržaju ove izložbe, opisuje eksponate tj. fotografije, i eksplicitno formuliše ideju autorke: „... izložba sa porukom hrišćanskom svetu da razmisli da li u ime hrišćanske ljubavi ima pravo da diskriminiše i uskraćuje prava bilo kome“ (TVP03_3).

Iste večeri *Prva* emituje i jedini medijski iniciran prilog u televizijskom korpusu, koji se bavi konzervativnim stavovima SPC-a i njenim odnosom prema seksualnim manjinama: on počinje podsećanjem na sporne izjave crkvenih velikana, poput one Amfilohijeve „drvo koje ploda ne rađa sječe se i u oganja baca“, a prilogu prethodi najava u kojoj se navodi:

„... Srpska pravoslavna crkva je tokom istorije pokušavala da zabrani i protivila se mnogim događajima, ono čega se u skorije vreme sećamo jeste predstava *Sveti Sava monah*, takođe zahtev da Srbija posle petog oktobra postane monarhija, zatim zabrana abortusa...“ (TVP04_4).

Tematska celina posvećena Prajdu i izložbi završava se ponovnim uključenjem u Centar za kulturnu dekontaminaciju (reporter ispred, reporterka iz Centra). Ovakvom medijskom inicijativom zahtevi SPC-a su problematizovani i kontekstualizovani; umesto najčešćih aktera prisutnih u medijima (Ivica Dačić, gej aktivisti i pripadnici desničarskih organizacija) priliku su dobili da govore i eksperti za ljudska prava, što je i jedini slučaj u televizijskom korpusu da su subjekatske pozicije ustupljene ekspertima (verski komentator Mirko Đorđević, zatim Vojin Dimitrijević iz Beogradskog centra za ljudska prava i Aleksandra Janković, psihološkinja).

Objašnjenje sadržaja i poruke izložbe na ostalim televizijskim stanicama iz uzorka je izostalo. Republički javni servis *RTS* je u kontekstu izložbe izveštavao samo o protestu građana ispred Centra za kulturnu dekontaminaciju, dok je na pokrajinskom javnom servisu *RTV*-u izložba samo spomenuta u prilogu posvećenom zabrani Parade ponosa. Ovaj prilog (RTV03_1) se u smislu sadržaja pokazao kao izuzetno nekorektan, budući da se u njemu događaj opisuje kao „izložba u kojoj se vređa Isus Hrist“; ovakvom nespretnom formulacijom implicira se da izložba jeste uvredljiva za sve hrišćanske vernike i osporava se umetnička sloboda. Bolje bi bilo da je rečeno „SPC tvrdi da se ovom izjavom vređa Isus Hrist“ ili „Dveri su mišljenja da se Hrist vređa“. Dalje u prilogu se navodi da „izložbu čini 12 fotografija na kojima je Isus Hrist prikazan kao homoseksualac“, što je dezinformacija – na većini fotografija Hrist je prikazan onako kako se prikazuje u klasičnoj hrišćanskoj ikonografiji, ali okružen LGBT osobama. Pored toga, prva subjekatska pozicija u ovom prilogu data je Bošku Obradoviću iz pokreta „Dveri“.

Zaključak

Otvoreno neprijateljski stav Srpske pravoslavne crkve koja u savremenom srpskom društvu uživa ogroman ugled i nastupa kao vrhovni moralni autoritet zasigurno daje legitimitet verbalnom, duhovnom i fizičkom nasilju kojem su svakodnevno izložene LGBT osobe. Prostor i vreme koji zvaničnici SPC-a dobijaju u medijima u Srbiji, nesrazmerno je veći od onoga koji se ustupa aktivistima i aktivistkinjama LGBT organizacija. Potrebno je razumeti da je SPC i ekonomski izuzetno moćna institucija, koja svoju simboličku moć crpi iz podrške većinskog dela konzervativno orijentisanog stanovništva. Razloge za izuzetno visok stepen homofobije u savremenom srpskom društvu, moguće je, kako je na početku rada rečeno, tražiti u istorijskom kontekstu srpskog društva (patrijarhalni diskurs); međutim, isto tako, moguće je pretpostaviti da se posle ratova devedesetih godina prošlog veka, a posebno posle pada Miloševićevog režima, (kada različite organizacije za ostvarivanje prava LGBT osoba postaju javno vidljive), LGBT zajednica pojavila kao odličan pandan dosadašnjim neprijateljima – pederi su

postali „ustaše“ ili „šiptari“ postmiloševićevske Srbije, pretnja mitu o snažnom Srbinu ratniku – homo balkanikusu. Potreba za identitetskom čistotom, koja je tokom devedesetih godina XX veka podrazumevala etničku čistotu, projektovana je na pripadnike i pripadnice LGBT populacije, a mehanizam (negativnog) označavanja drugosti primenjen je na formiranje većinskog stava prema novouspostavljenom pitanju prava LGBT populacije. Srpskoj pravoslavnoj crkvi, kao izuzetno konzervativnoj ustanovi, potreban je upravo ovakav tradicionalistički, ksenofobičan i homofobičan ambijent da bi svoj privilegovani položaj zadržala; posledično, potrebno joj je da simbolički isključuje „drugost“ da bi se sačuvala „čistota“ kulture, a time omogućila reprodukcija patrijarhalne hegemonije – diskriminacija je esencijalni deo patrijarhalne logike.

Kritičko preispitivanje uloge i uticaja SPC na donošenje političkih odluka izostaje i u medijskom izveštavanju o LGBT populaciji. Sem dva pozitivna primera medijske prakse (intervju sa švedskom umetnicom Elizabet Olson Valin u *NIN-u* i televizijski prilog na *Prvoj televiziji*) koje karakteriše dublji i analitičniji pristup navedenoj temi, ostali tekstovi predstavljaju faktografsko beleženje izjava zvaničnika, prevashodno predstavnika vlasti i u nešto manjoj meri predstavnika crkve, ali u tom slučaju sa jasnim određenjem novinara prema temi, kao što je tekst „Blaćenje vere” objavljen u *NIN-u*.

Istraživanje je pokazalo da mediji veoma retko prepoznaju i ukazuju na opšti princip poštovanja ljudskih prava, te da svojim izveštavanjem uglavnom reprodukuju tradicionalne patrijarhalne odnose, koji podrazumevaju hijerarhijski organizovano društvo u kojem je javni interes podređen interesima blokova moći.

LITERATURA

Apostolovski, Aleksandar (2013). Šta smanjuje ugled SPC – afere ili zavere. *Politika online*. URL:<http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Sta-smanjuje-ugled-SPC-afere-ili-zavere.lt.html> (pristupljeno 24. 10. 2013.)

Blagojević, Mirko (2013). Studenti – od ateista do vernika. *Politika online*. URL: <http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Studenti-od-ateista-do-vernika.lt.html> (pristupljeno 25. 10. 2013)

Bursać, Dragan (2013). Nije srpski peder biti. *Buka magazin online*. URL: <http://www.6yka.com/novost/3271/dragan-bursac-nije-srpski-peder-biti> (pristupljeno 20. 10. 2013)

Bartulović, Ivana, Šparavalo, Stefan (2013). Odnos hrišćanstva i gej pokreta sa posebnim osvrtom na LGBT subkulturu u Srbiji. *Mediji, religija i nasilje* (Sremac Srđan, Knežević Nikola, Valić-Nedeljković Dubravka). Novi Sad: Centar za istraživanje religije, politike i društva. Beograd: Bogoslovsko društvo Otačnik. 159–167.

Gej strejt alijansa (2012). *Godišnji izveštaj o stanju ljudskih prava lezbejki, gejeva, biseksualnih i transrodnih (LGBT) osoba u Srbiji*: Beograd. URL: <http://gsa.org.rs/wp-content/uploads/2012/05/GSA-izvestaj-2011.pdf> (pristupljeno 22. 10. 2013)

Hopko, Thomas (1987). The Homosexual Christian. *Orthodox research institute online*. URL: http://www.orthodoxresearchinstitute.org/articles/ethics/hopko_homosexual_christian.htm (pristupljeno 20. 10. 2013)

Habermas, Jürgen (2012). *Javno mnjenje: istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*. Novi Sad-Mediterran publishing.

Jovanović, Dragana, Milivojević Tatjana (2013). Mediji i religija-sekularizacija i neutralnost post festum. *Mediji, religija i nasilje* (Sremac Srđan, Knežević Nikola, Valić-Nedeljković Dubravka). Novi Sad: Centar za istraživanje religije, politike i društva. Beograd: Bogoslovsko društvo Otačnik. 12–20.

Jovanović, Miloš (2013). *Silence or condemnation: the Orthodox Church on Homosexuality in Serbia*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Labris (2010). *Nasilje: LGBTTIQ osobe i njihova svakodnevica u Srbiji*. Beograd: Labris-organizacija za lezbejska ljudska prava. URL:

http://www.mc.rs/upload/documents/izvestaji/2012/Labris/Nasilje_LGBTTIQ_osobe_i_njihova_svakodnevnica_u_Srbiji.pdf (pristupljeno 21. 10. 2013.)

Kuhar, Roman (2001). *Mi, drugi*. Ljubljana: Škuc.

Milinkov, Smiljana (2010). „Prezentacija Zakona o zabrani diskriminacije Republike Srbije u dnevnim novinama Danas i Kurir“. *Godišnjak XXXV-I*. Novi Sad: Filozofski fakultet. 125–132.

Moon, Dawne (2002). Religious Views on Homosexuality. *Družboslovne razprave 29/73: 79/95. Handbook of Lesbian and Gay Studies* (ed. Richardson, Diane & Seidman, Steven). London: Sage publications.

Savić, Svenka. (1993). *Diskurs analiza*. Filozofski fakultet. Novi Sad.

Stojković, Branimir (2002). *Identitet i komunikacija*. Biblioteka Agora: Beograd.

SPC (sajt). *Pismo Patrijarha srpskog g. Irineja predsedniku Vlade R. Srbije g. Ivici Dačiću*. Dostupno na

http://www.spc.rs/sr/pismo_patrijarha_srpskog_g_irineja_predseniku_vlade_r_srbije_g_ivici_dachitshu (pristupljeno 13. 2. 2014)

Ustav republike Srbije. Dostupno na

http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf (pristupljeno 20. 10. 2013)

Valić-Nedeljković Dubravka. (2011). „Rod i mediji“ u *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran publishing. 447-459.

Van Dijk, Teun (1987). *Communicating Racism*. Newbury Park, CA: Sage.

Večernje novosti online. Amfilohije: Gaženje ljudske prirode. Dostupno na

<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:251258-Amfilohije-Gazenje-ljudske-prirode> (pristupljeno 13. 2. 2014)

Ksenija Pavkov

Smiljana Milinkov

SPC (SERBIAN ORTHODOX CHURCH) INFLUENCE ON CREATING MEDIA IMAGE OF LGBT POPULATION IN SERBIA

SUMMARY

This paper analyzes the media coverage of sexual minorities in Serbia, with emphasis on the socio- political context, in which, depending on the interests of power blocs, primarily religious and political elites, defines the boundaries of respect for basic human rights. The study includes range of media texts sampled in October 2012. in the time when Pride Parade should have happened. Pride was banned after public demands of Serbian Orthodox Church Patriarch Irinej addressed to the Prime Minister Ivica Dačić to ban the parade and exhibition „Ecce homo“. The Pride Parade is one of the most important indicators of human and minority rights respect in one country. The fact that the parade in Serbia is prohibited for years or cancelled because of security reasons indicates on unenviable position of LGBT (lesbian-gay-bisexual-transgender) that depends on the political relations, which are substantially influenced by churches and religious communities, Serbian Orthodox Church, primarily. Results of this analysis show that media content about LGBT rights are mainly based on the daily current events, primarily on statements by officials and there is almost no analytical journalism. It may be noted that media rarely can detect and indicate on general principle of respect for human rights. In reports they mainly reproduce traditional patriarchal relations, which includes hierarchical society in which public interest is subordinated to the interests of the power blocs.

Keywords: media, human rights, LGBT, religious communities, Serbian Orthodox Church, politics, society.

UDK 316.774:004.738.5]: 305-055.3(497.11)
UDK 316.774:[271.222(497.11)-732.2:305-055.3

Dubravka Valić Nedeljković

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za medijske studije

PATRIJARH SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE, PRAJD, ONLAJN JAVNOST¹

„’Ogledalo’ sveta koje mediji pružaju je kao cirkusko ogledalo.

Ono iskrivljuje realnost, preuveličava važnost određenih grupa, dok druge gura na marginu.“ (WACC)²

APSTRAKT

U radu se razmatraju diskursne strategije onlajn javnosti na otvoreno pismo patrijarha SPC premijeru Srbije, u kojem se zahteva zabrana Parade ponosa u oktobru 2012. Po Ustavu iz 2006. Srbija je sekularna država. Analizirano je oko 900 komentara postavljenih na najpopularnije multimedijalne platforme na srpskom jeziku. Direktna osuda mešanja jedne konfesije u državnu politiku je prisutna u svega 29,14% komentara (260 od 892). Od tog postotka patrijarh i Srpska pravoslavna crkva (SPC) su najčešće pominjani u negativnom kontekstu (67,29%). U ovom korpusu komentatori su najčešće (36,92% slučajeva) direktno „osudili“ patrijarha ne složivši se sa njegovim postupkom. U 70,86% slučajeva onlajn javnost je podržavala patrijarha, iznosila svoje stavove o ljudskim pravima, Paradi ponosa ili društveno-političkoj situaciji u Srbiji. Temeljnijih analiza i argumentacije „za“ ili „protiv“ čina patrijarha, koji je bio direktan povod komentara, nije bilo. Ovo istraživanje je ukazalo na to da bez obzira na javni interes nekog događaja, pojave ili delovanja osoba onlajn javnost nije dovoljno artikulisana da bi se moglo smatrati da se komentarima korisnika multimedijalnih sajtova može formirati javno mnjenje.

Ključne reči: Srpska pravoslavna crkva, Parade ponosa, komentari, patrijarh, javnost.

¹ Rad je nastao kao rezultat istraživanja u okviru republičkog projekta *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene* Filozofskog Fakulteta u Novom Sadu koji Odsek za medijske studije realizuje od 2010. do 2014. Projekat finansira Republičko ministarstvo prosvete i nauke Srbije. Šifra projekta III 47020.

² Prema Minić, 2007: 252.

Uvodna razmatranja

„U ratovima vođenim na teritoriji bivše Jugoslavije u toku proteklih decenija, rodni identiteti i rodne uloge su na ekstremno način polarizirani, i to tako što su muškarci percipirani kao ratnici, a žene kao majke i žrtve, time doprinoseći jačanju tradicionalnih odnosa moći, društvenih i kulturalnih uloga i normi“ Adla Isanović (2007: 52).

Vezu između tradicionalizma, nacionalizma, pravoslavlja i homofobije potvrđuje i istraživanje Gej strejt alijanse (2010) koje je pokazalo da je od ukupnog broja ispitanih koji su okarakterisani kao tradicionalisti samo 5% onih koji nisu homofobični, a 76% onih koji to jesu, kao i da gotovo osam, od deset, nacionalista/nacionalistkinja ima homofobične stavove.

U takvom kontekstu Parada ponosa je događaj koji predstavlja pretnju nacionalnom imidžu tradicionalnog društva kojem se suprotstavlja ne samo konzervativno-nacionalistička, nego i većina, javne sfere uključujući i političke centre moć različitih orijentacija od levice, preko centra, do desnice.

Retki su događaji u Srbiji oko kojih je postignut nacionalni konsenzus većine, protiv manjine, kao što je Parada ponosa. Rezultat je da u Beogradu 2001, 2004, 2009, 2010, i 2012. nisu održane Parade ponosa. Svaki put je kampanja „za” i „protiv” trajala dovoljno dugo da bi njeno otkazivanje u poslednjem trenutku bilo prihvaćeno kao razumno rešenje, a ne pretnja demokratskim principima i kršenju osnovnih ljudskih prava³.

Mos (2002: 337) kao primer navodi da su prilikom napada na učesnike Parade ponosa u Beogradu 2001. nasilnici skandirali „Srbija Srbima, napolje sa pederima!”, iz čega, kako zaključuje, proizilazi da homoseksualci ne mogu/smeju biti Srbi. Mos u ovom kontekstu ističe još jednu predrasudu koja je u Srbiji veoma rasprostranjena, što takođe potvrđuje i istraživanje Gej strejt alijanse (2010), a to je da homoseksualnost dolazi sa „Zapada”, te tako narušava tradicionalne vrednosti srpskog naroda i pravoslavlja.

³ Pravo na javno iznošenje stavova, kao i pravo na slobodu kretanja.

Cilj, metod, jedinica analize

Cilj je da se uoče diskursne strategije onlajn javnosti na jednu kontroverznu političku situaciju-otvoreno pismo patrijarha SPC premijeru Srbije, u kojem se zahteva zabrana Parade ponosa u oktobru 2012. Po Ustavu iz 2006. Srbija je sekularna država.

Metod je kvantitativno-kvalitativna analiza sadržaja sa fokusom na kontekstualno uslovljenu kvalitativnu analizu diskursa komentara objavljenih na multimedijalnim platformama koje objavljuju na srpskom jeziku. Najznačajnije za mas-medije je da se istražuju načini pristupa diskursu koje regulišu oni koji imaju moć. U istraživanjima se mora odgovarati na pitanja: ko može da proizvodi vesti u štampanim medijima ili programe elektronskih medija? Ko kontroliše odabir događaja i proizvodnju vesti? Moćne elite odlučuju ko može da participira u nekom komunikativnom događaju, kada, gde i sa kakvim ciljem (Van Dijk 2008: 32 i 36), a mediji to, shodno svojim uređivačkim politikama, na određen način prenose. Primenjeno na korpus ovog istraživanja, može se smatrati da mediji daju značajan publicitet ličnostima, pojavama i događajima i tako što objavljuju komentare onlajn korisnika na tekstove novinara postavljene na multimedijalnim platformama, odnosno u svojim onlajn izdanjima.

Jedinica analize je komentar postavljen ispod novinarskog teksta uključujući sve elemente pripadajuće komentaru: datum i vreme postavljanja, potpis autora, na nekim multimedijalnim platformama i dodatne mogućnosti poput *Blica* (preporuka + -).

Novinarski tekst nije analiziran s obzirom da je reč o prerađenom saopštenju patrijarha SPC koje su, gotovo identično, objavili svi mediji na osnovu agencijske vesti.

Korpus

Analizirani su svi postavljeni komentari, ukupno 892. Zabeleženo je 682 različita potpisa na analiziranim komentarima, a za 210 komentara se autori ponavljaju.

Deo multimedijalnih platformi imaju odloženo moderiranje, nekoliko puta u toku dana. To znači sajt je automatski i korisnik objavljuje komentar nemoderiran. Nakon objave, ako se uoči govor mržnje, skida se sa sajta (npr. *B92*). Postoji moderiranje i pre objavljivanja, što znači da se znatno manje komentara objavi od prispelih (primer sajt *Danasa*). Neki sajtovi (na primer, *Vesti*) uopšte ne daju mogućnost objavljivanja komentara. Rečeno ukazuje da ne možemo sa istraživačkom sigurnošću zaključiti da je postavljeni tekst o pismu patrijarha predsedniku vlade izazvao izuzetno veliko interesovanje onlajn auditorijuma, ili nije, već samo to da je objavljeno ukupno 892 komentara u prva dva dana od objavljivanja vesti. Istovremeno iskustvo upućuje da više od 300 komentara na tekst ukazuje na to da je tema izazvala ozbiljniju pažnju auditorijuma. Najveći zabeležen broj komentara na inače najposećenijim multimedijalnim platformama u Srbiji *b92.net* i *Blic.rs* je 1.100. U ovom korpusu je zabeleženo na *b92.net* 331 komentar, a na *Blic.rs* 198 komentara, te se može smatrati da je informacija izazvala značajno interesovanje onlajn publike. Dakle predmet istraživanja jeste relevantan.

Multimedijalni portal (platforma) na kojima su objavljeni analizirani tekstova: *RTK.rs/komentara* 0, *Vesti.rs/komentara* 0, *b92.net/komentara* 331, *Vesti.rs/komentara* 0, *Republikasrpska.net/komentara* 0, *Politika.rs/komentara* 32, *b92.net/komentara* 43, *Novosti.co/komentara* 97, *Politika.rs/komentara* 3, *b92.net/komentara* 137, *RTV.rs/komentara* 1, *Danas.rs/komentara* 11, *Vesti-online.com/komentara* 41, *Kurir.rs/komentara* 26, *Telegraf.rs/komentara* 1, *Blic.rs/komentara* 198.

Kontekst događaja

U Srbiji je 2001. godine prvi put pokušano da se održi Parada ponosa pod sloganom „Ima mesta za sve nas“. Parada je bila razbijena. Održavanje Parade ponosa ponovo je bilo najavljivano za jul 2004. godine, ali se iz bezbednosnih razloga od njenog organizovanja odustalo. Sledeći pokušaj da se održi Parada ponosa pod sloganom „Vreme je za ravnopravnost“ 2009. godine, takođe je propao.

Parada je otkazana, odnosno zabranjena, samo jedan dan pre nego što je trebalo da se održi.

Parada je po prvi put zvanično održana 2010. godine pod sloganom „Da šetamo zajedno“, ali pod strogom zaštitom policije koja je pretrpela mnogobrojne napade nacionalističkih organizacija i huligana jedva uspevši da iz centra Beograda autobusima prebaci učesnike parade na bezbednije mesto.

Ponovno održavanje Parade ponosa bilo je zakazano za oktobar 2011. godine, ali je i ovog puta ona otkazana. Tema Parade ponosa bila je „Podrška unutar porodice“, a „Prajd. Normalno.“ bio je njen slogan.

Naredne 2012. nakon pisma koje je patrijarh SPC Irinej uputio predsedniku vlade Srbije Ivici Dačiću, svega šest dana pred zakazanu šetnju, Prajd je opet otkazan. Patrijarh Srpske pravoslavne crkve Irinej zatražio je od predsednika Vlade Srbije Ivice Dačića da onemogući izložbu fotografija švedske umetnice Elizabete Olson Valin i Paradu ponosa. ‘Nisam pretpostavljao da ću i ove godine biti primoran da vam se u ime SPC, njenih vernika koji predstavljaju dominantnu većinu Republike Srbije, kao i u ime brojnih članova drugih religija, obratim sa molbom i zahtevom, da autoritetom predsednika vlade, onemogućite skandaloznu izložbu fotografija švedske umetnice Elizabete Olson Valin’, naveo je patrijarh u pismu Dačiću. Prema njegovim rečima, ‘ovu dubokovređajuću izložbu propagiraju homoseksualci, organizatori gej parade, planirane za 3. oktobar ove godine’. ‘Na isti način, molimo i zahtevamo da se onemogući i održavanje nagoveštene tragično-komično nazvane 'parade ponosa', a čije je pravo ime 'parada srama', koja baca tešku moralnu senku na naš grad, našu vekovnu hrišćansku kulturu i na dostojanstvo naše porodice, kao osnovne ćelije ljudskog roda’, istakao je patrijarh Irinej u pismu (<http://www.rtk.co.rs/drustvo/item/4542-patrijarh-trazi-zabranu-prajda>).

Rezultati

U ovom radu se iznosi samo deo analize diskursnih strategija komentara korisnika multimedijalnih platformi o pismu patrijarha SPC predsedniku vlade u kojem se zalaže za to da se ne dozvoli održavanje Parade ponosa u Beogradu 2012.

Najpre se daju rezultati kvantitativne analize kome je onlajn javnost u komentarima dala podršku, a koga je osudila. Potom se analiziraju strategije u tekstovima komentara i dekonstruišu njihova implicitna značenja.

Koga je osudila onlajn javnost

Srbija je po Ustavu (2006) sekularna država. Dakle po najvišem pravnom aktu Crkva je odvojena od države. Crkveni velikodostojnici ne mogu da se mešaju u rad državnih organa, niti da utiču na donosiocce odluka. Međutim u protekloj deceniji, pokazala su različita istraživanja (up. npr. Dubravka Valić Nedeljković „Ekranizacija patrijarha”, Dejan Pralica „Analiza medijskog diskursa srpske štampe o smrti i izboru patrijarha” i druga) da je vodeća crkva u Srbiji (SPC) već uveliko partner države u manifestativnom, ali i suštinskom smislu⁴.

Moglo se ipak pretpostaviti, s obzirom da je Srbija sekularna država, da će reagovanje virtuelne javnosti na otvoreno pismo patrijarha SPC predsedniku Vlade biti osuđeno, pošto je ona nestrukturirana i partikularizovana, znači nije pod direktnim uplivom određenih centara moći. Međutim, osuda je izostala, što je uzrokovano dnevnom praksom uslovljenom društveno-političkim kontekstom koji SPC smatra relevantnim akterom u javnom delovanju. SPC slovi kao jedan od važnih centara moći, koji direktno utiče na kreiranje javnih politika. Podsetimo na veoma aktivnu ulogu SPC i patrijarha lično u kreiranju javnih politika prema Kosovu, ali i prema doniranju organa, organizovanju Parade ponosa, uticaju na medije i dodeljivanje frekvencija preko predsednika Republičke radio-difuzne agencije, koji je episkop SPC, itd.

⁴ Sahrane i izbori patrijarha su podignuti na nivo događaja od državnog značaja, crkveni velikodostojnici su prisutni na svim pseudodogađajima koje organizuje država, država i crkva su partneri u velikim nacionalnim kampanjama tipa izgradnje hrama Svetog Save, 17 vekova Milanskog edikta, donatorstvo organa itd.

Samo je svaki deseti korisnik multimedijalnih portala, analiziranih u ovom korpusu, osudio čin patrijarha SPC.

Primer 1⁵ Kakav smo mi narod

Da nam je crkva na vlasti bolje bi živeli nego ovi političari sto je pjuju kada im smeta, a kada im treba i kada su izbori ljubi im odecu.

Primer 2: DueSu

Majstor bi da zabrani gej paradu a nije mogao da svoje redove ocisti od prave bolesti... Setimo se precasnog i uzvisenog pedofila Pahomija.

Direktna osuda mešanja jedne konfesije u državnu politiku je prisutna u svega 29,14% komentara (260 od 892). Od tog postotka patrijarh i SPC su najčešće pominjani u negativnom kontekstu (67,29%). U ovom korpusu komentatori su najčešće (36,92% slučajeva) direktno „osudili“ patrijarha ne složivši se sa njegovim postupkom. To je u odnosu na ceo korpus, dakle, svega njih 10,76%.

Primer 3 Pedu

Au brate, ni ja ne podržavam samu paradu, nisam homofob, ali ovo je previše. **Pope, gledaj svoja posla** i pokrij se ušima dok ne plaćaš porez.

Komentatori su osudili još i državu, pojedine političare, organizatore parade, međunarodnu zajednicu koja podržava Paradu ponosa, simpatizere LGBT populacije.

Primer 4 ELAFITI

drzanje ljudi u neizvesnosti tako da se svima sve zgadi i da ih sto vise odustane... :) **Kakvo smece od „drzave“.**

⁵ Primeri su navedeni u izvornom obliku, nije intervenisano ni lektorski, niti u pogledu pisma (ćirilica, latinica) na kojem je komentar napisan.

Koga je podržala onlajn javnost ?

U 70,86% slučajeva onlajn javnost je podržavala patrijarha, iznosila svoje stavove o ljudskim pravima, Paradi ponosa ili društveno-političkoj situaciji u Srbiji. Temeljnijih analiza i argumentacije „za” ili „protiv” čina patrijarha, koji je bio direktan povod komentara, nije bilo.

Primer 5 Kakav smo mi narod.

Svaka cast patrijahu Irineju veliki ste covek i samo bi vas molio zbog nas naroda pojavljujte se vise kada treba donositi bitne odluke jer jedino vama verujem.

U istraživanjima Stratedžik marketinga (*Blic* 2013) prvi put od 2000. godine Srpska pravoslavna crkva nije institucija od najvećeg poverenja, već je to Vojska Srbije. Međutim razlika nije signifikantna. Najveće poverenje građana, prema ovom istraživanju, uživa vojska - 42 odsto – a SPC je odmah iza, druga na listi. Pozitivno ju je ocenio 41% anketiranih. Dakle građani ne prepoznaju institucije demokratskog društva kao subjekte od poverenja (sudstvo, prosveta, parlament), već subjekte direktne sile (vojska) i ideološke moći (crkva), što se očituje i u komentarima korisnika Interneta. Eksplicitni centar moći jeste patrijarh koji utiče na formiranje javnog diskursa o svim kontroverznim temama koje generiše posttranziciono društvo kakvo je Srbija. Tako na neposredan način pritiska i političke donosiocice odluka uz svesrdnu podršku, kako tradicionalnih, tako i novih, medija da reaguju po modelu za koji se patrijarh zalaže.

Diskursna strategija direktne podške/osude

Ova strategija ima dva modaliteta. Jedna se odnosi na generalisanje aktera i događaja, a druga na personalizovanje aktera.

Primer 6: Besna glista

Puna podrška paradi koja predstavlja poslednji vapaj za otreznenje, protest protiv krovolocnog fasizma i represije na koju smo sami sebe osudili.

U primeru 6 komentator pod „paradom” u suštini generalizuje aktere koji su cela demokratski orijentisana javnost, bez obzira da li pojedinci te javnosti pripadaju LGBT populaciji, ili ne. Ideja podrške tom generalizovanom akteru je u suštini suprotstavljanje nedemokratskom stilu života.

Diskursne strategije izvedene na osnovu modela stilskih figura

Diskursna strategija komparacije (sa praksom u drugim zemljama)

Primer 7: Tanja

Kada bolje razmislim, razlike između Irana i Srbije zapravo ni nema! Zatucana smo stoka i to ćemo zauvek i ostati!

U navedenom primeru 7 zajednički imenitelj na osnovu kojeg se porede dve kulturološki i geografski potpuno različite zemlje je odnos prema religiji. Tačnije, verskoj zajednici koja je postala javni partner države. Ona je demokratsku, sekularnu državu u skorijoj prošlosti pretvorila, agresivnom desekularizacijom, u teokratsku državu, bez obzira da li to Ustav prepoznaje, ili ne.

Diskursna strategija pars pro toto

Ova strategija se često koristi u novinarstvu i predstavlja stilske klišeje. Naziv ulice u kojoj je sedište vlade, ili ime glavnog grada se koristi da se uputi na odluke izvršne vlasti određene države (npr. Kremlj je izdao saopštenje, ili Dauning strit nema komentara, ili Pariz smatra). Ovaj model je praktično preslikan u komentarima medijskog auditorijuma. Prema Teunu van Dijku (2008), simboličke elite (novinari, umetnici, profesori) imaju moć da utiču direktno na formiranje diskursnih strategija samom pozicijom u društvenoj hijerarhiji. U primeru 8 autorka komentara svoj stav poopštava navodeći da tako misli „većina ljudi u Srbiji” iako za to nema odgovarajući izvor informacije/podatak iz nekog naučnog istraživanja.

Primer 8 Jelica

Vecina ljudi u Srbiji ne podrzava ovakvu 'setnju' i paradiranje, to ne znaci da ne podrzava te ljude, vec ne podrzava paradiranje i sknavljanje onoga sto je sveto, porodice! A porodica je sastavljena od mame, tate i dece! Da je vlast dozvolila tu 'paradu srama' prekrasila bi sva pravila onog svetog!

Diskursna strategija oksimoron

Primer 9 Mita

daće dobri Bog, pa će i crkva jednog dana biti zabranjena

Stilska figura u kojoj se spajaju nespojive suprotnosti. U primeru 9 korisnik multimedijalne platforme priziva („daće dobri Bog”) da Bog ukine svoje reprezentante na zemlji (crkva), to jest, na posredan način i samog sebe. Prema formalnoj logici to jeste potpuno neodrživa tvrdnja, ali ako se želi ukazati na apsurdnost postupka božijeg reprezentanta na zemlji, u ovom slučaju patrijarha, onda se ceo iskaz razume kao protivljenje njegovoj dnevnoj praksi zasnovanoj na moći koju mu je „dao Bog”.

Diskursna strategija retorsko pitanje

Pitanja na koja se ne očekuje odgovor jer se on podrazumeva. Osuda čina patrijarha se iskazuje u primeru 10 tako što se cilja na „podrazumevajuće razumevanje” (termin Pola Grajsa, up. 1975, 1987) auditorijuma da sve što je upitno, u stvari je direktna osuda postupaka u dnevnoj praksi (ne)delovanja patrijarha. Što se nadalje, na implicitnom nivou, sugeriše kada patrijarh reši navedena pitanja, može da razmatra i Paradu ponosa.

Primer 10 Sram bilo crkvu

Da li je uredu sto je crkva isla i osvestavala puske i topove koji su sejali smrt po ratistima ?
Da li je uredu da crkva finasira parama od priloga i drugih crkvenih reketa
Obraz , 1389 i njima slicne ?
Da li popovi treba da osvestavaju bagru gore navedenu i sa njima da idu da
ruse i pale grad sve sa krstacom i mantijom ?

Da li je uredu Patrijarhu da crkava stiti nasilnike od popova, pedofile i to ne nad zenskom decom nego nad muskom ? Da li je to gej ili je to eto desilo se?

Diskursna strategija ironije

U ovoj strategiji se prikriveno ismeva događaj, pojava ili ličnosti, tako što se govori sve obratno od onoga što bi trebalo u tom određenom slučaju reći.

U Primeru 11 komentator u „ime naroda i države” na ironičan način „povlađuje” patrijarhu. U suštini reč je o osudi ponašanja patrijarha koji se agresivnim i netolerantnim diskursnim ponašanjem obraća predsedniku vlade Srbije, kao nadređeni u društvenoj hijerarhiji, a ne kao građanin koji ima svoj lični stav.

Primer 11 LLL

Evo, durze patrijarse, odmah zabranjujemo, samo vi recite sta vam se svidja a sta vam se ne svidja, i ko vam se svidja i ko vam se ne svidja, odmah zabranjujemo sve sto vam nije po ukusu. Mozemo vas ukus da unesemo i u Ustav, samo recite.

Diskursna strategija sarkazma

Gorka i nemilosrdna poruga sa podsmehom. U primeru 12 komentator sa podsmehom podseća na događaje iz skore prošlosti u kojima su glavni akteri bili oni koji se bune zbog „preterane” tolerancije javne vlasti prema drugom i drugačijem i njihovim ljudskim pravima, tako što u demonstracijama razbijaju izloge prodavnica i krađu robu. Ovakvi postupci nemaju nikakve suštinske veze sa javnim ispoljavanjem građanskog bunta i neslaganja sa tekućom državnom politikom. Time je u ovom primeru komentator ceo otpor prema Paradi ponosa kao događaju koji „uništava imidž” Srbije, porodice i pravoslavlja, na sarkastičan način doveo u pitanje dajući mu sasvim drugačiji motiv („da obnove jesenju garderobu”).

Primer 12 Alter Ego

PIH... A taman su se Beogradski djilkosi spremili da obnove jesenju garderobu iz razbijenih izloga :))))

Diskursne strategije kompozicije teksta

Diskursna strategija zaklanjanja iza autoriteta

Uočeno je da, kada korisnik interneta navede izvor za citat, obično se potpiše punim imenom i prezimenom pod komentar, što dodatno daje kredibilitet celom tekstu komentara.

Primer 13 Vukosava Makarin

Neka otvore Sveto pismo, Treću njigu Mojsijevu, 20 poglavlje, 13 stih u kome piše: Ko bi muškarca obležao kao ženu, učiniše gadnu stvar obojica, da se pogube; krv njihova na njih.

Biblija, Sveto pismo, uopšte verske/svete knjige na koje su komentatori najčešće referirali, blo da su interpretirali tekst, najčešće, bilo da su ih, mnogo ređe, direktno citirali.

Komentatori su navodili kao komentar i direktan citat nekog dela iz literature i poezije i potpisivali autora, ili u prostoru rezervisanom za ime komentatora, ili pod tekst komentara.

Primer 14 Branko Miljković

Sutra će sigurno i kukavice moći

Ono što danas mogu samo hrabri i pravi

Koji su u prostoru između nas i noći

Pronašli divne razloge drugačije ljubavi.

Diskursna strategija navođenja „činjenica“ bez izvora

Internet korisnici spontano iz svojih raspoloživih saznanja crpe sadržaj koji kao poruku u formi komentara upućuju, pre svega, onlajn auditorijumu, ređe autoru teksta, novinaru. Ne smatraju da je izvor podataka važan element za procenu kredibiliteta iznesenog podatka. To ukazuje da su komentatori suštinski u modelu privatne, a ne javne komunikacije, bez obzira što je u pitanju multimedijalna platform koja ima formu javnog glasila.

Primer 15 Milunkadottir

Takođe treba ukazati na antropološke studije koje objašnjavaju da je porast homoseksualnosti u korelaciji sa porastom opšteg promiskuiteta i da većina seksualno poluzrelih tinejdžera jednostavno gubi reper usmerenja svojih seksualnosti. Ovo je nažalost povezano i sa npr. dečijom pornografijom na internetu ili spuštanjem donje granice stupanja u seksualne odnose.

Pojavu treba posmatrati sa više socioloških aspekata a ne kroz ideološku prizmu borbe za „prava i slobode“ kako nam se obično nameće.

Diskursna strategija „vruće-hladno“

Ova strategija je prepoznata u različitim korpusima kako privatnog, tako i javnog komuniciranja⁶. Model podrazumeva smenu pozitivnih i negativno orijentisanih iskaza prema temi diskursa. Rezultat je, u suštini, negativan odnos koji se ublažava strategijom „vruće-hladno“ da bi se zamaglila netolerantnost, pa čak i govor mržnje, u komunikaciji.

Primer 16 Janko

Ja sam za to da se izložba ne zabranjuje!

Moju veru ne može da uzdrma svaki umetnik ili kvaziumetnik.

Lično me ne zanima da gledam Gospoda Isusa Hrista kao travestita i smatram to prilično jeftinim trikovima koji imaju za cilj samo da izazivaju.

Diskursna strategija zamena teze

Takođe jedna od uobičajenih strategija u svakodnevnom privatnom i javnom govoru. Kada se želi minimalizovati značaj teme, ili osobe, u replici se prebacuje (u ovom slučaju u komentaru korisnika multimedijalnih platformi na novinarski tekst) na sasvim novi sadržaj, koji samo na veoma posredan način ima veze sa osnovnom temom, koja je bila polazište diskursa.

U primeru 17 komentatorka navodi nagomilane probleme postranzicionog društva kao mnogo značajnije pitanje za otvaranje javne debate od izložbe

⁶ Up. Dubravka Valić Nedeljković (1998). *Radijski intervju*. Beograd : Zadužbina Andrejević.

organizovane povodom Parade ponasa koju karakteriše kao „izopačenu”. Tačnije ne vrednuje umetničko delo, već njegovu „temu”.

Primer 17 Sanja

Sramota je za državu u kojoj ogroman broj stanovništva bukvalno gladuje, u kojoj bolnice nemaju osnovna sredstva za rad i negu bolesnih, u kojoj pacijenti koji boluju od karcinoma (deca) nemaju lekove, u kojoj radi na stotine narodnih kuhinja kako pojedini ne bi pormli od gladiplaca policija da obezbedjuje sramnu izlozbu tamo neke izopacene Svedjanke koja svojim nakaznim „ umetnickim delima „ vredja na milione vernika i postovalaca Isusa ! A ovim homo provokatorima motike u ruke ! Sramota

U navedenom primeru autorka nudi rešenje, „motike u ruke”, po modelu autokratskih tradicionalističkih tipova vladanja, a u Srbiji bliskom ortodoksnoj ultradesnici.

Zaključak

Ovo istraživanje je ukazalo na to da bez obzira na javni interes nekog događaja, pojave ili delovanja osoba, onlajn javnost nije dovoljno artikulisana da bi se moglo smatrati da se komentarima korisnika multimedijalnih sajtova može formirati dominirajuće javno mnjenje koje će zatim motivisati na akciju van virtuelnog prostor-vremena.

Iako je internet „mas-medij” komentatori novinarskih poruka koje su objavljene u domenu javnog komuniciranja, o njima „diskutuju” u formama koje dominiraju u privatnoj komunikaciji.

Onlajn komentatori, sudeći prema dosadašnjim analizama diskursa, ne prepoznaju multimedijalne platforme kao sredstvo javnog komuniciranja, već njihov prostor-vreme koriste kao pričaonicu („chat room”) u kojem vladaju diskursne strategije karakteristične za „ćaskanje” u privatnom prostoru.

Korisnici multimedijalne platforme komentarišu temu teksta i aktere, gotovo potpuno izostaju komentari na profesionalni rad novinara, ili uređivačku politiku medija. Dakle, novinarski tekst je samo povod da se raspravlja, u formi

privatne komunikacije, u virtuelnom-prostor vremenu „kao da” je u pitanju debatovanje u kafani, tradicionalnom prostoru za, kroz „diskusiju”, stvaranje javnog mnjenja o pitanjima od javnog interesa. Međutim onlajn javnost ostaje partikularizovana i zatvorena za kasnije moguće zajedničke akcije van virtuelnog prostor-vremena.

Komentatori su koristili, pokazala je analiza i ovog korpusa, neke prototipične diskursne strategije već opisane u drugim radovima kao što je formiranje diskursa po modelu stilskih figura (komparacija, pars pro toto, oksimoron, retorsko pitanje, ironije, sarkazma), kao i diskursne strategije kompozicije teksta (vruće-hladno, zaklanjanje iza autoriteta, strategija ledenog brega, zamene teza).

Analizirano je i to kome je onlajn javnost pružila podršku (patrijarhu), a koga je osudila (LGBT populaciju, organizatore Parade ponosa, međunarodnu zajednicu, državu), jer se iz toga može pretpostaviti ko su centri moći koji dominiraju u javnoj sferi Srbije u jednoj konfliktnoj situaciji, a onlajn javnost prihvata, bilo eksplicitno ili implicitno, njihove stavove raspravljajući o njima u virtuelnom prostor-vremenu.

LITERATURA

Gej Strejt Alijansa (2010). *Predrasude na videlo-homofobija u Srbiji*.
<http://gsa.org.rs/wp-content/uploads/2012/03/Istrazivanje-Predrasude-Na-Videlo-2010-GSA.pdf>, posećeno decembar 2013.

Grice, P. H. (1975/1967/). Logic and Converzation. *Syntax & Semantics*. Vol 3, Cole i Morgan T.L. ed., Academic Press, pp. 41–58.

Grice, P. H. (1987). *Logika i razgovor, Kontekst i značenje*. Mišćević, N. i Matjaž, P. ur. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

Isanović, A. (2007). Medijski diskurs kao muški domen: predstavljanje

roda u dnevnim novinama u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji. U Moranjak-Bamburać, N., Jusić, T., Isanović, A. (Ur.) *Stereotipizacija: Predstavljanje žena u štampanim medijima u jugoistočnoj Evropi*. Sarajevo: Mediacentar, 49–84.

Mos, Kevin (2002). Jugoslovenski transseksualni heroji: „Virdžina“ i „Marble Ass“. *Reč*. 67/13, 327–346.

Valić Nedeljković, Dubravka (2010). Ekranizacija patrijarha. U: *Religijska imaginacija i savremeni mediji*, ur. Zorica Kuburić, Srđan Sremac i Sergej Bauk. Beograd: Centar za empirijsko istraživanje religije, 115–137.

Van Dijk, Teun (2008). *Discourse and Power*. New York : Palgrave Macmillan.

Ustavu Republike Srbije (2006). Službeni glasnik Republike Srbije, br. 83/2006.

Dubravka Valic Nedeljkovic

PATRIARCH, SERBIAN ORTHODOX CHURCH, PRIDE, ONLINE PUBLIC

SUMMARY

This paper discusses discourse strategies of the Serbian online public as a response to an open letter in which Serbian Patriarch requires from the Prime Minister of Serbia to ban the pride parade planned for October 2012. According to its Constitution from 2006, Serbia is a secular state. We have analyzed 900 comments which were posted on the most popular multimedia platforms in Serbian language. Direct disapproval of this kind of interference in the state politics was present in only 29.14 % of all the comments (260 of 892). Of that percentage patriarch and Serbian Orthodox Church are usually mentioned in a negative context (67.29 %). In this research corpus, commentators mostly (in 36.92% of cases) directly „condemned“ the patriarch because they were not agreeing with his behavior. In 70.86% online public supported the patriarch, expressing their views on human rights, the pride parade or the socio-political situation in Serbia. More fundamental analysis and arguments for or against the act of the patriarch were not present in the comments, even though he was the direct cause for the discussion. The results of this research indicate that regardless of the public interest in an event, occurrence or activities of people, on-line public is not sufficiently articulated and for that reason we consider that the comments of users on multimedia sites do not form public opinion.

Key words: Serbian Orthodox Church, patriarch, Pride, comments, online public.

MEDIJI NACIJA I NACIONALIZAM

UDK 316.774:316.647.8(497.11)

UDK 316.774:316.647.8(497.5)

UDK 316.774:316.647.8(497.6)

Neven Obradović

Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, Departman za novinarstvo

Marta Mitrović

Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, Departman za novinarstvo

Ivana Milovanović

Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, Departman za novinarstvo

MEDIJSKA PROMOCIJA NACIONALNIH STEREOTIPA U DNEVNOJ ŠTAMPI SRBIJE, BOSNE I HERCEGOVINE I HRVATSKE

APSTRAKT

U istoriji modernih sukoba, medijska mašinerija pokazala se kao značajno i moćno oružje, neretko i mnogo opasnije od pravog. Tokom rata na prostorima bivše Jugoslavije mediji su korišćeni za nacionalističku propagandu, sa ciljem da kreiraju što je moguće negativniju i strašniju sliku o neprijateljskoj strani. Izveštavanje o „drugom“ oblikuje se stereotipima i antagonizmima uz konstantnu negativizaciju druge strane i stvaranje što pozitivnije slike o sopstvenim političkim partijama i liderima. Sredstva javnog informisanja bila su u službi režima koji su se održavali uz pomoć nacionalističkog naboja plasiranog narodu. Okončanjem oružanog sukoba, rat se prenosi na medijsko polje. Odlaskom ratnih vođa sa političke scene, očekivao se i zaokret u medijskom izveštavanju koji bi trebalo da bude u skladu sa politikom multikulturalizma propagiranom od strane novih garnitura vlasti. Ipak, to se nije dogodilo, jer medijske matrice kreirane tokom devedesetih godina ožive prilikom svakog obeležavanja godišnjice nekog od zločina, oslobođenja određene teritorije ili haškog optuženika/osuđenika. Predmet analize ovog rada jeste da utvrdi u kojoj meri je prisutno stereotipno izveštavanje o susedima u štampanim medijima Srbije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Analizirali smo po dve dnevne novine iz svake države, *Blic* i *Večernje novosti* iz Srbije, *Nezavisne novine* i *Dnevni Avaz* iz BiH, i Hrvatski *Jutarnji list* i *Večernji list* u periodu između 10. i 20. maja 2012. godine. Kako se radi o najtiražnijim listovima u ove tri zemlje i značajnim faktorima u formiranju javnog mnjenja, moći ćemo na najbolji način da sagledamo medijsku sliku regiona kada je ovaj problem u pitanju.

Ključne reči: mediji, stereotipi, nacionalizam, rat, dnevne novine.

Uvod

Često se može čuti da se uporedo sa ratom na terenu vodi i tzv. medijski rat. On može da prethodi prvom, da bude istovremen, pa i da se po okončanju terenskog nastavi, ali jedno je sigurno, gotovo da ne postoji sukob u savremenoj istoriji koji nije svoju legitimnost obezbedio prigodnim izveštavanjem. „Masmedijsko konstruisanje i dekonstruisanje društvenih problema i posebno konflikata sa verskom ili nacionalističkom pozadinom, postaje uobičajeni segment osvajačke strategije, bitan za pridobijanje ili odbacivanje političkih programa i ideja“ (Milašinović, Jevtović, Despotović 2012: 305). Stoga nije tajna da u proizvodnji sukoba i mržnje prema „drugom“ mediji imaju značajnu ulogu.

U ne tako davnoj prošlosti, mediji su na prostorima bivše Jugoslavije bili najzačajnija mašina u fabrikama za proizvodnju neprijatelja. Oni su razvijali jednostavne modele i prepoznatljive stereotipe, a najzastupljeniji model bio je, istorijski proveren, model antagonizma. „Dehumanizacija protivnika ogleda se u kombinaciji žanrovskih korpusa, zasnovanih na mitologizaciji ‘naših’ vrednosti u odnosu na druge, tvrdnjama o nacionalnoj, kulturnoj, političkoj, rasnoj, sportskoj ili nekoj drugoj superiornosti“ (Jevtović 2003: 213). Ono što je obeležilo medijsku scenu tokom sukoba devedesetih jesu novinski tekstovi i televizijski prilozi stvarani po pomenutom modelu; očigledno fabrikovani često su se graničili sa bizarnošću. Iako je oružani sukob završen potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma, antagonizmi među novonastalim državama mogu se markirati i danas. Naime, mediji su nastavili sa potenciranjem razlika, uz neizbežne međusobne optužbe za početak rata, nacionalizam i ekstremizam. „U etničkim napetostima na kocki je uvek upravo posedovanje nacionalne stvari. Pripadnici jedne etničke grupe uvek okrivljuju ‘drugog’ za neumereno uživanje ili za krađu našeg uživanja, preko kojeg uništava i naš način života“ (Žižek 1996: 13). Tako otvoreno isticanje etničkih stereotipa i razlika neminovno vodi u govor mržnje, koji se i danas, dve decenije kasnije, može uočiti i u medijskim sadržajima u regionu.

Različiti događaji koji „podsećaju“ na rat, poput obeležavanja godišnjica zločina, značajnih bitaka, suđenja osumnjičenim zločincima u Haškom tribunalu, aktiviraju medije koji svojim izveštavanjem ukazuju na krivicu i zločine „drugog“. „Nizovi informacija ređaju se kao vatromet, a učestalošću ponavljanja udarnih podataka raste napetost. Priču preuzimaju drugi mediji, pa se tako nizovima proizvedenih slika i značenja kreira društveni problem koji, po potrebi, može da se predstavi kao bezbednosna pretnja zajednici“ (Despotović, Jevtović 2010: 285). Glavni generatori podsećanja i aktiviranja stereotipa tokom analiziranog perioda u ovom radu bili su: suđenja generalu vojske Republike Srpske Ratku Mladiću i generalima hrvatske vojske Anti Gotovini i Milanu Markaču pred haškim tribunalom zbog optužbi za ratne zločine i etničko čišćenje na teritoriji Bosne i Hercegovine, odnosno Hrvatske, obeležavanje zločina u Tuzli, poznatijeg kao Tuzlanska kolona, ali i obeležavanje niza drugih pojedinačnih događaja koji se vezuju za sukobe tokom devedesetih godina.

Kontekst analiziranih štampanih medija

Radi boljeg razumevanja odabira uzorka neophodno je ukazati na kontekst njihovog nastanka, njihovu uređivačku politiku, a pre svega na odnos koji su analizirani listovi imali prema građanskom ratu i tadašnjoj politici, odnosno vladajućim režimima. Cilj sa kojim se krenulo u istraživanje jeste utvrđivanje medijski projektovanih stereotipa u zemljama u regionu, koji su posledica, ili samo nastavak, netrpeljivosti izazvane ratnim sukobima devedesetih. Metodom analize sadržaja analizirano je šest dnevnih novina, po dve iz svake države: *Blic* i *Večernje novosti* iz Srbije, *Dnevni avaz* i *Nezavisne novine* iz BiH (po jedan list iz oba entiteta koji čine ovu državu), te *Jutarnji list* i *Večernji list* iz Hrvatske. Analizom su obuhvaćena izdanja pomenutih dnevnih listova u periodu od 10. do 20. maja 2012.

Večernje novosti osnovane su 16. oktobra 1954. u vreme Tršćanske krize, pod imenom *Večernje novine*, ubrzo posle toga prerastaju u dnevno-političke novine sa današnjim nazivom. Pod uređivačkom politikom koju je vodio Slobodan

Glumac, *Novosti* ubrzo postaju jedan od najuticajnijih listova na prostoru bivše Jugoslavije. Ovaj list upamćen je i po izrazito negativnoj ulozi tokom sukoba na prostoru SFRJ, te zbog izrazite naklonjenosti režimu Slobodana Miloševića.¹ *Večernje novosti* danas zauzimaju jednu od vodećih pozicija među štampanim medijima u Srbiji. Glavni i odgovorni urednik, ujedno i direktor kompanije *Novosti* jeste Ratko Dmitrović, koji je u maju 2013. zamenio Manojla Vukotića. Poslednjih godina ovaj list i kompanija često su dolazili u žižu javnosti zbog problema sa vlasničkom strukturom i dovođenja u vezu sa kontroverznim biznismenom Milanom Bekom.

Dnevne novine *Blic* osnovane su 16. septembra 1996. Po osnivanju ovaj list je važio za opozicioni tadašnjem režimu Slobodana Miloševića, jer je jedini izveštavao o protestima koji su izbili zbog poništavanja drugog kruga lokalnih izbora. Tokom tog perioda tiraž ovih novina je vrtoglavo rastao i u jednom trenutku dostigao brojku od 250.000 primeraka. Štamparija „Borba“ tada objavljuje da zbog tehničkih razloga nije u mogućnosti da štampa više od 80.000 primeraka ovog lista, što je bio jasan pritisak režima. Ubrzo nakon toga, Piter Kelbel, jedan od vlasnika i osnivača, objavljuje tekst u kojem kritikuje proteste i izveštavanje o njima, nakon čega su mnogi novinari napustili redakciju.² Nakon perioda reorganizacije, *Blic* je 2004. kupila švajcarsko-nemačka kompanija *Ringier Axel Springer*. Direktor kompanije je Jelena Drakulić Petrović, a glavni i odgovorni urednik je Veselin Simonović.

Dnevni avaz je osnovan 1993. u Sarajevu kao mesečni list pod nazivom *Bošnjački avaz*. Godine 1994. preimenovan je u *Avaz* i izlazi sedmično, da bi 1995. prerastao u dnevni list pod današnjim imenom. Finansije za pokretanje ovog medija

¹ Jedan od najslikovitijih primera učešća ovog lista u ratnoj propagandi tadašnjeg režima u Srbiji potiče iz 1994. *Večernje novosti* su objavile umetničku sliku Uroša Predića „Siroče na majčinom grobu“ iz XIX veka, kao fotografiju sa groblja u Skelanima, gde dete očajava na groblju za roditeljima koje su pogubile muslimanske snage tokom jedne od ofanziva. Videti više na: <http://www.e-novine.com/entertainment/entertainment-tema/31106-Pravda-Uroa-Predia.html> (pristupljeno: 10. 12. 2013).

² Videti više u tekstu nedeljnika *NIN* „Blic krig“ na linku: <http://www.nin.co.rs/arhiva/2397/2.html> (Pristupljeno: 10. 12. 2013).

obezbedio je tadašnji predsednik Bosne i Hercegovine, sa ciljem da napravi isključivo bošnjački list. Danas ovaj list izlazi pod okriljem kompanije *Avaz roto pres*, koja je u vlasništvu kontroverznog biznismena i od pre tri godine političara Fahrudina Radončića. Radončić list često koristi za obračunavanje sa političkim neistomišljenicima, ljudima iz drugih medija, pogotovo vlasnikom konkurentskih novina *Oslobođenje*.

Nezavisne novine osnovane su 1995, ubrzo posle potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma. Prvobitno su izlazile kao nedeljnik čiji je cilj bio da smanji tenzije između sukobljenih naroda na teritoriji Bosne i Hercegovine. Ubrzo prelazi u dnevno izdanje. List je delom finansiran od strane Američke agencije za međunarodni razvoj, što je proisteklo iz jednog od delova Dejtonskog sporazuma koji se tiče finansiranja antinacionalističkih medija. Osnivač je Željko Kopanja, koji je i današnji vlasnik i glavni i odgovorni urednik. Tokom 1999. *Nezavisne novine* objavile su tekst o zločinima srpskih snaga nad Bošnjacima, što je ujedno i prvi put da je jedan srpski list pisao o zločinima koje su počinili pripadnici srpske strane u sukobu. Istovremeno, list je zastupao tezu da „nijedna nacija nije kriminalna ili genocidna, ali da pojedinci iz tih nacija svakako jesu“. To potvrđuju i reči urednika Kopanje: „Ne dozvoljavam da bilo ko kaže da je učinio zločin u moje ime ili u ime srpskog naroda, niko nema prava da to uradi“. Kopanja je označen kao izdajica, a oktobra 1999. nad njim je pokušao atentat. Prilikom eksplozije bombe ispod njegovog automobila izgubio je obe noge. I pored toga, nastavio je sa uređivanjem lista, danas je direktor Novinsko-izdavačkog-grafičkog društva „Dnevne nezavisne novine“. Poslednjih godina Željko Kopanja se dovodi u tesnu vezu sa Miloradom Dodikom³, današnjim predsednikom RS. Glavni i odgovorni urednik lista je Borjana Radmanović Petrović.

³ Videti više na linkovima: <http://rs.seebiz.eu/vladini-milioni-za-privatne-medije-u-rs-u-najvise-dobio-zeljko-kopanja/ar-27273/> i http://www.zurnal.info/home/index.php?option=com_content&view=article&id=3427:kopanja-iz-mranoj-prolosti-svilen-gajtan-za-dragog-prijatelja&catid=17:posta-sa-okupirane-strane&Itemid=35 (pristupljeno 20. 12. 2013).

Jutarnji list osnovan je 1998, danas predstavlja jedan od najtiražnijih dnevnih listova u Hrvatskoj. Od osnivanja do 2008. glavni i odgovorni urednik bio je Tomislav Wruss, od te godine pa do danas ovu funkciju obavlja Mladen Pleše. List je deo *Europapapers Holdinga*, čiji je vlasnik Ninoslav Pavić⁴. Osim njega, udeo u vlasništvu ima i nemačka kompanija WAZ. *Jutarnji list* dovodi se u vezu sa aferom u kojoj je mlada novinarka objavila izmišljeni intervju sa tadašnjim hrvatskim premijerom Ivom Sanaderom. U Hrvatskoj javnosti ovaj list važi za levo orijentisan, ali i uvek blizak vlastima.

Večernji list osnovan je 1959. u Zagrebu, a proistekao je iz spajanja dvoje novina: *Narodnog lista* i *Večernjeg vijesnika*. Nakon raspada Jugoslavije list se desno pozicionira, a pravog konkurenta na teritoriji Hrvatske dobija tek 1998. sa osnivanjem *Jutarnjeg lista*, kada je njegova pozicija na tržištu ozbiljno ugrožena. Od 2000. list je u vlasništvu austrijske kompanije Stirya AG ili preciznije *Katholischer Medien Verein Privatstiftung (Privatne katoličke medijske zaklade)*⁵ sa sedištem u Gracu. Funkciju glavnog i odgovornog urednika obavlja Goran Ogulić.

Medijska projekcija nacionalnih stereotipa: analiza dnevnih novina

Jedan od događaja koji je reaktivirao medijsku projekciju stereotipa i uzburkao javnost u regionu svakako je početak suđenja ratnom zapovedniku Vojske Republike Srpske, Ratku Mladiću. Najeksplicitniji primeri stereotipa, ali i govora mržnje, uočeni su u izveštavanju lista *Dnevni avaz*.

Najava suđenja u *Dnevnom avazu* objavljena je u ponedeljak 14. maja. Nadnaslov ovog teksta, koji je potpisan inicijalima A. Mu. glasi: *U Hagu počinje suđenje srebreničkom kasapinu*, sa naslovom: *Krvnik Mladić pred svjedocima zločina*. Upotreba reči *kasapin*, *krvnik* u suprotnosti je sa novinarskim kodeksima,

⁴ Ninoslava Pavića su u hrvatskoj javnosti često dovodi u vezu sa kontroverznim biznismenom Ivicom Todorićem. Videti više na linku: <http://www.kulturpunkt.hr/content/rekvijem-za-hrvatske-medije> (pristupljeno: 20. 12. 2013).

⁵ Tekst pod naslovom „Rekvijem za hrvatske medije“, dostupan na linku: <http://www.kulturpunkt.hr/content/rekvijem-za-hrvatske-medije> (pristupljeno: 20. 12. 2013).

pogotovo kada je reč o naslovima koji se prvo uočavaju, ostvarujući još jači efekat od novinskog teksta. Iako uredništvo tvrdi da su *Dnevni avaz* ozbiljne novine, iz navedenih naslova možemo zaključiti da je senzacionalizam korišćen pri pisanju ovog teksta karakterističan pre svega za tabloide. Upotreba ovakvih termina za opis ličnosti koja je bila na mestu zapovednika vojske određenog naroda svakako vodi i ka stvaranju, ili u ovom slučaju pojačanju, stereotipa o narodu u ime kojeg je izdavao naređenja. Kako se bližilo suđenje, negativni epiteti su pojačavani.

Dnevni avaz 17. maja objavljuje tekst na naslovnoj strani: *Mladić bi opet klao*, ispod kojeg se nalazi citat Mladićevih reči koje je izneo tužilac haškog tribunala Dermonta Grum „Kad god dođem u Sarajevo, nekoga ubijem. Sredim Turke ko ih j...“. U istom broju druga i treća strana posvećene su sudskom procesu, na trećini strane prostire se naslov *Mladić hoće opet da kolje!* U Članu 6. Kodeksa za štampu⁶ Bosne i Hercegovine, koji su zajedno usvojili Vijeće za štampu, Udruženje BH novinari, Društvo novinara BIH, Udruženje novinara Republike Srpske i Udruga hrvatskih novinara u BIH, stoji da su novine, iako slobodne da izraze svoja gledišta, moraju da naprave jasnu razliku između komentara, pretpostavke i činjenice, što u tekstu ovog lista nije slučaj.

Istom temom bavio se i hrvatski *Večernji list*. Jedan od primera traženja krivca za ratne zločine u drugoj strani je tekst Silvane Perice *Odgovara za genocid i zločine u BIH, ali ne i u Hrvatskoj* (16. 5. 2012), koji počinje citiranjem reči Borisa Tadića, tadašnjeg predsednika Srbije prilikom hapšenja Ratka Mladića: „Skinuli smo ljagu sa Srbije, svih građana Srbije i srpskog naroda“. Isti citat ponavlja se i u vidu uvećane grafike. Autorka potom u tekstu navodi da je prilikom čestitanja akcionom timu koji je sproveo hapšenje Ratka Mladića, Boris Tadić naglasio da je ta stranica u istoriji Srbije zatvorena, što dovodi do zaključka da Srbija ne želi dalje da preispituje svoju krivicu za rat. Novinarka potom sarkastično zaključuje da je Ratko Mladić, koji se krio pod imenom Milorad Komadić, „uhićen, kako zgodno, u

⁶ Kompletan kodeks dostupan je na linku:
http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9&lang=bs (pristupljeno: 20. 12. 2013).

pravom trenutku za Srbiju, sedam dana prije sjednice Vijeća sigurnosti UN-a i negativnog izvještaja haškog tužitelja Sergea Brammertza koji se spremio napasti Srbiju zbog nesuradnje sa Haškim sudom“. Na ovaj način se ukazuje da je Srbija hapšenje Ratka Mladića iskoristila u političke svrhe, a ne zarad pomirenja i želje da se krivci za ratne zločine izvedu pred lice pravde. Bitno za analizu u ovom radu jeste isticanje srpskih etnografskih motiva kroz biografiju Ratka Mladića: „Mladić je uoči početka rata u Hrvatskoj bio još potpukovnik u Prištini, ali hitni premještaj u Knin u lipnju 1991. bio je prekretnica u njegovu dotadašnjem životu Titova vojnika, odanog oficira JNA, ateista i Jugoslavena. Odjednom otkriva pravoslavne korijene i na glavu stavlja šajkaču s kojom pozira pred kamerama, dok se pripremaju pokolji“. Ovde na delu imamo jaku simboličku sliku, prelazak iz ateizma u pravoslavlje, kao i stavljanje kape koja čini sastavni deo srpske narodne nošnje i njeno povezivanje sa zločinima. Dobro osmišljene i na ovaj način oblikovane medijske poruke na malo prostora mogu poslužiti učvršćivanju već ranije stvorenih stavova o isključivoj krivici druge, u ovom slučaju srpske strane za sukob.

Obeležavanje godišnjice stradanja vojnika JNA u Tuzli prilikom sukoba koji je izbio prilikom povlačenja 92. motorizovane brigade iz kasarne „Husinska buna“ u ovom gradu, poznatije još i kao „Tuzlanska kolona“, svake godine od okončanja rata privlači veliku medijsku pažnju na prostorima Srbije i Bosne i Hercegovine. Važno je istaknuti da obe strane imaju svoje viđenje sukoba, uz neizbežno prebacivanje krivice na „drugog“. S tim u vezi, *Večernje novosti* podsetile su na ovaj događaj dugim tekstom E. R. *Imaju li Srbi pravo na bol?*, (16. 5. 2012) u kome autor napominje da je JNA imala sporazum o mirnom povlačenju iz BIH te da pripadnici motorizovane brigade nisu imali predstavu da ih na putu čekaju rovovi, zakloni i mine koje su pripremile snage bosanskih muslimana. Novinar potom predstavlja razmeru zločina i svirepost neprijatelja: „Snajperisti skriveni iza okolnih zgrada i prozora pucali su kukavički. U leđa vozačima vojnih i sanitetskih vozila kako bi ih zaustavili i odsekli od ostatka kolone i imali ih kao na dlanu. Muslimanskim oklopnicima kao da to nije bilo dovoljno. Preživele koji su

molili za pomoć ubijali su jednog po jednog. Na putu za bolnicu u sanitetu ubijeno je 17 ranjenih vojnika. Tela ostalih zakopana su na lokalnoj deponiji“. U novinama *Dnevni avaz*, a povodom istog događaja, nailazimo na suprotnu priču. Tekst A. Mu (*Na Brčanskoj malti odbranjeno dostojanstvo čovjeka i BIH*, *Dnevni avaz*, 16. 5. 2012) govori o 15. maju kao najvažnijem datumu u modernoj istoriji grada, danu kada je odbranjena Tuzla. Tuzlanski sukob novinar ovog lista vidi kao jednu od najvažnijih borbi u odbrani severoistočne Bosne. Odmah nakon toga navodi se svedočenje pripadnika tadašnje tuzlanske policije Refika Plavšića: „Kada je kolona krenula ka Slavinovićima s kamiona JNA kod zgrade ‘Pecara 1’ otvorena je vatra na policiju. Kada nekoga napadnete, logično je da se on i brani. Ranjen sam te noći. Dan nakon bitke njihova vojska i policija su došle da broje žrtve, da smo htjeli, mogli smo ih sve pobiti tada. Zato smatram da su izjave zvaničnika RS o Brčanskoj Malti ravne neuropsihijatrijskim slučajevima“. Kroz izjavu autor navodi da su vojnici JNA odgovorni za početak sukoba u Tuzli. Ipak, ono što je svakako suprotno kodeksima jeste omalovažavanje izjava čelnika drugog entiteta unutar Bosne i Hercegovine na ovakav način. Ujedno, ovime je prekršen i treći član Kodeksa za štampu Bosne i Hercegovine u kome se navodi da je zabranjena diskriminacija osoba sa mentalnim bolestima, što je u ovom tekstu očigledno učinjeno, jer se laž predstavlja kao osobina ovih osoba.

Kada je reč o suđenju dvojici hrvatskih generala Anti Gotovini i Mladenu Markaču, koji su optuženi za ratni zločin nad Srbima prilikom vojne operacije „Oluja“, a za koji smo pretpostavili da će biti jedan od generatora etničkih stereotipa, beležimo iznenađujuće malo tekstova u štampi koja izlazi na teritoriji Srbije, ali i *Nezavisnih novina* koje izlaze na teritoriji Republike Srpske. U periodu analize svega je jedan tekst objavljen u *Večernjim novostima*, dve kratke vesti u *Blicu*, i dva teksta u *Nezavisnim novinama* iz Banja Luke. Razlog za malu pokrivenost haških procesa u medijima na teritoriji Srbije možemo povezati sa kampanjom za drugi krug predsedničkih izbora,⁷ koja je bila prioritelnija.

⁷ Drugi krug predsedničkih izbora u Srbiji održan je 20. 5. 2012. godine

„General Ante Gotovina nije žrtveno jagnje kakvim ga predstavljaju mnogi u hrvatskoj javnosti, već je direktno učestvovao u nameri da se srpski civili isteraju iz Krajne“. Na ovaj način započet je izveštaj u *Večernjim novostima* o konferenciji žalbenog veća Haškog tribunala (D. R. Đ. *Gotovina nije žrtva, Večernje novost*, 15. maj 2012). Već u naslovu i uvodu, iako autor navodi da se radi o tvrdnji koju je iznelo tužilaštvo, primećujemo usmerenje pažnje ka krivici hrvatske strane, kao i odbijanju javnosti u ovoj zemlji da prihvati krivicu za zločine njene vojske. Kao potvrdu odbijanja krivice, novinar navodi da su Hrvati širom sveta molitvama i paljenjem sveća podržali dvojicu generala: „Središnji deo akcije bio je u Pakoštanima, rodnom mestu Gotovine, a molitve su organizovane u Berlinu, Londonu, Melburnu, Vankuveru, Njujorku...“.

Nezavisne novine iz Banja Luke su u tekstu *Danas rasprava o Gotovini i Markaču* (Agencije, 14. 5. 2012) korektno najavile raspravu pred žalbenim većem tribunala o tačkama optužnice, ali su potom izvestile o akciji u Hrvatskoj u vidu kontrasta dok se u Hagu raspravlja o krivici: „Sa druge strane u župnoj crkvi sv. Mihovila u Pakoštanima juče je održana centralna molitva u globalnoj akciji ‘Plamen slobode’, kojom su Hrvati dali podršku osuđenim generalima, a koju je organizovalo braniteljsko udruženje ‘Zavjet’. Naime, Hrvati su juče u svoje nedeljne molitve uključili Gotovinu i Markača i upalili svijeće i na taj način izrazili neslaganje sa prvostepenom presudom“.⁸ Upotrebom sentence „sa druge strane“ jasno se uz izraženu generalizaciju ukazuje da se u Hrvatskoj pruža jaka podrška generalima koji su optuženi za ratne zločine i etničko čišćenje, što doprinosi razvoju stereotipa o „njima“ kao zločinačkom narodu.

Iako je pomenutom suđenju posvetio samo dve vesti, *Blic* je svoje izveštavanje zasnovao na faktima. *Blic* je kratkom vesti najavio raspravu (*Rasprava o žalbi Gotovine i Markača, Blic* 14. maj 2012): „U Haškom tribunalu danas će biti održana rasprava po žalbi hrvatskih generala Ante Gotovine i Milana Markača, koji su prvostepenom presudom osuđeni na 24. odnosno 18. godina za

⁸ Prema prvostepenoj presudi, general Ante Gotovina osuđen je na 24 godine zatvora, a general Milan Markač na 18 godina zatvora.

zločin nad srpskim civilima u toku i posle akcije ‘Oluja’ 1995. godine“. Odgovorom na pet osnovnih novinarskih pitanja dobili smo sasvim jasnu informaciju, oslobođenu ideološke matrice. Ovaj list je na sličan način izveštavao i o ishodu rasprave (*Gotovina i Markač poriču krivicu*, *Blic* 16. maj 2012): „Hrvatski generali su pred žalbenim većem Tribunala izjavili da nisu krivi za ratne zločine počinjene u ‘Oluji’“. Kratko izveštavanje *Blica* možemo svakako povezati sa izbornom kampanjom u Srbiji, kojoj je ova novina posvetila mnogo prostora⁹, ali i sa činjenicom da je ova novina u vlasništvu nemačko-švajcarske kompanije *Ringier Aksel Špringer* te da je uređivačka politika lista okrenuta ka unutrašnjim političkim temama i evrointegracijama Srbije. Neutralan stav redakcije vidi se i na primeru, kada je u rubrici na prvoj strani u kojoj se objavljuju najzanimljiviji komentari sa internet izdanja novine, objavljeno reagovanje jednog od posetilaca na suđenje haškom optuženiku Ratku Mladiću: „Po mom mišljenju, najpravednije je da svi koji imaju i malo udela u nekom zločinu, i sa jedne i sa druge strane, bez obzira na veru i nacionalnost odgovaraju za svoje zločine“.

Jedan od najboljih primera stereotipizacije i povratka u prošlost jeste tekst akademika Muhameda Filipovića *Laž je da su genocid izvršili pojedinci* objavljen u *Dnevnom avazu* (19. maj 2012). Najuočljiviji deo teksta jeste citat koji je izdvojen i prikazan većim fontom slova: „Mladić je uvjereni istrebitelj ljudi koji pripadaju drugoj vjeri i narodu. To njegovo svojstvo ima veze sa cjelokupnom ideologijom i historijom srpstva“. Srpski narod se u ovom citatu kroz lik Ratka Mladića predstavlja kao zločinački, odnosno narod čija je ideologija zasnovana na mržnji prema drugome i drugačijem. U istom, agresivnom tonu, napisan je i uvod: „Tek se danas vidi koliku su silnu štetu sređivanju prilika na tlu bivše Jugoslavije posebno na tlu Bosne i Hercegovine nanijeli oni koji su dvanaest godina skrivali najvećeg ratnog zločinca Ratka Mladića. Naravno, oni su imali veoma važan razlog da ga kriju, jer on je ključni čovjek udruženog zločinačkog poduhvata srpske države i njenih filijacija u bivšoj državi, koji su izvršili silne ratne zločine i pokušali izvršiti

⁹ U svim izdanjima, osim onih tokom izborne tišine, *Blic* je prvih sedam strana posvetio izborima.

totalni genocid nad Bošnjacima“. Autor potom navodi da se nasuprot apsolutno utvrđenim i stotinama puta dokazanim istinama o krivici, u Srbiji i dalje gaji stav da je ona žrtva rata. „Time oni dovode u zabludu svoj narod i pokušavaju da isto učine sa svjetskom javnošću. To ne čine samo mladi ljudi koji su žrtve opasne indoktrinacije da su Srbi žrtve svih drugih naroda na tlu bivše države, nego to čine ljudi koji su u posljednjih pedeset godina stvarali ideologiju i politiku srpstva, to su stari i okamenjeni umovi i nosioci velikosrpske ideologije, kakav je onaj Dobrice Ćosića i njemu sličnih.“ Autor, inače član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, u tekstu potom povlači paralele između haškog optuženika Ratka Mladića i nacističkog zločinca Adolfa Ota Ajhmana,¹⁰ što uz sliku već pomenutih ideologa i indoktrinacije mladih, simbolično zaokružuje sliku o Srbiji kao nacističkoj državi. Akademik Muhamed Filipović potom napominje da je položaj žrtava genocida i danas nepromenjen i da se nalazi u istim okvirima i prilikama, tačnije da se on ogleda u tome da nad žrtvama vlada onaj koji je genocid i izvršio. Autor ovime sadašnju vlast na teritoriji Republike Srpske, koja je na legitiman način izabrana od stanovništva ovog entiteta, predstavlja kao zločinačku i genocidnu: „Laž je da su genocid izvršili pojedinci, jer sama činjenica da se Mladiću sudi za genocid kao komandantu Vojske Republike Srpske, ma šta ona bila i ma kako nastala, govori jasno da se tu radi o zločinu države ili zločinačke organizacije koja se predstavlja kao država“. U zaključku teksta autor bez konkretnih dokaza navodi da je bošnjački narod izuzetno ugrožen na teritoriji Republike Srpske, te da je svakim danom „veća doza opasnosti od napada i zlostavljanja svih vrsta“, kao i da postoji mogućnost od potpadnu pod ropstvo „jednog bezobzirnog i nemoralnog svijeta, koji danas nad njima provodi svoju volju“. Zaključak jasno poziva na oprez i budnost kada su Srbi u pitanju jer se predstavljaju kao konstantna pretnja. Tekstovi poput ovog i prethodnih dovode

¹⁰ Nemački nacistički oficir visokog ranga, zadužen za koordinaciju plana istrebljenja miliona ljudi tokom Holokausta, posebno Jevreja, koji je nazvao „Konačno rešenje“.

javno mnjenje do „mentaliteta opsade“¹¹, tačnije do shvatanja „drugog“ kao stalne opasnosti, pogotovo ako uzmemo činjenicu da je autor akademik, ugledni član društva, u kojem prepoznajemo „organskog intelektualca“¹².

Zaključna razmatranja

Rat je ostavio nesagledive posledice na prostorima bivše Jugoslavije, kako u demografskom tako i u ekonomskom pogledu, ali i raznim sferama društvenog i kulturnog života. Veliki broj žrtava na svim stranama zahteva konstantno traganje za istinom i krivcima koji su odgovorni za zločine. Mediji bi u tom procesu trebalo da imaju značajnu ulogu, međutim, ako je suditi prema ovde navedenim primerima, na pogrešnom su putu, koji vodi ka održanju netrpeljivosti i razlika koje su uspostavljene krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, a koje su u konačnom ishodu dovele do krvavog sukoba. „Favoriziranje etničkoga identiteta u odnosu na sve ostale subidentitete u sociopolitičkome i simboličkom prostoru s prevladavajućim etničkim modelom nacije i njegovim ugrađivanjem u političke projekte/izvedbe usporilo je demokratsku preobrazbu društva i omogućilo razumijevanje države kao ipak ponajprije etnički „naše“ države. Tako je stvoreno pogodno sociopsihološko ozračje za aktiviranje etničkih/nacionalnih stereotipa, predrasuda, a onda i stigmatizacije Drugih“ (Babić 2006: 380). Duboko ukorenjeni stereotipi i predrasude omogućavaju da se oko sopstvenog naroda i države stvori lažni oreol nevinosti, herojstva, ispravnosti, uz istovremeno optuživanje „drugog“ za agresiju, zločine, kukavičluk. Održavajući tu vrstu hermetičnosti, mediji ne samo da ne pomažu u procesu pronalaženja istine već i onemogućavaju uspostavljanje normalnog dijaloga među narodima, što je svakako prvi korak ka poboljšanju odnosa. Izveštavanja o zločinima koji su se dogodili tokom devedesetih nije

¹¹ Kako navodi Majkl Bilig u uslovima „mentaliteta opsade“ uvek je onaj drugi taj koji ne drži reč, postupa nečasno i pokreće lanac nasilja. Naši postupci pravdaju se okolnostima, a njihovi svedoče o nekoj karekternoj mani. (Bilig 2009: 151)

¹² Prema rečima tvorca ovog pojma Antoniju Gramšiju, organski intelektualci su osobe koje imaju široko obrazovanje o mnogim aspektima društvenog i kulturnog života, čime ostvaruju legitimitet i moć da utiču i prenose „znanje“ onima koji ga ne poseduju. (Đorđević 2009: 72)

moguće izbeći i ne bi ih trebalo izbegavati, jer ako se na takve stvari zaboravi, postoji opasnost njihovog ponavljanja. Međutim, izveštavanje o osetljivim temama moralo bi biti odmereno i lišeno unapred ugrađenih stereotipa, jer upravo su mediji ti koji moraju biti generatori potrage za istinom i ponuditi odgovore na mnoga nerazjašnjena pitanja koja su ostala nakon okončanja sukoba. Osnovna prepreka ka ovakvom putu jeste činjenica da se na političkoj, ali i medijskoj sceni, nisu drastično promenile uloge. Na današnjoj političkoj pozornici imamo iste ljude ili ljude koji nastavljaju politiku koja se zasniva na razlikama i antagonizmima. Ukoliko razmotrimo vlasničku strukturu štampanih medija, koji su obuhvaćeni analizom, dolazi se do zaključka da glavnu reč u njima imaju ljudi ili kompanije koje su usko vezane za političke, finansijske ili religijske centre moći. Prema tome, jasno je da se kreiranje informacija koje pružaju ovi mediji ne odvija samo u redakcijama. Ukoliko tu činjenicu potom spojimo sa činjenicom da je reč o najtiražnijim novinama, dobijamo objašnjenje kako se kreiraju preovladavajući stereotipni stavovi o krivici i nacionalizmu „drugog“. Ovakva sprega medija i politike stvara izuzetno negativnu atmosferu u okviru koje je nemoguće uvođenje političke korektnosti u odnosu na druge narode i države, a koja je neophodan faktor za normalizaciju odnosa među nekada zaraćenim narodima.

LITERATURA

Babić, Dragutin (2006). „Stigmatizacija Hrvata i Srba u prijeratnome, ratnom i poslijeratnom razdoblju”. *Migracijske i etničke teme*. Vol. 22 No. 4, str: 379–397. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.

Bilig, Majkl (2009). *Banalni nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Despotović, Ljubiša i Jevtović, Zoran (2010). *Geopolitika i mediji*. Novi sad: Kultura polisa.

Đorđević, Jelena (2009). *Postkultura*. Beograd: Klio

Jevtović, Zoran (2003). *Javno mnjenje i politika*. Beograd: Akademija lepih umetnosti, Centar za savremenu žurnalistiku.

Milašinović, Srdan, Jevtović, Zoran i Despotović, Ljubiša (2012). *Politika, mediji, bezbednost*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.

Žižek, Slavoj (1996). *Metastaze uživanja*. Beograd: Biblioteka XX vek.

<http://www.nin.co.rs/arhiva/2397/2.html> (pristupljeno 10. 12. 2013)

<http://www.e-novine.com/entertainment/entertainment-tema/31106-Pravda-Uroa-Predia.html> (pristupljeno 10. 12. 2013)

<http://rs.seebiz.eu/vladini-milioni-za-privatne-medije-u-rs-u-najvise-dobio-zeljko-kopanja/ar-27273/> (pristupljeno 20. 12. 2013).

http://www.zurnal.info/home/index.php?option=com_content&view=article&id=3427:kopanja-iz-mranj-prolosti-svilen-gajtan-za-dragog-prijatelja&catid=17:posta-sa-okupirane-strane&Itemid=35 (pristupljeno 20. 12. 2013).

<http://www.kulturpunkt.hr/content/rekvijem-za-hrvatske-medije> (pristupljeno: 20. 12. 2013).

http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9&lang=bs (pristupljeno 20. 12. 2013)

Listovi: *Večernje novosti*, *Blic*, *Nezavisne novine*, *Dnevni avaz*, *Jutarnji list*, *Večernji list*

Neven Obradović

Marta Mitrović

Ivana Milovanović

MEDIA PROMOTION OF NATIONAL STEREOTYPES IN DAILY NEWSPAPERS IN SERBIA, BOSNIA AND HERZEGOVINA AND CROATIA

In the history of modern conflicts, the media machinery turned out to be a significant and powerful weapon, often much dangerous than a real one. During the war in the former Yugoslavia, the media were used for nationalistic propaganda in order to create as negative image on the enemy side as possible. Reporting on “the other” is shaped by stereotypes and antagonisms with a constant negativization of the ‘other’ side and the creation of as positive image of their own political parties and leaders as possible. The

media were in service of the regime that held their position with the help of the nationalistic charge served to the people. When the military conflict was finished, the war was transferred to the media field. When the military leaders left the political scene, a twist in media reporting was expected which should be in accordance with the political multiculturalism propagated by the new authorities. However, that did not happen, because the media matrixes created during the 1990s come to life during every yearly commemoration of some crime, liberation of a certain territory or a Hague convict. This paper aims to determine to what extent the stereotypical reporting on neighbors is present in the printed media in Serbia, Bosnia and Herzegovina and Croatia. We analyzed two daily newspapers from each country, *Blic* and *Večernje novosti* from Serbia, *Nezavisne novine* and *Dnevni Avaz* from Bosnia and Herzegovina, and *Jutarnji list* and *Večernji list* from Croatia in the period from May 10 to May 20, 2012. Since these are the newspapers with the highest circulation in these three countries and significant factors in the creation of the opinion, we will be able to see the media image of the region regarding this issue in the best possible way.

Keywords: media, stereotypes, nationalism, war, daily newspapers.

UDK 172.15:[81'42:316.774(497.11)

UDK 172.15:[81'42:316.774(497.5)

Brankica Drašković

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za medijske studije

**NACIONALISTIČKI DISKURS I PREDSTAVE O DRUGOM U
KOMENTARIMA ČITALACA ONLAJN IZDANJA *BLICA* I *JUTARNJEG
LISTA*¹**

APSTRAKT

U radu se analizira diskurs nacionalne ideologije, mržnje i diskriminacije etničke drugosti u komentarima čitalaca na onlajn mas-medijske tekstove o kulturnoj saradnji između bivših jugoslovenskih republika u hrvatskim i srpskim medijima. Koristeći metode analize sadržaja i analize diskursa u radu se utvrđuju preovlađujuće retoričke strategije: nametanja etničkih okvira, kolektivnih uloga žrtve i agresora, kao i odbacivanja nekadašnjeg zajedništva. Analiza je rađena na uzorku od 3.841 komentara čitalaca na 213 medijskih tekstova objavljenih u onlajn izdanjima dnevnih listova *Jutarnji list* i *Blic*. Rezultati pokazuju da je u komentarima čitalaca zadržan nacionalistički diskurs, nekad dominantan u mas-medijskom prostoru i među građanima tokom dezintegracije SFRJ i ratnih devedesetih godina, koji odlikuje govor mržnje, agresivna retorika i ksenofobične predstave o drugom.

Ključne reči: nacionalizam, predstave o drugom, analiza diskursa, kulturna saradnja, komentari čitalaca, onlajn vesti, srpski i hrvatski mediji.

Uvod u istraživački problem

Međusobnu društveno-političku i kulturnu saradnju Srbije i Hrvatske još uvek opterećuju nerešena pitanja iz prošlosti. Proces obnavljanja međususedskog poverenja otežava i nacionalistička ideologija razvijena početkom devedesetih godina prošlog veka koja dominira u oba društva, ali i zadržani medijski diskurs iz devedesetih nastao pod uticajem sociokognitivne osnove koju čine predrasude

¹ Ovaj rad nastao je kao deo šireg istraživanja rađenog za potrebe izrade doktorske teze "Između izveštavanja i spektakularnosti: medijska reprezentacija kulturne saradnje između bivših jugoslovenskih republika u srpskim i hrvatskim medijima", prijavljene na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu 2012. godine.

prema drugom. Istraživanja govore da se granice koje podupiru još uvek sveža sećanja na tragične posledice ratova teško prelaze kako u medijskoj reprezentaciji prošlosti, tako i u konstruisanju diskursa građana u percepciji ponuđene medijske slike (Drašković 2012: 385). Predstavljanje ‘nas’ i ‘njih’ kao suprotstavljenih društvenih snaga nije samo izraženo u mas-medijskim tekstovima već i u onlajn komunikaciji građana po raznim internet forumima u kojima se „mahanje“ nacionalnim zastavama snažno podupire vatrenom retorikom sa obe strane. Takođe, komentari čitalaca na tekstove koji otvaraju delikatne društveno-političke teme na veb sajtovima tradicionalnih medija, kao i na internet portalima, često ne referišu na sadržaj samog teksta, već se svode na međusobnu polemiku učesnika i preispitivanje krivice jedne, druge ili treće strane u ratovima na Balkanu, nametanja uloga žrtve i agresora, a neretko njihove komentare karakteriše i otvoreni govor mržnje. Upravo zbog eksplozije uvredljivih sadržaja o drugome u virtuelnoj zajednici, koje nisu bili u stanju kontrolisati, uredništvo hrvatskog informativnog portala *Net.hr* odlučilo je krajem 2013. godine da ukine komentare ispod svojih tekstova. Ovu rigoroznu odluku, koja je izazvala oštru reakciju onih koji se protive bilo kakvoj cenzuri u sajber prostoru, obrazložili su tekstom pod naslovom „Dosta je gadosti“ u kojem navode: „Nažalost, postalo je gotovo pravilo da komentari služe za izražavanje poremećenih, bolesnih i zadrutih stavova čitatelja koji su iskazivali frustracije ne štedeći pritom nikoga i ništa, kojima je portal služio kao mjesto ispućavanja mržnje i agresije doslovno prema svemu i svima koje su smatrali drugačijima“.²

Iako ovde nije samo reč o postupku kojim je uredništvo portala želelo da spreči širenje nacionalne mržnje, već i da zauzda izražavanje različitih oblika netrpeljivosti prema svim oblicima drugosti (seksualne, rodne, kulturne manjine), ovaj primer koincidira sa polazištem formulisanja istraživačkog problema u ovom radu, a to je da stereotipne predstave o sebi i drugom nasleđene iz devedesetih godina prošlog veka i dalje zamagljuju istinu i prenose se putem medija ne samo u

² Celokupan tekst videti na portalu *Net.hr* objavljenom 4. 11. 2013.godine

tekstovima, već i u komentarima čitalaca na onlajn vesti, te se na taj način doprinosi njihovom učvršćivanju i održavanju u javnom mnjenju Srbije i Hrvatske. Zato je osnovna hipoteza ovog rada bila da je diskurs nacionalne ideologije, mržnje i diskriminacije etničke drugosti, koji je bio karakterističan tokom devedesetih godina u konstrukcijama tradicionalnih hrvatskih i srpskih medija, zadržan u postkonfliktnom periodu, odnosno prenet u nove uslove takozvane mrežne komunikacije i da predstavlja dominantnu diskursnu strategiju u odgovorima na mas-medijske tekstove o kulturnoj saradnji između bivših jugoslovenskih republika, naročito onih tekstova koji problematizuju odnos prema neprijateljskoj prošlosti.

Teorijski okvir

Odgovornosti mas-medija u procesu dezintegracije i krvavog raspada SFRJ pripisuje se veliki značaj i već je nebrojeno puta u raznim teorijskim analizama potvrđena teza da su se neki od ključnih događaja u ratu desili upravo kao reakcija na medijsku prezentaciju događaja. Medijski jezik predstavljao je „jezik rata“ odnosno „jezik mržnje“ (Tompson 2000, Skopljanac-Bruner 1999, Bugarski 1997, Đerić 2008, Kolsto 2008) mnogo pre demontaže Jugoslavije i izbijanja rata. Udeo masovnih medija u pripremi rata bio je značajan upravo zbog načina na koji su definisali krizu, identifikovali njene glavne aspekte i aktere (Milivojević 2006: 663). U najviše praćenim nacionalnim mas-medijima (TV, radio, štampa) dominantni scenario stvarnosti uspostavljan je već samim izborom tema i aktera o kojima se izveštavalo (tzv. *agenda setting*) i svodio se na puku propagandu i neistine. „Stvorene su iskrivljene predstave o celim etničkim grupama na osnovu njihovih političkih vođa i ideologa unutrašnjih sukoba“ (Reljić 1998: 97). Sistemi vrednosti koji su negovani u zajedničkoj državi naglo su srušeni na svim nivoima svakodnevnog, kulturnog, političkog i idološkog života, a etnonacionalizam je postao dominantni ideološki model. U funkciji izgradnje novih nacionalnih država ističu se dva strateška procesa „teror sećanja i teror zaborava“. „Teror sjećanjem je strategija kojom se uspostavlja kontinuitet (navodno prekinutog) nacionalnog identiteta, teror zaboravom je strategija kojom se zatire ‘jugoslovenski’ identitet i

mogućnost njegove ponovne uspostave“ (Ugrešić 2008: 113). Teror sećanjem bio je i ratna strategija kojom se uspostavljaju razlike i produkcija negativnih stereotipa o drugima koji su predstavljani kao društveno prihvatljivi. „Ocrtna mračna strana drugog lako se prihvata, a stereotipne jednostavne negativne karakterizacije su inače prijemčive, a u situaciji narastajućeg straha od drugog, postaju automatski prihvatane kao duboko suštinske istine“ (Dragičević Šešić 1994: 194). Mrzeti drugog, odnositi se prema njemu na negativan način bilo je poželjan model ponašanja i slika koju su predstavljali masovni mediji. Nacionalistička ideologija iznedrila je posebne jezičke konstrukcije i uvela u javni diskurs specifičan rečnik pojmova koji su postali opšteprihvaćeni. „Najupečatljivije manipulativne strategije kojima su mediji pribegavali u tom periodu bile su polarizacija, pojednostavljivanje dezavuisanje i prećutkivanje svega što narušava zadati okvir mi–oni ili izlazi iz njega“ (Đerić 2008: 261).

Upravo taj okvir, u kojem se negativne predstave već spomenutih pripadnika spoljašnjih grupa bolje pamte, prema Teunu Van Dejku, doprinosi predstavljanju ‘nas’ i ‘njih’ kao konkurentskih društvenih snaga u konstruisanju medijskog diskursa. Kroz njega se čitaoci zauzvrat pozivaju da usvoje dominantne predstave i stvore spoznajne modele ‘nas’ i ‘njih’ i da ih ugrade u vlastita uverenja i stavove. Ova simbolička moć medija omogućava nam da objasnimo njihovu ulogu u reprodukciji etnonacionalne ideologije (Van Dejk, 1989 prema Džihana, Volčić 2011: 15). Političke i ideološke poruke koje u sebi nose medijske predstave omogućujući retorički prostor za nacionalistički diskurs na taj način osnažuju procese uz pomoć kojih se pripadnici nacije pozivaju na ujedinjenje i stvaranje međusobnog osećaja pripadnosti određenim grupama.

Pridružujući se tvrdnji grupe autora, Bahtin u knjizi „Stvaranje nacije, razaranje nacije“ (Bahtin 2001: 8) naglašava da nacije nisu politički entitet već stanje uma „imaginarnе zajednice“ – služeći se sintagmom koju je smislio Bendikt Anderson tvrdeći da se uslovi za nastanak nacija i nacionalizma nalaze isključivo u kulturnim korenima nacionalizma. U jednoj od najuticajnijih studija o nacionalizmu

Anderson definiše naciju kao imaginarnu zajednicu koja se zasniva na verovanju njenih pripadnika, koji se međusobno i ne poznaju, niti će se možda ikada sresti, da su povezani u zamišljenom nacionalnom prostoru mističnim vezama krvi i tla, zajedničkog jezika, istorije i etničkih običaja³. U tom imaginarnom zajedništvu vlastita nacija je uvek viđena kao ograničena, ekskluzivna zajednica, zatvorena za drugoga, koji se stalno doživljava kao pretnja čistoti i ekskluzivitetu te zajednice (Drašković 2010: 11). Majkl Bilig ističe da različiti oblici nacionalizma dominiraju ovom erom (uključujući etnički, religijski, radikalni i kulturni nacionalizam) u obliku banalnog nacionalizma. On u svojoj knjizi „Banalni nacionalizam“ ističe da sredstva masovnih komunikacija koristeći određene reči⁴ konstantno unose nacionalne zastave u savremene domove skrećući pažnju na svet nacija zajedno sa političarima. Na taj način netrpeljivost prema drugom zapravo je ukalkulisana u patriotizam, jer to patriotsko, odnosno nacionalističko, ‘mi’ se zapravo nikada ne odvajaju od ‘oni’, od neprijatelja koji uvek predstavlja opasnost. U kontekstu postjugoslovenskog prostora, to znači od ‘onog’ od koga smo se uz pomoć velikih žrtava odbranili. Te kratke i neupadljive reči, prema Biligu, često obavljaju veliki diskursni posao, u ovom slučaju važan zadatak u isticanju nacije. „One se na banalan način obraćaju nama kao nacionalno prvo lice množine, one nas smeštaju u domovinu u okviru sveta nacija“ (Bilig 2009: 310).

Cilj i metodologija

Osnovni cilj istraživanja i pisanja ovog rada bio je da se analizom

³ It [nation] is imagined because the members of even the smallest nation will never know most of their fellow-members, meet them, or even hear of them...The nation is imagined as limited because even the largest of them encompassing perhaps a billion living human beings, has finite, if elastic boundaries, beyond which lie other nations...it is imagined as a community, because, regardless of the actual inequality and exploitation that may prevail in each, the nation is always conceived as a deep, horizontal comradeship. (Anderson 1983 : 6).

⁴ Bilig navodi primer određenog člana „the“ (the nation, the country) koji i u naizgled bezazlenom kontekstu kao što je vremenska prognoza (the weather forecast today) može da doprinese izgradnji identiteta (Bilig 2009).

komentara čitalaca na onlajn vesti u srpskim i hrvatskim medijima identifikuju predstave o drugom koje su posledica zadržanog nacionalističkog diskursa iz neprijateljske prošlosti i uoče preovlađujuće diskursne strategije. Za jedinicu analize određeni su komentari na tekstove o kulturnoj saradnji između bivših jugoslovenskih republika u onlajn izdanjima dnevnih listova *Blic* (*blic.rs*) i *Jutarnji list* (*jutarnji.hr*). Navedeni mediji izabrani su zbog sličnog formata (polutablioni), uticajnosti (štampana izdanja dnevnih listova visokotiražna u matičnim državama, onlajn izdanja najposećenija sa velikim brojem komentara), ali i zbog različite uređivačke politike koju odslikavaju i različite političko-ideološke matrice. Celokupan uzorak za analizu prikupljan je u periodu od tri meseca (mart, april i maj 2012. godine). Na osnovu ranije utvrđenih kriterijuma prikupljeno je 213 tekstova. Na ove tekstove čitaoci su postavili ukupno 3.841 komentar (*blic.rs* 2.646, *jutarnji.hr* 1.195). Komentari su najpre uz pomoć kvantitativne i kvalitativne metode analize sadržaja razvrstavani prema kategorijama: broj komentara, potpis komentatora, odnos prema tekstu, odnos prema temi, odnos prema drugim komentarima.

Kako bi se odgovorilo na glavne ciljeve rada, u dubinskom posmatranju komentara korišćena je metoda kritičke analize diskursa⁵ kao analitičko oruđe koje pomaže istraživačima u tumačenju značenje teksta u njegovom međuodnosu s drugim tekstovima u određenom kontekstu. Prateći ovu metodu, posebno sociokognitivni pristup Van Dejka (Van Dijk 2001) tekstovi se mogu analizirati na nivou makrostruktura i mikrostruktura. U ovom radu služili smo se metodom analize mikronivoa jer omogućuje da se utvrde društvene pretpostavke diskursa koje mogu biti relevantne za ideologije koje su u njegovoj osnovi (Van Dijk 1988: 170). U ranijim istraživanjima utvrđeni su brojni mehanizmi i strategije koje korisnici jezika upotrebljavaju da bi preneli određenu poruku. Mnogi od njih su

⁵ „Kritička analiza diskursa vrsta je analitičkog istraživanja diskursa koja primarno proučava načine na koje se zloupotreba društvene moći, dominacija i nejednakost javljaju i reprodukuju u pisanim i govornim oblicima upotrebe jezika u društvenom i političkom kontekstu“ (Van Dijk 2001: 352).

značajni za ispitivanje predstava o sebi i drugima u javnosti. To pretpostavlja različite sintaksičke strukture, kao i leksička i semantička sredstva kao što su metafore, metonimije, indikatori (Fairclough 2003). Metafore i metonimije se obično upotrebljavaju da bi se unutrašnja grupa 'mi' opisala pozitivnim terminima, a spoljašnja grupa 'oni' negativnim, dok su indikatori pokazatelji načina na koji se određeni tekst strukturira: prostorno (ovde–tamo), vremenski (nekad–sada–uskoro), lično (mi–oni), modalno (dobar–loš) (Kolsto 2008). Tako je od ukupnog broja posmatranih komentara izdvojena polovina uzorkovanih komentara (1.861 komentar), koja se odnosila na pozitivne, odnosno negativne etničke predstave 'nas' i 'njih' na osnovu kojih su utvrđene dominantne retoričke strategije.

Rezultati istraživanja

Analizom je utvrđeno da broj komentara varira u odnosu na zanimljivost i relevantnost teme koja se interpretira, profil aktera u tekstu bez obzira da li je u subjekatskoj ili objekatskoj poziciji u tekstu, kao i od sadržaja odgovora na druge komentare (ukoliko je socijalna interakcija učesnika u diskusijama bila negativno intonirana, broj komentara je, po pravilu, bio veći). Najveći broj onlajn tekstova (246) ima između 30 i 80 komentara, četiri teksta imaju preko 100, dok 29 njih nema nijedan komentar.

Najviše komentarisani su oni tekstovi koje se odnose na ratnu prošlost i aktere koji su odbijali da govore jezikom jednog kolektiva i priklanjali se drugom (*Emir Kusturica na svojoj Facebook stranici neukusno komentarisao dan crvenih stolaca u Sarajevu – jutarnji.hr*, 6. 4. 2012. i *Izabrao sam Srbiju jer je veća livada od Bosne – blic.rs*, 11. 4. 2012.) ili u čijem su fokusu teme suočavanje sa odgovornošću koju su imali u ratu kao pripadnici određene nacije (*Tuđman - Milošević: Dogovoreni rat? Kontraverzni dokumentarac na Zagreb Doxu: Dobar film, ali ipak Tuđman i Milošević nisu isto odgovorni – jutarnji.hr*, 2. 3. 2012.) i prihvatanja krivice (*Loša ocena za film Andželine Žoli na sajtu IMDB – blic.rs*, 6. 3. 2012.). Korisnike su na međusobne diskusije poticale i teme koje referišu na jugoslovensku prošlost (*Žikinu dinastiju i bez titla gledalo milijun Hrvata -*

jutarnji.hr, 4. 3. 2012.), ali i na aktuelne koncertne aktivnosti estradnih zvezda, koje trenutno, prema svim indikatorima, predstavljaju najsnažniju kariku medijske i kulturne povezanosti Zapadnog Balkana (*Nataša Bekvalac na kolenima pred sarajevskom publikom - blic.rs*, 15. 4. 2012.).

TEMA	MEDIJ	BROJ KOMENTARA
Komentar na Facebook profilu Emira Kusturice o crvenim stolicama i obeležavanju 20 godina od početka rata u Sarajevu	<i>jutarnji.hr</i>	263
Razgovor sa Kusturicom povodom objave komentara na lažnom FB profilu (prenet iz drugog medija)	<i>blic.rs</i>	173
Film <i>Krv i med</i> u režiji glumice Andželine Džoli koji je izazvao velike polemike u srpskoj javnosti	<i>blic.rs</i>	164
Prikaz dokumentarnog filma <i>Tuđman-Milošević: Dogovoreni rat?</i> u kojem novinar kritički polemíše sa iznetim stavom autorke filma o podeljenoj odgovornosti nacionalnih lidera	<i>jutarnji.hr</i>	142

Tabela 1. Tekstovi koji imaju više od 100 komentara

Sa druge strane rezultati govore da su korisnici onlajn vesti najmanje zainteresovani za ostavljanje komentara na tekstove koji doprinose razvoju kulturne saradnje i čiji su subjekti pripadnici elitne i alternativne kulture (tabela 2.). Ovaj rezultat može da se tumači kao posledica generalno smanjenog interesa za sadržaje iz oblasti kulture u matičnim zemljama, ali i da su kulturološke veze između republika bivše Jugoslavije sve slabije kako odmičemo od tačke njenog raspada.

TEMA	MEDIJ	BROJ KOMENTARA
Intervju – direktor Zagrebačke filharmonije Miljenko Puljić: <i>I dalje važi izreka koliko para toliko muzike</i> (povod gostovanje filharmonije u Beogradu posle tri decenije)	<i>blic.rs</i>	0
Intervju – slovenački reditelj Damjan Kozole: <i>Ne smeta mi što kod kuće loše prolazim</i>	<i>jutarnji.hr</i>	0

Izveštaj sa Filmskog festivala u Kanu – <i>Sarajevska jutarnji.hr</i>	0
<i>redateljica ima dobar film s greškom – previše objašnjava</i>	
Najava koncerta hrvatskih hiphopera – „Koncert grupe „Elemental“ u Beogradu <i>blic.rs</i>	0

Tabela 2. Primeri tekstova koji imaju 0 komentara

Posmatrajući izbor leksičkih sredstava (prideve, fraze, glagole, stilske figure kao što su

metafora i metonimija) korišćenih u komentarima za opisivanje aktera, događaja, ličnih iskustava i stavova drugih komentatora uočeno je nekoliko dominantnih diskursnih strategija.

Zbog ograničenosti prostora za ilustracije strategija odabrani su samo oni komentari ili samo njihovi delovi koji su tipični za svaku od kategorija. Zbog autentičnosti prenosimo ih u izvornom obliku, sa skraćenom oznakom medija, datumom objavljivanja, identifikacijom komentatora i naslovom teksta.

Distanca duž etničkih granica, govor mržnje i odbacivanje nekadašnjeg zajedništva

Dubinska analiza komentara pokazala je strogu distancu između ‘nas’ i ‘njih’ svrstanih u nacionalne torove iz kojih se veličanjem sopstvene nacije uglavnom podstiče negativno izgrađivanje političke i etničke drugosti. U nekim slučajevima iscrtane teritorijalne granice izjednačuju se sa onim zamišljenim u glavama pojedinaca „Hercegovac nikada neće biti Bosanac“. Očigledno prisustvo „jezika traume“ (Ugrešić 2008: 336) kao posledice još uvek nesvarenog gorkog sadržaja iz ratnog pretis-lonca i nespremnosti na samokritičko sagledavanje uloge svoje nacije obeleženo je isključivošću i beskomromisnošću stavova komentatora. Prisutni diskurs relativizacije krivice i neprihvatanja odgovornosti sopstvenog naroda za počinjene zločine „to nisu moji Srbi i sa njima nemam ništa zajedničkog“, po pravilu, rezultira isključivim stavom „moja noga neće prošetati Sarajevom“ ili“ više ne bih u Dubrovnik otišla ni da mi plate“, budući da isti smatraju „da je bolest biti Srbin“. I sa druge strane etničke granice prisutna je

isključivost – „Srbima niti mrtav“, jer su „zločinci“, „crvi i gnjide“. Primeri suprotstavljanja drugoj etničkoj grupi uglavnom se ogledaju kroz već poznate obrasce jezičkih konstrukcija kojima se nameću kolektivne uloge žrtve i agresora, isticanja nacionalnih heroja i zločinaca, pobednika i poraženih. Svaka strana je „manje zločina počinila“ u odnosu na ono što joj se „pripisuje“, ili je bila „kolateralna šteta velike zavere“. „Mi“ smo hrabri zato što „udarimo pa neka izgubimo sve“, a „oni“ su kukavice jer „nemaju muda“.

1a) Hrvatska je daleko manje zločina počinila, a daleko više žrtava podnijela, kako ljudskih tako i materijalnih..... (JL, 2. 3. Dubravko Zlatec /*Tuđman-Milošević: Dogovoreni rat?*)

1b) Hrvati... nemate muda. Mi bar udarimo pa neka izgubimo i rat i zivote i sve. Cele kula je spomenik otpora Turcima i kosovski boj da nijeste kad pružili otpor Austrougarima ... pih (JL, 2. 3. Zvonko Erakovic/tekst – vidi komentar 1a)

Nisu loši samo ‘oni’ već i ‘mi’. Kroz samokritiku podržavaju se i negativne predstave o sebi u odnosu na drugog. Pridevi koji stoje uz imenicu narod, poput „licemeran“, „zaboravan“ i „naivan“, ili odabir glagola koji su afektivno obojeni kao što su „gaze“, „maltretiraju“, u većini slučajeva su u službi stvaranja kulta „žrtve“ i pozivaju na nacionalno buđenje.

2) Ha, ha, koji smo mi licemeri. Pljucamo na sve što nije naše a pogotovo ako dolazi sa istoka a ulice se prazne kad igraju njihovi filmovi, serije ili nastupaju njihove pevaljke... (JL, 4. 3. Jole Jolić /*Žikinu dinastiju i bez titla gledalo milijun Hrvata*)

3) Mi Srbi gubimo obraz....Ceo život nas gaze, maltretiraju, a mi ćutimo i kličemo! (BL, 24. 3. aleksa/*Mnogi nisu bili srećni što sam dolazio u Srbiju*)

4) Srbi su veoma zaboravan i naivan narod (BL, 26. 4. Deki/Dino Merlin *pred novosadski koncert: Nisam očekivao ovakav doček*)

Proces odvajanja od 'njih' po pravilu se odvija uz pojačano korišćenje agresivne nacionalističke retorike, vređanja i klevetanja „protivnika“, pa čak i otvorenih pretnji. Salvu neprimerenih i pogrdnih epiteta u komentarima dobio je kontroverzni reditelj Emir Kusturica u tekstu *Jutarnjeg lista* (vidi *Tabelu 1.*). Od onih koji se odnose na karakterizaciju njegovih moralnih osobina i osporavanja umetničkih zasluga, do onih koje karakterišu njegov fizički izgled ili ga ideološki označavaju.

5) ah što smrdi ovaj chetnik, joss se nije okupao... vidi ga, isti gavrilu princip... samo malo utovljeniji, krme pogano i prodano (*JL, 6.4. Enis Redžepagić*)

6) Emir Kusturica je dokazana četničina i njemu treba dati nogu u guzicu pa nek ide u Srbiju pa neka tamo sere“ (*JL, 7. 4. Goran Sablić*)

Komentatori na sajtu *Blica* koriste drugačiji izbor reči budući da nemaju toliki problem sa Kusturičinim nacionalnim opredeljenjem koliko sa graditeljskim ambicijama na njihovom tlu (Drvengrada na Mokroj gori i Andrić grada u Višegradu). Otud sa njihove ostrašćene pozicije stižu fizičke pretnje, kao i korišćenje ekspresivnih metafora koje ga izjednačavaju sa životinjskim svetom.

7)... nije se zadovoljio ispašom u Srbiji, nego je prešao na ovu stranu Drine... gde će popasti više desetina miliona evrića poreskih obveznika iz presiromašne RS... (*BL, 11. 4. ispasa/Kusturica: Izabrao sam Srbiju jer je veća livada od Bosne*)

Nije samo Kusturica na meti neprimerenih metafora i uvredljivih izraza. Slično su prošli i pevač Zdravko Čolić, kao i muzičar Goran Bregović.

8) Došlo jugoslovensko magare revat u hrvatsku metropolu (*JL, 9. 3. Zvonimir Markić/Zdravko Čolić zapalio zagrebačku publiku*)

9) Ja se nadam da će ga Sarajlije izbaciti jer je on smeće od čovika. Di je bija kad su padale granate (*JL, 9. 3. Katica Gašpar/Goran Bregović vraća se u rodno Sarajevo. Prvo je otišao doktoru na pregled.*)

Govor mržnje prisutan je i u kvalifikacijama drugih iz sopstvenih nacionalnih redova. Predmet mržnje su uglavnom javne ličnosti čiji profesionalni angažmani iskaču iz zadatih okvira u kojima tinjaju mračne stereotipije i plemenski iracionalni strahovi. Njima se najčešće lepe etikete izdajnika i narodnih neprijatelja koje ih diskredituju kao nemoralne osobe.

10) Ćiro popišao si sve što si govorio ranije, ljubiš se tri puta?... Kako se sada uvlači četnicima tako se uvlačio Tuđmanu, sve za lovu nema nacionalne svijesti niti domoljublja u njemu... (*JL,1. 3. Mario Maks Slaviček/Pogledajte Ćiru u seriji 'Montevideo, Bog te video': Velika mi je čast što su baš mene izabrali da glumim izbornika Jugoslavije - JL,1. 3)*

11) ... a ovu nekolicinu nasih nazovimo glumaca-izdajnika, koji za saku novaca pristadose blatiti sopstveni narod, nikada vise ne bih angazovao ni u jednoj reklami ili seriji, filmu...to je moje misljenje! Zivela Srbija!!!! (*BL,6. 3. Laponac/Loša ocena za film Andželine Žoli na sajtu IMDB*)

12) e moj Djuroolino ne ide i andja i igranje u njenom pljuvanju o Srbima i ponovo nadrealisti, nekad si ti mogao da izazoves zdrav smijeh sad samo nevjericu pa i gadjenje i zaljenje u isto vrijeme (*BL;20. 3.reditelj/Branko Đurić Đura: Nadrealisti bi opet bili hit*)

Identično kao i na primerima tekstualne interakcije (između korisnika i teksta) i socijalna interakcija (između korisnika) je obojena žestokim psovkama naročito na sajtu *Jutarnjeg lista*. Primeri interakcije čestih komentatora, koji ilustruju diskriminaciju onog drugog sa visokim intenzitetom govora mržnje, obiluju korišćenjem široke palete agresivnih retoričkih sredstava.

13a)...ti si komunističko kopile bez identiteta, potomak partizanskog konjovodca i seoske kurve kojeg jednako mrze i hrvati,srbi i muslimani.....(*JL,6.4. Lički Med/tekst – vidi komentar 1a)*

13b) Lički Medo sličiš na oca moja mama je seoska kurva i tata mi je partizanski konjovodac i ja sam komunističko kopile - priznajem da je

tako, ali tvoja mama kao hrvat katolik trebala je znati da se one stvari ne rade sa životinjom trebala je na vrijeme pobacit (JL,6. 4. Igor Kostelac/tekst –vidi komentar 1a)

Veliki broj pretećih komentara sadrži vulgarne psovke koje indukuju visok stepen primitivizma učesnika u komunikaciji. Prenosimo najekstremniji primer od četiri komentara postavljena ispod teksta o dokumentarnom filmu *Tuđman-Milošević: Dogovoreni rat?* čiji autori su diskusiju o krivici za počinjene zločine pretvorili u pravi ratni okršaj rečima i metaforama.

14a) Zvonko Erakovic tvojima smo se najebali majke ,nama dovoljno... (JL 3. 3. Luka Krkoč)

15a) Ma I mi vama ma nije to nista pri sto cemo i vas cemo jebat ne samo majke nego i decu

(JL,3. 3. Zvonko Eraković)

14b) Zvonko Erakovic samo dođi, osobno ću te zaklati...ko zeca ...(L.K.)

15b) Luka Krkoč JA TEBE UBIT I SVE PO KUCI PA ONDA SILOVAT uBICU TI I PSA (Z. E)

Jugoslovenska prošlost, takođe, je uočena kao dominantna drugost naročito za korisnike onlajn sadržaja na sajtu *Jutarnjeg lista*. U komentarima kojima se referiše na novinarske tekstove o umetnicima koji su bili deo SFRJ kulturne scene, a danas se tretiraju kao deo srpske, ili im se ne dopadaju njihovi ideološki stavovi pa ih na osnovu toga povezuju sa bivšom zemljom, jasno se uočava strategija odbacivanja.

16a) Ma koga briga za doticnoga? Ovo uporno pisanje o „braci“ u susjedstvu postaje stvarno preiritantno (JL, 20. 4. Mentina Mentic/*Miša Radivojević: Pravio sam vrlo opasne filmove i zbog toga sam htio biti u sjeni*)

16b) Ja još da prestanu davat prostor likovima ka onaj napušeni kuvar Arsenijević i slični ljevo napredni antisrbi iz srbije ,a još bolje ako im se brani Broz (tzv drug Tito) i tekovine njegovog crvenog terora nek to

rade u svom dvorištu a ne da partizanštinu brane u Bgd (JL, isto, Ronald Isihasta)

Potiranje jugoslovenskog identiteta u kontekstu kulturne scene primetno je i sa druge strane granice. Na sadržaj teksta *Jugoslovenski glumci najpopularniji* (BL, 27. 4) u kojem se prenosi vest da na čuvenom filmskom sajtu IMBD, prema glasovima publike, pijedestal drže glumci poput Bate Stojkovića, Zorana Radmilovića ili Pavla Vujisića, komentatori se revoltirano pitaju „kakvi jugoslovenski glumci?“. Budući da „jugoslovenska nacija nije zaživela i pored sveg truda komunista“, insistira se na strogoj etničkoj segmentaciji glumaca i etnocentričnom pristupu svojatanja na osnovu kojih se lako uočava banalno prebrojavanje krvnih zrnaca.

17) Stvarno ne vidim potrebu za ovakvim naslovom – da su pobrojani glumci pripadnici svih 6 naroda bivše Jugoslavije, onda bi još i imalo smisla – ovako sve srpski glumci, osim Dvornika, a vi napišete „Jugoslovenski glumci najpopularniji“... (BL 30. 4. 2012. *filmo*fil)

Osim jugoslovenske prošlosti u analizi komentara uočeno je i odbacivanja pomirenja bez priznavanja pune krivice druge strane i izvinjenja, mada je i mogućnost ponovnog sukoba u stavovima komentatora otvorena. „Nema zaborava“ imperativ je koji se indirektno provlači kroz veliki broj komenatra.

18) uzalud im snimat ovakve filmove tipa „sve su nas zeznuli, ajmo probat iznova“...nek vas ne zavarava ovih par jugoslavena ovdje što vam šalju krive poruke, 99 % Hrvata misli da ste za rat krivi vi i da i da počnete nešto rovarit opet bi se svi digli na oružje kontra vas (JL, 2. 3. *Luka Krkoč, tekst – vidi 1a*)

19) svi oni ukljucujuci i ove dive sad slave Bljesak, a u avgustu će i Oluju. To meni nikad neće biti normalno. I nije mi problem da se neko predomisli, samo se to jasno kaze ili se izvini pa da pjevamo do mile volje (BL, 2. 5. *Sandra/Gabi, Meri, Tereza - povratak jugoslovenskih diva*)

Diskusija i zaključak

Rezultati istraživanja pokazuju da je u komentarima čitalaca na tekstove o kulturnoj saradnji između bivših jugoslovenskih republika u oba analizirana, srpska i hrvatska, medija zadržan nacionalistički diskurs, nekad dominantan u mas-medijском prostoru i među građanima tokom dezintegracije SFRJ i ratnih devedesetih godina, koji odlikuje govor mržnje, agresivna retorika i ksenofobične predstave o drugom. Dominantne strategije obraćanja jednih drugima isključivo sa pozicije pripadnika određene nacije – Srbina, Hrvata, ili Bošnjaka, potvrđuju da je teza o „zajednici nacionalnih čitalaca“ (Anderson 1983: 31) prisutna i u novom medijskom kontekstu, odnosno da mediji na internetu, bez obzira na njegovu demokratičnost, isto kao i tradicionalni mas-mediji „povezuju udaljene građane“ i podupiru kurs stvaranja nacionalnih javnosti. Gotovo ceo diskurs komentara svodi se na isticanje različitosti i poricanje sličnosti „mi nismo ono što su oni“. Sve što se dogodilo u ratu teško se priznaje i još teže prihvata, svaka strana braneći se od onog dugog nastoji umanjiti svoju, a uvećati tuđu krivicu. U toj kolektivnoj „oslobodilačko-poričujoj“ klimi svi oni koji ne govore jezikom kolektiva proglašavaju se izdajnicima. Dakle, sve one diskursne strategije u predstavljanju drugog kojima se utvrđuju postojeća uverenja (Drašković 2012), odnosno zbog kojih se ne prave značajniji profesionalni pomaci ka mirovnom novinarstvu (Džihana, Volčić 2011), a pomoću kojih su svojevremeno mas-mediji podupirali novoformirane nacionalne države u oslobađanju iz jugoslovenske „tamnice naroda“ i gurali obezglavljene mase naroda u zagrljaj rata i kulturnu izolaciju, uočljivi su i dve decenije kasnije u diskursu građana u višesmernoj onlajn komunikaciji. Bez obzira na to što komentari čitalaca u ovom naučnom istraživanju ne predstavljaju reprezentativni uzorak javnog mnjenja, već se njihovi stavovi tretiraju kao slučajni uzorak virtuelne zajednice okupljene oko odabranih sajtova, njihovi stavovi mogu da se posmatraju kao potencijalna prepreka u procesu pomirenja. Stalna opterećenost prošlošću, strah od drugog i revanšizma odrednice su koje mogu da imaju svoje implikacije i van virtuelne zajednice jer se stavovi čitalaca, dobrim

delom, prelivaju iz nje. Treba imati u vidu da mas-mediji oblikujući sopstvene predstave o određenim procesima i prenoseći stavove etnonacionalnih političkih elita, dobrim delom ugrađuju nacionalistički diskurs u javno mnjenje. Kao što Bilig (2009) upozorava, mržnja je ukalkulisana i u patriotizam, samo nije uvek u prvom planu.

Isto tako ne treba zanemariti činjenicu da se u onlajn izdanjima tradicionalnih medija primenjuje pravilo premoderacije komentara, što znači da postoji tim medijskih profesionalaca koji nadgleda sadržaje kreirane od strane trećih lica (npr. komentare posetilaca) kako bi se utvrdilo da li su u skladu sa zakonom i uređivačkom politikom. Budući da izazovi medijskog tržišta nameću borbu za što većim brojem posetilaca, a to se u eri tabloidnog novinarstva i infozabave uglavnom postiže plasiranjem trivijalnih vesti i senzacija koje će ih privlačiti i podsticati na aktivnu interakciju, može se konstatovati da i sami mediji snose odgovornost za uvredljive sadržaje kojima se u analiziranim komentarima narušavaju gotovo sve etičke, pa i civilizacijske norme. U nedavno sprovedenom istraživanju o govorom mržnje i participativnom novinarstvu u Sloveniji istraživači upravo upozoravaju na pojavu zloupotrebe komentara od strane medija zarad sticanja profita. Razlozi za relativno česte pojave uvredljivoga govora u komentarima na internetskim medijima osim u niskoj opštoj političkoj kulturi, opštem nezadovoljstvu političkom, ekonomskom i širom društvenom situacijom upravo se pripisuju tržišnoj orijentaciji medijskih kuća (Erjavec, Kovačič 2013: 73). Krajnji zaključak ovog rada je da potvrđeni nacionalistički diskurs i strategije učvršćivanja etničke distance, odbacivanja drugosti i govora mržnje u komentarima čitalaca predstavljaju direktnu posledicu medijskog podupiranja masovne (tabloidne) svesti koja za razliku od individualne (liberalne, građanske) preuzima nekritično vladajuće ksenofobične obrasce i ne može da afirmiše ono što bi vodilo ka normalizaciji srpsko-hrvatskih odnosa i smanjenju borbe za, kako je Danilo Kiš metaforično opisao nacionalizam koji tinja između ova dva naroda, „prevlast oko liciderskog srca“.

LITERATURA

- Anderson, Benedict (1983). *Imagined Communities*. London: Verso
- Bahtin, Endru, Baruh (2001). *Stvaranje nacije, razaranje nacije*. Stubovi kulture: Beograd
- Bilig, Majkl.(2009), *Banalani nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek
- Bugarski, Ranko(1997). *Jezik u društvenoj krizi*.Beograd: Čigoja
- Dragićević-Šešić, Milena (1994). *Neofolk kultura – Publika i njene zvezde*. Sremski Karlovci, Novi Sad : Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića.
- Drašković, Brankica (2012). Tabloidizacija kao alternativa kulturnom izolacionizmu na medijskoj sceni Jugosfere. U: Turčilo, Lejla, Buljubašić Belma (ur.), Vjerodostojnost medija: izazovi globalizacije i specifičnosti regiona, Sarajevo: Fakultet političkih nauka u Sarajevu
- Drašković, Radoslav (2010). Re-Imagining Yugoslavia: Learning and Living with Diverse Cultural Identities. Master, University of Toronto.URL: https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/25644/1/Draskovic_Radoslav_201011_MA_thesis.pdf, posećeno 20. 9. 2013.
- Derić, Gordana (2008). Drugi u postkonfliktnom stanju. *Filozofija i društvo* 3/08. str. 259–265
- Džihana, Amer, Volčič, Zala (2011), Uvod: Ka mirovnom novinarstvu. Mediji i nacionalne ideologije: Analiza izveštavanja o suđenjima za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji. Mediacentar: Sarajevo, str.7–37
- Erjavec, Karmen, Kovačić-Poler, Melita (2013) Abuse of Online Participatory Journalism in Slovenia: Offensive Comments under News Items. U: Zgrabljić-Rotar, Nada (ur.) Zagreb: Medijska istraživanja, god. 19, br. 2, str. 55–73
- Fairclough, Norman (2003) *Analysing Discourse: textual Analysis for Social Reasearch*. London, New York: Routledge

Kolsto, Pol (2008) Diskurs i nasilni sukob: predstave o „sebi“ i „drugom“ u državama nastalim posle raspada Jugoslavije (s engleskog preveo Borivoj Gerzić)
U: Đerić Gordana (ur.) *Intima javnosti*. Beograd: Fabrika knjiga, str. 13–40.

Ugrešić, Dubravka (2008). *Kultura laži*. Beograd: Fabrika knjiga

Van Dijk, Teun. (1998). *Ideology: A Mutlidisciplinary Approach*. London: Sage Publications.

Van Dijk, Teun. (2001). Critical Discourse Analysis. In Schiffrin, D., Tannen, D. & Hamilton, H. E. (eds.), *The Handbook of Discourse Analysis*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd.

Milivojević, Snježana (1996). Nacionalizacija svakidašnjice. U: Nebojša Popov (ur.), *Srpska strana rata – Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*. Beograd: Republika, Novi Beograd: Vikom grafik, Zrenjanin: Građanska čitaonica, str. 662–684

Reljić, Dušan (1998: 97). *Pisanje smrti*. Radio B92: Beograd

Skopljanac-Bruner, Nena et al (ur) (1999) *Mediji i rat*. Beograd: Argumenti: Centar za proučvanje tranzicije i civilnog društva

Tompson, Mark (2000) *Proizvodnja rata*, Free B92: Beograd
<http://danas.net.hr/hrvatska/dosta-je-gadosti-ukinuli-smo-komentiranje-tekstova>
posećeno 4. 11. 2013

NATIONALIST DISCOURSE AND REPRESENTATIONS OF THE OTHER IN
THE COMMENTS POSTED BY READERS OF ONLINE EDITIONS OF
NEWSPAPERS *BLIC* AND *JUTARNJI LIST*

SUMMARY

This paper analyzes the discourse of the nationalistic ideology of hatred, discrimination, and ethnic otherness, through the comments of the readers of online mass media in Serbia and Croatia, posted on the topics of cultural cooperation between the former Yugoslav republics. Using the methods of content analysis and discourse analysis, this paper establishes the prevailing rhetorical strategy: the imposition of ethnic framework and collective role of the aggressor and the victim, as well as the rejection of the former togetherness. The analysis was conducted on the sample of 3,841 readers' comments on the 213 media articles published in the online editions of the daily newspapers *Jutarnji list* and *Blic*. Results show that in the comments of readers, the nationalist discourse, once dominant in the mass media landscape and the general public, during the disintegration of Yugoslavia and the war of the nineties, is still prevalent. It is characterized by hate speech, aggressive rhetoric and the xenophobic images of the Other.

Keywords: nationalism, representation of Other, discourse analysis, cultural cooperation, readers comments, online news, serbian and croatian media.

Sana Migati

Univerzitet u Erfurtu, Filozofski fakultet, Religijske studije, Muslimanska kultura i religijska istorija

MEDIJI U DEVEDESETIM GODINAMA I NACIONALNI EKSTREMIZAM

APSTRAKT

Mas-mediji u savremenom svetu igraju veoma važnu i gotovo odlučujuću ulogu u kreiranju javnog mnjenja. Uloga mas-medija je vrlo značajna u multinacionalnim i multikonfesionalnim društvima u cilju njihove stabilizacije, promovisanja tolerancije i suživota u određenoj državi, odnosno između nacionalnih i verskih struktura nacionalnih zemalja. Područje Zapadnog Balkana poseduje veliki nacionalni mozaik u svakoj državi, kao i sukobe i tragične situacije, poput dešavanja devedesetih godina na području bivše Jugoslavije. U ovom periodu, svaki sukob prethodio je medijskoj kampanji koja je uglavnom veličala svoju naciju i njene nacionalne ciljeve, odnosno određenu religiju. Tako je stvoreno plodno tlo za ekstremizam koji se manifestovao u obliku građanskog rata. U to vreme, retki su bili objektivni mediji koji su se sučeljavali sa realnošću i uvideli greške koje su činili pripadnici njihove nacije ili religije. Može se konstatovati da se sadašnja situacija u medijima, sa kratke istorijske distance, malo poboljšala, međutim ne i suštinski. Pojavili su se pojedini analitičari i novinari koji prvenstveno nameću objektivnost u svojim analizama, tadašnjih i sadašnjih događaja ne objašnjavajući ih isključivo kroz nationale ili verske aspekte. Međutim, takvi autori su još uvek u manjini, jer kompleksnost i kontradiktornost događaja devedesetih godina na području bivše Jugoslavije do današnjih dana opterećuje objektivnost medija. Na postkonfliktnom području Zapadnog Balkana, većina medija još ne shvata svoju istorijsku i civilizacijsku ulogu u promovisanju suživota i tolerancije među različitim etničkim i religijskim grupacijama u određenoj državi, kao i među susedima u celini.

Ključne reči: mediji, nacija, religija, tolerancija, propaganda, pomirenje i suživot.

Mas-mediji u savremenom svetu igraju veoma važnu i gotovo odlučujuću ulogu u kreiranju javnog mnjenja. Ove vrste medija širi i ubrzava informacije, ali i predstavljaju sredstvo otkrivanja ili pokazivanja skrivenog. „Njihov karakter je instrumentalan i spektakularan. Znaju veličati sebe i svoje prisustvo i skloni su uplitanju. Svojim saučestvovanjem mediji mogu modifikovati predstave, uticati na stalno prisustvo, ali i zanemarivanje „nestanak” nekih događaja” (Koković 2007: 40).

Termini „mas-mediji” ili prosto „mediji” predstavlja uglavnom „celokupnost pojava savremenog sveta kao što su radio, televizija, novine, nedeljnici, razna periodična, sporadična ili unilatna izdanja poput novina i časopisa, kao i druga sredstva koja ispunjavaju različite funkcije” (Koković 2007: 40).

Kraj 20. veka i početak novog milenijuma, doneo je u oblasti informisanja niz novih pojmova, kao što su multimedijalne predstave, virtuelna realnost, sajber-dimenzija ili avatari ulaze u svakodnevnu upotrebu. Informacija, kao pojam dobio je novi sadržaj, nematerijalna, neopipljiva informacija je postala jedna od najznačajnijih strateških sirovina i na osnovu nje se naziva aktuelni model društva. Informatičko društvo je „društvo u kome je kreiranje, distribucija i manipulisanje informacijama značajna ekonomska i kulturna aktivnost. Ovu vrstu društva karakteriše centralna pozicija informatičke tehnologije u proizvodnji i ekonomiji” (Matić 2009: 71).

Razvoj komunikacione tehnologije doveo je do toga da se od nekadašnje eksperimentalne mreže univerzitetskih kompjutera za vojna istraživanja, izgradi globalni komunikacioni sistem koji koriste države, kompanije, obrazovne ustanove i stotine miliona individualnih korisnika širom sveta. Sve veću ulogu u funkcionisanju političkih, ekonomskih i bezbednosnih sistema igraju nove komunikacione mreže i raspoloživi informacioni sistemi. Mogućnost kontrolisanja, manipulisanja ili neutralisanja mreža komunikacija, uspostavlja poseban vid rata, a to je informativni rat. Ratni sukob u svom tradicionalnom obliku više se ne može zamisliti bez dominantne borbe na informativnom planu. Neophodno istaći značaj i

ulogu društvenih mreža koje su postale važan faktor informisanja o određenim događajima ali i njihovog organizovanja i izazivanja.

Trebalo bi dodati da procesi koji se odvijaju u sektoru masovnih komunikacija i javnog informisanja predstavljaju jedan od strateških činilaca političke i državne stabilnosti. Učestvovanje u procesima informisanja se tretira kao faktor progressa i sredstvo ekonomske i političke moći.

Sa tim u vezi mas-mediji formiraju javno mnjenje koje može da se kreće u pozitivnom ili negativnom pravcu oko određenih događaja, odnosno aktuelne situacije u zemlji ili svetu. Iz tog razloga, mas-mediji su postali važan instrument za stabilizaciju ili destabilizaciju društva, naročito u kontekstu međunacionalnih ili međureligijskih odnosa.

Treba istaći da područje Zapadnog Balkana poseduje veliki nacionalni mozaik u svakoj državi, kao i sukobe i tragične situacije, poput dešavanja devedesetih godina na području bivše Jugoslavije. U ovom periodu, svaki sukob je prethodio medijskoj kampanji koja je uglavnom veličala svoju naciju i njene nacionalne ciljeve, odnosno određenu religiju. Tako je stvoreno plodno tlo za ekstremizam koji se manifestovao u obliku građanskog rata. U to vreme, retki su bili objektivni mediji koji su se sučeljavali sa realnošću i uvideli greške koje su činili pripadnici njihove nacije ili religije.

Dosta je analitičara koji do današnjih dana postavljaju sebi pitanje na koje još uvek nemaju odgovor, a reč je o ulozi i uticaju mas-medija na raspad bivše Jugoslavije i građanskog rata. Smatra se da nacionalistički i verski ekstremizam koji je zaslepeo većinski deo narodne mase u svakoj od bivših jugoslovenskih republika ne bi mogao imati takav efekat bez medija, odnosno huškaškog novinarstva.

Mas-mediji su preduhitрили i gotovo upravljali svakim sukobom, makar on bio i na osnovu lične svađe ili obračuna. Zahvaljujući takvom delovanju oni su pripremili teren za organizovani i pripremani napad na određeni nacionalni korpus, odnosno na pripadnike druge vere.

Tako su mas-mediji otvorili mogućnost da pripadnici svake strane u sukobu

traže pomoć i podršku od svoje „braće po veri i naciji”. Takođe, oni su imali ulogu da svaki sukob okarakterišu kao verski i nacionalni istovremeno, tražeći pomoć od “braće po veri i naciji” po celom svetu, gde su mas-mediji to, direktno ili indirektno, propagirali i opravdali. Na taj način je na tlu bivše Jugoslavije stvoreno pogodno tlo za verske ekstremiste i pse rata iz celoga sveta različite veroispovesti.

Domaće i strani mediji u svojim radnjama koristili su ratnu propaganda koja je prilagođena sa napretkom tehnologije, ubedljivije obmanjivala javnost u različitim segmentima ratnih i političkih događaja. Ratna propaganda služila se određenim argumentima i načelima koja se u pomalo izmenjenom obliku mogu naći u različitim ratovima. Ove mehanizme sazeo je još 1930. godine Arthur Ponsonby u vezi sa Prvim svetskim ratom, a sistematizovala ih Anne Morelli 2004. godine (Kunczik, Zipfel, 2006: 265–266). Postoji 10 modela argumentacije koje je ona izradila, a neki od njih su vešto primenjivani u građanskom ratu na prostorima bivše Jugoslavije. Anne Morelli ih je klasifikovala na sledeći način.

1. Mi ne želimo rat:

budući da su ratovi retko kad popularni, državnici pre objave rata ili pri samoj objavi rata rado ističu kako su protiv svakog rata.

2. Neprijatelj je isključivi krivac za rat:

da je rat potreban nasuprot svoj ljubavi prema miru, političari rado obrazlažu time da ih ponašanje protivnika prisiljava na takve postupke.

3. Neprijatelj ima đavolske osobine:

kada se stvara slika o neprijatelju, delotvornije je da se ne satanizuje ceo narod, nego da se neprijatelj personalizacijom učini opipljivijim odnosno, da se u prvom redu neprijateljski vođa stilizuje kao đavo u ljudskom obliku. Oblikovanje slike o neprijatelju oduvek je bio omiljen i najbolji postupak stabilizovanja i formiranja javnog mišljenja u doba rata, odnosno njegove pripreme za rat.

4. Mi se borimo za dobru stvar, a ne za sebične ciljeve:

ciljevi koji zaista stoje iza objave rata, kao što su naprimer ekonomski ili geopolitički interesi javnosti se otkrivaju samo u retkim prilikama. Umesto toga, u

javnost se navode motivi koji se nedvosmisleno čine opravdanim.

5. Neprijatelj namerno čini zlodela. Kad mi pogrešimo, to je uvek slučajno: zlodela, uključujući ona koje vojnici čine nad civilima, sastavni su deo svakog rata. Međutim, propaganda rado stvara dojam da takva zlodela čini samo protivnička strana. Ukoliko se neosporno dokaže da je takva dela počinila vlastita strana, onda se ona rado nazivaju tužnom greškom, neodgovornih pojedinaca.

6. Neprijatelj koristi nedopušteno oružje: taj argument proizlazi iz prethodnog i takođe služi stvaranju dojma da sopstvena strana, za razliku od protivničke, poštuje „pravila igre“.

7. Našu stvar podržavaju umetnici i intelektualci: zaraćene strane očekuju da će im prezentovanje osoba koje su nedvosmisleno „uzvišene“ doneti uverljivu podršku za sopstvenu stvar.

9. Naša misija je sveta: za opravdanost rata rado se koriste i religijski argumenti.

10. Izdajnik je onaj ko sumnja u naše izveštavanje: onaj ko u doba rata posumnja u propagandne poruke sopstvene strane, brzo će da se izloži kritici da nije dobar patriota (Kunczik, Zipfel, 2006: 265–266).

U trenucima određenih tragičnih događaja koji su se odvijali na prostoru bivše Jugoslavije dešavalo se ponekad da se svetski mas-mediji „slučajno“ nađu na mestu događaja, praveći opširan izveštaj koji je nedvosmisleno optuživao jednu stranu u sukobu. Kasnije su određeni eksperti ovakve optužbe demantovali ili pak dovodili u pitanje. Međutim, ovakvo izveštavanje bilo je u cilju pripreme javnog mnjenja i političkih elita za donošenje određenih „krupnih“ političkih odluka koje su imale dalekosežne posledice na tok događaja i načina suživota među različitim etničkim i verskim narodima sa područja bivše Jugoslavije.

Nakon gotovo dve decenije od završetka građanskog rata na prostorima bivše Jugoslavije među zaraćenim stranama i dalje postoji različita interpretacija određenih događaja koji su često bili odlučujući u donošenju odluka od strane političkih elita, ali i uticali na domaće i svetsko javno mnjenje. U radu ćemo navesti

neke od događaja: rat u Sloveniji ili desetodnevni rat, bitka za Vukovar, opsada Dubrovnika, napad na kolonu JNA u Sarajevu ili slučaj Dobrovoljačka, napad na kolonu JNA ili Tuzlanska kolona, događaj u ulici Vase Miskina, dešavanja u Trnopolju.

Desetodnevni rat ili rat u Sloveniji u Srbiji se posmatra kao napad Teritorijalne odbrane na vojnike JNA, koji su po odluci Savezne vlade došli da kontrolišu savezne granice, obzirom da je Slovenija još uvek bila u sastavu Savezne Republike Jugoslavije (SFRJ). Ova strana napominje da su napadnuti vojnici JNA bili uglavnom regruti, nad kojim su snage Teritorijalne odbrane izvršili masakr, okarakterisan kao „prvi organizovani ratni zločin“ (Grupa autora: 1991: 82–85). Druga strana u sukobu tvrdi da je Teritorijalna obrana branila Sloveniju od okupacionih namera. Ovaj događaj i dalje ima kontradiktorna tumačenja.

Bitka za Vukovar odigrala se 1991. godine i predstavlja simbol stradanja i gotovo potpunog razaranja grada. Do današnjih dana suprotstavljene strane različito interpretiraju sukobe koji su se odigrali. Jugoslovenska Narodna Armija (JNA) optužila je hrvatsku stranu da su vršili masovno ubijanje u Vukovaru, posebno u vukovarskoj bolnici, gde se pominje da je izvršen i masakr nad decom. Međutim, ove optužbe nisu imale sudski epilog. Sa druge strane, Hrvatska je optužila JNA i srpske dobrovoljce (paravojne formacije) za zločine i nedela počinjena u Vukovaru. Sa tim u vezi, sudski epilog imao je zločin počinjen u Ovčaru.¹

Opsada Dubrovnika takođe predstavlja događaj koji se interpretira na različite načine između zaraćenih strana. Hrvatska je optužila Jugoslovensku Narodnu Armiju (JNA) za bombardovanje i uništavanje Dubrovnika koji je još od sedamdesetih godina proglašen od strane UNESCO-a lokalitetom svetske baštine. Na drugoj strani, JNA je priznao da je bombardovao grad, doduše samo pojedine

¹ Suđenje optuženima u Tužilaštvu za ratne zločine u Beogradu:

(http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/OPTUZNICE/O_2008_10_17_LAT.pdf) , Predmet Radić, Šljivančanin i Mrkšić u haškom tribunalu; Suđenje Voislavu Šešelju u haškom tribunalu (<http://www.icty.org/case/mrksic/4>)

vojne tačke. Takođe se napominje da su u ovom događaju od strane Hrvata paljene gume kako bi se stvorilo utisak jakog bombardovanja radi ubedljivije ratne propagande!

Slučaj Dobrovoljačka srpska strana interpretira kao zločin koji se desio prilikom povlačenja vojnika JNA iz Sarajeva kada su sve kasarne bile blokirane i pod opsadom muslimanskih paravojnih snaga. Tog dana ubijeni su i ranjeni pripadnici JNA i za taj zločin još niko nije odgovarao. Tužilaštvo BiH je obustavilo istragu protiv četrnaest osoba koje su bile osumnjičene za zločin u Dobrovoljačkoj. Sa druge strane, pojedini analitičari smatraju ovaj događaj odlučujući u spašavanju Bosne, njenog predsednika Alije Izetbegovića² i sprečavanja nastanka „Velike Srbije“. Takođe, ova strana smatra da je ovaj događaj vrlo ispolitiziran u srpskim medijima. (*Slobodna Evropa*: 6. 10. 2009)

Dešavanja u Tuzli smatraju se jednim od prvih važnijih događaja tokom rata u BiH, kada je naoružana vojska JNA napadnuta od strane Patriotske lige i MUP BiH, prilikom povlačenja iz Tuzle. Ovaj događaj je direktno prenošen na lokalnoj televiziji. Sa druge strane, Bošnjaci ovaj događaj smatraju i slave kao oslobođenje Tuzle. Tadašnji gradonačelnik Tuzle tvrdi da nikakve paravojne snage nisu postojale, naglašavajući da kada se puca na miliciju ona uzvraća, ne čekajući nikakvu komandu. (*Slobodna Evropa* 15. 5. 2012)

Stravičan događaj se desio u ulici Vase Miskina u Sarajevu, kada je poginulo šesnaest, a povređeno četrnaest ljudi dok su čekali u redu za hleb. Za ovaj incident, optuženi su bosanski Srbi i predstavlja povod SAD-a i njihovih saveznika da nametnu sankcije Saveznoj Republici Jugoslaviji (SRJ), jer nije ispoštovala Rezoluciju 756 o povlačenju federalne vojske. Sa druge strane, SRJ je negirala svoju odgovornost za ovaj događaj i smatrala ga je nameštaljkom zahvaljujući kojim je druga strana u sukobu ohrabrena da nastavi sa ratnim dejstvima.

Fotografija mršavog muškarca iza bodljikave žice u Trnopolju imala je

2 Konvoj vojnika JNA napuštao je Sarajevo, prema dogovoru o povlačenju, u zamenu za puštanje na slobodu predsednika BiH koga je zarobila JNA.

snažan uticaj na svetsku javnosti, jer su njom prikazuje da su Srbi formirali koncentracioni logor, upoređivan od pojedinih medija sa Aušvicom. Srpska strana smatra da je reč o čistom falsifikatu koji, kako Noam Čomski ističe³, je ovaj slučaj vrlo detaljno istražio analitičar medija i vodeći stručnjak za foto novinarstvo na zapadu Filip Najtli (Phillip Knightley). On je nakon detaljne analize ustanovio da su reporteri bili iza bodljikave žice izbegličkog kampa. Takođe, nemački novinar Tomas Dajhman (Thomas Deichmann) prvi se uputio u Trnopolje da istraži ceo slučaj, jer je njegova supruga zapazila da su ekseri na bodljikavoj žici naopako prikovani za kočiće. Na osnovu istraživanja novinar Tomas Dajhman došao je do zaključka da „bodljikava žica nije bila oko logora, već oko livade koja je u stvari bila pašnjak. Bošnjačka strana i određeni krugovi javnog mnjenja i dalje ostaju pri tvrdnji o logoru“⁴.

Treba napomenuti i medijsku kampanju koja se odigrala u mestu Račak na prostoru Kosova i Metohije. Ovaj događaj poznat je kao masakr u Račku, incident u Račku ili kao obmana u Račku koja je poslužila kao neposredni uvod za vojnu akciju NATO pakta na Saveznu Republiku Jugoslaviju (SRJ) koja je otpočela 24. 3. 1999. godine.

Američki general u penziji i tadašnji šef misije OEBS-a Vilijam Voker 16. januara 1999. godine, pojavio u selu Račak uz pratnju grupe novinara i na konferenciji za štampu, koja je organizovana na licu mesta, izjavio kako su snage jugoslovenske bezbednosti masakrirale četrdeset i pet civila. Međutim, prema tvrdnjama jugoslovenskih istražnih organa, koji su u prisustvu verifikatora OEBS-a i eksperta za forenziku i sudsku medicinu ušli u selo Račak 18. januara 1999. godine, pronašli su u džamiji u Račku četrdeset ubijenih lica koji su bili žrtve dejstva vatrenog oružja i na njima nije bilo tragova mučenja, prema tvrdnjama srpskih sudskomedicinskih veštaka. Helena Ranta, finski stomatolog forenzičar i

3 Intervju sa Noam Chomsky o ovoj temi je dostupan na sajtu You tube: Serbian Death Camps and British LiableLaws.

4 <http://www.ilustrovana.com/tekst.php?broj=2586&tekst=02>.

član međunarodne istražne komisije za događaje u selu Račak u svojoj biografiji (*Helnsinki times*, 16. 10. 2008) navodi da je u vreme pisanja izveštaja bila pod pritiskom tadašnjeg šefa misije OEBS-a na Kosovu, Vilijama Vokera i ministarstva spoljnih poslova Finske. Ranta je napomenula da je Voker tražio od nje da u izveštaju ubedljivije govori o navodnim srpskim zločinima u Račku i da su trojica civilnih službenika finskog ministarstva tražila „dublje zaključke“ u izveštaju. Tako je u to vreme pristigao izveštaj o tome da je učinjen masakr nad albanskim stanovništvom⁵.

U kompleksnoj situaciji koja se odigravala na prostorima Kosova i Metohije pojavila se priča o tzv. Žutoj kući, odnosno o trgovini ljudskim organima koju je javnosti prvo saopštila bivša tužiteljica haškog tribunala Karla del Ponte. Ona u svojoj knjizi (Del Ponte, Sudetic: 2008) navodi da je od novinara⁶ saznala da više od 300 Srba i drugih ne-Albanaca oteto, transportovano u Albaniju, gde su im vađeni organi. Osumnjičeni za organizaciju otmice i trgovinu ljudskim organima, prema izveštaju Saveta Evrope i njegovog specijalnog izvestioca Dika Martija je Hašim Tači i Drenička grupa. Sa druge strane, albanska strana oštro odbacuje ovakve optužbe, smatrajući ih antialbanskom propagandom, čime su stvoreni problemi saradnje za utvrđivanja validnosti ovakvih tvrdnja na relaciji Priština–Tirana. Iako su stvorena evropska i međunarodna tela za istraživanje ovog slučaja on do današnjih dana još uvek nije rasvetljen.⁷

Iz svih navedenih primera možemo da zaključimo da su mas-mediji odigrali važnu ulogu u utvrđivanju ili opovrgavanju ovih događaja i zbog toga je njihova uloga veoma osetljiva u multinacionalnim i multikonfesionalnim društvima.

⁵ <http://balkanwitness.glypx.com/welt.htm>

⁶ O ovom događaju novinari uopšte nisu izvestavali sve do izdavanja knjige bivše tužiteljice haškog tribunala Karle del Ponte 2008. godine.

⁷ Žoao Suza, portparol specijalnog istražitelja Klinta Vilijamsona istako je u vezi slučaja „Žuta kuća“ da „Istraga je u toku i rešeni smo da je sprovedemo do kraja“, dodajući da je još rano prognozirati kada će ona biti završena (*Politika*: 14. 10. 2014).

U situaciji kada se mas-mediji kreću ka objektivnom i neutralnom izveštavanju i rasvetljavanju određenih situacija, oni doprinose stvaranju tolerantnog društva sa značajnim izgledom suživota različitih nacionalnih i verskih grupacija. Ukoliko mas-mediji preuzimaju propagandnu ulogu u korist jedne strane u sukobu oni destabilizuju društvo i stvaraju jaz između različitih nacionalnih i verskih grupacija.

U tom pogledu, može se konstatovati da se sadašnja situacija u medijima, sa kratke istorijske distance, malo poboljšala, međutim ne i suštinski. Pojavili su se pojedini analitičari i novinari koji prvenstveno nameću objektivnost u svojim analizama, tadašnjih i sadašnjih događaja na prostorima bivše Jugoslavije, ne objašnjavajući ih isključivo kroz nacionale ili verske aspekte. Međutim, takvi autori su još uvek u manjini, jer kompleksnost i kontradiktornost događaja iz devedesetih godina na području bivše Jugoslavije do današnjih dana opterećuje objektivnost medija.

U poslednje vreme događaji u Vukovaru oko uništavanja ćiriličnih tabli ukazuju da su retki mediji koji neutralno izveštavaju o ovim zbivanjima. U srpskim medijima takvi postupci su najčešće okarakterisani kao jačanje ekstremizma i kršenja ustavnog zakona o pravima manjinama. Takođe, srpska strana ova dešavanja doživljava kao povratak u devedesete godine. U hrvatskim medijima uglavnom se zbivanja u Vukovaru smatraju specifičnim slučajem, jer se ćiriličnim pismom vređaju žrtve domovinskog rata koji je zvanično okarakterisan kao domobranskim i koji je odbranio Hrvatsku od srpskog agresora.

Poznato je da pobednici pišu istoriju, ali na kratko, zato što istorijski događaji, nakon određene vremenske distance, dolaze do naučnog i racionalnog objašnjenja koje je znatno bliže realnosti. Zbivanja na području bivše Jugoslavije još uvek ne poseduje istorijsku distancu zahvaljujući kojom bi bili objektivno i racionalno obrazloženi. Šta više, na ovom području pod lupom su događaji od Drugog svetskog rata koji, opravdano ili neopravdano, imaju potrebu za revizijom. Ovakva situacija predstavlja dodatno opterećenje za objektivno tumačenje

dešavanja iz devedesetih godina. Međutim, to ne znači da nije bilo hrabrih pokušaja da se određeni događaji analiziraju iz objektivnijeg ugla u cilju boljeg tumačenja i razjašnjenja čitavog spleta događaja koji su doveli do krvavog raspada Jugoslavije. Ovakvi pojedinačni pokušaji novinara i analitičara težili su da sve strane koje su se našle u sukobu smognu snage u suočavanju i priznanju svojih grešaka. Na taj način, strane u sukobu mogle bi jedna drugoj da pruže ruku pomirenja, kako bi izvukle pouku iz tragičnih istorijskih zbivanja i sprečile da se one ponove.

Sa druge strane, postoje isključive analize određenih događaja koje stavljaju celokupnu krivicu građanskog rata na jednu (sopstvenu) stranu i nazivaju ga procesom kolektivnog pokajanja pred žrtvama. Ova pojava sama po sebi je opasna, kao i ne objektivno izveštavanje konflikta, jer se na takav način sprečava šansa za pomirenje. Takođe, zločini ostalih strana smatraju se reaktivnim i odbrambenim i zbog toga nisu podležni krivičnom i moralnom sankcionisanju. Tako Sonja Biserko ističe da „politička odgovornost i za te zločine, precizira se, treba da preuzme srpski narod kao njihova žrtva, odnosno njihova nekadašnja politička elita, koja je svojim pro-ratnim političkim aktima prinudila ostale narode ex-Jugoslavije da pribegnu svim sredstvima odbrane, pa i zločinačkim.“ (Radojčić 2005: 115) Sa druge strane, ovakav proces izaziva još veći ekstremizam kod pripadnika određene nacije i vere. Takođe, na ovaj način se ohrabruju ekstremni krugovi kod druge strane, jer se nalaze argumenti i opravdanje za nedela koje su počinili pripadnici njihove nacije ili vere.

Oba pristupa dovode do istog rezultata koji predstavlja neodgovorno suočavanje sa prošlošću, sprečavanje pomirenja i suživota sukobljenih strana na prostu na kome su upućene da zajedno egzistiraju, sarađuju i teže ka boljoj budućnosti.

Zaključak

Bez istinskog pomirenja, u kome bi mediji trebalo da budu jedan od glavnih nosioca i promotera, sve zaraćene strane ostaju sklone sukobu sa tragičnim posledicama. Stvaranje ekstremizma u nacionalnom i verskom obliku je veoma

opasan instrument koji može da bude korišćen protiv svake nacionalne i verske grupacije, kao i protiv svake države na ovom području, u zavisnosti od razvoja geopolitičkih događaja i interesa svetskih uticajnih faktora. Istorijsko iskustvo je pokazalo da su često njihovi interesi bili na račun naroda sa ovih prostora, plativši velikom ljudskom i materijalnom žrtvom (poput Prvog i Drugog svetskog rata).

Raspad Jugoslavije i ratna zbivanja na tom području pokazala su snažan utisak medija na formiranje javnog mnjenja. Medijski izveštaji iz tog perioda se najčešće zasnivaju na gotovo potpunom pripisivanju krivice suprotstavljenoj strani u sukobu. U radu su prikazani brojni primeri koji ukazuju da su se isti događaji najčešće interpretirali u medijskim izveštajima sukobljenih strana na potpuno različite načine. Takođe u ovom periodu primetno je ne kritično izveštavanje o zločinima počinjenim od sopstvene strane u sukobu.

Iz tog razloga je neophodno da se mediji izdignu na visinu svog istorijskog i civilizacijskog zadatka, u cilju podržavanja i ohrabrivanja tolerancije i suživota među narodima na ovim prostorima. Takođe, mas-mediji bi trebalo da jasno i objektivno istaknu da tragični događaji iz prošlosti moraju da budu pouka za sve strane u sukobu, kako bi se nacionalne i verske grupacije oslobodile tereta prošlosti i izgradile bolju budućnost.

LITERATURA

Carla Del Ponte, Chuck, Sudetic, (2008). *Gospođa tužiteljica, suočavanje sa najtežim ratnim zločinima i kulturom nekažljivosti*. Sarajevo: Buybook.

Događaji u Vukovaru, URL: <<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1092003>>.

Grupa autora, (1991). *Istina o oružanom sukobu u Sloveniji*, Beograd: Vojna štampa.

Intervju Chomsky Noam: *Serbian Death Camps and British Liable Laws*, URL: <<http://www.youtube.com/watch?v=3qP6mPW2ic8>>.

Intervju sa Divljak Jovanom URL:

<http://www.slobodnaevropa.org/content/svjedoci_rata_divjak/1841868.html>.

Intervju sa Ranta Helenom, URL:

<<http://www.hs.fi/english/article/1135240292632>>,

<http://balkanwitness.glypx.com/welt.htm>

Izjava Thomas Deichmann, URL:

<http://www.ilustrovana.com/tekst.php?broj=2586&tekst=02>.

Izjava Suza Žoao, portparola specijalnog istražitelja Klinta Vilijamsona u vezi slučaja *Žuta kuća*, URL: <<http://www.politika.rs/rubrike/Hronika/I-dalje-se-vodi-istraga-o-trgovini-organima.lt.html>>.

Knežević, Nikola, Sremac, Srđan, Golubović, Goran-urednici, (2012).

Demitologizacija političkih narativa na Balkanu. Novi Sad: Centar za istraživanje religije, politike i društva.

Koković, Dragan, (2007). *Društvo i medijski izazovi: uvod u sociologiju masovnih komunikacija*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Kunczik, Michael, Zipfel, Astrid, (2006). *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*, Zagreb: Fridrih Ebert Stiftung.

Lempi, Dzon R., (2004). *Jugoslavija kao istorija: Bila dvaput jedna zemlja*. Beograd: Dan Graf. Matić, Goran, (2009). *Moć uveravanja, propaganda*. Novi Sad: Prometej.

Obeležavanje stradanja u Tuzli, URL:

<http://www.slobodnaevropa.org/content/obiljezana_20_godisnjica_stradanja_u_tuzli/24581590.html>.

Predmet Radić, Šljivančanin i Mrkšić u haškom tribunalu; Suđenje Voislavu Šešelju u haškom tribunalu, URL: <<http://www.icty.org/case/mrksic/4>>.

Radojčić, Milena, (2005). *Nevladine organizacije i politika interpretiranja novije jugoslovenske prošlosti*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju filozofija i društvo 2/2005. URL: <<http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0353-5738/2005/0353-57380527109R.pdf>>.

Suđenje optuženima u Tužilaštvu za ratne zločine u Beogradu, URL:
<http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/OPTUZNICE/O_2008_10_17_LAT.pdf>.
Zerfaß, Ansgar, Radojković, Miroljub - priređivači, (2011). *Menadžment političke komunikacije: Osnove i koncepti*. Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.

Sana Migati

MEDIA IN THE NINETIES AND RELIGIOUS AND NATIONAL ETREMISM

SUMMARY

Mass media plays an important and almost decisive in creating public opinion in the modern world. The role of mass media is very significant in the multinational and multiconfessional societies to fulfill the goal of stabilizing them, as well as promoting tolerance and coexistence in a certain country, therefore standing in between national and religious structures of national countries. The Western Balkans region owns a large national mosaic in every country, as well as conflicts and tragic situations such as the events in former Yugoslavia during the nineties. During this period, every conflict acted as an introduction to a media campaign which was mostly used to glorify it's nation and national agendas, thus a certain religion. Hence a fertile ground for extremism has been created, and this has manifested itself in the form of civil war. In that period, objective media were rare, a media which faced reality and was able to perceive the errors made by members of their own nationality and religion. It could be said that the media situation of today, observed from a short historical distance, has improved slightly, however not in it's core. Certain analytics and journalists have appeared who's main objective is to impose objectivity in their analysis of events from then and now, explaining them not only through national and religious aspects. However, this type of authors are still a minority, for the complexity and contradictory of the nineties events in the region of former Yugoslavia still burdens the objectivity of the media. In the post-conflict area of the Western Balkans, most of the media still does not comprehend it's historical and civilizational role in promoting coexistence and tolerance between different ethnical and religious groups in a certain country, as well as between neighboring countries.

Keywords: media, nation, religion, tolerance, propaganda, conciliation, coexistence.

Dejan Vanjek

Institut za društveno-politička istraživanja IDPI, Mostar, BiH

POSTKONFLIKTNI MEGADISKURS KAO OPĆI IDEOLOŠKO- DISKURZIVNI OKVIR BOSANSKOHERCEGOVAČKOG DRUŠTVA I JAVNOSTI

APSTRAKT

Postkonfliktni megadiskurs kao i svaki diskurs ideološke provenijencije naslanja se na konfliktnu prošlost, pretvarajući dešavanja iz tog perioda u simbolički kapital koji se učvršćuje u kolektivnom sjećanju i postaje trajno relevantan za društveno-političko postupanje i odnose. Što je duže na snazi to jače prijanja uz kulturu i tradiciju prostora na kojem se upražnjava i na taj način postaje presudan i po pitanju određenja identiteta. Rezultat su društvene zajednice i jedinice koje promišljaju društvenu stvarnost u okvirima koji su određeni dominacijom vindikacijskih narativa koji kultiviraju osjećaj superiornosti ili nadmoći, kako duhovne tako i materijalne, te viktimizacijskih, koji kultiviraju dubok osjećaj trpnje i povijesnih nepravdi u očima pripadnika kolektiviteta.¹ Na bazi teorijske eksplikacije postkonfliktnog megadiskursa i provedenoj analizi pet najtiražnijih bosanskohercegovačkih dnevnih tiskovina iznova je potvrđena njegova prisutnost i superiorna pozicija u odnosu na sve ostale sadržaje javne komunikacije unutar bh. javnog prostora.²

Ključne riječi: javni prostor, interakcija–komunikacija, diskurs, narativ, postkonfliktnost, viktimizacija–vindikacija, makrostrukture.

O naravi postkonfliktnog megadiskursa

Pri razmatranju naravi postkonfliktnog megadiskursa³ valja uzeti u obzir činjenicu da on proizilazi iz konkretnih ratnih dešavanja koja su snažno prisutna u

¹ Oba ova metadiskursa su baza solidarnosti unutar grupe, odnosno parcijaliziranih dispozicija društvenog kapitala, što pored presudnog utjecaja kreatora javnog mnijenja u širem smislu u prvi plan za reformu diskurzivnog poretka stavlja i društveni kapital. Čak štoviše, za promjene dispozicija društvenog kapitala nameću se kao nužne promjene diskurzivnog poretka.

² Pri tome temeljni simbolički, značenski i vrijednosni resursi za promulgaciju postkonfliktnog megadiskursa na razini ukupne bh. javnosti proizilaze iz proteklog rata u BiH (1992–1995).

³ Pod 'megadiskursom' podrazumijeva se onaj koji je sveprisutan i latentno utiče na sva druga područja javnog društveno-političkog mnijenja. Konceptija megadiskursa je opširno

društvenom pamćenju. To znači da je pamćenje, bez obzira u kolikoj mjeri su načini sjećanja zapravo iskonstruirani a koliko vjerodostojna slika ratnih dešavanja, trajna karakteristika društvenih struktura. Međutim, važno je imati u vidu da iza zahtjeva za istinama o ratu stoji i šira javnost u vidu osoba čija su iskustva izravno ili neizravno vezana za rat. Ta živa i oprečna prisutnost rata u sjećanju osoba koje su direktno ili indirektno njime pogođene onemogućuje kreiranje zajedničkog diskursa o ratnim dešavanjima, što je jedan od dominantnijih izazova u bh. javnosti.

Međutim, pored unisonosti samog diskursa o ratu kao i narativa koji ga konstituiraju, neophodno je usuglasiti njegovu metakomunikacijsku pozadinu koja mora biti vrijednosnog karaktera. Naime, sama podjela cjeline društva, javnosti i politike oko interpretacije ratnih dešavanja predstavlja izazov za mogućnost uspostave jedinstvene komunikacijsko-interakcijske podloge. Razlozi tome mogu biti višestruki. Jedan od najizraženijih je relevantnost partikularnih diskursa i narativa koji imaju veze sa ratnim dešavanjima za konstituciju kolektiviteta tj. njihovog identiteta.⁴ Zbog toga je izuzetno teško objektivizirati odnosno desubjektivizirati postkonfliktna pitanja i postaviti ih na neutralnu, racionalno-kritičku ravan, sa koje bi bili istovjetno percipirani i razumljeni. Razumljivo, tome ponajviše doprinosi emocionalna involviranost građana na tragu neposrednog ili posrednog iskustva ratnih zbivanja.

Kako je narav političkog u BiH dobrano etničke prirode, a uz to i postkonfliktnog karaktera, onda se i pitanje identiteta nameće kao relevantno za formiranje političkih stavova. To je samorazumljivo s obzirom na to da pamćenje nije individualni poduhvat već društveno obilježen, odnosno pod snažnim je utjecajem okvira socijalizacije bilo da se radi o obitelji, klasi, naciji i sl. Navedene strukture stvaraju stabilan okvir pamćenja. “... *pamtimo tek sa prvim urastanjem u primarnu grupu, tj. tek onda kada počinjemo da prepoznavamo, da stvari sagledavamo izvana i da koristimo znanja, koja su zajednička svim članovima*

razložena u okviru kritike ideologije u Mannheim, Karl (1978): *Ideologija i utopija*, prev. B. Živojinović, Nolit Beograd, str. 67.

⁴ Konkretno konstitutivnih naroda u BiH (Srba, Hrvata i Bošnjaka).

grupe” (Kuljić 2005: 102). Maurice Halbwachs ovu tezu dovodi do krajnosti tvrdeći da je sjećanje moguće tek na osnovu članstva u određenoj društvenoj skupini (Halbwach 1992: 26). Što je pojedinac čvršće vezan za skupinu to je i sjećanje dublje i uspješnije. Posebno iz razloga što je, konkretno u BiH, dominantan politički megadiskurs postkonfliktnog karaktera, a to potvrđuju njegove direktne i indirektne manifestacije u medijima.

Svakako da su, pored pripadnosti i identiteta, tu djelatni i drugi čimbenici kao što to pokazuju i rezultati istraživanja UNDP-a (UNDP 2012: 15), a to su demografske karakteristike, obrazovanje ispitanika i nacionalna pripadnost. S aspekta demografsko-prostornih karakteristika može se reći da nisu svi dijelovi BiH, a samim tim i građani podjednako bili izloženi ratnim dešavanjima i trpili njihove posljedice. Tako su primjerice drugačija iskustva raseljenih osoba od onih koje u ratu nisu bile prisiljene napustiti mjesto prebivališta. Također, pokazalo se da su obrazovaniji ispitanici više okrenuti budućnosti od manje obrazovanih koji su takoreći više zarobljeni u prošlosti. Pored toga prilično su ujednačeni stavovi stanovnika ruralnih i urbanih sredina, što opet pokazuje da su u ratu stradali i sela i gradovi. (UNDP 2012: 15) Potvrda ogromnog utjecaja rata na život ljudi je i 72% ispitanika koji su se u provedenom istraživanju izjasnili da im je osobno jako važno ili važno ono što se dešavalo u ratu:

“Okolo 50% ispitanika bošnjačke nacionalnosti tvrde da im je to razdoblje njihove prošlosti „jako važno“, dok je taj procenat kod ispitanika hrvatske, odnosno srpske nacionalnosti upola manji. Razlog tome može biti činjenica da, kako se to za Bošnjake često ističe, opterećenost prošlošću ima razmjere ‘nacionalne tragedije’ zbog posljedica zločina u Srebrenici i drugim mjestima.” (UNDP 2012: 15)

Problem može predstavljati i indukcija partikularnih iskustava u opće političke sudove od kojih su mnogi postali relevantan dio javnog diskursa. To je rezultat ljudske potrebe da se javnosti, a posebno onima koje se smatra odgovornim za pretrpljena traumatska iskustva, obznane ta iskustva i tako oslobode barem djelomično njihovog tereta prebacujući ga na javnost ili pojedine njene segmente. Ipak, iznenađujuće je koliko je zapravo mali broj ljudi uopće spreman razgovarati o ratu s pripadnicima drugih naroda, što zbog snage vlastitih ubjeđenja i subjektivnog osjećaja sigurnosti u pogledu znanja koja se posjeduju o ratu, ali vjerojatno i zbog sasvim izvjesne pretpostavke da pripadnici drugih naroda ne upražnjavaju iste narative, te bi zbog toga svako upuštanje u dijalog koji bi se vodio pod nekontroliranim uvjetima moglo proizvesti neugodnost ili incident. Potvrdu ovakvog tumačenja opet nude rezultati predmetnog istraživanja:

“Odgovarajući na pitanje Koja od navedenih izjava najbolje opisuje Vaše mišljenje o trenutnom nivou javnog dijaloga o osjetljivim pitanjima iz rata u BiH? – zanemarljiv se broj ispitanika opredijelio za odgovor da ‘gotovo svi’ žele o ratu razgovarati sa pripadnicima drugih naroda, dok je nešto manje od trećine ispitanika odgovorilo da to želi ‘većina’. Međutim, najveći procenat ispitanika iz svih kategorija opredijelio se za odgovor da većina ljudi zapravo ne želi o ratu razgovarati sa pripadnicima drugih naroda. Indikativan je odgovor ispitanika iz Brčko Distrikta, gdje čak 57% ispitanika smatra kako trenutni nivo dijaloga o osjetljivim pitanjima iz rata u BiH odražava sliku da ‘gotovo niko’ ne želi takve razgovore. Ovakvi odgovori sugeriraju sumornu percepciju većine građana da je svaki razgovor i pokušaj da se utvrdi jedinstveno tumačenje ratnih događanja i

nedavne prošlosti, kontraproduktivan i da otvara 'stare rane' Naime, na upit Koliko često Vi lično pokrećete rasprave o proteklom ratu u BiH sa pripadnicima drugih naroda? – gotovo zanemarljiv procenat ispitanika opredijelio se za odgovor 'u svakoj prilici', a tek oko jedne desetine ispitanika iz svih kategorija opredijelilo se za odgovor 'prilično često'. Ovo upućuje na zaključak da ispitanici oprezno ulaze u otvorene rasprave o ratu sa sugovornicima iz drugih naroda, jer pretpostavljaju da će na taj način stvoriti neprijatnu situaciju i ugroziti postignuti nivo obnovljenog povjerenja ili dovesti u sumnju vlastita ukorijenjena ubjeđenja.” (UNDP 2012: 19)

Budući da je postkonfliktni diskurs snažno prisutan u bh. javnosti i da je vezan za kategoriju kolektivnih uvjerenja, njegova izravna posljedica su disharmonija ukupnog političkog javnog spektra, odnosno sukobi koji se vode oko pitanja koja su izravno ili neizravno vezana za sam rat, što im u konačnici i daje postkonfliktni karakter. Neizravne posljedice postojanja postkonfliktnog megadiskursa, po svojoj naravi divizivnog i neusuglašenog, na mikrodruštvenoj razini reflektira se kroz postojanje inkompatibilnih narativa koji se uglavnom reproduciraju između etno-političkih istomišljenika, jer na tim relacijama imaju najveću prohodnost. Kao rezultat ratna prošlost je i dalje snažno prisutna u svijesti bh. građana, odnosno predstavlja neodvojiv dio njihovog sadašnjeg života (UNDP 2012: 9). To potvrđuju različite i suprotstavljene vizure ratnih dešavanja što je samo za sebe potvrda da u Bosni i Hercegovini proces pomirenja, ne samo što nije okončan, već najvjerojatnije suštinski nije niti pokrenut. Razlog tome je taj što još uvijek nema poticaja za unapređenje progresivnih oblika društvene interakcije između ključnih subjekata bh. društva i politike, a to su bez sumnje konstitutivni narodi i njihov politički predstavnici. Izvješće UNDP-a zasnovano na širem

istraživanju javnosti navodi sljedeće: „*Opterećenost prošlošću najčešće proizlazi iz neprecizne i nepotpune spoznaje o prošlosti, budući da većina ispitanika smatra kako činjenice o ratu (1992–1995) još uvijek u dobroj mjeri nisu utvrđene*“ (UNDP 2012: 15). Takva konstatacija postavlja težak zahtjev i očekivanja u pogledu epiloga procesa razotkrivanja prošlosti. Prije svega što su oprečni sustavi vjerovanja i njihovo komunikološko uobličenje u bh. javnosti u rangu partikularnih ubjeđenja sa univerzalnim aspiracijama, a u najmanju ruku teže ka statusu apsolutne/službene istine i osnova vladajućeg diskurzivnog poretka.

Postkonfliktni diskursi, kao društveni realiteti koji su djelatni unutar samog društveno-političkog sustava, prepreka su unapređenju kako horizontalnog tako i vertikalnog povjerenja. To podrazumijeva i nedovoljno povjerenje u državne institucije kao i njihovu objektivnost i kredibilitet. Međutim, argument se može proširiti i na identifikaciju ispitanika s onim instancama koje su im spletom povijesnih i društveno-političkih dešavanja postale najbližim, odnosno makrostrukturnim okvirima⁵ koje smatraju relevantnim za očuvanjem identiteta, osjećaja sigurnosti i konzistencije. U najmanju ruku prevladava očekivanje da će narativi i diskursi koji su važni za konstituciju kulturno-političkog identiteta u zadatim bosanskohercegovačkim relacijama, doživjeti svoju potvrdu ili barem biti značajno uvaženi.⁶ Time kolektivni identitet postaje kriterij javne komunikacije. Takva javna komunikacija, ‘zaogrnuti’ metonimijskim ruhom postkonfliktnog megadiskursa, uvjetovana je etno-političkom pripadnošću koja diktira horizontalnu komunikaciju unutar i između etničkih zajednica. Na taj način je i postkonfliktnost, kao osnovna karakteristika sume svih komunikacija odnosno društvene interakcije u cjelini, prisutna kao insulacijski okvir javne komunikacije.

⁵ Porodici, zajednice, sela, kantoni, entiteti, države itd.

⁶ Ovdje su od presudnog značaja nagoni za pripadnošću i potvrdom koji su važni za očuvanje mentalne konzistencije i samopouzdanja kako pojedinca tako i grupe, koji pri zauzimanju pristupa ovim pitanjima ne smiju biti zanemareni.

Postkonfliktnost u bh. javnom prostoru: analiza tiskanih medija⁷

Javni prostor poslijeratne Bosne i Hercegovine opterećen je diskursima i narativima zasnovanim na negativnim iskustvima proteklog rata.⁸ Tu se prvenstveno misli na ‘**viktimizacijske**’, ali i ‘**vindikacijske**’ narative koji su međusobno dijalektički povezani i predstavljaju relevantnu činjenicu u postkonfliktnoj komunikološkoj strukturi bh. društva, što znači da je njihovo prisustvo i karakter moguće utvrditi analizom javnog prostora odnosno medija. S tim u vezi u sklopu ovog istraživanja provedena je analiza pet tiskanih medija,⁹ kao relevantnih pokazatelja javnog mnijenja u BiH. Budući da je cilj analize potvrda prisutnosti i relevantnosti postkonfliktnih sadržaja u javnom prostoru, kao refleksija opće društvene zaokupljenosti prije svega ratom a onda i njegovim posljedicama, analizirana su recentnija izdanja spomenutih tiskovina. Taj je pristup opravdan vremenskom distancom od gotovo dvije decenije nakon rata, kada su sasvim opravdana očekivanja za tranzicijom općih komunikacijskih tokova sa postkonfliktnih na one diskurzivne oblike koji su danas svojstveni pluralnom prostoru EU.

Ne samo da se radi o društvu opterećenom i okrenutom prošlosti, već je uzrok trajnosti takvog, u današnjem europskom okruženju, neprirodnog stanja činjenica da se radi o zatvorenom sustavu mišljenja u kojem je postkonfliktnost dosljedno ideologizirana. Riječ je zapravo o tome da su rat i poraće u fokusu bh. javnosti a da su njihovi sadržaji osnovni resurs promišljanja i djelovanja na svim

⁷ Analiza je provedena kao jedno od primarnih istraživanja u sklopu izrade doktorske disertacije: „*Uloga mobilnosti i interakcije u razvoju društvene kohezije: komparativna analiza BiH – EU*“, na Odsjeku za sociologiju Fakulteta političkih nauka u Sarajevu. Teza je uspješno obranjena na Univerzitetu u Sarajevu 28. 3. 2013.

⁸ „*Dokle god se ne postigne konsenzus oko rata, koji još izaziva i uzrokuje mnogobrojne sukobe i neslaganja, teško će se povući crta prema prošlosti i okrenuti ka budućnosti*“, jedan je od zaključaka publikacije dr. Skoko Bože (2011): *Što Hrvati, Bošnjaci i Srbi misle jedni o drugima, a što o Bosni i Hercegovini*, Fridrich Ebert Stiftung (FES), Sarajevo, str. 75.

⁹ *Dnevni avaz*, *Dnevni list*, *Nezavisne novine*, *Glas srpske* i *Oslobođenje*. Promatrana su izdanja u novembru/studenom, prosincu/decembru 2011. kao i januar/siječanj, februar/veljača 2012. godine. Obraden je uzorak od 200 izdanja.

društvenim razinama. Pri tome je mezo nivo ključan, jer on posreduje između druga dva temeljna društveno-komunikacijska nivoa (makro i mikro), a u okviru njega su djelatni brojni poddiskursi i narativi koji sukreiraju i proizilaze iz jedinstvenog postkonfliktnog megadiskursa, koji:

a.) *direktno* – eksplicitno govore o ratu i njegovim posljedicama, namjerno ili nenamjerno održavajući snažno sjećanje na rat koje nije jedinstveno, naprotiv postoje dijametralno suprotstavljeni pogledi među bh. etno-političkim zajednicama (npr. divergentne obljetnice, komemoracije, suđenja za ratne zločine i sl. sa različitim subliminalnim porukama);¹⁰

b.) *indirektno* – implicitno se vežu za sam rat i njegove posljedice, uglavnom u kontekstu aktualnih društveno-političkih odnosa, javno-političkih sukoba koji se vode oko raznih ustavnih pitanja i kategorija (primjerice oko različitih tumačenja Anexa IV Daytonskog mirovnog sporazuma i njegovih odredbi, instrumentalno u cilju promidžbe specifičnih političkih ciljeva, ali i poddiskurs o (ne)ravnopravnosti i ugroženosti naroda i sl.).¹¹

Premda je postkonfliktni megadiskurs implicitan svakodnevnoj komunikaciji i latentan bez obzira na njen sadržaj i formu,¹² iz praktičnih razloga

¹⁰ Ovakvi diskursi i narativi vežu se za komemorativni pristup sjećanju kojim se posebno bavio Maurice Halbwachs. U centru njegove pažnje bile su periodične komemoracije, ceremonije, javni festivali kao društveni događaji kojim se daje kontinuitet u vremenu i, u određenoj mjeri, održava intergeneracijska kohezija. Vidjeti Halbwachs, Maurice (1992): *On collective memory*, Translated and with an introduction by Lewis A. Coser, The University of Chicago Press, str. 26.

¹¹ U načelu sva pitanja vezana za ustav mogu se okvalificirati kao postkonfliktna; ne toliko iz razloga što je Ustav BiH proizvod rata, već zbog nemogućnosti da ponudi sveobuhvatnu platformu za trajnu stabilizaciju društveno-političkih odnosa.

¹² U ovu kategoriju (implicitnih – postkonfliktnih sadržaja) spada izvještavanje o većini dnevno-političkih dešavanja: brojni društveni, politički i ekonomski problemi koji su neizravna posljedica rata a često se potenciraju u javnosti, kao što je općenito pitanje funkcionalnosti države u odnosu na postojeće ustavno uređenje – npr. pitanje entitetskog glasovanja i općenito polemike o različitim modalitetima donošenja odluka, te brojni prijedlozi i inicijative koje se eksplicitno bave ustavnim promjenama; potom problemi oko funkcioniranja i statuta grada Mostara, česti zastoji a ponekad i paralize u procesu donošenja političkih odluka zbog neusklađenosti interesa političkih elita, pitanje vitalnog nacionalnog

analiza fokusira samo eksplicitne sadržaje koji imaju veze sa konkretnim ratnim zbivanjima i izravnim posljedicama rata. Međutim, analiza je pokazala da su takvi sadržaji vrh ledenog brijega i najvidljiviji vid javne uporabe rata kao simboličkog resursa. Pokazalo se da je količina implicitnih sadržaja čije se postojanje može dovesti u vezu sa ratom i njegovim posljedicama višestruko prisutna u odnosu na zapažene eksplicitne sadržaje, što dodatno pojačava zaključak o dominaciji ratnog diskursa u poratnom bh. društvu. Štoviše, tragom ovdje provedene analize može se napraviti prigodna distinkcija na način da se eksplicitni komunikološki sadržaji, evidentirani u promatranim medijima, nazovu *ratnim narativima* djelatnim u okvirima šireg postkonfliktnog diskurzivnog okvira. S druge strane implicitni sadržaji, koji su zapravo najbrojniji i prožimaju dnevno-politički život u BiH, mogu se nazvati *postkonfliktnim* u pravom smislu te riječi.¹³

Analiza je pokazala da su najčešće tematske cjeline u okviru kojih se upražnjava eksplicitni ratni diskurs, pored samog spominjanja rata i obilježavanja

interesa, učešće Ostalih u političkom životu zemlje posebno u kontekstu polemike o nužnosti provođenja presude Sejdić–Finci, incidenti motivirani nacionalnom netrpeljivošću, neučinkovitost administracije uzrokovana postojećom organizacijom države, čest problem nedefiniranih nadležnosti različitih administrativnih jedinica, odsustvo ekonomskog rezona u postojećem administrativno-političkom ustroju, vjerski radikalizam i nacionalizam, debate o načinima osiguranja ravnopravnosti konstitutivnih naroda, strukturalni dijalog o pravosuđu u okviru debate ‘za’ i ‘protiv’ ustavnih promjena; krize formiranja vlasti na različitim nivoima; prava i potraživanja vjerskih institucija; kaznena djela terorizma, prijepori oko nacionalnih-državnih praznika, zakonska rješenja kojima država nastoji udovoljiti potrebama skupina koje su žrtve rata (prognanici, civilne žrtve, ratni stradalnici, nositelji priznanja, primatelji naknada po osnovu učešća u rata, udruge branitelja itd.), razni fenomeni u obrazovanju – posebno srednjoškolski sustav ‘dvije škole pod jednim krovom’; poteškoće vezane za nemogućnost zajedničkog odlučivanja i postizanja konsenzusa oko zakonskih rješenja i politika, sukob koncepata centralizacije i decentralizacije, pitanje kolektivnog identiteta, diskriminacija, politizacija vitalnog nacionalnog interesa; izvješća brojnih međunarodnih organizacija koje prate političku situaciju u BiH, špekulacije o mogućnosti obnavljanja nasilja, odsustvo jedinstvenog državnog/nacionalnog stava o brojnim važnim domaćim i međunarodnim temama, kao i brojna druga pitanja.

¹³ Naravno, ovo je funkcionalna distinkcija jer se obje vrste mogu podvesti pod sintagmu postkonfliktnog megadiskursa, uzimajući u obzir sve veći nesrazmjer vremena koje je proteklo od rata i žive prisutnosti ratnih i postkonfliktnih narativa u bh. društvu i politici, što je i jedan od povoda za provođenje ovog istraživanja.

stradanja na lokalitetima ratnih dešavanja,¹⁴ između ostalog, sljedeće: sudski procesi i odluke vezane za zločine počinjene u ratu;¹⁵ traženje nestalih, ekskavacije i ukopi žrtava; obljetnice, komemoracije, počasti ali i zvanični blagdani,¹⁶ spominjanje naziva ratnih formacija; pitanje izbjeglih i raseljenih osoba – posebno sadržaji kojima se apostrofiraju problemi s kojima se susreću u svezi ostvarivanja svojih prava, ali i drugi sadržaji – kao što su vijesti o pronalasku odnosno uništenju skrivenih zaliha ratnog naoružanja, deminiranje ili aktiviranje zaostalih minsko-eksplozivnih sredstava, spominjanje mira i stabilizacije u različitim kontekstima, teme i projekti vezani za poratnu rekonstrukciju, logoraši i sl.

U promatranom periodu gotovo da nije bilo izdanja novina koje nisu imale članak koji se ne tiče izravno rata – gdje ubedljivo dominiraju tekstovi i slike vezane za aktualno procesuiranje ratnih zločina i njihove počinioce, ili se naprosto nastoji upozoriti javnost i pravosudne organe na još neaktualizirane zločine. Valja naglasiti da analizom nisu obuhvaćeni eksplicitni postkonfliktni narativi regionalnog karaktera kao i oni koji za predmet imaju neki raniji vremenski period – ponajčešće Drugi svjetski rat.¹⁷ U prosjeku svake novine dnevno imaju tri eksplicitna postkonfliktna teksta, dok je broj implicitnih sadržaja višestruko veći (za pregledani uzorak u prosjeku tri puta). Nerijetko se ovakvi sadržaji nalaze i na naslovnicama, a u pravilu na prvih petnaestak stranica početnog segmenta novina koji je najčešće posvećen političkim dešavanjima. Zbirno gledajući eksplicitne i implicitne postkonfliktna sadržaje analiziranih novinskih izdanja dolazi se do zapanjujućeg broja novinskih cjelina koje za temu imaju rat, odnosno njegove izravne i neizravne posljedice, te implicitne i eksplicitne konotacije. Budući da je

¹⁴ Koja prati eksplicitna lingvistička i/ili materijalna simbolika putem koje se u pravilu odaje počast žrtvama ali nerijetko slave i pobjede te zasluge aktera rata (spominjanje osoba sa ratnim zaslugama, odlikovanjima i sl.).

¹⁵ Ratna svjedočenja, praćenje suđenja, izvještaji o uhićenjima i ekstradicijama osumnjičenih za ratne zločine i sl.

¹⁶ Kao što je primjerice Dan potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma (21. decembar/prosinac) koji se slavi u jednom dijelu Bosne i Hercegovine, konkretno u Republici Srpskoj.

¹⁷ Mada je kod pojedinih izdanja zabilježeno više slučajeva gdje se govori o stradanjima u vrijeme Austrougarske monarhije i Otomanske imperije.

pregledan značajan broj novina koje zadovoljavaju kriterij regionalne zastupljenosti, za njih se može reći da su refleksija stanja cjeline javnog prostora BiH. U njima je konstatirana ubjedljiva prisutnost pa čak i dominacija postkonfliktnog političkog¹⁸ diskursa koji po svojoj raširenosti i prioritarnosti poziciji, koju obično zauzima u medijima, zasjenjuje sve druge ‘mironodopske’ diskurse i nameće se kao referentan okvir mišljenja. Nema sumnje da bi se sličan zaključak mogao potvrditi pregledom i vizualno-elektronskih medija, s tim da oni u odnosu na tiskane medije raspolazu još većim potencijalom ubjedljivosti, uzimajući u obzir snagu pokretne slike i velike gledanosti televizije, a sve više i interneta.

Dominacija političkog postkonfliktnog diskursa sedamnaest godina nakon svršetka rata u Bosni i Hercegovini je poražavajuća za budućnost države i upućuje na fenomen koji možemo nazvati **‘zarobljenost društva’**.¹⁹ U takvim okolnostima nije moguća emancipacija javnog prostora kao ni njegovih ključnih kreatora odnosno njihovih međusobnih odnosa koji su od krucijalnog značaja ne samo za kvalitetu javnog prostora, već i za ukupne interakcijske tokove u društvu –

¹⁸ Može se zaključiti kako u okvirima javnog najviše dominira politički diskurs, ali je njegova specifičnost u BiH postkonfliktnost, pa stoga možemo govoriti o kovanici ‘postkonfliktnog političkog diskursa’.

¹⁹ Ovoj sintagmi pretpostavljam osnovne nalaze provedene analize kojom je u uzorku od 200 izdanja spomenutih pet tiskanih medija, od novembra/studenog 2011. do februara/veljače 2012. pronađeno 1.155 novinskih cjelina koje se može svrstati pod kovanicu direktnog/eksplicitnog ratnog diskursa (*Dnevni avaz* – 407 ili 35,23%, *Glas srpske* – 266 ili 23,03%, *Dnevni list* – 170 ili 14,71%, *Oslobođenje* – 166 ili 14,37% i *Nezavisne novine* – 146 ili 12,64%) odnosno u prosjeku šest novinskih cjelina po izdanju. Zabilježena su samo četiri izdanja (*Oslobođenje* i *Dnevni list*) koja nisu imala niti jednu eksplicitno-ratnu cjelinu, dok nije zabilježeno niti jedno izdanje koje nije imalo implicitne postkonfliktne sadržaje kojih je, kako je već rečeno, gotovo tri puta više. Zbirno gledajući evidentno se radi o ogromnoj količini informacija koje potiču sjećanje na ratna zbivanja i izravno suočavanje čitateljstva sa njegovim posljedicama, Sve se to odvija na dnevnoj bazi u prilog stanju koje je ovdje okarakterizirano kao ‘zarobljenost društva’. Javnost opterećena ovakvim sadržajima je naprosto okrenuta prošlosti i nema potencijal progresije, barem ne dovoljno, ka onim područjima i temama koja tretiraju društvena, ekonomska, kulturna, politička i druga životna pitanja na način kako se to odvija u nacionalnim europskim javnostima. Takva javnost predstavlja refleksiju i krunski dokaz postkonfliktnosti bh. društva u cjelini, koja se ponajviše perpetuira kroz bitno usporene procese tranzicijske pravde (u smislu svih sadržaja vezanih za procesuiranje ratnih zločina), ali i svjesnim angažmanom političkih elita kao vodećih aktera na razini makrostrukturalnog.

kako vertikalne tako i horizontalne. Takvo društvo naprosto živi sadašnjost u traumatskoj prošlosti koje se ne može osloboditi, jer je u međuvremenu došlo do njenog ukorjenjivanja u sadašnjost. Tu istrajnost prošlosti u sadašnjosti možemo tumačiti uvidom u elementarnu vrijednosno-interakcijsku strukturu društva, odnosno njen ideološko-diskurzivni okvir. Taj dominantni okvir mišljenja u bh. društvu predstavlja *postkonfliktni politički megadiskurs*, a njegova struktura može se prikazati na sljedeći način:

opći postkonfliktni megadiskurs

eksplicitni ratni diskurs

**implicitni postkonfliktni
diskurs**

**viktimizacijski/vindikacijski
diskurs i narativi**

Prikaz postkonfliktnog strukture javnog prostora BiH

‘Viktimizacijski’ i ‘vindikacijski’ diskursi²⁰ dva su osnovna manifestaciona tipa postkonfliktnog mega-diskursa vidljiva u poratnom bh. javnom prostoru.

²⁰‘Viktimizacijski’ i ‘vindikacijski’ su dva metadiskursa koja su osnova cjeline postkonfliktnog megadiskursa. Oni su međusobno povezani – osnov vindikacijskog diskursa je viktimizacijski diskurs, potonji ga legitimira, njegovim promotorima u javno-političkom spektru daje moralnu superiornost. Oba su zasnovana na dominaciji, faktičnoj i moralnoj. Faktična podrazumijeva da zahtjevi te grupe i/ili njenih elita u pogledu organizacije društva i države imaju legitimitet, a moralna je zasnovana na samopercepciji grupe i njenog organiziranog učešća u konfliktu koje se legitimizira viktimizacijskim i vindikacijskim diskursima. Vindikacijski diskurs okrenut je sadašnjosti i budućnosti a viktimizacijski prošlosti; djeluju zajedno čine zatvoren dijalektički osnov vladajućeg diskurzivnog sustava postkonfliktnog (zarobljenog) društva, koji se u javnom spektru kristalizira u obliku kontinuiranog zahtjeva za priznanjem ispravnosti moralno-političkog djelovanja. Postkonfliktni diskurs sa svojim meta-viktimizacijskim i vindikacijskim sastavnicama je ‘neprobojan’, budući da impregnira ukupan javni prostor i sve komunikacijske nivoe. Time se eliminira mogućnost pozicije iz koje bi se mogao preispitati, dovesti u pitanje ili kritički sagledati. Tome doprinosi činjenica da je osnov vladajućeg diskurzivnog sustava ideološkog karaktera, čime on polaže pravo na tumačenje cjelokupne stvarnosti i perpetuirati njeno jednoobrazno razumijevanje na svim društvenim nivoima. Krajnji učinak ovakve organizacije diskurzivnog poretka je inhibicija komunikacije i ukupne društvene interakcije vidljiva u etnocentričnim narativima koji cirkuliraju između pripadnika iste društvene

Analiza medija je pokazala da, barem kada su u pitanju izvještavanja o temama vezanim za ratne zločine, mediji različitih provenijencija pokrivaju većinu tema bez izuzetka. U tom smislu može se reći da nema osobitog prešućivanja, mada je to u pojedinim slučajevim još uvijek praksa, ali je primjetna razlika u pristupu izvještavanju. Naime, zločini nad pripadnicima određenog naroda donekle se ‘protežiraju’ tako što se koristi snažniji i emotivniji način izražavanja, tekstovi su bolje pozicionirani radi bolje vidljivosti, izvještavanja su obimnija sa upečatljivijim naslovima i pratećim fotografijama. Tu se može prepoznati aktualnost viktimizacijskog poddiskursa kojeg provode akteri javnog prostora, u ovom konkretnom slučaju mediji.

Također, premda je zastupljenost *postkonfliktnog megadiskursa* evidentirana u svim analiziranim medijima uvidom u dispozicije eksplicitnih – ratnih sadržaja, ali i implicitnih – postkonfliktnih, ipak svi ga ne eksploatiraju u jednakoj mjeri.²¹ Ta činjenica s jedne strane ulijeva optimizam da je moguća kakva-takva kontrola i redukcija postkonfliktnog megadiskursa i naglašava potencijalnu ulogu medija u njegovom širenju ili suzbijanju, ali ne govori puno o motivima redakcija koji mogu biti čak i tržišno-konzumerske prirode. Naprosto postoji velika vjerojatnoća da su postkonfliktni sadržaji dobra reklama i jamac tiraža. Međutim i pored toga nameće se pitanje kako je moguće da nakon toliko vremena zahtjevi javnosti i dalje počivaju na uznemirujućim postkonfliktnim sadržajima, umjesto ‘benignim’ - u smislu očekivane orijentiranosti javnosti na svakodnevna/mirnodopska životna pitanja.

Zaključna zapažanja

O provedenoj analizi

Provedenom analizom potvrđen je dominantni diskurzivni poredak unutar bosanskohercegovačke javnosti. Gotovo dvije decenije nakon rata (1992–1995)

skupine i na taj način se obnavljaju, djelujući kao konačni inhibitor interakcije na mikrodrušvenom nivou.

²¹ Od promatranih tiskovina u ovom segmentu ubjedljivo prednjači *Dnevni avaz*, a slijedi ga *Glas srpske*.

bosanskohercegovačko društvo i javnost su još uvijek fragmentirani, a glavni krivci za takvo stanje mogu se potražiti na makrostrukturalnom nivou.²² Indikatori takvog stanja su niska razina općeg društvenog povjerenja, dominacija postkonfliktnog diskurzivnog poretka čija su funkcija i narav ovdje razložene i koji je sam po sebi inhibicija progresivne društvene interakcije (komunikacije i mobilnosti), koja je nužna kako bi se društvo u cjelini izvelo na put pomirenja i kohezije.

Nalazi istraživanja mogu se dovesti u izravnu vezu sa postkonfliktnim diskurzivnim poretkom koji je konstatiran u provedenoj analizi bh. tiskanih medija, što je ujedno potvrda opće teorijske postavke o društvenoj interakciji kao sveobuhvatnom, sistemskom/horizontalnom i vertikalnom procesu. Prethodno nalaže nužnost promjene vladajućeg diskurzivnog poretka, istinsku demokratizaciju i pluralizaciju svih društvenih razina sa posebnim naglaskom na makrorazinu i odgovornost političkih lidera i elita, te javnog prostora kao sjecišta vertikalne interakcije i generatora ostalih društvenih kretanja – prevashodno komunikacije i mobilnosti u funkciji jačanja društvene kohezije.

Općenito o bh. društvu i medijima

Mediji su kreatori javnog mnijenja, ali su istovremeno i njegov produkt, jer evidentno postoji društvena potreba i potražnja za sadržajima koje nude. Oni su u svakom društvu izuzetno važan i utjecajan čimbenik koji može oblikovati dispozicije stanja kolektivnih i individualnih svijesti odnosno mišljenja, stavova, ubjeđenja i vjerovanja. Ipak, čak se niti mediji ne nalaze izvan okvira vladajućeg ideološko-diskurzivnog poretka, već djeluju unutar njega, rijeđe ga preispitujući a češće potvrđujući njegovu relevantnost i prisustvo. Razlog tome je taj što su mediji u funkciji oblikovanja javnosti, a sam taj proces definiran je vertikalnom interakcijom makrostrukturalnog i mezostrukturalnog, odnosno, preciznije rečeno, političkih aktera/strukture i aktera/strukture civilnog društva. Mediji su naprosto

²² Prvenstveno među političkim subjektima i liderima, ali i svim drugim akterima koji su u poziciji moći u pogledu mogućnosti formativnog djelovanja na oblikovanje javnosti spram relevantnih društveno-političkih pitanja.

instrument te interakcije, odnosno ne može se reći da su autonomni društveni čimbenici i kreatori 'javnog'. Naprotiv, stvarni akteri su pojedinci i organizirane skupine koje se nalaze u poziciji moći i ostvaruju organiziran pristup javnosti putem medija.

U postkonfliktnim, fragmentiranim društvima uloga medija je dodatno relativizirana. Konkretno fragmentiranost bh. društva ne može zaobići niti medije, koji, premda djeluju u okviru jedinstvenog postkonfliktnog političkog megadiskursa, ipak se i sami nalaze u okvirima međusobno suprotstavljenih etno-diferencijacijskih ideološko-diskurzivnih matrica. Time je i težište društvene interakcije pomjereno sa vertikalne ka horizontalnoj osi. Drugim riječima, makrostrukture posredstvom medija ne nastupaju jedinstveno prema ostatku društva već djeluju jedne protiv drugih, slijedeći svoje partikularne interese. Ta vrsta interakcije na makronivou preslikava se na niže društvene razine ili u najmanju ruku oblikuje odnose između skupina i pojedinaca koji su praćeni nepovjerenjem i etničkom distancom. Osnov takve interakcije su dominantne diferencijacijske politike identiteta koje proizilaze iz sučeljenih etnonacionalnih ideologija koje su se nakon rata u kontinuitetu, sa većim ili manjim intenzitetom sukobljavale oko pitanja organizacije Bosne i Hercegovine, pozicije konstitutivnih naroda, različitih modaliteta ostvarivanja ravnopravnosti i uređenja njihovog međusobnog odnosa. Stoga se postkonfliktni karakter postdaytonske BiH ponajbolje može objasniti kovanicom 'nedovršenog mira', koja govori da sam rat nije riješio naprijed navedena pitanja već su ona ostala aktualna i živa čitavo vrijeme poslijeratnog perioda, uz šira očekivanja njihovog postupnog rješavanja u mirnodopskim uvjetima. Stoga je sva energija domaćih društveno-političkih aktera koji djeluju pod okriljem jedinstvenog etno-diferencijacijskog diskursa,²³ usmjerena na dovršenje mira sukladno vlastitim ideološko-diskurzivnim paradigmatima. Otud i odgovor na istrajnost medija u njegovanju postkonfliktnog političkog megadiskursa u bh. javnosti, gotovo dvije decenije nakon svršetka rata.

²³ Koji je opterećen postkonfliktnošću bh. društva tj. cjeline ratnog naslijeđa prisutnog u sferama privatne i javne komunikacije na svim društvenim razinama.

LITERATURA

Albvaš, Moris (2005): *Kolektivno i istorijsko pamćenje* (prevod sa francuskog), Reč –časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja.

Halbwachs, Maurice (1992): *On collective memory*, Translated and with an introduction by Lewis A. Coser, The University of Chicago Press

Kuljić, Todor (2005): *Kultura sećanja*, Čigoja štampa, Beograd.

Mannheim, Karl (1978): *Ideologija i utopija*, prev. B. Živojinović, Beograd: Nolit.

Skoko, Bože (2011): *Što Hrvati, Bošnjaci i Srbi misle jedni o drugima, a što o Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Fridrich Ebert Stiftung (FES).

Vanjek, Dejan (2013): Uloga mobilnosti i interakcije u razvoju društvene kohezije: komparativna analiza BiH – EU“, doktorska teza.

Suočavanje s prošlošću i pristup pravdi iz perspektive javnosti: Specijalni izvještaj realiziran u okviru projekta *UNDP BiH; Pristup pravdi: suočavanje s prošlošću i izgradnja povjerenja za budućnost, 2009–012*. Razvojni program Ujedinjenih nacija u BiH (UNDP).

Dejan Vanjek

POST-CONFLICT MEGADISOURSE AS AN OVERALL IDEOLOGICAL- DISCOURSEIVE FRAME OF SOCIETY AND PUBLICITY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

SUMMARY

This article discusses main discursive frame of the publicity in Bosnia and Herzegovina, following and asserting hypothesis that so called '*post-conflict political mega discourse*' is a dominant discursive frame which conditions constituting of public opinion in Bosnia and Herzegovina. Paper further discusses its nature by theoretically framing its conception as introduction to the media analysis that follows. Eventually it is shown that

‘post-conflict mega discourse’, as all mega discourses of ideological provenance, exploits conflict past by transforming events from that period into symbolic capital which is then affirmed as main trait of collective memory, thus becoming durably relevant and influential for determining socio-political conditions and relations in given setting, concretely in Bosnia and Herzegovina. The longer is present and affirmed in particular setting the better it pertains to the cultural properties and collective identities. Under those circumstances individuals are forged who deliberate social reality within ideological framing of ‘post-conflict mega discourse’, by nurturing ‘*vindictive*’ narratives which cultivates sense of superiority and might, both spiritual and material, as well as ‘*victimization*’, which cultivates deep sense of historical injustices in the ranks of members of a particular collectivity. Based on theoretical explication of the post-conflict (political) mega-discourse and conducted analysis of the five most read daily newspapers, it is reasserted its ubiquitous presence and superior positions against all other contents and frames of public communications within BH public space. Such disposition clearly hinders prospects of reconciliation and entrenchment of durable and stable democratic order in Bosnia and Herzegovina.

Key words: public space, interaction–communication, discourse, narrative, post-conflictness, victimisation - vindication, macrostructures, macro–mezzo–micro.

Filozofski fakultet
Dr Zorana Đinđića 2
21000 Novi Sad, Vojvodina - SRB
Tel: +38121459483
www.ff.uns.ac.rs

Centar za istraživanje religije,
politike i društva
21000 Novi Sad, Vojvodina - SRB
Tel: +381216623277
www.cirelstud.org

Kompjuterski slog i prelom: Andonov Nenad
Štampa i povež
„ILIJANUM“, Šid

Tiraž
200

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

316.774(497-15) (082)

ULOGA medija u normalizaciji odnosa na Zapadnom Balkanu.

- Novi Sad : Filozofski fakultet, Odsek za medijske studije
: Centar za istraživanje religije, politike i društva, 2014
(Šid : Ilijanum). - 405 str. ; 24 cm. - (Medijska
istraživanja ; knj. 6)

Radovi na srp. i engl. jeziku. - Tiraž 200. - Bibliografija
uz svaki rad.

ISBN 978-86-6065-263-0

a) Медији - Балканске државе - Зборници
COBISS.SR-ID 285800455